FOLIA HISTORICA

XXXIV.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM 2019

FOLIA HISTORICA

XXXIV.

2018

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

TÖRTÉNETI ÉVKÖNYVE

Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2019

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TÖRTÉNETI ÉVKÖNYVE

főszerkesztő
Csorba László

szerkesztő
Szvitek Róbert József

olvasószerkesztő
Merényi Ágnes

szerkesztőbizottság
Gerelyes Ibolya
Ihász István
Kiss Erika
Cs. Lengyel Beatrix
Pallos Lajos
Tamás Edit

© Magyar Nemzeti Múzeum, 2019

ISSN 0133 6622

A kötet megjelenését támogatta Nemzeti Kulturális Alap

Felelős kiadó: a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója
Nyomta a Prime Rate Kft. nyomdaüzeme
300 példányban
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter
Kiadványterv: Gyapjas Anikó

TARTALOM

FOLIA HISTORICA 2018

NÉMETH GÁBOR EMLÉKÉRE

Németh Gábor (1956. október 20. Szikszó – 1998. március 31. Érd).
A *Folia Historica* felelős szerkesztőjére (1991–1998) emlékezünk (Csorba László) 5

I. TANULMÁNYOK

Tomsics Emőke
Egy francia különös gyaloglása Pesten – gondolatok egy fényképről.
Jelfy Gyula: Távgyalogló az Andrássy úton, 1906. 9

Miklós Tamás
Első világháborús hadifogolytábor Esztergom-Kenyérmezőn 33

Varga Lujza
Ferenc József utolsó diplomatája – Hevesy Pál 55

Radnóti Klára
Zenei matinék a Nemzeti Múzeumban 75

II. KÖZLEMÉNYEK

Ritoók Ágnes
Kryštof Kropač z Nevědomí a na Bzenci sírköve a Magyar Nemzeti Múzeumban 103

T. Orgona Angelika
Ismeretlen ismerős. A Magyar Nemzeti Múzeum önkannája 1524-ből 111

Baják László
Kubinyi László halotti címere 127

Serfőző Szabolcs
Johann Nepomuk Geiger vázlata a budai királyi palota dísztermének tervezett mennyezetképéhez 1855-ből: a *Vitam et sanguinem*-jelenet egy eddig ismeretlen ábrázolása 131

Debreczeni-Droppán Béla
„Egy ember, aki maga csinálta meg a siremlékét…". Hieronymi Károly temetése a Nemzeti Múzeumból 151

Pallos Lajos
Stromfeld Aurél kitüntetései 177

Kovács S. Tibor
Rohamkés ajándékba (IV. Károly királynak a M. Kir. 38. honvéd hadosztálytól) 203

Miklós Tamás
Első világháborús rohamsisakok az MNM Balassa Bálint Múzeumának helytörténeti gyűjteményében 213

III. MŰHELY

Berényi Marianna
Participáció: vízió vagy lehetőség? A Magyar Nemzeti Múzeum és a részvételi gyakorlat 227
Suba Eszter Leona
Mentek játszani a gyerekekkel? Múzeumpedagógia a Magyar Nemzeti Múzeumban 241
Kárpáti Attila István
„Tántoríthatatlan elvhűség, sziklaszilárd jellem, lovagias becsület" – Teleki László gróf küzdelmes élete és rejtélyes halála. Szerkesztette: Debreczeni-Droppán Béla. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2017. 343 o. 261

Kovács Béla (1953–2018) (Csorba László) 267

NÉMETH GÁBOR
(1956. OKTÓBER 20. SZIKSZÓ – 1998. MÁRCIUS 31. ÉRD)

A *FOLIA HISTORICA* FELELŐS SZERKESZTŐJÉRE (1991–1998) EMLÉKEZÜNK

Szikszó és Budapest. A szülőföld, a felnőtté válás élménygazdag helyszíne – és a főváros, a megtalált hivatás gyakorlásának méltó színtere. Spirituális és fizikai pólusai Németh Gábor univerzumának.

Jól sejtem vajon, hogy amikor a kisfiú a szülőkkel először járt Budapesten, egyik sétájuk alighanem a Hősök terére vezetett? Milyen lelkesítő, beavatás-szerű élmény lehetett a nyiladozó szívnek, értelemnek, amikor az apa kezébe kapaszkodva bámulhatta Grantner Jenő csupa energia, küzdelem, lendület és kavarodás domborművét – az 1697-ben vívott szikszói csata ábrázolását – a millenniumi emlékmű Thököly-szobrának talapzatán! Először látni, átélni, miképp ragyog föl a távoli, kicsiny otthon dicsősége a fővárosi ezredéves emlékmű méltóságteljes karéjában! A történelmi nagyszerűség és a művészi szépség iránti lelkesedés talán ettől kezdve kísérte elválaszthatatlanul végig a fiú pályafutását a gyermekkori rajzoktól kezdve a bölcsészdoktori disszertáció megírásáig. Amire az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán – az Eötvös Kollégium tagjaként, továbbá levéltár- és könyvtárszakos tanulmányok mellett – megszerezte történelem szakos középiskolai tanári oklevelét (1981), e lelkesedéshez kivételesen széleskörű műveltség is párosult, melyben különösen két motívum volt nagyon erős: a zene, főképp az opera világa iránti szenvedélyes rajongás, valamint a történeti értékű műtárgyak szépségének élvezete és szeretete.

Ezzel a munícióval csatlakozott Németh Gábor a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Főosztályának csapatához, ahol is tudományos munkatársként a pecsétnyomó-, az ón- és az újkori dokumentumgyűjtemény (1981–1990) kezelője lett. Tudása, szorgalma, a művészi szépségért lelkesülő személyisége hamar elnyerte munkatársai rokonszenvét, vezetői bizalmát, így 1989-től az Újkori Főosztály főosztályvezető-helyettesi posztját is betöltötte. A muzeológus műtárgydokumentáló, kiállítástervező teendői mellett pedig kibontakozott tudományos munkássága, amelyet egyszerre jellemzett a hűség és a széles látókör: a témaválasztásokban a hűség az otthonhoz, a tágabb szülőföldhöz, annak izgalmas és nagyszerű történeti örökségéhez, és ugyanakkor az a széles átlátó képesség, amely a helyi érdekűt, a lokálisan érvényeset biztos vonásokkal csatolta bele a nemzeti, sőt az európai történeti folyamatok összetettebb struktúráiba, korszakos érvényességű erővonalaiba. Írásainak témái magukért beszélnek: diplomamunkáját Szikszó mezőváros 16–17. századi önkormányzatának működéséről írta, 1987-ben megvédett doktori értekezése pedig szervesen fejlesztette tovább a problémakör vizsgálatát, ezzel a címmel: *Mezővárosi önkormányzat és társadalmi meghatározói a XVII. századtól a XIX. századig Abaúj és Zemplén megyében.* Az igazgatástörténet – a hegyaljai mezővárosok mellett Gyöngyös, Nagyszombat, Kassa körülményeit is vizsgálta a kedvelt kora újkori környezetben – mellett ugyanakkor a művelődéstörténet vonzotta, jelezve szellemi nyitottságát kora legmodernebb módszertani megközelítései irányában. Urbanisztikai és művészettörténeti érdeklődése így vezette a céhek és a kézművesség történetének vizsgálatához, amelyhez biztos tárgyi alapot adott a Magyar Nemzeti Múzeum gazdag öngyűjteményéről elsőként készített összefoglalása (1984). A szakmai sikert meghívás követte: a Veszprémi Akadémiai Bizottság (VEAB) keretein belül működő Kézművesipar-történeti Munkabizottság tagjaként, majd titkáraként szervezte a bel- és külföldi szimpóziumokat, szerkesztette a tanulmánykötetet (Nagybákay Péterrel közösen).

Németh Gábor szeretett és tudott rajzolni, számára a muzeológusi munka és a tudományos szövegalkotás mellett az önkifejezés egyik eszköze a képzőművészet volt. Itáliai utazásain végtelen csodálattal töltötték el a gótika és a reneszánsz nagymestereinek örökbecsű alkotásai, amelyek többek között arra ösztönözték, hogy személyesen is élvezze a művészi alkotás örömét: rendszeresen résztvevője volt a Tokaji Képzőművészeti Tábornak. Tehetségei és érdeklődései összetalálkoztak, amikor gyermekkorának kedvelt helyszíne, a szikszói gótikus templom felújítása megkezdődött az 1990-es években. Közreműködése folytán a munkálatok idején a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek letétbe a templom ötvös- és óntárgyai, így kamarakiállítással hívta fel a figyelmet a fémkincsekre éppúgy, mint az anyaegyház rekonstrukciójának szükségességére. Kiállításának címe: *„Utensilia Sacra" – úrasztali edények. A szikszói református egyház kincsei* (1993. december 15.). A szikszói templom megóvása érdekében jótékonysági hangversenyt szervezett a debreceni Arany Bika Szállóban és a budapesti Zeneakadémia Kistermében.

Szülőföldjének templomairól írva-szólva egyben megvallotta saját kutatói-alkotói *ars poeticá*ját is: „Sok mindenre akkor jön rá az ember, mikor kiszakad környezetéből. Sok dolog, amit eddig is tudtam, most vált tudatossá bennem. Hogyan érzek közvetlen hazám Abaúj, otthagyott emlékei iránt? [...] Most úgy érzem, hogy őseim, élő nagyapám emléke kötelez arra, hogy megmentsem azt a csodálatos világot, amely az életemet, gondolkodásomat, érzelmi megnyilvánulásaimat befolyásolja és egyáltalán mindent jelent számunkra. De mindenek előtt kötelez megismerni ezt a vidéket, hiszen ebből származom.

Meg akarom menteni ezt a csodálatos, de mégis kínokkal, keservekkel és állandó munkával teli világot. Az itteni tárgyak, kopjafák is mind ezt tartalmazzák. Siralmasan pusztuló maradványokból élő emlékké kell varázsolnom őket, ha egyelőre csak saját magamnak is. [...]

Láttam kis falusi templomokat, melyek árasztották magukból a kálvinizmus csontfehér szellemét, egy-egy falu sorsát. Ezeket a kis templomokat szeretem a legjobban. Magukban hordják a történelmet. A legcsodálatosabb megtanulni olvasni bennük. Aki szereti őket, annak szinte az egész magyar középkort végigmesélik. Apró töredékekben tárul fel bennük a múlt. Sok-sok szenvedést, pusztulást bemutatva, amin végül mindig újat alkottak az emberek csodálatos harmóniákat teremtve. Ezért kedvesebbek számomra, mint akár a gótikus katedrálisok. Hiszen szinte mindegyik egy-egy kis emlékmű, önálló filozófia, az emberi humánum, küzdés, szenvedés, hit és az emberi közösség harcainak képviselői. Elsősorban ezt jelentik, nem pedig román-gótikus építési periódusokat, töredékeket. Ez adja meg nagyságukat. Különösen megkapóak ezek a hangulatok és tartalmak a református templomokban. Itt az árpád-kori kis katolikus templomok karakterét, egyéni hangját és a bennük tükröződő közösség sorsát a reformáció magyar szelleme vitte tovább. Nem tette őket gyenge sablonná a katolicizmus világszelleme. [...] Egy emberi közösség küzdelmeinek, hitének, kudarcainak és győzelmeinek megkövült emlékei."[1]

Az 1990-es évek derekán újabb nagyszabású feladatokban vett részt: társrendezőként dolgozott a Magyar Nemzeti Múzeum új állandó kiállítása kora újkori termeiben, majd bekapcsolódott a *József főherceg, a nemzet nádora* című nagyszerű tárlat megvalósításába is. 1991-től lett a *Folia Historica* felelős szerkesztője, de energiáiból futotta a múzeum egykor nagytekintélyű művelődéstörténeti kiadványsorozata, a *Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Digesta* újraindítására is. Számíthattak munkájára a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeum Baráti Körében, a Magyar Nemzeti Múzeum Baráti Körében, a Kazinczy Szövetségben, a Szikszói Városvédő Egyesületben, a sárospataki Rákóczi Múzeum rendezvényein, olyan barátok és kollégák körében, mint – sokak között – Benda Kálmán, Szakály Ferenc, Pollák Róbert, Dankó Katalin, Tamás Edit. Tele volt tervekkel, ám az alattomos betegség támadása nem adta meg a lehetőséget, hogy valóra váltsa távlatos elképzeléseit.

Emlékét a szikszói városi temetőben kopjafa őrzi, grafikáiból kiállítás nyílt a református templomban. Emlékének szentelték a Sárospatakon megrendezett *Zemplén népessége, települései* című konferenciát 1999-ben. 2001. szeptember 8-án a szászfai temetőben emlékoszlopot állítottak a tiszteletére, arra is emlékezve, hogy az egykori kopjafás temető művészi motívumait ő gyűjtötte össze és dolgozta fel tudományos alapossággal.

A Magyar Nemzeti Múzeum történeti évkönyve, a *Folia Historica* azzal emlékezik egykori felelős szerkesztőjére, hogy 2018-ban – halálának huszadik évfordulóján – kollégáink közül többen szaktanulmányaikat egykori barátjuk és munkatársuk, Németh Gábor emlékének ajánlják.[2]

Csorba László
főszerkesztő

---

1 http://www.tirek.hu/srl/cikk/697/ (2019. március 20.)

2 Írásom elkészítéséhez köszönöm T. Orgona Angelika és Róth Erzsébet segítségét.

Tomsics Emőke

EGY FRANCIA KÜLÖNÖS GYALOGLÁSA PESTEN – GONDOLATOK EGY FÉNYKÉPRŐL

JELFY GYULA: TÁVGYALOGLÓ AZ ANDRÁSSY ÚTON, 1906.

Sportöltözetet viselő, rezignált arcú férfi halad lendületes mozdulatokkal a frissen locsolt, széles úton. Kezében fehér zsebkendő, amivel nyilván izzadt homlokát törli meg időről időre a kemény erőkifejtés és a kellemes idő bizonyságául. Az elcsigázott arckifejezésű úr távgyalogol. Ezt bizonyítja két lába, melyek a távgyaloglás követelményeinek – „fair toe and heel" – megfelelően mindketten érintik a talajt. Körülötte a szenzáció izgalmát tükröző arckifejezéssel gyermeksereg lohol. Van közöttük egyensapkát viselő iskolás és kifutófiú, Girardi-kalapos úrifiú, mezítlábas és cúgoscipős. Mögöttük nagy tömeg. Ki futva, ki az út közepén vagy a kávéházi napernyők előtt ácsorogva szemléli csodálkozón az elmélyült ábrázatú, különc férfit. Egy pillantás a lovak lábára, s látjuk, hogy az omnibusz se mozdul, valószínűleg a képen már nem látszó tömeg akadályozza a haladásban, és így az utazóközönségnek is módja van nyugodtabban szemlélődni. A balra álló két puhakalapos férfi közül az egyik a gyalogló alak fejét, a másik a lábát nézi, azt a két testrészt, amelyek felelősek a szenzációért: az egyik kitervelte, a másik végrehajtja. A pillantásukban egyszerre van némi rosszallás, értetlenség, kíváncsiság és ítélet, s az is látszik, hogy jól szórakoznak. A gyerekek nevetve futnak mellette, úgy tűnik, „nem hiszik, hogy a kártyája kivolna", ahogy Arany János fogalmazza meg a falusiak vélekedését Kósza Bandiról *A falu bolondja* című versében. A képről ennyi olvasható le, s azon kívül, hogy a muzeológus örömére rajta van a fotográfus bélyegzője, magáról az eseményről a hátlap sem szolgál több információval. E szerint a fényképet Jelfy Gyula készítette. Ez a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában lévő eredeti fotográfia egyike legjobb felvételeinek. Nagyszerűen ragadja meg a saját monoton teljesítményébe zárkózott, a zajos tömegtől kissé tán riadt ember és a szenzációnak örvendező felbolydult külvilág viszonyát. A kép nem pusztán pillanatfelvétel, igazi riportkép: tömör, lényegre törő, könnyen olvasható. Jelfy Gyula 1949-ben vásárolt és leltározott több mint ezer felvétele közül ez a kép „futóverseny" meghatározással szerepelt a leltárkönyvben.[1] (1. kép)

John Berger szerint az teszi a fotográfiát különös találmánnyá, hogy két lényegi alkotóeleme a fény és az idő. A fénykép a történések folyamatából kiragad egy pillanatot, ami a megélt múlttal ellentétben nem vezet a jövőbe, bizonytalanságot hagy arra vonatkozóan,

1 Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, ltsz.: 1923-1949

1. kép
Jelfy Gyula: A francia távgyalogló az Andrássy úton. 1906. MNM TF ltsz.: 1923-1949

mi lesz a folytatás. Az általa közvetített egyik üzenet a diszkontinuitás sokkja.[2] A megállapítás különösen érvényes az eseményeket közvetítő, azokból egy – szekvenciaként esetleg több – pillanatot kiragadó riport jellegű képekre, melyekhez a képes magazinok a fotográfia felvételének idején sokszor már nem fűztek külön kommentárt, mert az aktualitások minél gyorsabb ismertetésében versengő újságokhoz képest később jelentek meg, s bízvást számíthattak arra, hogy a közönség már tájékozódott a napilapokból. Azonban egy-egy ilyen riportkép, belefűzve a vélemények, kommentárok szövetébe, történetet kaphat, s a kortársak vélekedéseinek, világképének érdekes mintáit tárhatja fel. Az *Uj Idők* magyarázat nélkül hozott képet az esetről, ám az a legtöbb lap újságíróiban a közvéleményt állandóan foglalkoztató, folyamatosan felszínen lévő problémák húrjait rezegtette meg.

A kép keltette legerősebb benyomás a szokatlanság érzése, az, hogy valami a hétköznapitól, a normálistól eltérő dolog esett meg. A jelenség, amely a kortársakat ilyen szembe ötlően fellelkesítette, az, hogy valaki távgyalogol – esetleg fut – az Andrássy úton, ma már nem igen hozna lázba senkit. De mi történik, ha Carlo Ginzburg javaslatát megfogadva

2 *Berger, John*: Understanding a Photograph. London, 2013. 61–62.

a „másság" okát keressük?[3] Merre vezet, milyen gondolatokat hív életre a kép szöveges környezetében való bolyongás? Elárul-e valamit a számunkra szokványos cselekedet és a kortársak látható izgatottsága közötti ellentét, s ha igen, miről és mit? Vajon ezt a nyomot követve tudunk-e egy fényképen megörökített banális jelenségből olyan narratívát építeni, mely hozzátesz valamit a fővárosi ember portréjához, megmutatkozik-e valami belülről az 1900-as évek budapestijeinek világából?

A tények

A helyszín azonnal felismerhető: az Andrássy úton vagyunk. Az Oktogon egyik kávéházának, a Mentonnak nyitott ernyői, a locsolástól vizes út, a mezítlábas, meztelen karú gyerekek látványa, az omnibuszkocsis nyári egyenruhája alapján az évszakot is tudjuk. Jelfy Gyulának, az első magyar fotóriporterek egyikének 1900-tól jelentek meg felvételei a *Vasárnapi Ujság*ban, a kor egyik leghosszabb életű és legnépszerűbb képes hetilapjában. A viseletekből ítélve a század első évtizedében járunk, bár e fotográfián sajnos nem láthatók hölgyek, akiknek öltözete látványosabban követi a divat változásait, és így a fényképek keletkezési idejének meghatározásában is több segítséget nyújtottak volna, mint az urak.[4] A kép nem szolgál további vizuális információval.

A járókelők izgatott érdeklődésén kelt értetlenségünkre a legkézenfekvőbb magyarázat az lenne, ha magát a sportot, esetleg a sportoló öltözetét találhatták volna furcsának, meghökkentőnek, mulatságosnak a kortársak. A távgyalogló sport azonban hosszú történetre tekint vissza, s nem volt ismeretlen a magyar közönség számára sem. Az Angliában született „pedestrianism" kezdetben az alsóbb rétegek kedvelt látványsportja, vásári szórakozása és a lóversenyzéshez hasonló szerencsejátéka volt. A modern atlétika első fecskéi, a 18. század közepén Angliában megjelent, egymással fogadó távgyaloglók a 19. század során nagy népszerűségre tettek szert az angolszász országokban. A század második felében a többi modern sporthoz hasonlóan a gyaloglás is átesett a szabályozási folyamaton, s az 1880-ban, az Amateur Athletics Associationnek köszönhetően Angliában megszületett amatőr távgyaloglás (race-walking) szerepelt az 1893-ban alakult Nemzetközi Olimpia Bizottság listáján is. Ekkorra az új látványsportok, mint a futball már kiszorították a legkedveltebb népi szórakozások közül. Bár Magyarországon a fogadásos gyaloglóversenyek nem találtak nagy érdeklődésre, nem terjedtek el, az atlétika és maga a gyaloglósport is növekvő népszerűségnek és ismertségnek örvendett az 1870-es évektől.[5] A kiváló publicista, Borostyáni Nándor szellemes írásban számolt be 1875-ben e sport hódításáról: „Mióta az athletikai klub gyalogló szakosztálya sport gyanánt üzi a »per pedes apostolorum« való kirándulásokat a főváros környékére: nem mutatkozhatol a sugáruton, a városligetben, szóval a központtúl némileg távoleső helyen, anélkül hogy föl ne kelt-

3 *Ginzburg, Carlo*: Clues, Myths, and the Historical Method. Baltimore, Maryland, 2013.

4 A viseletek szerepéről a fényképek meghatározásában l. *Stemlerné Balog Ilona*: Történelem és fotográfia. Bp., 2009. 109–115.

5 Az úri közönségre számító *Vadász- és Verseny-lap* időnként tudósított jelentős angliai versenyekről, s egy-egy magyarországi, fogadásból teljesített gyaloglóversenyről is beszámolt, de ezek többnyire úriemberek közötti fogadások voltak.

sed valamely véletlenül eléd bukkanó ismerősödben a gyanút, hogy titkos athléta vagy, ki lábizmai megedzése céljából barangol szerteszét a városban. Mosolyogtok egymásra, mint a régi Róma jezsuitái, – bocsánat! augurjai, – mert hisz te is egy magát trainirozó athletát vélsz fölfedezni ismerősödben, a ki csak azért gázolja a sugárut Saharáját vagy a külvárosi távol utcák pogány kövezetét, hogy a klub által rendezendő májusi versenyen a győzelem biztató reményével keblében küzdjön a versenyfutás dijaért. A kölcsönös félreértés megbocsátható. Az athletikai klub oly gyorsan hóditott magának tért és tagokat, hogy minden ötödik éptagú emberben egy-egy nagyreményű athletát vélsz látni, ki a modern olympusi játékokban való részvételre készül."[6] A versenyt, melyre a Borostyáni meghatározásával az „anglománia e nemének" hódoló budapestiek edzettek, 1875 júliusában rendezte a Magyar Athlétikai Club a fővárosból Balatonfüredre. Ez volt az első, nagy szenzációt jelentő, óriási érdeklődést kiváltó gyaloglóverseny, s ekkor született maga a „távgyaloglás" kifejezés is.[7] Ettől kezdve az atlétikai klubok rendezésében már rendszeresen lehetett találkozni ezzel a sporttal, s az 1906-os nem hivatalos, pánhellén athéni olimpián 3000 méteres gyaloglásban magyar sportoló, a szabadkai Sztantics György hozta el az aranyérmet. A Ferencvárosi Torna Club épp a kép megjelenését következő vasárnapon, augusztus 26-án tartotta távgyalogló versenyét.[8]

A futó öltözete sem hagy kívánnivalót maga után, pontosan megfelel a célnak, olyan, amilyennek a *Vasárnapi Ujság* már 1883-ban lefestette az e sportot űzők számára legmegfelelőbb ruházatot: „Könnyü, testhez álló selyemöltözet e czélra a legelőnyösebb. Czipői szintén a lehetőségig könnyüek s gummi- vagy kaucsukból készitvék, a szabadabb és ruganyosabb mozgás okáért, sark nélkül."[9] Mangold Béla Kolos egy 1901-es, angol sportdivatot ismertető írásában a távgyalogláshoz bő felsőt, gombok helyett csattal záródó övet, térd alatt gombos knicker-nadrágot és gumitalpú cipőt ajánl.[10] Kétségtelen, hogy az öltözet a divatos, halszálkás angol szövetből elegánsabb lett volna, de fő elveiben és vonalában a francia távgyalogló ruhája megfelelt a szokásosnak. Maga a sport és a sportoló megjelenése tehát önmagában nem indokolja a szenzációt.

---

6 *Borostyáni Nándor*: Föl s alá az utcán. (Fővárosi tárca.). Fővárosi Lapok 12. (1875) 89. sz. április 20. 396.

7 Athletika a vidéken. Vadász- és Verseny-lap 19. (1875) 28. sz. július 14. 191. A verseny újdonságát, az esemény sportjellegét kikezdő két botrány is mutatja. Az egyiket a „vándorjogász" okozta, „ki a mint igérte, bár dijra nem aspirálva, meg is jelent és pedig igen eredeti rikitó Costumeban: bő ing, százránczu gatya, nemzeti szalaggal szegve. Magas turi süveg arany sujtással, sarkantyus csizma, hátán egy óriás bornyuval, balról kivarott kulacs, s a jobb kézben magasra emelt pántlikás fokos." A másik az eredetileg harmadik díjat nyert versenyzőnek volt köszönhető, akiről kiderült, a táv egy részét szekéren tette meg. Érdekesség, hogy ezt a szekeresnek mutatott fénykép segítségével sikerült bizonyítani. (Táv-gyalogolás B.-Füredre. Vadász- és Verseny-lap 19. (1875) 30. sz. július 28. 202.; Fővárosi hirek. Az athletikai club... Fővárosi Lapok 12. (1875) 183. sz. augusztus 12. 822.) Szarvas Gábor a távíró és más hasonló előtaggal képzett szavak között a balatonfüredi gyaloglóversenynek köszönhetően létrejött „távgyaloglás" szót is kárhoztatja. (*Szarvas Gábor*: Telephon. Magyar Nyelvőr 6. (1877) 12. füzet december 15. 555–557. 556.)

8 Napi hirek. Távgyalogló-verseny. Pesti Napló 57. (1906) 234. sz. augusztus 27. 5.

9 A távgyaloglás. Vasárnapi Ujság 30. (1883) 15. sz. április 15. 242–243. 243.

10 *Mangold Béla Kolos*: Angol férfidivat. Nyár. Pesti Napló 52. (1901) 170. sz. június 23. 9–10. 10.

2. kép
Ismeretlen fényképész:
Az Andrássy út szenzációja.
Tolnai Világlapja,
1906. szeptember 2.

Lapozgatva a *Vasárnapi Ujság*ot, az egyik 1906 augusztusi számban fel is tűnik a kép, s hozzá a magyarázat, egy félkolumnás írás *A távgyalogló* címmel *A hétről* rovatban.[11] A *Tolnai Világlapja* három felvétellel s a nézőközönségben hallott beszélgetések, vélemények felidézésével tájékoztatott,[12] (2. kép) s a budapesti élet hétköznapi jelenségei iránt fogékony fényképészének, Békei Ödönnek köszönhetően a szenzációk iránt amúgy kevésbé érdeklődő *Uj Idők* is hozott egy képet az eseményről,[13] melyről szinte minden lap, még *A Hét* is beszámolt. A tudósításokból a következőket tudhatjuk meg a Jelfy Gyula által megörökített eseményről: a fehér nadrágos, kék zubbonyos, fekete sapkás urat Eugène Buer-nek hívták, huszonegy éves, Lyonból érkezett – egyes lapok szerint papírkereskedő, aki képes levelezőlapokat árul és Beuss-nek, Beus-nek hívják –, huszonnégy óra alatt harmincnyolcszor akart gyors tempóban végiggyalogolni a 2,4 kilométeres Andrássy úton a Városligetig és vissza. Előző nap besétált a *Pesti Hirlap*hoz és szándékáról – előrelátóan gondoskodva a sajtóvisszhangról – tájékoztatta a szerkesztőséget. Foglalkozása, saját bevallása szerint, világjáró, távgyalogló. Mint mondta, egy percnyi pihenőt sem fog tartani, gyaloglás közben eszik, s mindezt ingyen teszi, egyedüli csekély anyagi hasznot az arcképével ellátott levelezőlapok árusításából remél.[14]

A monstre-távgyaloglás 1906. augusztus 21-én délben vette kezdetét. A *Pesti Hirlap* szerint „különféle nagyságu, illetőleg életkoru csirkefogók" és a pesti utca megannyi ismert alakja előzte meg a franciát „utat! utat!" kiáltásokkal, míg a menetet egymást óránként

11 A hétről. A távgyalogló. Vasárnapi Ujság 53. (1906) 35. sz. szeptember 2. 569.

12 Az Andrássy út szenzációja. Tolnai Világlapja 6. (1906) 36. sz. szeptember 2. 1561–1562. A lap nem nevezi meg fényképészeit, a felvételeket „Saját fényképészünk pillanatnyi felvétele"-ként közli.

13 Buer Jenő, a francia távgyalogló, az Andrássy-úton végzi versenygyaloglását. Uj Idők 12. (1906) 36. sz. szeptember 2. 220.

14 Napi hirek. Távgyaloglás akadályokkal. Pesti Hirlap 28. (1906) 231. sz. augusztus 23. 8.

3. kép
Békei Ödön: Buer Jenő,
a francia távgyalogló az Andrássy-úton
végzi versenygyaloglását.
Uj Idők, 1906. szeptember 2.

4. kép
Ismeretlen fényképész:
Az Andrássy út szenzációja.
Tolnai Világlapja, 1906. szeptember 2.

váltó ellenőrök és két kerékpáros zárta.[15] Az *Uj Idők* fényképészének, Békei Ödönnek – Jelfy Gyulától mindössze néhány méterre készült – felvételén alig lehet észrevenni a gyermekek által körülvett főszereplőt.[16] (3. kép) A *Tolnai Világlapja* egyik képe megörökítette az egyik ellenőrt, aki maga is szaporázó léptekkel haladva, kezében pediméterrel követi a gyaloglót, hogy a technika korának gyermekeként számokkal is mérje és ellenőrizze a teljesítmény nagyszerűségét.[17] (4. kép) A nagyobb kávéházakban ülők pontosan jegyezték, mikor halad el előttük Monsieur Buer.[18] Voltak, akik kiszámolták hány métert kell megtennie óránként, percenként, hogy huszonnégy óra alatt teljesítse a 182.400 métert. A kíváncsiskodók nagyobb része – öltözetük alapján ítélve leginkább cselédlányok, szakácsnék, segédek, inasok – az úton ácsorogva várta, mikor tűnik fel újra a furcsa jelenség. (5. kép) A különleges

15 Uo.

16 Buer Jenő, a francia távgyalogló, az Andrássy-úton végzi versenygyaloglását. Uj Idők 12. (1906) 36. sz. szeptember 2. 220.

17 Az Andrássy út szenzációja. i. m. 1561.

18 Napi hirek. A kilométer-evő. Pesti Napló 57. (1906) 230. sz. augusztus 23. 7–8. 7.

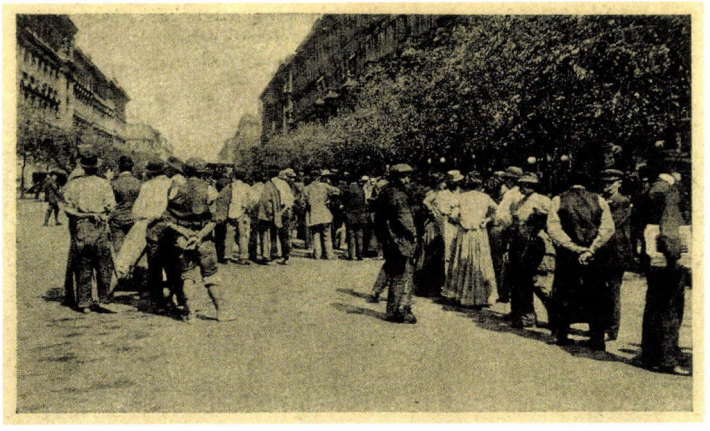

5. kép
Ismeretlen fényképész:
Az Andrássy út szenzációja.
Tolnai Világlapja,
1906. szeptember 2.

élmény azonban nem csak a „budapesti nép" érdeklődését keltette fel, a hír a középosztály ingerküszöbét is átlépte. A *Pesti Hirlap* szerint voltak a bámészkodók között „százszámra magukat művelteknek tartó urak és urhölgyek" is,[19] *A Hét* egyenesen a polgárság köreibe helyezett jelenetekkel karikírozta a szenzáció bizarrságát:

„Az emberek ugy mennek az Andrássy-utra, mintha szinházba készülnének. Az apák jutalmul igérik a gyerekeknek, hogy: »ha jó leszel estig, kijöhetsz megnézni a távgyaloglót«. A vacsoránál társaságok összebeszélnek, hogy fekete kávé után megnézik a futó bolondot. Az emberek a »távgyaloglónál« adnak egymásnak rendez-vous-t. Az asszonyok külön felöltöznek az esti kiránduláshoz. És a szép asszony, amikor éjfél felé vetkezni kezd, duzzogva mondja az urának:

– Ármin, Ármin, te már nem szeretsz engem!

– Ugyan cziczuskám, mi bajod van, ugyan! Hogy mondhatsz ilyen istenkáromlást.

De az asszony nem tud megnyugodni:

– Tudom, érzem, hogy már nem szeretsz! Nem vittél el a távgyaloglóhoz."[20]

Az érdeklődés nagyságát, a jelenség budapestiességét a kitűnő allround sportember, képzőművész, karikaturista, Manno Miltiadesz egy mosolyogtató abszurditással emelte ki: a *Kakas Márton*ban megjelent rajzán, melyen a történet összes kelléke és szereplője – a francia, a gyerekek, a tömeg, a rendőrség és a mentők – megjelenik, az út mentén bámészkodók közé állította mindenki által ismert kockás felöltőjében és pofaszakállával a budapestiesség és az Andrássy út jelképét, „Budapest vőlegényét", Podmaniczky Frigyes bárót.[21] (6. kép) Buer úr, ahogy a *Vasárnap Ujság* írta, „órák hosszat lengett az Andrássy-út eleje és vége között",[22] mígnem a rendőrség elfogta és a főkapitányságra szállította. Nem mintha törvénybe ütköző dolgot követett volna el távgyaloglásával, pusztán azért, mert estére óriási tömeggé nőtt az őt csodáló nézőközönség, ami akadályozta a forgalmat, a sarkon posztoló

19 Napi hirek. Távgyaloglás akadályokkal. i. m. 8.

20 A távgyalogló. A Hét 17. (1906) 34. sz. augusztus 26. 570.

21 *Manno Miltiadesz*: Sportünnep az Andrássy úton. Kakas Márton 13. (1906) 36. sz. szeptember 2. 7.

22 A hétről. A távgyalogló. i. m. 569.

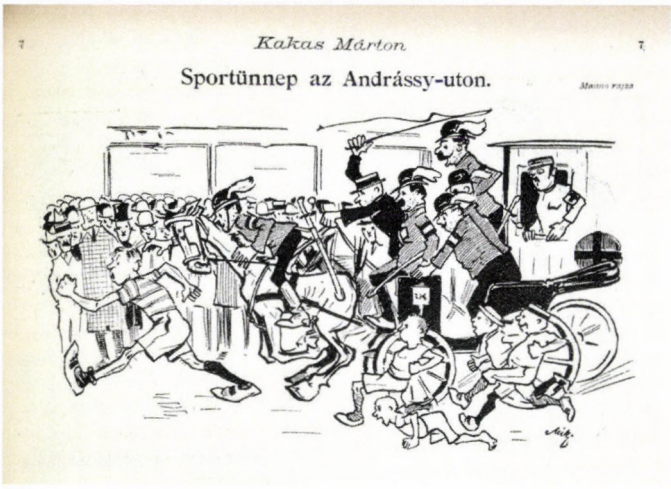

6. kép
Manno Miltiadesz: Sportünnep az Andrássy úton. Kakas Márton, 1906. szeptember 2.

rendőrök pedig kétségbeeséssel és tehetetlenül nézték a rendzavarást. „Ez a közönség, egybehangzó becslés szerint, több volt mint ötvenezer ember."[23] „Mikor a király Pestre jön, nem állnak ennyien az utcán" – vélekedett a *Pesti Napló*.[24] A *Pesti Hirlap* „csak" 10-15 ezerre tette a bámészkodók számát. A *Tolnai Világlapjá*nak beszámolója szerint a közönség soraiban az a hír terjedt, hogy a francia négyezer – mások szerint ötvenezer – koronás fogadásért rója a hosszakat, s a nézelődők maguk is elkezdtek fogadásokat kötni, sőt akadtak vállalkozó szellemű legények, akik egy-egy hordó sörbe fogadtak, hogy versenyt gyalogolnak a „némettel".[25] Egymást érték a zsebtolvajlásokról szóló bejelentések a kapitányságon, elégedetlenkedtek a boltosok, akiknek ajtaját elállta a tömeg, a kocsisok káromkodtak, a szabad haladásukban akadályozott gyalogosok összetűzésbe keveredtek a nyakukat nyújtogató, „tyúkszemletaposó" bámészkodókkal. Este nyolckor végül a posztolók megsegítésére három lovas rendőr kíséretében megjelent a rendőrkapitányságról egy ügyeletes rendőrtisztviselő. A tömeg ellenséges volt a kiérkező rendőrökkel szemben, „pártját fogta a kilométer-evőnek és torkaszakadtából kiabált, hogy meg kell lincselni a rendőröket, ha bántani merik a derék gyaloglót. – Azt akarják, hogy a fogadást elveszítse szegény – méltatlankodott az egyik pártfogó."[26] Az ügyeletes rendőrtiszt azzal szerelte le a heveskedőket, hogy azt állította, ő azért jelent meg, mert felkérték a teljesítmény hivatalos ellenőrzésére. Megállapítja, hogy a francia teljesítette, amit vállalt, s most az egészsége érdekében elviszik kivizsgálni. Azzal kocsiba ültették Buer urat, „aki nem tiltakozott, sőt örömében a rendőrtisztviselő nyakába akart borulni", mert mint bevallotta, kissé megriasztotta a tüzes hangulat. A *Budapesti Hirlap* sze-

23 Uo.

24 Napi hirek. A kilométer-evő. i. m. 7.

25 Az Andrássy út szenzációja. i. m. 1562.; Napi hirek. A kilométer-evő. i. m. 8.; Napihirek. Az Andrássy-ut szenzációja. Budapesti Hirlap 26. (1906) 230. sz. augusztus 23. 8.

26 Napi hirek. A kilométer-evő. i. m. 8.

rint viszont a francia ellenkezett, ám visszavonták az engedélyét, mert nem gondolták, hogy a publikum el fogja torlaszolni az utat.[27] A kapitányságon aztán kiderült, nem volt fogadás, a „kilométerevő", ahogy az a világjáró kalandorok között szokás volt, azzal tartotta fenn magát, hogy útja során egy-egy nagyvárosban ilyen „aszfalt-gyaloglásokat" rendezett, hogy reklámot csináljon magának, s így saját magát ábrázoló képes levelezőlapjainak.[28] A tömeg még sokáig nem akarta tudomásul venni, hogy vége szakadt a mókának, várták, hogy a távgyalogló újra felbukkanjon. Buer úr még aznap este visszatért Nádor Szállóbeli szállására, s másnap „a pestiek százával kapkodták az anzikszjait, ki öt krajczárjával, ki két sőt három hatosért. Ilyen egy igazi pesti szenzáczió" – állapította meg a *Tolnai Világlapja*.[29]

„...érdekes az, amit föltár hatásában..."

Feltehetőleg a nézőkben nem nagyon merült fel a gondolat, hogy a sportos gallus reklámtevékenységet is folytat saját képmásának kelendősége érdekében, legalábbis a tömegből idézett beszélgetések között nem találni erre való utalást. Bár több évtizedre visszatekintő hagyománya volt a „kétlábon járó" hirdetésnek, melyek már az 1860-as években például spontánnak tűnő beszélgetésekkel hívták fel az omnibuszon utazók figyelmét egy-egy kereskedő árujának nagyszerűségére, vagy a kirakat előtt állva hangosan csodálták a fényképész munkáit, s két év múlva, 1908-ban megjelenik már a reklám leginkább nagyvárosi formája, az első fényreklám is,[30] amely a Nyugati tér egyik házának tetejéről hirdette Brázay sósborszeszét. Ekkortájt a budapestiek a reklámot leginkább a lapokból, a kerek hirdetőoszlopokon és hirdetőtáblákon megjelenő plakátokból s a cédulaosztogatók révén ismerték, s vélekedtek róla vérmérsékletük szerint pozitívan – lelkesen a nagyvárosi fejlődéssel együtt járó jelenségnek ítélve –, vagy felháborodtak rajta, mint a mindent elárasztó üzleties harsányság bizonyítékán. A francia tehát részben megvalósította a jó reklám alapfeltételeit: felkeltette a figyelmet és meglepő volt. Hogy mit reklámozott, azonban csak másnap derült ki. A szenzáció napján a budapestiek még nem gondoltak másra, pusztán arra, hogy szokatlan, ám izgalmas és látványos mutatvánnyal és talán fogadással állnak szemben, melynek eredményeként a szóbeszéd szerint tekintélyes summa üti a keskeny arcú francia markát, s jó lehetőséget találtak arra is, hogy maguk is hódoljanak kedves „sportjuknak": a fogadásnak.

A játékszenvedély, s főleg annak fogadásban megnyilvánuló formája, elsősorban a lóverseny, szinte naponta visszaköszönő téma volt a lapokban. A monoton munkába belefásuló, izgalomra és gyors meggazdagodásra vágyó budapestiek körében óriási népszerűségre

---

27 Napihirek. Az Andrássy-ut szenzációja. i. m. 8.

28 A francia képeslap-kiadók jegyzékében sem Buer, sem Bues, sem Beuess név sem szerepel. Szinte bizonyos, hogy a francia nem képeslap-kiadó volt, s valóban saját – feltehetőleg a Jelfy felvételén is látható sportöltözetben készített – fényképét árusította a korban igen népszerű képes levelezőlap formátumban. https://fr.wikipedia.org/wiki/%C3%89diteurs_fran%C3%A7ais_de_cartes_postales (2018. február 8.)

29 Az Andrássy út szenzációja. i. m. 1562.

30 Reklám a magasságban. Tolnai Világlapja 8. (1908) 49. sz. november 29. 1893.

tett szert a totalizatőr. A körülötte zajló élet kedves témája lett a fotográfusoknak is. A műkedvelőket a *Pesti Hirlap* Esti leveleinek népszerű szerzője – maga is szenvedélyes amatőr fotográfus – Tóth Béla azzal érvelve buzdított a turf közönségének fényképezésére, hogy az esztendő hatvan napján ott megjelent szurtos tömeg, mely a magyar főváros lóversenylátogatóinak többségét teszi ki, számunkra, akik azt megszoktuk, nem lesz ugyan érdekes, azonban azt a világon minden lap „példátlan szörnyűségű unikumoknak" fogja tartani. „Hogy a labdát megnyomni akaró kezöket visszatartja a szégyen, a magyar szégyen?... Az balgaság. Mert gondolják csak meg: kié az a szégyen? A szegény népé-e vagy azoké, akik a szegény nép pénzét zsebre rakják?" – tette hozzá.[31] Az *Uj Idők* és a *Tolnai Világlapja* – utóbbi Tóth Béla nyomán – épp a francia távgyalogló mutatványa utáni hétvégén tett közzé riportképeket a lóversenypálya hatvanfilléres (a legolcsóbb helyek) közönségéről.[32]

A főváros Törvényhatósági Bizottsága az év folyamán többször foglalkozott a „nagy erkölcsi rombolással járó"[33] totalizatőr reformjával és javaslatot tett annak törvényi szabályozására azért, hogy működését az olcsó helyeken szüntessék meg,[34] mert „a szegényebb néposztály, főleg pedig a munkások a lóversenyfogadásokra csábittatnak és utóbbiak, akik bérüket szombaton este kapják ki, vasárnapokon sokszor egész hetikeresetüket a totalizatőrnél hagyják. A játékszenvedélynek az alsóbb néposztálynál való ezen terjedése és fokozása ezt nemcsak anyagilag teszi tönkre, hanem ennek következtében az erkölcsi züllés utjára is vezeti és az ujságok törvényszéki rovatában nagyon gyakran olvashatók oly büncselekmények, melyeknek előidézője és rugója a lóverseny, illetve a totalizatőr volt."[35] A hétvégi Erzsébet-díjon a szocialisták ezrével osztogatták a totalizatőr megszüntetését követelő piros röplapokat, s bár tüntetésre nem került sor, a *Pesti Napló* hírt adott arról, hogy pár nappal Buer távgyaloglása után, augusztus 25-én a turfon szinte ostromállapot volt: „Rémhirek keltek szárnyra már a futtatás megkezdése előtt s arról is beszéltek, hogy a szocialisták meg fogják támadni a totalizatőr-házikókat, hogy radikális módon tiltakozzanak »a játékra való csábítás ellen.«" Ezek a hírek persze nagyon túlzóknak bizonyultak, de mégis aggódást keltettek. És hogy alapjuk volt, azt nyilvánvalón igazolták a feltűnő rendőrségi intézkedések, amelyek speciális ostromállapotot teremtettek, – különösen a hatvanfilléres helyen.[36]

A gyülekezésnek a tömegben megindult fogadás azonban már csak következménye, s nem oka volt. Mit találtak vajon a francia cselekedetében annyira rendhagyónak és vonzónak, hogy ekkora sokaság és forgalmi dugó keletkezett az Andrássy úton? Különcök elképesztő teljesítményeiről szóló híradások nem voltak ritkák akkortájt a lapokban, mint ahogy az sem, hogy a világjáró teljesítmények végrehajtói különféle produkciókkal és képes lapok árusításával finanszírozták vállalkozásukat. Épp egy évvel korábban,

---

31 (*Tóth Béla*): Esti levél. Két tanács. Pesti Hirlap 28. (1906) 221. sz. augusztus 12. 8.

32 Képek a turfról. Tolnai Világlapja 6. (1906) 35. sz. augusztus 26. 1511–1513.; *D. I.* (*Dömötör István*): A turf lélektana. Uj Idők 12. (1906) 37. sz. szeptember 9. 248–249.

33 Főváros. Közgyülés. Pesti Napló 57. (1906) 154. sz. június 7. 13–14. 13.

34 1906. október 24. Rendes közgyűlés jegyzőkönyve 1530. In: Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1906-ban tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei. Bp., 1906. 504.

35 Főváros. A lóverseny és a főváros. Népszava 34. (1906) 199. sz. augusztus 24. 3–4.

36 Sport. Ostromállapot a turfon. Pesti Napló 57. (1906) 234. sz. augusztus 27. 6.

7. kép
A Fiebinger Imre által árusított képeslap

1905 augusztusában a *Tolnai Világlapja* egy amatőr fényképész olvasónak, Weisz Imrének köszönhetően fényképpel mutatott be egy fővárosban időző, „érdekes fiatalembert", Fiebinger Imrét, aki hatvanezer korona fejében szándékozott Berlinből indulva három év alatt körüljárni a világot.[37] (7. kép) 1904-ben egy hazatért világjáró honfitárssal, Chrometz Andrással is megismerkedhettek a szenzációkra éhes lap olvasói, aki még 1891-ben zsebében kilencvenöt fillérrel és „egy batyura való arcképpel" indult útnak. Ezek árusításából élt, sőt egy kis vagyont is gyűjtött.[38] „Harmadéve irtak a lapok arról a derék nürnbergiről," – olvasható a *Vasárnapi Ujság*ban – „a ki úgy gyalogolt városából Párisig, hogy egy üres hordót görgetett maga előtt. Azok, a kik arra vállalkoztak, hogy csónakon kelnek át a tengeren, már akár klubot is alapíthatnának".[39] Képünk keletkezésének idejére maga az utazás, idegen tájak megismerése is hétköznapi gondolat volt. A szó a 19. század második felében számos új jelentést kapott, az utazások új formákat öltöttek, új helyszínekkel gazdagodtak, s a polgár világában pihenést szolgáló szórakozássá lettek. Egyre elterjedtebb lett, hogy a család, főleg a nők és a gyerekek nyaranta a gyarapodó és egyre jobban kiépülő fürdők felé vették útjukat, sokszor elsősorban gyógykezelés céljából,[40] s épp erre az időszakra esett a téli üdülés, a Tátra nyújtotta örömök felfedezése,

37 Gyalog a világ körül. Tolnai Világlapja 5. (1905) 34. sz. augusztus 20. 1299. Képes levelezőlap: https://www.darabanth.com/en/major-auction/21/categories~Thematic-postcards/Austria~7941/Fiebinger-Imre-gyalogos-vilagutazo-globetrotters-world-travelers~II1032630/ (2018. április 18.)

38 Világjáró magyar. Tolnai Világlapja 4. (1904) 49. sz. december 4. 1648. (kép 1647.)

39 A hétről. A távgyalogló. i. m. 569.

40 A témáról l. *Kósa László*: Fürdőélet a Monarchiában. Bp., 1999.

többek között Izabella főhercegnő és családja példájának köszönhetően.[41] Ezek a helyek és azok élvezői állandó vendégei voltak a képes lapok oldalainak. A vonatközlekedés megindulásával a 18. századi romantikus és ismeretgyűjtő utazások, az 1860-as évektől Magyarországon is lassan „kéjvonattal" történő társasutazásokká alakultak.[42] Ugyan a kedvtelésből való utazások lassan épültek be Európában a polgári értékrendbe, s erkölcsi megítélésükre jellemző volt, hogy a jeles német közgazdász, statisztikus, Richard Van der Borght *Das Verkehrswesen* című, 1894-ben megjelent könyvében védelmébe kényszerült venni a vasutat, melyet az a vád ért, hogy a kéjutazásokkal a luxust fokozza,[43] az 1900-as évek közepén azonban, ahogy Szász Zoltán az utazás elterjedtségét az amatőr fotográfiával párhuzamba állítva megfogalmazta, „ma már általános európai szokás, melynek minden közép-polgári viszonyu ember hódol".[44]

A korszak nagy utazási kedvének mozgatórugója a természet utáni vágyban, az arisztokrata életmód utánzásában rejlett. A „megélhetési" globetrotterek, mint Monsieur Buer és számos társa – akik közül sokan kerékpáron, tolószékben, vagy éppen négykézláb, kézen állva tették meg az utat – teljesítményének okai azonban egész máshol keresendők. E világkörüli utazások kalandvágyból történtek, extrém teljesítmények, s egyben a média lehetőségeire építő életformának tekinthetők. A róluk való vélekedés, mint Monsieur Buer esetében is, leginkább a mutatványosság és a csavargás közötti skálán mozgott. Cholnoky Viktor világosan meg is különbözteti a globetrottert, „a ki pénzen utazik" – s akiknek útjai tudományos teljesítményként jelennek meg a lapokban – a világcsavargó kalandortól, aki „pénzért vagy a nyughatatlan lelke ösztönének a kielégítéséért indul utnak" – Trivulziója ez utóbbiak közé tartozik.[45]

Buer világjárását *A Hét* így értékelte: „A mesterségek megmaradnak, csak a nevük lesz más. Hajdanta, régente, ha egy legény nem fért a bőrébe és lusta volt dolgozni és keresni, bugyrot kötött a hátára s elment világgá. Bolygott, vándorolt, koldult, néha napján még dolgozott is. Az országutja volt az otthona, egy-egy bokor volt a szállása, a jószivü ember volt a vendégfogadója. Akkoriban az ilyen embert csavargónak hivták. Ma globetrotter a neve. Pedig ma sem egyébb, csak csavargó. Ma is dologkerülő, léha fráter, aki lusta mesterséget tanulni, kényelmes dolgozni és nyughatatlan vérü arra, hogy egy helyben maradjon. Mégis, ha egy is a lényegében, milyen más a »Mutter Landstrasse« mai vándorlója, mint volt hajdan. Láttuk ezen a héten az Andrássy-uton. Volt tehát egy ilyen globetrotter, aki pénz nélkül, munka nélkül, tehetség nélkül akarja megjárni a világot." Az újságíró le-

---

41 A *Vasárnapi Ujság* rendszeresen hozott riportokat Jelfy Gyulától a főhercegi család tátrai időzéséről.

42 Az első magyar „kéjutazás", vagyis társasutazás 1862 májusában indult Pestről az Adriára. *Kempelen Győző*: A pestiek kirándulása Triesztbe. Vasárnapi Ujság 9. (1862) 26. sz. június 29. 303–307. 303.

43 *Gyömre Sándor:* Az utazási kedv története. Bp., 1934. 145. http://mtdaportal.extra.hu/books/gyomrei_sandor_az_utazasi_kedv_tortenete.pdf (2018. február 8.)

44 *Sz. Z.* (*Szász Zoltán*): Napi Hirek. Fényképezés. Pesti Napló 57. (1906) 128. sz. május 11. 7–8. 7.

45 *Cholnoky Viktor*: A tigris. Tolnai Világlapja 9. (1909) 9. sz. február 28. 416–417. 416.; Trivulzio Cholnoky tárcanovelláinak félszemű, dalmát világcsavargó, kalandor hőse, különös, misztikus hangulatú történetek mesélője.

sújtó erkölcsi véleményének megfelelően még a fizikai megjelenését is undorítónak ítélte: „És eljött hozzánk, förtelmes, milyen egy figura. Maskara, fésületlen, mosdatlan, utálatos."[46]

A gyakran kriminalizáló vélekedések mellett ezeknek a világcsavargóknak a jellemzése kapcsán később felbukkan azonban egy filozófiai-pszichológiai fogalom is: a szabadság. Hetényi Imre, a *Tolnai Világlapja* bűnügyi rovatának munkatársa, később detektív, majd rendőr főkapitány-helyettes, a kihágási eljárás életbe léptetése során 1912-ben létrehozott „csavagó-kapitányság" apropóján két típusát különbözteti meg a csavargóknak: az egyik a munkanélküli, munkakerülő, állandóan a rendőrség látóterében lévő notórius csavargó, alkalmi tolvaj, akit, mint írja, balsorsa vitt az utcára, míg a másik tábor, melyet, úgy véli, valójában nem is lehet osztályozni, mert minden tagja külön individuum, s akiket a kalandvágy hajt: ők a világjáró csavargók. „A primitiv emberek tömegében is kell lenni globe-trottereknek," – írja – „a kiknek a szabadság után való vágyakozás, a világismeret megszerzése, a kalandvágy a kezükbe nyomja a vándorbotot. Vajjon igazán csavargók-e ezek a csavargók?"[47]

Mindent összevetve tehát, ahogy a *Vasárnapi Ujság* is írja: „Bues úron, így hivják a fürge frankot, nincs mit elmélkedni. Nem úttörő az ilyen vállalkozások terén, a melyeknek a feltünési vágy vagy az élhetetlen élelmesség heverő energiája a forrása és az értelemnek bizonyos szelid meghibbanása az irányítója. [...] Az ilyen vállalkozás tehát etikailag nem érdekes. *De érdekes az, a mit föltár a hatásában.* [kiemelés – a szerző] Érdekes, hogy a száguldó francziát azért kellett megállítani, mert nézőközönsége eltömte az Andrássy-utat. Ez a közönség, egybehangzó becslés szerint, több volt mint ötvenezer ember. Munkások a műhelyüket, kereskedők a boltjukat, szakácsnék a konyhájukat ott hagyták, hogy lássanak egy embert, a ki – siet, holott nem volna muszáj neki és szaladgál az Andrássy-úton, holott ülhetne békén, vagy mehetne villamoson. [...] A vállalkozásnál ez a hatás érdekesebb és tanulságosabb."[48]

A modern nagyvárosi utca új szereplője: a tömeg

Az Andrássy úti történet kapcsán mindegyik lap központi témája volt az utcán gyülekező tömeg viselkedése, változó reakciói, az érzelmek hullámzása, az információk áradása. A *Pesti Napló* az eset apropóján egész kis kabaréízű gyűjteményt állított össze a pesti habitusról: „Mindenki néz, mindenki vár és a várakozók és bámulók száma percről-percre nő. Uj alakok, uj érdeklődök jönnek.

– Mi van itt, kérem?! – kérdi az egyik ember a másiktól.
– Gyalogol egy ember az Andrássy-uton.
– Miért gyalogol?
– Mert nem telik neki omnibuszra.
– Azt nézik?
– Azt.
– Miért nézik?

---

46 A távgyalogló. A Hét 17. (1906) 34. sz. augusztus 26. 570.

47 *Hetényi Imre*: A csavargók. Tolnai Világlapja 12. (1912) 5. sz. január 28. 286–287. 287.

48 A hétről. A távgyalogló. i. m. 569.

– Mert nem láttak még ilyet.

Az érdeklődő a fejét csóválja és neki támaszkodik egy lámpaoszlopnak, hogy jobban lássa a gyaloglót. Mig a gyalogló megérkezik, addig a publikum hangosan vitatja az eseményt.

– Azt mondják, ötvenezer koronába fogadott.

– Csakugyan?

– Holnapig gyalogol – mondják.

– Aztán miért gyalogolnak vele a többiek?

– Hogy megpumpolják, ha nyer.

– Hát maguk miért állnak itt?

– Azt várjuk, mikor esik össze.

– Azt hiszi, összeesik?

– Azt.

– Én nem hiszem. Fogadjunk."[49]

Hogy a megjelent beszélgetések közül mennyi volt valóban a tömegben hallott és mennyi a részben vagy teljesen fiktív, az újságírók által kitalált, ma már nem megállapítható. Azonban, ha csak fabrikációk is, éppen mint ilyenek, valószínűleg jellemző attitűdöket tükröznek, akárcsak az eset kapcsán megjelent tréfák,[50] melyek a karikatúrákhoz hasonlóan valós vonások eltorzításával érnek el hatást, de csak akkor, ha ezek a vonások a közönség számára ismerősek. Az Andrássy úton való gyaloglás az újságírónak a szellemeskedés kihagyhatatlan lehetőségét kínálta. A budapestiek itt felsorakoztatott viselkedésmintái ugyanis gyakori tárgyai voltak a nagyvárosiasodással járó vadhajtásokat nyesegető sajtónak. Közismert banalitás volt, hogy „a pesti ember nem tud gyalogolni. Megszokta, hogy tiz perces utat is villamoson tesz meg."[51] A novemberi villamossztrájk idején a *Vasárnapi Ujság* ezt még pontosabban így fogalmazta meg: „Van egy közlekedési eszköz, a melynek a világon semmiféle nagyvárosban olyan kevésszer nem veszik hasznát az emberek, mint Budapesten. Ez a járómű – a láb. A budapesti ember gyalog csak akkor megy, ha sétál. Ezt is szivesebben végzi fiakkeren. De ha útja van, ha dologra megy, akkor villamosra ül, bár a hová igyekszik, kétszáz lépésnél nincsen messzebb."[52] A pesti ember részben hozzászokott a nagyváros nyújtotta kényelmi lehetőségekhez, mert nem szereti a „strapát"[53] részben a sokat korholt úrhatnámság „»magyarul« szólva a flancz"[54] miatt nem szívesen közlekedett gyalog.

---

49 Napi hirek. A kilométer-evő. i. m. 7.

50 Az eset kapcsán két tréfa jelent meg:
„– Olvasta, hogy egy Buer nevű francia vagy harmincszor megfordult az Andrássy-uton?
– Bravó! Akkor hát van végre Budapesten idegen-forgalom." Idegenforgalom. Kakas Márton 13. (1906) 36. sz. szeptember 2. 9.;
„– Mit szól ahhoz a franciához, a ki harmincszor végigment egy iramodásra az Andrássy-uton?
– Meg kellene választani képviselőnek!
– Képviselőnek?
– Persze! Képzelje el, ez az ember mennyi mindent tudna a kerületének – kijárni." Alkalmas. Kakas Márton 13. (1906) 35. sz. augusztus 26. 8.

51 Napi hirek. (A pesti ur a vidéken.) Pesti Hírlap 31. (1909) 143. sz. június 18. 13.

52 A hétről. A villamos sztrájk. Vasárnapi Ujság 53. (1906) 44. sz. november 4. 717.

53 Napi hirek. Üdülőhelyek. Levél a szerkesztőhöz. Pesti Napló 57. (1906) 132. sz. május 15. 7.

54 A hétről. Átalakulás. Vasárnapi Ujság 54. (1907) 19. sz. május 12. 377.

Rákosi Viktor egy személyes történetet megosztva az olvasókkal, miután gyermekeinek testmozgást ajánlott az orvos, azt írta: „Különösen szeretnek velem sétálni, mert én unom a gyaloglást és villamoson szoktam velük sétálni."[55] Ezt, akárcsak a füstös kávéházak levegőjéhez való vonzalmat a metropoliszi lét közhelyszerű velejárójának, szinte egyik attribútumának tekintették: „Minden nagyváros népe ilyen" – állapítja meg egy a *Pesti Napló* szerkesztőjéhez címzett levél a fővárosiak ama szokásáról szólva, hogy nyaralni is asztal mellett szoktak. A *Vasárnapi Ujság* 1907-ben egyenesen a pesti közönség erkölcsi átalakulásának jelét látja abban – „a »flancznak« alkonyodik" örvendezik –, hogy kevésnek bizonyul az omnibusz, mert „a budapesti úriember erkölcsi kötelességének érezte, hogy meg legyen a *rendes fiakkerje*, amelyen – sétál."[56] Hasonlóan a – felszínes ismeretségek számára tág teret biztosító – nagyvárosi Budapest jellemző sajátosságaként tartották számon a „pumpolást", amely a fővárosi szlengben azt jelentette, hogy valaki pénzt kér kölcsön azzal az előre elhatározott szándékkal, hogy nem fogja megadni. Ezek a kisebb-nagyobb „kölcsönök" jellemzően az urizálásból eredő pénzhiány kompenzálására szolgáltak, mert, ahogy Szomaházy István megfogalmazta a pesti mentalitás számára egyik legszembetűnőbb tulajdonságát: „itt mindenki három számmal nagyobb uraságot akar, mint amekkora uraság valójában megilletné." A pumpolás, ez az egyik részről hiszékenységből, a másik részről gátlástalanságból álló kapcsolat a humoros irodalom állandó témája volt.[57]

A távgyaloglásról szólva *A Hét* és a *Vasárnapi Ujság* is a tömeg keletkezését és működését vette górcső alá s nem a franciát, mely „megy-megy ide-oda mint a bolond óra. Ugy-e, ezen nincsen semmi különös? Vagy ha van rajta különösség, ostobaság az is. Mégis, a naiv, becsületes tömeg, hogy izgul, érdeklődik, mozog. Megáll egy ember az uton, és nézi a lótó-futó bolondot. Aztán megáll egy másik, és nézi, hogy mit néz az egyik. És megáll tiz ember és száz ember, és nézi, hogy ugyan mi van nézni való azon, hogy valaki föllalá szaladgál. Egy-két óra mulva már talpon van az egész város. Legendák keringenek az utczán. Egy orosz herczeg fogadott egy amerikai nábobbal ezer font sterlingbe, hogy ötvenszer végigszalad az Andrássy-uton. Ha megnyeri a fogadást, még a nábob feleségét is megkapja ráadásul. Minek tóditsák, amikor maga a dolog is érdekes. És olyan jellemző a tömeg pszihológiájára."[58]

Jelfy Gyula képének valódi főhőse – mint az az emberek gyűrűjében küszködve haladó francia aggodalmas arcáról is leolvasható – a modern nagyvárosi utca és annak új társadalmi szereplője, a tömeg. Előbbi, funkcióját tekintve hétköznapi állapotában a nyilvánosság tere, kommunikációs csatornája: Magyar Mannheimer Gusztávnak a modern urbanisztikai elméletekben kiemelt figyelmet kapott dichotómiák egyikére, az otthon és a nyilvánosság

55 *Sipulusz* (*Rákosi Viktor*): „A papa összegyűjtött munkái." Budapesti Hirlap 22. (1902) 329. sz. november 30. 1–2. 2.

56 A hétről. Átalakulás. i. m. 377.

57 L. pl. Adalékok a pumpolás monográfiájához, különös tekintettel a becsületszóra, öngyilkossággal való fenyegetésekre és az irodalmi kávéházakra. Borsszem Jankó 45. (1912) 2334. sz. szeptember 1. 8.

58 A távgyalogló. A Hét 17. (1906) 34. sz. augusztus 26. 570.

kettősségére[59] rímelő 1907-es metaforája szerint „a nagy tömegek szalonja".[60] Utóbbi, a tömeg a 19. század és a századforduló irodalmában, sajtójában, leginkább anonim, félelmet keltő idegenek konglomerátumaként jelenik meg, amit jellemző jelzői is mutatnak: ezerfejű, fékevesztett, arctalan stb. A nagyvárosi tömeg, Walter Benjaminnal szólva, „szorongást, ellenérzést és iszonyatot ébresztett [...] azokban, akik először vetették rá pillantásukat".[61] A lóversenytér közönségét így jellemezte az *Uj Idők* 1906-ban: „A tömeg ahogy elsápad, kipirul, reszket és ordít, nem emberi gyülekezet."[62] Bár Gustave Le Bon francia szociálpszichológusnak a 20. századi gondolkodásra nagy hatást tett műve, az 1895-ben keletkezett *A tömegek lélektana* magyarul akkor még nem jelent meg, a fordítást csak 1913-ban készíti el Balla Antal, azonban annak egyes, az organizálatlan tömeg működésére, s az egyén tömegben való elszemélytelenedésére, radikalizálódására vonatkozó megállapításait már nagyon is létezőként élték meg, s e jelenségek élénken foglalkoztatták is a nagyvárosi tömegmozgalmakkal egyre rendszeresebben találkozó, a tömeg radikalizálódásától tartó budapestieket.[63] 1905–1906 a nemzetközi munkásmozgalomban és a szociáldemokrata párt valamint a szakmai szervezetek erősödésének köszönhetően Magyarországon is a tömegmozgalmak kiemelkedő évei voltak. Országszerte napirenden voltak a sztrájkok, tiltakozó gyűlések, tüntetések, az 1905-ös választások utáni belpolitikai válságból eredő utcai felfordulások. A főváros több, nagy tömegeket mozgósító megmozdulásnak is tanúja volt: 1905. február 5-én az orosz forradalom hatására tüntetett a munkásság, majd májusban a vasmunkások sztrájkoltak; szeptember 15-én, az úgynevezett „vörös pénteken" a budapesti munkásság óriási rendőri és katonai készültséget kiváltó, első általános politikai sztrájkja és tüntetése folyt le példásan, békésen az Országház előtt, majd szeptember 27-én bottal, kővel, bicskával zajló, több tucat sebesültet eredményező ütközetre került sor a koalíció budapesti erői és a munkásság között. 1906 februárjában az országgyűlés feloszlatása, a hírlapok utcai árusításának betiltása bolygatta fel a kedélyeket. Augusztus 19-én, vasárnap, két nappal Buer távgyaloglása előtt vonult hatósági beavatkozást követelve a lakás és az élelmiszerek árának szakadatlan drágulása – a „lakás- és az élelmiszer-uzsora" – miatt a tüntető munkásság a Kerepesi útról a Nagykörúton át az Andrássy útra, majd onnan a városligeti nyári színház, az Aréna előtt rendezett népgyűlésre. A menetet a járdán kíváncsiak ezrei követték.[64] 1905. december végén a fővárosi közgyűlés Vázsonyi Vilmos indítványára már föliratot küldött a képviselőháznak az utcai zavargók okozta károk köz által való megtérítését kimondó törvényjavaslat megalkotására.[65] Ehhez a végső lökést a hírlapszedők november végi, december eleji, kirakatok betörésével, üzletek kifosztásával végződött sztrájkja adta. A francia távgyalogló által gerjesztett, spontán

---

59 L. *Gyáni Gábor*: Az utca és a szalon. Bp., 1998.

60 *Magyar Mannheimer Gusztáv*: Hazai krónika. Az utca művészete. Művészet 6. (1907) 2. sz. 127–130. 127.

61 *Benjamin, Walter*: Kommentár és prófécia. Bp., 1969. 251.

62 *D. I.* i. m. 249.

63 *Lynkeusz (Wallesz Jenő)* 1908-ban *Az uj Macchiavelli* címmel szentelt egy tárcát Le Bon művének. Pesti Napló 59. (1908) 19. sz. január 22. 1–3.

64 Tüntetés a lakás- és élelmiszer-uzsora ellen. Népszava 34. (1906) 197. sz. augusztus 22. 2–3.

65 Fővárosi ügyek. Kártérítés az utcai tüntetések miatt. Pesti Hirlap 27. (1905) 358. sz. december 29. 7.

összeverődött békés tömeg láttán is felmerült a váratlan radikalizálódás esélyének réme: „Estefelé, amikor már táborban állottak a megrekedt konflisok az oktogonon, a villanyosok ugy föstöttek, mintha arra várnának, hogy a tömeg földöntse barrikádnak. Megjelentek a lovasrendőrök." – dramatizálta az eseményeket a *Tolnai Világlapja*, s nyilvánvalóan a szenzációt fokozandó túlozva és tréfálkozva, de egyenesen forradalmi hangulatot emlegetve azt írta, hogy tömegből „Abczug! Le a policzájjal!" és „Hohó, itt a forradalom!" kiáltások hangzottak.[66]

Az utca mindenkié

A *Vasárnapi Ujság* rámutat a lényegre: nem is annyira a tett, hanem annak hatása az érdekes. Van tehát egy manapság nem különösebben rendkívüli cselekedet: fényes nappal valaki sportruházatban kocog az utcán. Azonban ez a tette olyan döbbenetet és érdeklődést vált ki, hogy Budapest egyik legnagyobb forgalmú útján órákig akadozik a forgalom, ha nem is ötvenezer ember, de mindenesetre hatalmas tömeg gyűlik össze, és a végén a rendőrségnek kell beavatkoznia. Ha pedig a rendőrség megjelenik, az azt jelenti, hogy a rendet helyre kell állítani, mert valaki áthágott valamiféle szabályokat. Monsieur Buernek volt engedélye a távgyaloglási produkcióra, amit minden bizonnyal mint mutatványra kapott a főváros rendőrségtől. A nyilvános rendezvények és látványosságok, mint hangversenyek, mutatványok, sőt felolvasások és hasonló események engedélyezését ugyanis egy 1901. évi belügyminiszteri körrendelet rendőrségi engedélyhez kötötte.[67] Ebben az esetben a rendőrségnek tehát nem miatta kellett fellépnie a rend érdekében, hanem azért, mert a hatalmas nézőközönség akadályozta az utca szabad használatát. Az ügy a gyülekezés hatókörébe tartozott volna, de azt illetően Magyarországon a dualizmus idején nem volt átfogó törvényi szabályozás, egy 1868. évi belügyminiszteri rendelet a szervezett gyülekezésekkel kapcsolatban is csak bejelentési kötelezettséget írt elő.[68] 1918-ig az 1848-as törvény volt hatályban, ami számtalan bizonytalanságot okozott, így a rendvédelmi szervek egyre aktívabbak voltak saját szerepük meghatározásában, gyakorlatilag – és jogi körökben is általánosan elfogadott vélekedés szerint – szabadon jártak el a közrend megóvása érdekében. Az Andrássy úti spontán összegyűlt tömegre nézve jogi szempontból így a székesfővárosi és rendőrkapitányi rendeletek Krecsányi Kálmán rendőrkapitány által 1894-ben összeállított tárának közlekedési ügyekkel foglalkozó fejezete volt mérvadó, mely külön paragrafust szentel a nagyvárosi élet áramlását megakasztó forgalmi akadályoknak: „A közlekedési ügyek felett gyakorlandó folytonos felügyelet és ellenőrzés, tekintve a székes főváros szemmel láthatólag élénkülő forgalmát s ezzel kapcsolatosan a fokozott mérvben szaporodó közlekedési eszközök számát, a rendőrség egyik legfontosabb felada-

66 Az Andrássy út szenzációja. i. m. 1562.

67 A m. kir. belügyminiszter 1901. évi 64.573. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hangversenyek, mutatványos stb. engedélyezése tárgyában. In: Magyarországi Rendeletek Tára. Bp., 1901. 489–494.

68 *Hajas Barnabás*: A gyülekezési jog egyes aktuális elméleti és gyakorlati kérdései. Doktori értekezés. 2012. 26. http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/hajas-barnabas/hajas-barnabas-muhelyvita-ertekezes.pdf (2018. április 18.)

tát képezi" – írja.[69] „A közlekedési rendészet terén kiváló figyelem forditandó arra, hogy a közlekedés ne akadályoztassék s az esetleges forgalmi akadályok lehető gyorsasággal eltávolítassanak. [...] Ugyancsak a közlekedés akadály nélküli biztosítása czéljából tiltva van a nagyobb csoportokban való összegyülekezés a nagyobb forgalmú utczákban, s különösen annak gyalogjáróin."[70]

Bár a 19. század utolsó évtizedeiben formálódni kezdett Budapesten is a köztér használatának hatósági szabályozása, a közfelfogás szerint az utca továbbra is mindenkié, ahol „senki sem parancsol".[71] Ez lett később az első igazi magyar bulvárlap, *Az Est* szlogenje is, ahogy azt indulásakor az alapító, Miklós Andor megfogalmazta: „Az utca ujságja akarunk lenni, mert az utca mindenkié, az utcán mindenkinek át kell haladni, azon fordul meg minden szomoruság és oda ragyog minden napfény."[72] A kérdés, hogy „kié az utca", csak a század első évtizedének közepétől folyamatosan militánsabbá váló szocialista tömegdemonstrációk hatására hangzott el egyre gyakrabban, mikor a munkásság szimbolikus térfoglalásainak következtében az utca épp ennek az alapvető, a közlekedésnek teret adó funkciójának nem tudott időlegesen megfelelni.[73] „Kié az utca?" – tette fel a kérdést a *Népszava* az 1905. szeptember 27-i tüntetés után, s az utcát az öntudatos munkásság tömegével azonosította.[74] Ugyanekkor az utca használatának demokratikus szabadsága mellett érvelve a *Vasárnapi Ujság* így fogalmazott: „Az utcza rendjét, mikor se háború nincs, se forradalom, az ember és a munka szabadságának a törvényei szabják meg. Ahhoz, hogy az utczán szabadon mozoghasson, teljes joga van mindenkinek, azokat kivéve, a kik azért mennek oda, hogy ebben a szabadságukban – másokat megbénítsanak."[75] 1908-ban Bethlen Oszkár tette fel a kérdést, s adott hasonló választ a *Pesti Napló*ban a rendőrség és a szocialista tüntetők közötti lövöldözéssel járó október 5-i összecsapásról szólva, leszögezve, hogy a politikai jogokért való küzdelem nem jelenthet egyet az utca békéjének feldúlásával: „Hogy kié az utca, ezt az utolsó hetekben igen gyakran megkérdezhette magától a fővárosi közönség. Rendes viszonyok közt nem is támadhat ez a kérdés. Hát kié is lehetne, mint senkié és valamennyiünké. Azoké, akik izzadó homlokkal futunk át rajta a dolgunk után, vagy akik azzal töltik az idejüket, hogy a gyalogjárón lopják a napot. Az uraké és a parasztoké, a gazdagoké és a szegényeké, a szép asszonyoké és a sarkon

---

69 IV. fejezet. Közlekedési ügy. Ellenőrzés. In: Kihágási eljárás jogalapját képező székesfővárosi törvényhatósági szabályrendeletek és főkapitányi rendeletek gyűjteménye, kiegészítve a székesfővárosi m. kir. állami rendőrség szervezetét, hatáskörét és működését szabályozó rendeletekkel és utasításokkal. Összeáll. és kiadta: Krecsányi Kálmán. Bp., 1894. 380–382. 380.

70 IV. fejezet. Közlekedési ügy. Forgalmi akadályok. In: Kihágási eljárás jogalapját képező i. m. 388–389.

71 Pécsett az utcán rakoncátlankodó gyermekeket figyelmeztetett egy férfi. A gyermekek szülei „valósággal inzultálták az illető uriembert azzal a kifogással, hogy az utca mindenkié s abban senki sem parancsol." Hirek. Fiuk utcai garázdálkodása. Dunántúl 7. (1917) 181. sz. augusztus 9. 6.

72 Az Est. Az Est 1. (1910) 1. sz. április 16. 3.

73 A témáról l. A munkásság politikai terei. In: *Gyáni G.* i. m. 96–112.

74 Vér az utcákon. A koalició a rendőrség oltalmában. Kié az utca? Népszava 33. (1905) 154. (192.) sz. szeptember 28. 8–10. 8.

75 Az utcza. Vasárnapi Ujság 52. (1905) 41. sz. október 8. 662.

gesztenyét áruló kofáé. Ha valaki automobilon robog is, nincs az utcához több joga, mint a kopott gyalogjárónak. A rendőr éppen az utca e demokraciájának, a gyalogjárók e köztársaságának zavartalanságát akarja fenntartani. Hogy senki ne követeljen ki magának a közös jogból többet, mint amennyi megilleti."[76] E „vasbotosnak" nevezett demonstráció után Dr. Boda Dezső főkapitány a tüntetések „végzetessé válható elfajulása" miatt a szocialistákhoz címzett hirdetményt tett közzé, melyben a továbbiakban a bejelentés mellett engedélyhez is kötötte a felvonulásokat, a főváros közönségét pedig arra kérte, hogy tartózkodjon a kíváncsiságtól is.[77]

Az Andrássy úti tömeg kíváncsiságból eredő szabályszegése – az út eltorlaszolása, mely a rendőri kivonulást eredményezte – azonban csak következmény. Az elsőszámú szabályszegő jelen esetben a rendőri engedély dacára mégis csak a gyorslábú francia. Nem követett el büntethető szabálysértést, ám felrúgta a nagyváros utcahasználatára vonatkozó, íratlan, társadalmi konszenzus által rögzített szabályokat, melyek útmutatóul szolgáltak a város társadalmi dzsungelében való tájékozódáshoz. Lofland elmélete szerint a preindusztriális városokban a vizualitás, a testi megjelenés, az öltözködés stb. volt az iránytű az idegenek világában, az ipari forradalom óta azonban ez a tudás értelmét vesztette, ennek alapján nem lehetett többé tájékozódni, a személyhez kötött attribútumok helyét a térbeli sajátosságok ismerete, az a tudás vette át, hogy a város egyes pontjain mire lehet számítani, a társadalom mely rétegeinek felbukkanása, s milyen események, cselekvések várhatók.[78] A város utcái, terei eltérő és sajátos funkciókkal kapcsolódnak a nyilvános térhez. Az elsősorban célirányos közlekedésre szolgáló utcák, bizonyos útszakaszok a korzó szerepét is betölthették, és a sétálási szokások topográfiai jellemzői, a korzók vagyon, foglalkozás, felekezet, sőt életkor szerinti megoszlása mutatják talán leghatározottabban a társadalmi hierarchiának a köztér használatában megnyilvánuló, társadalmi konszenzus által biztosított érvényesülését.[79] A főváros legelegánsabb, „párizsias" jelzővel illetett útja, az Andrássy út – Borostyáni Nándornál 1875-ben még városi Szahara –, melyen még a sínen való közlekedést is a föld alá száműzték, a Duna-part és a Váci utca mellett a főváros elegáns gyalogos korzója és ikertestvérével, a Stefániával a legdivatosabb, legarisztokratikusabb kocsikorzónak, „a budapesti néplélek büszkeségének", s a világvárosiasság szimbólumának számított.[80] A kor polgárának ruhatárában világosan elkülönültek az alkalmi, az otthoni és az utcai használatú öltözetek, s a sportpályákra való tevékenységek, mint a futás, távgyaloglás stb. általában sem voltak a nagyváros lakói által az utcahasználatra kialakított viselkedési keretek közé illeszthetők, s különösen nem az Andrássy úton. Még az elegendő park híján – a gyep még azokban is „fűre lépni tilos" – táblákkal volt teletűzdelve – az utcán játszadozó gyermekek is félénken sandítottak a rendőr felé, „nem húzza-e magasba szigorú szemöldökét", mert a szaladgálás, a játékkal való zajongás rosszallást váltott ki.

---

76 *-en.* (*Bethlen Oszkár*): Kié az utca? Pesti Napló 59. (1908) 239. sz. október 6. 10–11. 10.

77 A főkapitány a szocialistákhoz. Pesti Napló 59. (1908) 239. sz. október 6. 10.

78 *Lofland, Lyn H.*: A World of Strangers. Order and Action in Urban Public Space. New York, 1973.

79 *Tomsics Emőke*: A pesti korzó természetrajza. História 15. (1993) 8. sz. 27–29.

80 *Gerő Ödön*: Budapest. Bp., 1904. 7.

„A budapesti gyermek úgy megy játszani mintha tilosban járna. Hatósági felügyelet alatt kell hancuroznia, visongania, örülnie. A lapda? A lapda már bűnjel..."[81]

Hogy az Andrássy úti csődület létrejöttében fontos szerepet játszott maga a színtér, mutatja Monsieur Buer második gyaloglása – ugyanis nem adta fel, hogy teljesítse vállalását –, mely már korántsem kapott akkora visszhangot, mint az Andrássy úti produkció, s ebben minden bizonnyal jelentős szerepet játszott a helyszín. A távgyalogló a rendőrségtől engedélyt kért és kapott egy újabb „kilométerevési" mutatványra, de ekkor már csak a cirkuszi produkciókhoz szokott Városligetet, annak is a mutatványos részét, a Népligetet jelölték ki számára. Az Andrássy úti felfordulás után egy héttel mindössze egy lap, a *Pesti Napló* tett közzé egy rövid, velős hírt: „Eugen Buer, a rendőrség által az Andrássy-utról eltávolított francia távgyalogló kedden [augusztus 28. – a szerző] este 8 órától éjjeli 1 óráig mutatta be müvészetét Ősbudavárában. Teljes öt órán keresztül 168-szor járta körül a területet. Ujságírókból és sportférfiakból álló jury ellenőrizte Friedmann igazgató elnöklete alatt és ez megállapitotta, hogy összesen 45.767 méternyi utat tett meg."[82]

A budapesti néplélek „gyermekes fogékonysága"

A távgyalogló mutatványa által kiváltott Andrássy úti csődületen elmélkedő újságírók olyan modern, a tudomány látóterébe épp csak bekerült, vagy a magyar nyelvben még felfedezésre és pontos értelmezésre szoruló fogalmak erőterében találták magukat, mint a néplélektan, a tömeglélektan valamint a nagyvárosiasság és a nagyvárosi identitás/karakter. A korábban csupán az egyén lelki jelenségeivel foglalkozó lélektan a 19. század második felében – elsősorban Wilhelm Wundt tevékenységének köszönhetően – egyre többet merített a kultúra, a közösségi létből eredő szellemi jelenségek, a nyelv, a mítosz, a népszokások, az ethosz tanulmányozásából. Figyelmet kaptak az egyéni psziché működésének a társas együttélésből fakadó mozzanatai. A néplélektan (Völkerpsychologie) az embert egy bizonyos szempontból közös lélekkel rendelkező közösség részének tekintette. Alexander Bernát 1896-ban az *Egy pszikológus naplójából* című tárcájában az emberi lelket a földkéreg rétegeihez hasonlította, melynek a legősibb, állati rétege fölött helyezkedik el a népek tipikus vonásait megadó, annak tagjait egymáshoz hasonlóvá tevő néplélek, amire további „korrétegek", rendi, vallási, családi rétegek rakódnak, s mindezek fölött helyezkedik el a felszínt alkotó egyéni jellem.[83]

A hirtelen nagyra nőtt és lakóinak kétharmadát vidékről beszippantott Budapest sajtójának állandó témája volt az, milyen következményekkel járt a kisvárosból metropolisszá fejlődés, hogy élte meg ezt a léptékváltást a város régi és bevándorolt új lakossága; létezik-e már, s ha igen, mit jelent a budapesti identitás, a budapesti életérzés, hogyan írható le a budapesti „néplélek". Az utóbbi képzet körvonalainak kirajzolódásához kitűnő kontrasztul kínálkozik Gyulay Lászlónak a *Vasárnapi Ujság*ban 1882-ben közölt rajza, mely Jelfy fényképének közel negyed évszázaddal korábbi falusi tükörképe. (8. kép) *A kengyel-*

81 Pálutcai fiúk. Élet 1. (1909) 18. sz. május 2. 596.

82 Napi hirek. Távgyalogló Ősbudavárában. Pesti Napló 57. (1906) 236. sz. augusztus 29. 9.

83 *Alfa* (*Alexander Bernát*): Rétegek. (Egy pszikológus naplójából.) Budapesti Hirlap 16. (1896) 24. sz. január 25. 1–2.

A KENGYELFUTÓ. — GYULAY LÁSZLÓ RAJZA.

8. kép
Gyulay László: A kengyelfutó. Vasárnapi Ujság, 1882. május 21.

futó című rajzon látható alak, akárcsak Eugène Buer fizetségért, fogadásból teljesíti a vállalt távot, melynek végrehajtását a mutatvány látványossága érdekében néha még bilincsekkel, lánccal is szokták nehezíteni. A művész azt a pillanatot örökítette meg, mikor a futó sportruházatban elhalad egy falusi csárda előtt, melynek közönsége vegyes érzelmekkel és érdeklődéssel viszonyul a különchöz. A gyerekek és az asszonyok kíváncsian nézik, „mig a férfiaknak, ugy látszik, kisebb gondjuk is nagyobb annál". A magyarázó szöveg szerint a művész „szerencsés tapintattal mutatja be a magyar nép jellemét s egész megelevenülni látszik szemeink előtt a jelenet, a kengyelfutó után szaladó fiukkal, az elbuvó kis leánynyal, az ujongó gyerekkel, ki kalapját lengetve jelzi a »beérkezést«, a kis komédiás iránt érdeklődő asszonyokkal, s a hideg közönnyel üldögélő és másfelé néző férfi alakokkal, kiket nem igen látszik érdekelni ez a »művészet«." A paraszti erkölcs sarokköve a szorgalmas munka, így ez a haszontalannak és ostobának minősülő attrakció férfias elutasításra talál, de emellett pénzszerző jellege is visszatetszést kelt, mert – mint a magyarázat fogalmaz –, a magyar ember sok mindenre képes virtusból, „de hogy ezt pénzért tegye, azt nem veszi be a természete. Mások, idegen, messzeföldről idevándoroltak teszik ezt az ő mulattatására, olyanok, kiknek ez a kenyerök."[84]

Gyulay rajzának és Jelfy fényképének összehasonlításából körvonalazódik a falusi és a nagyvárosi ember reakciója közötti különbség. Az utóbbin látható két kalapos úr arcáról leolvasható kissé lenéző, idegenkedő érdeklődés és berzenkedő értetlenség határozottan eltér a falusi férfiak elítélő távolságtartásától, s egy merőben más, a milliós város kiváltotta

84 A kengyelfutó. Vasárnapi Ujság 29. (1882) 21. sz. május 21. 329–330., a rajz: 328.

ingerek által formált reflexek, gondolkodásmód jelei. A nagyvárosi közösségi magatartás, mentalitás kialakulásában a Georg Simmeltől Lyn H. Loflanden át Richard Sennettig elemzett meghatározó tapasztalat az idegenség, az, hogy a nagyvárosi ember „idegen az idegenek között". Az idegenek Lofland elmélete szerint a városi lét kulcsfigurái, s a városi létezés alapvető élménye a velük való találkozás izgalmas és ugyanakkor félelmetes lehetősége. Sennett az „idegenek" városba áramlásával magyarázta a modern közéleti tapasztalat egyik dimenziójának, a közönségnek megváltozását. Idegeneken nem csupán a kívülállókat érti, hanem azokat az ismeretleneket is, akiket a városlakók sem tudnak „elhelyezni".[85] A város mint idegenek társadalma már a 18. században nagy kérdés Nyugat-Európában, és spontán megjelenik a közbeszédben, mindenütt, ahol gyors urbanizáció zajlik, ami zavarba ejti a szemlélőt. A *Vasárnapi Ujság* szerint az Andrássy úti csődület bizonysága volt „egy óriási és szinte meghatóan gyermekes fogékonyságnak, a mely e város népének lelkében szunnyad".[86] A nagyvárosi jelenségekre való vidékies rácsodálkozásra, a város lakosságának összeforratlanságára, s a budapesti lokálpatriotizmus ebből fakadó hiányára vonatkozó megállapítások gyakoriak, közismertek és általánosnak mondhatók voltak; ennek első megfogalmazását, melyet 1904-ben Pásztor Mihály tett közzé, Mikszáth Kálmánnak tulajdonítják: „A minap egy ujságiró kollégám zsörtölődött Mikszáth Kálmán előtt, hogy a budapesti ember nem törődik Budapesttel; a budapesti emberben nincs sem sovinizmus, sem lokálpatriotizmus. Mikszáth Kálmán mosolyogva kérdezte:

– Hát hova való maga?

– Ungvárra.

– Hát az a másik, aki amott dolgozik?

– Az meg Kecskemétre.

– No lássa, én meg nógrádmegyei vagyok. Szklabonyán születtem. És ez az oka mindennek. Az egyik Veszprémbe való, a másik szabadkai, a harmadik meg szoboszlai. Tulajdonképpen nincs is pesti ember. Mindenkinek máshol van a hazája. Még Márkus József, Budapest főpolgármestere is rettenetesen büszke arra, hogy vasmegyei. A pesti ember csak bevándorló, aki ha egy-kétnapi ideje van, fölül a vonatra s haza rándul a pátriájába. Ott érzi jól magát, a szive odahuzza. Ide nem köti semmi, csak az adósság, meg a kötelesség."[87] Az *Élet* még 1913-ban is úgy véli: „Budapest van, de nincsen egyetlenegy budapesti se. [...] Sohase olvadt még egy érzésbe ennek a városnak a lakossága" – s ezt mindjárt meg is toldja egy ebből következő, jellemző tulajdonság bemutatásával: „A vendéglőben a világ összes fővárosi közönségétől eltérően csak mi nem tudunk egy asztalhoz ülni, [...] Egy évszázad mulva talán beszélhetünk budapesti magyarságról, budapesti emberről, budapesti polgárságról."[88]

---

85 A téma a magyar szakirodalomban elsősorban Gyáni Gáborhoz köthető. *Hétköznapi Budapest* című kötetében a fenti elméletekből kiindulva elemzi a századfordulós főváros életét. *Gyáni Gábor*: Hétköznapi Budapest. Nagyvárosi élet a századfordulón. Bp., 1995.

86 A hétről. A távgyalogló. i. m. 569.

87 *Pápaszem* (*Pásztor Mihály*): Napi hirek. Füstbement tervek. Pesti Napló 55. (1904) 63. sz. március 3. 13. Mikszáthnak ezt a megállapítását többször idézték pl. Budapest írásban és képben. A Magyar Hirlap naptár-albuma az 1912-ik esztendőre. Szerk.: Márkus Miksa. Bp., 1912. 57.; Hova való a fővárosi ember? Pesti Hirlap 56. (1934) 8. (18.255.) sz. január 12. 8.

88 Mozgó képek. Papírmaséváros. Élet 5. (1913) 47. sz. november 23. 1515–1516. 1515.

A nagyvárosi életérzés számos vonása közül ez, az idegenség megélése volt az egyik legerősebb élmény. Ahogy azt Gerő Ödön *Budapest* című, a város fiziognómiáját megrajzoló művében megfogalmazta: „A régi jó koma- és sógorvilág megszűnt, ebben a városban már nincsenek jó szomszédok. Olyan nagyon összeszorult a népe, hogy az emberei eltávolodtak egymástól. A vidék felköltözött Budapestre és nagyvárost csinált belőle."[89] Cholnoky Viktor épp egy évvel korábban, ugyancsak az Andrássy úton megtörtént eset kapcsán utal néhány mondattal *A Hét*ben arra a jelenségre, melynek Gárdonyi *Az öreg tekintetes*[90] címmel egy egész kisregényt szentelt: „Nálunk, ha véletlenül vagy természetes ösztöntől vagy jókedvre hangoló társaságtól, vagy pedig beszedett alkoholtól beszédre vágyó ember ül fel a villámosra és megszólítja a szomszédját: fél perc alatt kénytelen azt venni észre, hogy egyedül van. Akihez odafordul nyájas, barátságos, tán felesleges, de bizonyosan mulatságos szóval, az rögtön kivasalja önmagát és vagy rideg ühümmel felel, vagy pedig elnéz a vakmerő beszélő feje fölött. Mit tolakodik az idegen, hiszen az utcán, a nagy testvériesítőn mi mindnyájan idegenek vagyunk egymástól." Cholnoky írásának apropója egy „szecessziós öngyilkosság"[91]: egy fiatalember miután végigmulatta az éjszakát, az Andrássy úton egy konfortábliban agyonlőtte magát.[92] Rosszkedvű cikkében az együttérzésnek, a segítőkészségnek az összeforratlanságból, a közösségi érzés kialakulatlanságából eredő hiányán dohog, kritizálja a budapesti embert énközpontúságáért és szenzációéhségéért: „...a magánügy szó jellemzi azokat a házközöket, amelyeket Budapesten a magisztrátus pléhtáblás makacssággal utcáknak nevez. Ezeken az utcákon a budapesti közönségnek csak magánügyei vannak. Ez a kialakulatlan, egészségtelen és a nagyvárosi életet a legkisebb mozzanataiban is még mindig szenzációnak érző falusi publikum, ha kaszinóban, vagy klubban akarja magát érezni, kimegy a házaiból a házak közé. [...] [Az utcák – a szerző] nálunk az egymástól való elidegenedés, a széthuzás kifordított fókusai."[93]

Richard Sennett nagy hatású, a közéleti kifejezésmód változását Párizs és London példájából levezető elmélete szerint a nyilvános terek 19. századi, bár eltérő koncepciók szerint megvalósult városrendezéseinek következtében történt megváltozása hasonló eredményre, a köztér funkciójának az áthaladásra korlátozódásához és ezzel együtt a szociabilitás redukálódásához, kötetlen formáinak a magánterekbe való visszaszorulásához, a közösségi élet felszámolódásához vezetett. A nyilvános térben való viselkedés új, és elsősorban polgári, férfi formájává a passzivitás, a hallgatás, a fegyelmezettség vált.[94] Simmel úgy véli, hogy a nagyvárosi jelenségek, az állandóan és gyorsan változó ingerek

89 *Gerő Ö.* i. m. 4–5.

90 *Gárdonyi Géza*: Az öreg tekintetes. Bp., 1974.

91 (*Lovik Károly*): Innen-onnan. Szeczessziós öngyilkosok. A Hét 11. (1900) 35. sz. szeptember 2. 563. A cikk olyan öngyilkosságokat ír le, melyek elkövetői az élet eldobását nagyvonalúnak szánt aktusokkal jelentéktelen cselekedetnek állították be.

92 Tudósítás az esetről: Napi hirek. Öngyilkosság bérkocsiban. Pesti Napló 56. (1905) 306. sz. november 5. 13.; konfortábli, konflis, egyfogatú bérkocsi

93 *Paganel.* (*Cholnoky Viktor*): Krónika II. A házak között. A Hét 16. (1905) 46. sz. november 12. 744–745. 745.

94 *Sennett, Richard*: A közéleti ember bukása. Bp., 1998.

a felfokozott tudatosságot, az értelem dominanciáját váltották ki. Semmi nem jellemzi úgy a nagyvárosi embert, mint az érzelmek elnyomása, a blazírtság (*blasé*).[95] Bár a szenvtelenség a *Pesti Napló* fent idézett a dialógusának tónusában is érződik – mint a fényképből és a lapok beszámolóiból kiderül –, a Buer által elkövetett feltűnéskeltés, mely a nagyvárosi tér használatával kapcsolatban elfogadott azonos értékrendnek, a köztér kódjának figyelmen kívül hagyásával egyszerre megütközést keltett és felszabadított, megtörte a nagyvárosi fásultságot, arra ösztönözte a közönséget, hogy maga is szabályt szegve, az utca közepén állva, a forgalmat akadályozva élvezhesse a rendkívüliséget. A szenzáció, a normaszegő viselkedés beszélgetéseket indított a rendkívüli esemény miatt összeverődött tömegben, képes volt időlegesen felfüggeszteni a köztéren való viselkedés polgári kódjának érvényesülését, megtörni a csend imperatívuszát, s ha csak rövid időre is megteremtette a kötetlen szociabilitás elveszett lehetőségét.

A FRENCHMAN'S STRANGE WALK IN PEST: REFLECTIONS ON A PHOTOGRAPH (GYULA JELFY, "WALKIST ON ANDRÁSSY AVENUE", 1906)

Summary

This article is based on a photograph of a French traveler engaged in long distance walking on Andrássy Avenue. The man intended this as publicity for his postcards, the sales of which were to secure funding for his travel around the world. The strongest impression evoked by the photo shot by Gyula Jelfy in 1906 is that of strangeness. The activity it represents, today regarded as indifferent, passed for contemporaries as something unusual, out of the ordinary – as shown by the huge crowd which blocked the traffic, so that even the police needed to intervene. This article asks, following Carlo Ginzburg's suggestion, about the causes of "difference". Where does an exploration of the textual environment of the picture lead us? What does the contrast between our indifference to the act and the apparent agitation of contemporary viewers reveal? Tracing this clue, can we construct a narrative of the banal phenomenon represented in this image which adds something to the portrait of metropolitan man? Does it yield an insight in the world of Budapest's dwellers in the 1900s? As the author argues, such report photos, interpreted in the context of opinions and commentaries about it, may evolve into stories, and may highlight interesting patterns of contemporary beliefs and world views. In the given case, problems permanently on the agenda of public opinion were set before the journalists of Budapest, a capital city grown large abruptly, attracting two-thirds of its inhabitants from the countryside. What were the consequences of metropolitan growth, how did the city's old and immigrant population experience this scalar leap? They found themselves caught in a labyrinth of modern concepts, just entering the horizon of social science and still awaiting precise interpretation, such as popular or mass psyche, metropolitan-ness, metropolitan identity or character.

95 L. Spatial and Urban Culture. In: Simmel on Culture. Selected Writings. Ed.: David Frisby and Mike Featherstone. London, 1997. 137–186.

Miklós Tamás

ELSŐ VILÁGHÁBORÚS HADIFOGOLYTÁBOR ESZTERGOM-KENYÉRMEZŐN

Az első világháború során a hadifogolykérdés addig még soha nem tapasztalt méreteket öltött. Egyes számítások szerint mintegy 6,9-7,2 millió főre tehető a háború alatt fogságba esettek száma, akik közül 3,9 millió fő került a központi hatalmak őrizetébe.[1] A Monarchia fogságába jutott hadifoglyok számát illetően több – egymástól nagyságrendekkel eltérő – adattal és becsléssel találkozhatunk. A különböző források 1,2 millió és 2,3 millió fő közé teszik az osztrák–magyar területen őrzött hadifoglyok számát. Közülük a legnagyobb csoportot az orosz hadifoglyok alkották, akiknek létszáma a különböző adatok alapján 900 ezer és 1,75 millió fő közé tehető.[2]

Az Osztrák–Magyar Monarchia területén mintegy 50 nagyobb hadifogolytábor és tiszti állomás létesült a világháború éveiben. A hadifogolytáborok felügyeletét a cs. és kir. hadügyminisztérium látta el, az adminisztratív vezetés pedig a területileg illetékes katonai területi parancsnokság hatáskörébe tartozott.[3]

A hadifoglyokkal való bánásmódról az 1907. évi hágai egyezmény rendelkezett. Ez kimondta, hogy a hadifoglyokkal emberségesen kell bánni, és őket „az élelem, szállás és ruházat tekintetében ugyanoly ellátásban kell részesíteni, mint amilyenben annak a Kormánynak csapatai részesülnek, amelynek fogságába estek". A hágai konvenció a tisztek kivételével lehetővé tette a hadifoglyok munkára alkalmazását, ugyanakkor ezek a munkák nem lehettek túlságosan megterhelők, és nem állhattak összefüggésben a hadműveletekkel. Az egyezmény alapján a béke megkötése után a hadifoglyokat a „lehető legrövidebb idő alatt vissza kell bocsátani hazájukba".[4] Az egyezményt 43 állam, köztük az Osztrák–Magyar

1 Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk.: Szijj Jolán. Bp., 2000. 236.

2 Az egymástól eltérő forrásokat részletesen bemutatja: *Moritz, Verena–Leidinger, Hannes*: Zwischen Nutzen und Bedrohung. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich (1914–1921). (Militärgeschichte und Wehrwissenschaften 7.) Bonn, 2005. 328–334.

3 *Horváth Lajos–Nagy Attila–Varga László*: Császári és királyi hadifogolytáborok a Csallóközben (1914–18). Dunaszerdahely, Nagymegyer, Somorja. (Gyurcsó István Alapítvány Könyvek 63.) H. n., 2015. 6.

4 1913. évi XLIII. törvénycikk. In: Magyar Törvénytár. 1913. évi törvényczikkek. Jegyzetekkel ellátta: Térfi Gyula. Bp., 1914. 438–551. 472., 475.

Monarchia is aláírta, így a legtöbb hadviselő félre elvben vonatkoznia kellett.[5] Magyarország nem sokkal a háború kitörése előtt, az 1913. évi XLIII. törvénycikkben ratifikálta. A világháború idején már a kortársak is rávilágítottak arra, hogy az 1907. évi hágai egyezmény rendelkezései „nem bizonyultak kielégítőnek és hatásosaknak, mert egyrészt nem a tapasztalatokon épülnek fel, másrészt keresztül vitelük biztosítva nincsen".[6] A háború során az is bebizonyosodott, hogy az egyes államok a hadifogoly-politikájukat igen erősen a kölcsönösségi elv alapján alakították. A közös hadügyminiszter 1914. szeptember 29-ei bizalmas parancsában is a kölcsönösség elvére hivatkozott. Mivel Oroszországból, Szerbiából és Montenegróból olyan hírek érkeztek, amely szerint a hadifoglyokkal és a sebesültekkel humánusan bánnak, Krobatin táborszernagy is elrendelte a Monarchia fogságába kerültek helyzetének javítását. Hangsúlyozta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia mindaddig betartja a hágai konvenció hadifoglyokra vonatkozó rendelkezéseit, amíg azokat az ellenség is tiszteletben tartja.[7] Ez a kölcsönösség idővel nem csak a nagypolitika szintjén jelentkezett, hanem az átlagemberek gondolkodásában is megjelent.

Kezdeti nehézségek

Az Osztrák–Magyar Monarchia nem volt felkészülve sem egy hosszan tartó háborúra, sem pedig a fogságba eső ellenséges katonák hatalmas tömegeinek fogadására. Az első hadifogolytáborokat katonai objektumokban, így kaszárnyákban, erődökben, illetve gyakorlótáborokban alakították ki.[8] Az osztrák–magyar csapatok a háború kezdetén orosz, illetve szerb hadifoglyokat ejtettek, ezért az első táborok létrehozásánál fontos szempont volt a szökési lehetőségek, valamint a birodalom szláv lakosságával való kapcsolatteremtés lehetőségének csökkentése is.[9]

Így kerültek már 1914 augusztusában először orosz, majd szerb hadifoglyok Esztergom mellé Kenyérmezőre is, ahol már a háború előtt katonai gyakorlótábor működött. Az első foglyokat az őrhegyalji szőlők és az úgynevezett Vimmer-telep alsó részén elterülő legelőn helyezték el, később pedig már az Őrhegy másik oldalán, a rózsavölgyi domb hajlásába kerültek az újonnan érkezettek. A szerb hadifoglyok egy részét két nagy cirkuszi sátorban, másik részét pedig a halastóba vezető csatorna mentén helyezték el.[10] A kezdeti időszakban a táborban rendkívül siralmas állapotok uralkodtak: elegendő szálláshely

5 Az 1907. évi hágai egyezményt az alábbi államok nem ratifikálták: Olaszország, Bulgária, Szerbia, Montenegró és Törökország. *Teghze Gyula*: A háború és a nemzetközi jog. Debrecen, 1916. 33.

6 *Lóránt Ármin:* A hadifogolykérdésről. Bp., 1915. 14.

7 *Józsa Antal–Vajda Alajos:* Dokumentumok az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús hadifogoly politikájának kialakulásáról (1914–1916). Hadtörténelmi Közlemények 18. (1971) 4. sz. 713–761. 723.

8 *Zaťková, Jana*: Zabudnutí vojaci. Zajatci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914–1918. Bratislava, 2013. 39.

9 *Józsa A.–Vajda A.*i. m.722.

10 Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék multja és jelene. Főszerk.: O'sváth Andor. Budapest–Sashalom, 1938. 310.

hiányában a foglyok szó szerint ezrével feküdtek a puszta földön, valamint a higiéniás lehetőségek is hiányosak voltak.

Az eredetileg 6000 fő befogadására tervezett tábor létszáma hamarosan megduplázódott, szeptember 8-án pedig már 203 tiszti és 21.441 legénységi állományú hadifogoly tartózkodott Kenyérmezőn. A foglyok között 300 fő súlyos és 2000 fő könnyebben sebesült is volt.[11] A táborban lévő magas létszámhoz az is hozzájárult, hogy Kenyérmező nem csak hadifogolytáborként, hanem fogadótáborként is működött, tehát a fronton fogságba esetteket először ide szállították, és itt vették őket nyilvántartásba. A hadifoglyok itt estek át az orvosi vizsgálaton, ez után helyezték el őket a táborban vagy szállították tovább őket más táborokba.[12]

A Kenyérmezőn kialakult tarthatatlan helyzettel kapcsolatban a táborparancsnok aggódva írta Bécsnek: „ha meggondoljuk, hogy a beköszöntő esős időszak és a már most beállott hideg éjszakák ellen a foglyok többsége semmiféle védelemmel nem rendelkezik, azonkívül közülük nagyon sokan hasmenéstől szenvednek, így óhatatlanul szemünkbe szökik, hogy a helyzet egészségügyi szempontból, különösen ami a járványok kitörését illeti, mennyire veszélyes."[13] Aggodalma nem volt alaptalan, ugyanis néhány nappal később már megjelentek az első tífusz- és vérhas-esetek. A rossz körülmények miatt Esztergom vármegye is a hadügyminisztériumhoz fordult. Úgy vélték, hogy az éhező és fagyoskodó foglyok tömegeinek ilyen mértékű koncentrálása igen veszélyes következményekkel járhat. Attól tartottak ugyanis, ha az éhező foglyok fellázadnának, akkor annak a környéken fekvő települések lakossága esne áldozatul. Ugyanígy tartottak a járványok kitörésétől és azoknak átterjedésétől a polgári lakosságra.[14]

A táborban uralkodó állapotok előbb-utóbb elkerülhetetlenül nyilvánosságra kerültek. Annál is inkább, mivel a főváros közelsége miatt több lap tudósítója is megfordult Kenyérmezőn. Nem véletlenül írta Faludi István a *Külügy-hadügy* című folyóiratban megjelent cikkében, hogy az „esztergomi helyiérdekű vasutnak aligha van ma érdekesebb és látogatottabb állomása Kenyérmezőnél".[15] A borzalmas állapotok tehát igen hamar kitudódtak, és joggal jegyezte meg kritikusan az *Esztergom* című hetilap: „Nem akarunk senkinek kellemetlen perceket okozni, nem vádolunk senkit, azt azonban szabad legyen megemlítenünk, hogy az illetékes hatóságok nem készültek el [sic!] a hadifoglyok elszállásolására, különösen készületlenül találta őket a beállott hidegesős idő, amikor födél nélkül még a rabságba esett vadnak is sokat kellene szenvednie."[16] Szabolcsi Miksa, az *Egyenlőség* tudósítója pedig a következőképp számolt be a táborban látottakról: „Szabad mezőn, nagy körben léceket ütöttek a földbe; a lécek fölületét összekötötték dróttal: ezen belül van a tábor. Az orosz foglyok tábora. Vannak kisebb és vannak nagyobb körök. Némelyikben több

11 *Zaťková, J.* i. m. 47.

12 *Paksy Zoltán*: Hadifogolytáborból internálótábor. A traumák nyomán átalakuló Magyarország új intézményei. In: 1916 a fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról. Szerk.: Egry Gábor–Kaba Eszter. Bp., 2018. 157–193. 159.

13 *Moritz, V.–Leidinger, H.* i. m. 68.

14 Uo.

15 *Faludi István*: Orosz foglyok Oroszországról. Külügy-hadügy 1. (1914) 49. sz. december 1. 6–7. 6.

16 *Kaján*: Udvariasan bánjunk az orosszal. Esztergom 19. (1914) 39. sz. szeptember 27. 3.

százan tartózkodnak, de olyan körök is vannak, melyekben több ezerfogságba esett orosz katona jár-kel, tesz-vesz, összebúvik, szétmegyen, lehever, fektéből felugrik, messzebbről azt a benyomást keltvén, – amit nagyban emel a foglyok szürke-piszkosruházata – mintha összeterelt juhnyáj mozogna egy helyen, melyet elhagynia nem szabad."[17]

Járványok

Két héttel a szerb hadifoglyok megérkezését követően a cirkuszi sátorban elhelyezett foglyok között kolera-járvány tört ki, amely a patakon keresztül az orosz foglyokra is átterjedt. A vármegye és a város hatóságai a hadvezetőséghez és a belügyi kormányzathoz fordultak segítségért. 1914. szeptember 10-én Sándor János belügyminiszter meglátogatta a tábort, hogy személyesen tanulmányozza a kialakult helyzetet.[18] Szeptember végéig mintegy 220 kolera-esetet regisztráltak, közülük naponta átlagban 3-4 fő hunyt el. A belügyminiszter rendeletére az alispán intézkedett arról, hogy a betegeket Tokodra, azokat pedig, akik velük érintkeztek, az ebszőnyi üres bányatelepre szállítsák át.[19] A járvány továbbterjedésének megakadályozására 1914. szeptember 30-án az esztergomi járás főszolgabírája, Pisuth Kálmán rendeletet adott ki, amelyben többek között megtiltotta a kenyérmezői és a tokodi fogolytáborok látogatását. Külön felhívta a lakosság figyelmét bizonyos higiéniai szabályok betartására, így az ivóvíz forralására, az étkezés előtti kézmosásra stb. Ha valaki hányásos és hasmenéses tünetekkel betegedett meg, azonnal orvost kellett hívni, abban az esetben pedig, ha valaki hasonló körülmények között hunyt el, azonnal jelenteni kellett az illetékes községházán.[20]

Nehezítette a járványok elleni küzdelmet azonban, hogy a kezdeti időszakban sem hullaház, sem pedig temető nem állt rendelkezésre a halottak eltemetésére.[21] Az életkörülmények javításához mindenekelőtt megfelelő szálláshelyeket kellett építeni a foglyok számára. Ez a munka a kezdeti időszakban megfelelő mennyiségű szerszám hiányában igen lassan haladt, ezért dr. Perényi Kálmán alispán szeptemberben 200 db földmunkaszerszámot küldött a táborba. Ezzel párhuzamosan a tábor parancsnoksága megbízta az esztergomi Eggenhoffer és Toldy építőcéget, hogy minél gyorsabban építsen fel négy, a már épülőfélben lévő barakkokhoz hasonló favázas épületet.[22] Weiner törzsorvos jelentése szerint november 5-ére 20.000 foglyot sikerült elhelyezni 40 fűthető épületben, ami jelentősen javított az életkörülményeken.[23]

---

17 *Szabolcsi Miksa*: Akik Isten elé vágynak. Egyenlőség 33. (1914) 37. sz. szeptember 13.1–3. 1.

18 A kormány kiküldöttei a táborban. Esztergom 19. (1914) 37. sz. szeptember 13. 5.

19 Kolera a barakban. Esztergom 19. (1914) 39. sz. szeptember 27. 5.

20 3617/1914. sz. Esztergomi járás főszolgabírájától. Tárgy: Kolera megbetegedések a hadifogoly táborban és Tokod községben. (1914. szeptember 30.) Esztergom vármegye hivatalos lapja 12. (1914) 41. sz. október 8. 282.

21 *Moritz, V.–Leidinger, H.* i. m. 68.

22 A tábor-barakkok építése. Esztergom19. (1914) 39. sz. szeptember 27. 5.

23 *Osvai László*: Az Esztergomi Vaszary Kolos Kórház története 1902–2002. Esztergom, 2002. 62.

1914. december 14-ig összesen 1526 kolera-megbetegedést és 715 halálesetet jelentettek a kenyérmezői hadifogolytáborból.[24] Beszédes adat, hogy a különböző járványok következtében meghaltak közül több mint 300 fő „ismeretlenként" lett eltemetve. Ennek elsődleges oka a foglyok regisztrálása és nyilvántartása körüli kezdeti hiányosságokban keresendő. Egy erről szóló jelentés arról számolt be, hogy egyrészt az óriási sokaságban a foglyok nagyon gyakran nem ismerték egymást, másrészt, ha valaki kolerában megbetegedett, azt kivitték a sátorból vagy a földbe ásott lyukból és attól távol egyszerűen kifektették a gyepre, de mire ezt észrevették, addigra a többi fogoly már eltűnt onnan. A súlyos betegek és a haldoklók pedig sokszor már nem tudták megmondani személyes adataikat. Hogy elejét vegyék a hasonló eseteknek, a cs. és kir. hadügyminisztérium 10. osztálya elrendelte, hogy a foglyok sapkájára és felsőruházatára egy lenvászonból készült azonosítót kell felvarrni. Később egy olyan utasítást is kiadtak, amelynek értelmében az éjjel érkező foglyoknak reggelig a vagonokban kellett maradniuk, és csak ekkor regisztrálták őket. Ezáltal a fogolytranszportok rendeltetésszerű átvételét kívánták megkönnyíteni.[25]

1915 tavaszán a földbeásott barakkok lakói között kiütéses tífuszjárvány tört ki. A hadifogolytábor orvosparancsnoka, a Budapestről ide helyezett dr. Fonyó János nőgyógyász elévülhetetlen érdemeket szerzett a tífusz terjedésének megállításában. *A foltos hagymáz epidemiológiája és prophylaxisa* címmel cikksorozatot írt az *Orvosi Hetilap* 1915-ös évfolyamába, amelyben rámutatott a ruhatetű közvetítő szerepére a kiütéses tífusz terjesztésében. A legfontosabb teendő a tífuszjárvány megelőzéséhez tehát a tetvetlenítés, illetve a beteggyanús személyek elkülönítése.[26] (Külön érdekesség, hogy Fonyó 1917-ben *A nőgyógyászat és szülészet haladása* címmel országos orvosi szaklapot szerkesztett Esztergom-Kenyérmezőn, amelynek szerzői között találjuk például Hevesy György vegyészt is, aki később, 1943-ban kémiai Nobel-díjat kapott.[27])

Azokat a barakkokat, ahol tífuszos megbetegedés fordult elő, deszkafallal vették körül. A foglyok számára előírták a kötelező fürdést. Amíg a foglyok a fürdőben voltak, ruháikat és fehérneműiket gőzfertőtlenítő gépekkel fertőtlenítették, amelyből 7 darab működött a táborban. A ruházat féregtelenítésére 3 kemencét építettek, ahol hőkezeléssel tisztították meg a ruházatot az élősködőktől. A padlókat és a falakat hetente két alkalommal szódával és szappannal takarították.[28]

---

24 Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918. Összeáll.: Iványi Emma. Bp., 1960. 112.

25 *Moritz, V.–Leidinger, H.* i. m. 68–69.

26 *Fonyó János*: Közlemény a cs. és kir. kenyérmezei tábor kórházából. A foltos hagymáz epidemiológiája és prophylaxisa. Orvosi Hetilap 59. (1915) 36. sz. szeptember 5. 477–482.; Orvosi Hetilap 59. (1915) 37. sz. szeptember 12. 495–498.; Orvosi Hetilap 59. (1915) 38. sz. szeptember 19. 506–510.

27 *Szállási Árpád*: Egy rövid életű, érdekes vidéki folyóirat. Orvosi Hetilap 145. (2004) 50. sz. december 12. 2539–2541. 2540.

28 *Osvai L.* i. m. 63.

A hadifoglyok munkába állítása

Az elhúzódó háború és a katonai behívások következtében már 1914 őszén felmerült a kieső munkaerő hadifoglyokkal való pótlása. Amint azt korábban említettük, az 1907. évi hágai konvenció ugyan lehetővé tette a hadifoglyok munkára fogását, azonban ez nem állhatott közvetlen összefüggésben a hadműveletekkel (például erődítmények építése stb.). Az egyezmény tehát lényegében tiltotta a hadifoglyok katonai célú alkalmazását, ugyanakkor ez a megfogalmazás lehetőséget biztosított a tiltás kijátszására is, és a szembenálló felek már a háború első évétől kezdve katonai célokra is felhasználták hadifoglyaikat.[29]

Az Osztrák–Magyar Monarchia területén lévő hadifoglyok bevonása a gazdaságba a háború második évében vált tömeges jelenséggé. 1914 végére orosz megszállás alá került Kelet-Galícia, amelynek az lett a következménye, hogy az innen kiegészített osztrák ezredek személyi utánpótlását is részben Magyarországról kellett kiállítani. A behívások elsősorban a mezőgazdaságtól vontak el munkaerőt, ezért szükségessé vált annak mielőbbi pótlása. A hadifoglyok munkába állításával az Osztrák–Magyar Monarchiában egy összetett, és nehezen áttekinthető rendszer jött létre, amely rendkívüli adminisztratív szabályozást igényelt. A hadifoglyok munkába állítását többször is újraszabályozták a háború során. Ezen intézkedések részletes tárgyalásától terjedelmi okok miatt el kell tekintenünk, csupán néhány fontosabb rendelkezés bemutatására vállalkozunk.

A munkáshiány csökkentése érdekében a belügyminiszter 1915 tavaszán engedélyezte a hadifoglyok igénybevételét állami és közmunkákon. Ennek értelmében a hadifoglyok csakis mezőgazdasági munkára és csak önkéntes alapon voltak alkalmazhatók. A korábbi szabályozáshoz képest ez a rendelet előnyösebb feltételeket tartalmazott, ugyanis az igénybe vett hadifoglyok élelmezése és munkadíja már nem a közhatóságot terhelte, így annak csupán az orvosi vizsgálatokról, az elhelyezésről, valamint az oda- és visszaszállítás költségeiről kellett gondoskodnia. A munkaadók az illetékes katonai parancsnoksággal 8 napos felmondási határidővel kötöttek szerződést. A munkaadónak kellett gondoskodnia a kirendelt őrkülönítmény megfelelő elhelyezéséről, valamint fűthető helyiségekről a hadifoglyok számára. Szintén a munkaadó felelt az őrkülönítmény és a hadifoglyok orvosi felügyeletéért. A hadifoglyok között fellépett járványokra való tekintettel a foglyok alkalmazását a cs. és kir. hadügyminiszter engedélyezte.[30] 1915. április 16-án jelent meg a földművelésügyi miniszter rendelete, amely a községek számára is lehetővé tette hadifoglyok alkalmazását, akiket aztán az egyes közép- és kisbirtokosok gazdaságaihoz utaltak ki. A községek minimum 30 főt igényelhettek, kérvényeiket pedig az alispán útján a földművelésügyi miniszterhez kellett felterjeszteni. A foglyok mellé rendelt felügyelő személyzet létszámát a hadifogoly-munkásosztag 10%-ában állapították meg, de legalább egy altisztből és két közlegényből kellett állnia. A felügyelő személyzet azonban csak a katonai rend fenntartására volt hivatott, a foglyok őrzéséről való gondoskodás a községek feladata volt. Ugyanígy a községi elöljáróságoknak kellett gondoskodniuk

29 *Józsa A.–Vajda A.* i. m. 731.

30 1593/1915. B. M. res. sz. rendelet (1915. március 31.). Magyarországi rendeletek tára 49. (1915) 244–248.

a hadifoglyok megfelelő élelmezéséről, amelynek minden tekintetben meg kellett felelnie a hazai gazdasági munkásokénak. Ennek költségeit a hadvezetés térítette meg.[31]

A 24.065/1915. F. M. eln. számú rendelet alapján magánszemélyek is igényelhettek gazdasági (föld-) munkára 200 fős, vagy annál nagyobb számú hadifogoly csoportot. Minden csoportot a létszám 10%-ának megfelelő őrszemélyzet kísért. Ebben az esetben a kérelmeket az illetékes főispánhoz kellett benyújtani, aki azokat véleménye kíséretében a honvédelmi minisztériumban működő Hadfelügyeleti Bizottsághoz[32] terjesztett fel. A kiutalt hadifogolymunkásokról az illetékes katonai parancsnoksággal kötöttek szerződést.[33] Később, „hogy a hadifoglyok munkaereje intenzívebben kihasználható legyen", a 7.598/1915. H. M. eln. sz. rendelet 30 főre csökkentette a kiadható hadifoglyok létszámát abban az esetben, ha a munkaadó vállalta a foglyok megfelelő őrzéséről való gondoskodást. Az őrszemélyzet létszámát a helyi körülményektől függően kellett megállapítani, de általában a foglyok 15%-ában határozták meg. A hadifoglyok őrzésére népfölkelő esküre kötelezett polgári és hadastyán egyletek tagjait, valamint mező-, erdő vagy szőlőőröket lehetett igénybe venni. Az őrszemélyzet tagjai szolgálati időben piros-fehér-zöld karszalagot viseltek bal karjukon, azonban hogy a népfölkelőktől megkülönböztethessék őket, a karszalagot egy körülbelül 2 centiméteres fém- vagy szarugombbal kellett ellátni. A folyamodványok gyorsabb elintézése érdekében a 200 főnél kisebb munkáscsoportok kiadását a katonai parancsnokságok, illetve a hadifogolytábor-parancsnokságok intézték, a 200 főnél nagyobb csoportok kiadásával kapcsolatban pedig a cs. és kir. hadügyminiszter döntött.[34]

A honvédelmi miniszter 1915. május 18-án kiadott 3864. eln. 16/1915. sz. rendelete a m. kir. csendőrséget bízta meg a községek részére átengedett hadifoglyok felügyeletével, ami azt jelentette, hogy a csendőrjárőrök kötelesek voltak portyáik során a községekben alkalmazott hadifogoly-munkásosztagokat is ellenőrizni. Ennek érdekében a csendőröket a hadifoglyokkal szemben fenyítő hatalommal ruházták fel.[35]

Részletesen szabályozták a foglyok étkezését is: reggelire fejenként egy tányér rántott leves, ebédre 100 gramm hús és főzelék, vacsorára főzelék, ezen kívül minden étkezéshez fejenként 400 gramm kenyér lett megállapítva. A hadifoglyok részére naponta két-három alkalommal rum nélküli tea is járt. Szeszesitalokat nem kaphattak a foglyok. A munkások napi 12 órát dolgoztak, a vasárnap pedig pihenőnap volt. Napibérként a munkaadónak 50 fillért kellett fizetnie.[36]

---

31 19.031/1915. F. M. eln. sz. rendelet (1915. április 16.). Magyarországi rendeletek tára 49. (1915) 842–848.

32 A Hadfelügyeleti Bizottság az ún. felhatalmazási törvény (1912. évi LXIII. tc.) alapján alakult meg 1914. július 24-én. Legfőbb feladata a hadiállapottal szükségessé váló intézkedések végrehajtásának egységes irányítása volt. Részletesen l. Magyarország az első világháborúban i. m. 225–226.

33 24.065/1915. F. M. eln. sz. rendelet (1915. május 6.). Magyarországi rendeletek tára 49. (1915) 852–856.; Hadifoglyok magángazdaságokban. Esztergom 20. (1915) 22. sz. május 30. 5–6. 6.

34 7.598/1915. H.M. eln. sz. rendelet (1915. június 11.). Magyarországi rendeletek tára 49. (1915) 885–893.

35 17.262/1915. F. M. sz. rendelet (1915. május 24.). Magyarországi rendeletek tára 49. (1915) 858–859.

36 Hadifoglyok munkadíja. Esztergom és Vidéke 37. (1915) 22. sz. március 18. 4.

Azzal, hogy a hadifoglyok kikerültek a táborokból, könnyen kapcsolatba kerülhettek a civil lakossággal is. A katonai hatóságok igyekeztek gátolni ezeket a közeledéseket. A már ismertetett 1915. június 11-ei 7.598/1915. H. M. eln. számú rendelet kimondta, hogy a hadifoglyok kiadása szláv nemzetiségűek által lakott területre elvben nem engedélyezett. A munkahelyeknek forgalmas városokon kívül kellett esnie, és a helyi munkásoktól elkülönítve kellett a hadifoglyokat alkalmazni. Ugyanígy kerülni kellett az érintkezést a lakossággal is.[37] Idővel azonban mégis egyre szorosabb kapcsolat alakult ki a saját lakosság és az „idegenek" között, mivel hasonló módon sújtották őket a gazdasági, szociális és politikai krízisek.

1916 elején újraszabályozták a hadifoglyok gazdasági munkákra való igénybevételét. Az erre vonatkozó hadügyminiszteri rendelet hatályon kívül helyezte a korábbi, sokszor egymásnak ellentmondó rendeleteket. Ezt követően kétféle hadifogoly munkásosztagot különböztettek meg. A mobil, azaz nem állandó munkásosztagok az ekkor felállított törvényhatósági gazdasági munkabizottságok irányítása alá tartoztak. A mobil osztagokba sorolták a mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatott hadifoglyokat is. Az úgynevezett stabil, vagy állandó munkásosztagokat azok a közmunkára kirendelt hadifogoly-osztagok alkották, amelyeket a fölöttes hatóság nem engedett át szabad rendelkezésre. Ezek közé tartoztak például az iparban és a bányászatban foglalkoztatott hadifogoly munkásosztagok.[38]

A vármegyénként, és a mezőgazdasági termelés szempontjából jelentősebb törvényhatósági jogú városokban felállítandó gazdasági munkabizottságokról az 550/1916. M. E. sz. rendelet intézkedett.[39] Ennek alapján Esztergom vármegyében is megalakult a gazdasági munkabizottság, amelynek elnöke dr. Perényi Kálmán alispán lett. A bizottság további tagjai: dr. Antóny Béla, Esztergom város polgármestere; Erőss Rezső, gazdasági egyesületi elnök; Hajdu István, prímási uradalmi jószágigazgató; dr. Lakner László, gazdasági felügyelő; Palkovics László, párkányi főszolgabíró; Pisuth Kálmán, esztergomi főszolgabíró; Schlésinger Fülöp, bátorkeszi gazdálkodó, valamint dr. Szilárd Béla, vármegyei másodfőjegyző.[40]

Egy 1916 márciusi kimutatás szerint Esztergom vármegyében 878 hadifogoly dolgozott, legtöbbjük a kenyérmezei hadifogolytáborból került ki munkára. Ebben az időszakban Esztergom városában 161, az esztergomi járásban 267, a párkányi járásban pedig 450 hadifoglyot foglalkoztattak, felügyeletüket pedig 37 népfelkelő látta el. A járások községeinek adatait tekintve a legtöbben Dorogon (87 fő) és Csolnokon (79 fő) dolgoztak az Esztergom-Szászvári Kőszénbánya Rt. alkalmazásában.[41] A világháború idején nagyobb létszámú hadifoglyot alkalmazott Esztergomban az Einczinger-sütőház, amely szüneteltette polgári üzemét, és kizárólag a katonaság, valamint a kenyérmezői hadifogolytábor ellátására

37 7.598/1915. H. M. eln. sz. rendelet (1915. június 11.). Magyarországi rendeletek tára 49. (1915) 885–893. 888.

38 *Józsa A.–Vajda A.* i. m. 730.

39 550/1916. M. E. rendelet (1916. február 11.) Magyarországi rendeletek tára 50. (1916) 71–77.

40 ad: 1168/1916. sz. Esztergom vármegye alispánjától. Tárgy: A törvényhatósági gazdasági munkabizottságok megalakításáról és a hadifoglyok kiadásának és igénybevételének ujabb módozatairól. (1916. február 24.) Esztergom vármegye hivatalos lapja 14. (1916) 9. sz. március 2. 39.

41 Mennyi hadifogoly munkás van vármegyénkben? Esztergom és Vidéke 38. (1916) 19. sz. március 9. 2.

rendezkedett be. A meglévő négy kemence mellé további hat szükségkemencét építettek, ahol őrség mellett és váltott műszakban, éjjel-nappali állandó üzemmel mintegy 100 orosz hadifogoly dolgozott.[42]

Munkára általában azokat a foglyokat küldték ki, akik korábban is mezőgazdasági munkát végeztek, de az egyhangú és unalmas tábori élet következtében sok más foglalkozású fogoly is jelentkezett.[43] Ebből kifolyólag gyakran fordultak elő olyan esetek, hogy a munkaadók minden előzetes bejelentés nélkül egyszerűen visszavitték a „hasznavehetetlennek" vagy „fölöslegesnek" ítélt hadifoglyokat a vármegyei munkabizottsághoz annak reményében, hogy helyettük új foglyokat utalnak ki számukra. Az erre vonatkozó alispáni rendelet azonban nyomatékosította, hogy a munkaadóknak számolniuk kell azzal is, hogy „elsőrendű munkaerőt csak kevés esetben lehet rendelkezésre bocsátani", valamint ily körülmények között a gazdáknak „a kiadott munkaerőkkel meg kell elégedniök és a saját érdekükben, minthogy a kicserélés nem lehetséges, azon kell lenniök, hogy a hadifoglyot türelemmel kitanítsák".[44]

A munkára kiadott hadifoglyok nagyságrendjét jól szemlélteti, hogy az 1916. január 1-jei adatok szerint a kenyérmezői táborban nyilvántartott 63.352 hadifogoly közül 48.895 fő (77,17%) tartózkodott a táboron kívül. A hadifogoly-munkások aránya az elkövetkező években tovább növekedett: az 1917. január 1-jei adatok szerint a hadifoglyok 91,62%-a dolgozott a táboron kívül (67.334 fő közül 61.694 fő); míg az 1918. január 1-jei adatok szerint még mindig valamivel több, mint 90%-uk volt kiadva munkára (84.072 fő közül 76.461 fő).[45]

Élet a fogolytáborban

A kenyérmezői hadifogolytábor lakói mind nemzetiségi, mind pedig felekezeti szempontból igen tarka képet mutattak. 1914 novemberében például az itt lévő 27.500 hadifogoly 15%-a volt lengyel, 11%-a mohamedán és tatár, 7%-a izraelita, a többi pedig orosz. A keresztény vallásúak 76%-a volt ortodox, 16%-a római katolikus, a többi pedig protestáns. Az ortodoxoknak külön pópájuk volt, aki szombatonként és vasárnaponként tartott pravoszláv istentiszteletet a hívők számára. Számukra külön barakktemplomot emeltek, amelynek díszítését is a foglyok készítették el. A Tokodon lévő katolikus lengyelek vasárnaponként templomba jártak, míg a kenyérmezői táborban fogva tartott katolikusok kéthetente hallgathattak tábori misét és lengyel prédikációt.[46]

A háború évei alatt a kenyérmezői hadifogolytábor egész várossá nőtte ki magát. A háború végére a tábor már 15 egységből állt és összesen 396 épületet foglalt magába. Ebből a hadifoglyok elhelyezésére körülbelül 100 épület szolgált. A legénységi állományú fog-

42 *Einczinger Ferenc*: Az Einczinger család története. Az esztergomi sütőház kétszáz éves fennállásának emlékére. Esztergom, 1935. 28.

43 Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre i. m. 313–314.

44 5813/1917. sz. Esztergom vármegye alispánjától. Tárgy: Hadifogoly munkások önkényes beszállítása. (1917. július 3.) Esztergom vármegye hivatalos lapja 15. (1917) 27. sz. július 5. 162.

45 *Zaťková, J.* i. m. 23–24.

46 Az Esztergom melletti fogolyváros. Esztergom 19. (1914) 45. sz. november 8. 2–3. ill. Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre i. m. 312.

lyok az Új táborban (Neues Lager), a Ferde táborban (Schiefes Lager), a Tartalék táborban (Ersatzlager), a Tábor csoportban (Normale Lagergruppe) és a Földkunyhó táborban (Erdhüttenlager) voltak elhelyezve.[47]

1916-ban *A világháború képes krónikája* című lap így számolt be a foglyok életkörülményeiről: „A legénység [...] barakkokban lakik. Egész kis város ez a fogolytábor. Hat arányos rész, amely kerületnek is beillik, utcákból összeállítva s az utcákat egyforma, hatalmas barakkok alkotják. Nagy hálótermekben laknak a foglyok, mellettük műhelyek: pékség, ahol a saját pékeik sütik a kenyerüket, a konyhákban saját szakácsaik foglalatoskodnak, másutt asztalosok, ácsok, lakatosok, bádogosok fúrják, faragják, esztergályozzák városuk szükséges tárgyait, cipészek, szabók a sok orosznak való csizmát, köpenyt készítik. Borbélyműhelyeik vannak, sőt olvasótermük s iskolájuk is; templomuk, külön fürdőépületeik, fertőtlenítő barakkok. [...] Tűzoltó szervezetük is van. Tolólétrákkal, szivattyúkkal gyakorlatoznak. Minden reggel istentiszteletet tart számukra egy Bukovinából idekerült rutén pap."[48]

A tábor építőanyagait és a szerszámokat az Építőtáborban (Bauhoflager) raktározták, továbbá az ide beosztott hadifoglyok is itt éltek. A beteg hadifoglyok kezelésére és a járványok megelőzésére alakították ki a Kórháztábort (Lagerspital), az Elkülönítő tábort (Isolier Lager) és a Fertőző tábort (Epidemie Spital). A hadifoglyok ellátásáról a Pékműhely (Reservebäckerei) és a Gazdasági udvar (Wirtschaftshof) gondoskodott.[49]

A foglyok meghatározott napirend szerint éltek a táborban. Az ébresztő 5.30-kor volt, amit egy óra tisztálkodás és fél óra reggeli követett. Reggel 7 órától került sor a fürdetésre, majd 8-tól az egészségügyi vizsgálatra és a barakk szemlére. A táborban lévő hadifoglyok délelőtt 9 óra és 11 óra között dolgoztak. Ezt követte az ebéd, ami délután 13.30-ig tartott, majd 14.30-ig a ruházat és a körletek rendezése következett. A délutáni munkavégzés 17 órakor ért véget, amit a vacsora követett, majd 20.30-kor a takarodó.[50]

A táborban raboskodó orosz katonák egyik kedvelt időtöltése a fafaragás volt. A hadifoglyok az általuk készített tárgyak értékesítéséből próbáltak némi bevételhez jutni, amelyet aztán élelmezésükre vagy szerszámra, festékre, vászonra stb. költhettek. Készültek fadobozok, evőkészletek, pipák, képkeretek stb. Egyesek képeket festettek. Az MNM Balassa Bálint Múzeumának helytörténeti gyűjteménye is több olyan tárgyat őriz, amelyet az itt raboskodó hadifoglyok készítettek. További érdekes adalék a hadifogolytábor történetéhez, hogy az Auguszta-alap által 1914 decemberében megrendezett jótékonysági babakiállításon a kenyérmezői orosz hadifoglyok által készített játékok is ki voltak állítva.[51] (1–6. kép)

A hadifoglyokkal való emberséges bánásmód és a hágai konvenciók betartásának ellenőrzését különböző nemzetközi szervezetek és egyes semleges államok vállalták

---

47 *Négyesi Lajos*: Az Esztergom-kenyérmezői első világháborús hadifogolytábor. Esztergom Évlapjai. Annales Strigonienses 2017. 71–88. 74. és 76.

48 A mai hadviselés. Hadifoglyaink. A világháború képes krónikája 3. (1916) 71. füzet. február 13. 190–192. 190.

49 *Négyesi L.* i. m. 74.

50 Uo. 79.

51 Napi Hirek. Babakiállítás. Pesti Hirlap 36. (1914) 308. sz. december 6. 13.

1. kép

Orosz hadifogolymunka az MNM Balassa Bálint Múzeumának helytörténeti gyűjteményéből: díszes fadoboz, két darabból kifaragva. Ltsz.: H.72.1.1. (Fotó: Horváth Orsolya)

magukra. Az orosz hadifoglyok érdekképviseletét Spanyolország látta el. Az Osztrák–Magyar Monarchiába delegált spanyol nagykövet, Don Castro y Casalie 1914. december 3–11. között több hadifogolytábort, így a kenyérmezőit is meglátogatta. A látottakkal kapcsolatban elégedettségét fejezte ki, és megállapította, hogy a hadifoglyokkal való bánásmód megfelel a hágai egyezményeknek.[52] 1915 szeptemberében a svájci Vöröskereszt bizottsága, majd 1916 májusában a svéd Vöröskereszt hadifoglyokat gyámolító bizottsága tett látogatást a táborban.[53]

1916 szeptemberétől az amerikai YMCA (Young Men's Christian Association – Fiatalok Keresztény Egyesülete)[54] képviseletében Anthony W. Chez tevékenykedett Kenyérmezőn. Itteni működésének kezdetén iskolát építtetett, amely a megnyitást követően egy hónapon belül megtelt jelentkezőkkel. A foglyok szórakoztatására egy kinetoszkópot[55] is beszerzett, amit a legtöbb fogoly korábban még nem látott. A gépet a tábori kórházban állították fel, ahol rendszerint 400 fogoly zsúfolódott össze, hogy láthassa az előadásokat. Chez 1917 áprilisában hagyta el Esztergom-Kenyérmezőt.[56]

52 *Moritz, V.–Leidinger, H.* i. m. 70.

53 Napi Hirek. A svájci vöröskeresztesek a kenyérmezei fogolytáborban. Pesti Hirlap 37. (1915) 258. sz. szeptember 16. 12.; Hirek. Svéd vöröskeresztesek a magyarországi fogolytáborokban. Az Est 7. (1916) 132. sz. május 12. 6.

54 Az egyesület Magyarországon Keresztyén Ifjak Egyesülete (KIE) néven működött.

55 A kinetoszkóp egy filmszalag lejátszására alkalmas szekrény, amelyet egyszerre egy néző tudott használni. Feltalálója Thomas Alva Edison volt.

56 *Steuer, Kenneth*: Pursuit of an „unparalelled Oppurtunity." The American YMCA and Prisoner of War Diplomacy among the Central Power Nations during World War I, 1914-1923. http://www.gutenberg-e.org/steuer/steuer.ch09.html#note25 (2018. május 16.)

2. kép
Orosz hadifogolymunka az MNM Balassa Bálint Múzeumának helytörténeti gyűjteményéből: olajfestmény, szakállas kozák szembenéző képe. Ltsz.: H.74.192.1. (Fotó: Horváth Orsolya)

3. kép
Orosz hadifogolymunka az MNM Balassa Bálint Múzeumának helytörténeti gyűjteményéből: olajfestmény, orosz katonatiszt kék színű egyenruhában. Ltsz.: H.74.193.1. (Fotó: Horváth Orsolya)

A kezdeti időszakban, amikor a hadifoglyokat még nem tudták a megfelelő mennyiségű és minőségű élelemmel ellátni, a foglyok rendjeleik, felszerelési tárgyaik stb. eladásából próbáltak némi pénzhez jutni. Később a visszaélések megelőzése végett – más táborokhoz hasonlóan – Kenyérmezőn is saját pénzt bocsátottak ki, amelynek csak a táboron belül volt értéke. Ennek legfőbb célja a valódi pénz felhalmozásának megakadályozása volt, ugyanis az nagyban megkönnyítette volna a foglyok szökési lehetőségeit.[57] Az ilyen, csak a táborban használható papírpénzek kibocsátása általános gyakorlat volt, de Kenyérmezőn fémpénzeket is használtak, amely ritkaságnak számított.[58]

A hadifogoly tisztek természetesen jobb elbánásban részesültek. Eleinte a gyakorló táborban, majd később a hadifogolytábor északi oldalán kialakított tiszti állomáson (Offizier Station) laktak.[59] Helyzetükre vonatkozóan ismét *A világháború képes krónikája*

57 *Paksy Z.* i. m. 164.

58 A korai időszakban ún. kantinpénzek voltak forgalomban, amelyeket Kaufmann Ferenc adott ki, aki a katonai tábor élelmiszer- és italellátásáról gondoskodott. A kenyérmezői hadifogolytábor pénzeiről bővebben *Raymann János*: Az esztergomi hadifogolytábor története és pénzei. Numizmatikai Közlöny 108–109. (2009–2010) 133–146.

59 *Négyesi L.* i. m. 74.

4. kép
Orosz hadifogolymunka az MNM Balassa Bálint Múzeumának helytörténeti gyűjteményéből: olajfestmény, orosz katona kucsmában, szürke egyenruhában. Ltsz.: H.74.194.1. (Fotó: Horváth Orsolya)

beszámolóját idézzük: „A tisztek elkülönített barakkokban laktak. Egy-egy szobában két-három tiszt. Ágyneműt, ágyat, kellő bútorzást kaptak. [...] Olvasnak, labdáznak, sakkoznak egymás közt, gyakran elsétálnak őrizettel Esztergomba. Tiszti kosztot kapnak a tiszti kaszinóban, hol szolgáik inaskodnak mellettük."[60] Amint a cikk is beszámolt róla, a tisztek a kezdeti időszakban akár a városba is kimehettek egy-egy népfelkelő altiszt kíséretében. Később azonban a szökési kísérletek következtében szigorítottak helyzetükön.

Természetesen a munkára kiadott foglyok között is előfordultak szökések. Példaként említhetjük azt az esetet, amelyet Esztergom vármegye munkabizottsága jelentett a táborparancsnokságnak 1916. április 28-án. Eszerint a Kéménd községbe kiadott hadifoglyok közül 4 fő megszökött. A községi elöljáróság feljelentéséből tudható, hogy a foglyok lerészegedtek, az őrt megfenyegették, majd fegyverét is elvették.[61] 1916 februárjától a kellő ellenőrzés érdekében az Esztergomban alkalmazott hadifoglyokat arcképes igazolvánnyal látták el, amelynek birtokában a foglyok kíséret nélkül is szabadon mozoghattak a város területén. Az okmányokat a rendőrség állította ki.[62]

Az esetleges szökések megakadályozása érdekében a cs. és kir. hadügyminiszter 10-25 korona jutalmat ajánlott fel azoknak, akik közreműködtek a szökevények kézre kerítésében.[63] 1915. augusztus 6-án Pisuth Kálmán esztergomi főszolgabíró is rendeletet adott ki, mely szerint a községekbe érkező minden ismeretlen egyént igazoltatni kellett, a szökevény hadifoglyokat és a gyanús egyéneket pedig a csendőrségnek kellett átadni.[64] Ennek ellenére tömegesen fordultak elő szökések, illetve szökési kísérletek, amelyekről rendszeresen beszámolt a helyi sajtó is. A megjelent újságcikkekben az ismeretlen tettes által elkövetett bűncselekményeket több alkalommal is a megszökött hadifoglyokhoz kötötték.

60 A mai hadviselés i. m. 190.

61 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL) II. 962. M. kir. XXV. népfelkelő őrzászlóalj iratanyaga, 137/1916. sz. ügyirat

62 A hadifoglyok fényképezése Esztergomban. Esztergom és Vidéke 38. (1916) 12. sz. február 13. 3.

63 2856/1915. B. M. res. sz. körrendelet (1915. június 13.). Magyarországi rendeletek tára 49. (1915) 826.

64 2195/1915. sz. Esztergomi járás főszolgabírájától. Tárgy: Hadi foglyok és gyanus egyének letartóztatása. (1915. augusztus 6.) Esztergom Vármegye Hivatalos Lapja 13. (1915) 32. sz. augusztus 12. 176.

5. kép

Orosz hadifogolymunka az MNM Balassa Bálint Múzeumának helytörténeti gyűjteményéből: itatós.
Ltsz.: H.98.8.1. (Fotó: Horváth Orsolya)

6. kép

Orosz hadifogoly arcképe az MNM Balassa Bálint Múzeumának helytörténeti gyűjteményéből.
Ltsz.: H.84.7.2.

Ezeknek ugyan nem mindig volt valóságos alapja, azonban a szökött hadifoglyok sok esetben akár valós közbiztonsági fenyegetést is jelenthettek.

A megszökött, majd elfogott hadifoglyokat büntetésük letelte után a munkaadóikhoz kellett mielőbb visszaküldeni. Ha a munkaadó kilétét nem sikerült megállapítani, akkor ismételten hadifogolytáborba került a szökevény. A hadifogolytábor-parancsnokságoknak ügyelniük kellett arra, hogy az elfogott, majd a hadifogolytáborba utalt foglyokat a megengedett büntetésen felül „fokozottabb mértékben" foglalkoztassák. Az erre vonatkozó rendelet azt is megjegyezte, hogy a „szabadságvesztés büntetés a célnak kevésbé felel meg, mint a pihenőre szabott vagy ünnepnapok elvonása a megengedett szigorításokkal".[65]

A tábor mint tudományos alapanyag

A háború során nem csak a gazdaság „profitálhatott" a foglyok jelenlétéből, hanem a tudomány számára is egyedülálló alkalmat jelentett az, hogy egyes népcsoportok tudományos vizsgálatához a kutatóknak nem kellett több ezer kilométert utazniuk. Többször járt a táborban például Kúnos Ignác, aki az itt raboskodó krími és kazári tatárok között végzett etnológiai kutatásokat. Eredetileg a Turáni Társaság ügyvezető alelnöke, Paiker Alajos vetette fel a Magyar Tudományos Akadémia közgyűléséhez írott levelében az orosz hadifogolytáborokban végzendő embertani, néprajzi és nyelvészeti kutatásokban rejlő lehetőségeket, és ajánlotta fel együttműködési szándékukat. Az MTA 1914. december 14-ei közgyűlése egyöntetűen elfogadta ezt az ajánlatot. 1915 elején az MTA tagjai közül Kúnos Ignáccal együtt hét tudós jelentkezett a kutatásokra: Munkácsi Bernát, az Akadémia rendes tagja, és a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottsága titkára; Simonyi Zsigmond, Lenhossék Mihály rendes tagok, valamint Vikár Béla, Giesswein Sándor és Sebestyény Gyula levelező tagok. A kutatók 1915. május 30-án látogattak el a kenyérmezői hadifogolytáborba, ahol Kubesch Ottó főhadnagy 1915 januári kimutatása szerint 316 finnugor, kaukázusi és török nyelveket beszélő katona raboskodott.[66]

Vikár Béla 1915. július 27-én küldte meg a cs. és kir. hadügyminisztériumnak tanulmányát a grúz, dagesztáni és orosz nemzetiségű hadifoglyok között végzett kutatásainak politikai tapasztalatairól,[67] Kúnos Ignác pedig az MTA 1916. január 3-án tartott osztályülésén olvasta fel kutatási beszámolóját.[68] Kúnos 1915-ben Kenyérmezőn 444 lapnyi fél ív alakú krími tatár népmesét gyűjtött össze. A táborban végzett kutatásai során ezen felül 447 négysoros verset, 136 több versszakos népdalt, és 167 találós kérdést gyűjtött össze.[69]

---

65 5109/1916. sz. Esztergom vármegye alispánjától. Másolat: 90.885/1916. V. c. B.M. sz. rendelet. (1916. június 24.) Esztergom Vármegye Hivatalos Lapja 14. (1916) 28. sz. július 13. 155.

66 *Seres István*: Újabb adatok Kúnos Ignácnak az I. világháborús hadifogolytáborokban folytatott turkológiai kutatásaihoz. In: Az előkelő idegen. III. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Összeáll.: Dobrovits Mihály. Dunaszerdahely, 2006. 135–172. 137–139.

67 A beszámolót közli *Józsa A.–Vajda A.* i. m. 755–756.

68 *Kúnos Ignácz*: Tatár foglyok táborában. Budapesti Szemle 165. (1916) 470. sz. 209–227.

69 *Kakuk Zsuzsa*: Hoztam tenger mélyéből. Krími tatár népdalok és találós kérdések. Karcag, 2004. 4–5.

Dr. Balassa József nyelvész, a Fonetikai laboratórium vezetője a fogolytáborban levő finnugor és a török-tatár nyelvet beszélőkkel készített hangfelvételeket. Ennek támogatására a bécsi Phonogramm-Archiv egy hordozható felvevőkészüléket bocsátott rendelkezésére. Balassa József saját adatai alapján 17 votják, 2 baskír, 27 tatár és 2 orosz anyanyelvű hadifogoly beszédét örökítette meg viaszhengeren.[70]

A táborőrség

A hadifoglyok őrzését népfölkelő őrzászlóaljak látták el, amelyeknek állománya a népfölkelésről szóló 1886. évi XX. törvénycikknek megfelelően az idősebb korosztályokból került ki. Mivel a magyar népfölkelőket elsősorban a frontvonalra vezényelték, a hátországban lévő népfölkelő alakulatokat főleg a kevésbé megbízhatónak ítélt nemzetiségekkel töltötték fel.[71] A kezdeti időszakban Kenyérmezőn a VI. népfölkelő őrzászlóalj és a VII. népfölkelő őrzászlóalj látta el a foglyok felügyeletét. 1914. december 21-ei adatok szerint előbbi állományába 18 tiszt és 759 népfölkelő, míg utóbbiéba 19 tiszt és 834 népfölkelő tartozott.[72] Később a VII. és a XXV. népfölkelő őrzászlóaljat találjuk itt.

A hadifogolytábor őrségét az akkor már elavultnak számító egylövetű Werndl puskákkal szerelték fel, azonban 1915 áprilisában ezeknek egy részét visszavonták, hogy azokkal az újonnan felállított frontzászlóaljakat láthassák el. Helyettük vadászfegyvereket kapott az őrség, valamint az állomány egy részét Frommer pisztolyokkal fegyverezték fel. A pisztolyt viselők, oldalfegyverként Werndl szuronyt kaptak.[73]

A tábor őrzésén kívül a népfölkelő őrzászlóaljak adták a külső munkára vezényelt hadifoglyok kíséretét is. Jól mutatja ennek mértékét, hogy a XXV. népfölkelő őrzászlóalj állományának csak közel harmada teljesített szolgálatot a táborban.[74] 1916. május 6-án a XXV. népfölkelő őrzászlóalj parancsnoka jelentette a kenyérmezői hadifogolytábor parancsnokságnak, hogy a zászlóalj állományából végleg fogyatékba jutott 130 főnyi legénység helyett pótlás addig még nem érkezett, illetve a naponta elvezénylendő és kint maradó fogolykísérők számából kifolyólag az őrzászlóalj létszáma 269 főre csökkent. Az őrzászlóalj naponta 122 főt vezényelt őr-, illetve készültségi szolgálatra; így 24 órás szolgálat mellett 244 főre volt szüksége. A fennmaradó 25 fő tehát nem volt képes fedezni a már addig előjegyzett kísérők (eszkortok) számát sem.[75]

Érdekes adatokkal szolgál egy másik kimutatás is, amely szerint a XXV/2. század állományába 305 fő tartozott, közülük 112 fő teljesített a táborban szolgálatot, 193 főt pedig kísérőként alkalmaztak. A legénységi állományból 7 fő csak szlovákul, 56 fő pedig csak

70 A felvételek fellelési helye ismeretlen, feltehetően megsemmisültek. https://web.archive.org/web/20070718205440fw_/http://fonetika.nytud.hu/archiv_hu.htm (2012. április 16.)

71 *Négyesi L.* i. m. 79.

72 *Horváth L.–Nagy A.–Varga L.* i. m. 6.

73 *Négyesi L.* i. m. 79.

74 Uo.

75 HL II. 962. M. kir. XXV. népfelkelő őrzászlóalj iratanyaga, 305/K.T.1916. sz. ügyirat

románul beszélt, valamint beszédes adat az is, hogy az összállományból 4 altiszt és 64 főnyi legénység analfabéta volt.[76]

A népfelkelő állomány fegyelmi színvonala általában alacsony volt. Példa erre Schrötter Miklós népfelkelő címzetes tizedes esete is, aki a II. számú műszaki hadifogoly munkásosztag távollévő szolgálatvezető őrmesterének helyettesítése közben, 1915. július 28-áról 29-ére virradóan, éjfél körül két társával a szeszesital-mérési engedéllyel nem rendelkező helyiségek átkutatására indult. Először a Rosenberg-féle italmérőbe tértek be. A szigorú parancs ellenére, miszerint este 9 óra után a hadifoglyok mellett állandó őrszolgálatot teljesítő legénységnek szeszesitalt fogyasztania tilos, az őrjárat éjjeli 1 óra körül a Feuer-féle kocsmához ment, ahol a tulajdonos nem akart ajtót nyitni. Erre a népfelkelők puskatussal szétverték az ajtót, betörtek egy ablakot, majd miután életveszélyesen megfenyegették, a helyiség kinyitására kötelezték a tulajdonost. Ezt követően visszatértek a Rosenberg-féle kocsmába, ahol Schrötter revolverrel szeszesital kiszolgálására kényszerítette a tulajdonost, majd az egész őrjárat leittasodott. Az őrjárat két népfelkelőjét, Godor Sándort és Kellner Rezsőt a munkásosztag parancsnoka, dr. Dózsa Ödön főhadnagy fegyelmi büntetésben részesítette, Schrötter címzetes tizedes büntetését azonban a szolgálatvezető őrmester visszaérkezéséig el kellett halasztani. Az ominózus eset, valamint az állandó őrszolgálatot teljesítő legénység körében tapasztalt gyakori lerészegedések, s az azokból eredő többé-kevésbé súlyos szolgálati vétségek következtében július 29-én Dózsa főhadnagy az egész legénység számára megtiltotta mindennemű szeszesital fogyasztását, valamint a csendőrség közbenjárásával elkoboztatott minden szeszesitalt a kocsmákból. Ennek ellenére Schrötter július 30-án éjjel ismét leittasodott és a legénységgel lármázott. Másnap a főhadnagy kihallgatásra rendelte a tizedest, s 2 órai azonnali kikötésre ítélte, amelyet végre is hajtottak.[77]

A tábor létszámadatai

A vonatkozó szakirodalomban elterjedt az a téves adat, miszerint a háború négy éve alatt mintegy kétmillió hadifogoly fordult meg Kenyérmezőn, a tábor állandó létszáma pedig 100-120.000 fő között mozgott.[78] Ugyanezeket a számadatokat vette át Balogh Boglárka is tanulmányában,[79] azonban Négyesi Lajos kutatásai rámutattak, hogy a táborral kapcsolatos dokumentumokban előforduló legnagyobb azonosító szám a 104.292, tehát körülbelül 120.000 fő tölthetett itt el hosszabb-rövidebb időt.[80] Az állandó létszámot illetően betekintést nyújthatnak számunkra az alábbi adatok: 1914 decemberében

76 HL II. 962. M. kir. XXV. népfelkelő őrzászlóalj iratanyaga

77 HL II. 953. M. kir. VII. népfelkelő őrzászlóalj iratanyaga, 1166/1915. sz. ügyirat. További példákat a legénység alacsony fegyelmi színvonalára vonatkozóan l. *Négyesi L.* i. m. 79–81.

78 Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre i. m. 312.

79 *Balogh Boglárka*: Esztergom az első világháborúban. (Egy monográfia részletei). Esztergom Évlapjai. Annales Strigonienses 2000. 171–192. 190.

80 *Négyesi L.* i. m. 75.

4787 hadifogoly és 605 internált; 1916 januárjában 12.868 orosz fogoly;[81] az 1917. január 1-jei állapotok szerint pedig 5640 hadifogoly volt a táborban.[82] 1918. január 1-jei adatok szerint 7611 fő tartózkodott a táborban.[83]

A nyilvántartások alapján az itt raboskodók közül 4378 fő hunyt el, akiket 7 kenyérmezői és 4 tokodi illetve ebszőnybányai temetőben helyeztek örök nyugalomra. Az esztergomi hadikórházakban elhunyt hadifoglyokat a szentgyörgymezői haditemetőben, vagy pedig a város polgári temetőiben (Belvárosi temető, Izraelita temető, Szt. Anna temető) temették el.

A világháború vége és a tábor felszámolása

Az osztrák–magyar hadifogságban lévők helyzete 1917-től kezdett el látványosan romlani. A háború előrehaladtával és az elhatalmasodó élelmezési krízis következtében a munkára fogott hadifoglyok helyzete is egyre rosszabbá vált. A foglyok legyengültek és alultápláltak voltak. A még egészséges, és munkaképes foglyokat megpróbálták a hátországból a háború szempontjából fontosabb területeken, például a fronton összpontosítani. Ez az elképzelés azonban csak alig volt kivitelezhető, mivel ekkor már a hátországban is csak kevés egészséges hadifogoly volt.

Az 1917. évi orosz forradalom és az ahhoz kapcsolódó alapvető politikai változások is éreztették hatásukat az itt raboskodó orosz hadifoglyok között, akik egyre erősebben igyekeztek volna hazafelé. 1918. március 3-án megkötötték a breszt-litovszki békeszerződést, amelynek VIII. pontja kimondta a hadifoglyok cseréjét, ugyanakkor a XII. pont ennek rendezését külön megállapodás tárgyává tette.[84] Az Esztergomban dolgozó fogolymunkás-osztagoknak március 7-én hirdették ki a békekötést. Az erről beszámoló újságcikk ugyanakkor optimistán megjegyezte, hogy „az orosz – osztrák–magyar békeszerződés aláíratván, a hadifoglyok mindkét részről szabadoknak nyilváníttatnak s jogukban áll hazájukba visszatérni vagy a hatóságnál történt bejelentés után Magyarország területén letelepedni".[85]

Azonban a valóságban ez még nem jelentette a hadifoglyok szabadon bocsájtását és repatriálását, ugyanis az jelentős munkaerő-kiesést okozott volna háborús gazdaságban.[86] Még 1918. április 12-én megjelent egy honvédelmi minisztériumi rendelet a hazaszállítás részleteiről, ez azonban csak azokra vonatkozott, akik nem katonai üzemekben dolgoztak, továbbá kimondta, hogy a hadifoglyok még nem tekinthetők szabadoknak. Azokat, akik

81 Uo.

82 *Zaťková, J.* i. m. 24.; vö. *Józsa A.–Vajda A.* i. m. 718–719. Utóbbi szerint 1917. január 1-jén 265 orosz tiszti, 5996 orosz legénységi állományú hadifogoly és 19 polgári internált, azaz összesen 6280 fő tartózkodott a táborban.

83 *Zaťková, J.* i m. 24.

84 *Halmosy Dénes*: Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései. Második, átdolgozott és bővített kiadás. Bp., 1983. 29.

85 Az orosz békekötés kihirdetése. Esztergom 23. (1918) 10. sz. március 10. 4.

86 *Fóris Ákos:* Orosz hadifoglyok Magyarországon 1918 végén. In: Világháború, világforradalom, világbéke. Szerk.: Katkó Márton Áron–Krausz Tamás–Mészáros Zsófia. Bp., 2017. 57–71. 58.

nem alkalmazkodtak a szabályokhoz, katonailag szervezett munkásosztagokba kellett beosztani, illetve hátrább sorolhatták őket a hazaszállítás időpontját illetően.[87]

A háború utolsó évében a hadifoglyok között egyre gyakrabban fordultak elő szökési kísérletek és fegyelmük is észrevehetően romlott. A hanyatló közbiztonsági állapotok következményeként a honvédelmi minisztérium egyes vármegyékbe erős csendőrkülönítményeket küldött az ottani csendőrőrsök megerősítésére. Ezen intézkedés során 1918 májusában egy hatvan főből álló csendőrkülönítmény érkezett Esztergom vármegyébe.[88]

A breszt-litovszki békeszerződés alapján létrejött hadifogoly-egyezményt végül 1918. július 3-án írták alá. Ennek keretében 1918. november 1-ig 1565 tiszti és 111.841 legénységi állományú hadifogoly térhetett vissza hazájába. A háború befejezését követően az egykori monarchia területén maradt hadifoglyok hazatérése többnyire kaotikus körülmények között zajlott le, mivel az összeomló közigazgatás nem tudta biztosítani a megfelelő körülményeket.[89]

Október végén a Kenyérmezőn lévő foglyok egy része elhagyta a fogolytábort. Kiszabadulásuk hírére azonban Budapesten „oroszpánik" tört ki, ugyanis elterjedt a rémhír, miszerint a volt hadifoglyok a főváros kifosztására indultak.[90] Beniczky Ödön, aki 1918 novemberében Esztergom vármegye főispánja volt, egy későbbi interjúban így emlékezett vissza erre: „Mikor egész Budapest lázban volt, hogy az Esztergom mellett levő kenyérmezői táborból kitörtek az orosz foglyok és a főváros felé menetelnek, hogy azt kirabolják, óriási izgalom támadt, de nem Esztergomban, hanem Budapesten, ahol széleskörű intézkedéseket tettek. Mi Esztergomban csak másnap reggel a budapesti újságokból értesültünk a nagy izgalomról, még pedig elképedve, hiszen az oroszoknak a táborból való kitöréséről és Budapestre való vonulásáról elsősorban nekünk kellett volna tudni."[91] Viszonylag pontos képet ad a korabeli eseményekről egy előző napi táviratra hivatkozva az *Új Hírek* 1918. november 3-ai beszámolója, ezért azt érdemes hosszabb terjedelemben is idézni: „Dr. Palkovics, Esztergom megye alispánja tegnapelőtt este kapta meg a jelentést a kenyérmezői fogolytábor parancsnokától, hogy hajnalban 5 órakor, mintegy 2500 főnyi fogolysereg elhagyta a tábort. Az oroszok összecsomagolták szegényes egyetmásukat, a hátukra vették és kivonultak Kenyérmezőről. Jellemzője a mai állapotoknak, hogy a menekülők őreiknél semminemű ellenszegülésre nem találtak, pedig a táborban 408 őr van összesen. Ezek közül 150 öreg népfölkelő rögtön a távozó foglyokhoz csatlakozott és védte őket az elvonulás közben. Szemtanúk beszélik, hogy a távozásnak egyáltalán nem volt menekülés képe. A kantinosok is engedték a foglyokat reggel jóllakni, sőt élelemmel is

87 221.350/1918. Mg. a) H. M. sz. körrendelet (1918. április 12.). Belügyi Közlöny 23. (1918) 16. sz. április 21. 315–322.

88 Csendőrkülönítmény Esztergom vármegyének. Esztergom 23. (1918) 19. sz. május 12. 4.

89 *Fóris Á.* i. m. 57–58.

90 Részletesen l. *Vörös Boldizsár*: Kommunikáció a válságban – válság a kommunikációban? „Oroszpánik" Budapesten az őszirózsás forradalom idején. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk.: Baráth Magdolna–Molnár Antal. Budapest–Győr, 2012. 575–584.

91 Életem legérdekesebb emléke. Elmondja: Beniczky Ödön volt belügyminiszter. Pesti Hirlap 46. (1924) 180. sz. augusztus 31. 5–6. 5.

ellátták őket, viszont azok sem viselkedtek ellenségesen, bár túlsúlyban voltak. Hajnaltól estig tartott a gyaloglás. Egy részük Pest felé tartott, a másik részük Párkánynána irányába. [...] Az alispán szerint a foglyoknak egyáltalán nincs rabló és fosztogató szándékuk. Békés szándékukban kételkedni sem lehet, fegyvereket csak az őrök vittek magukkal. A fogolytábor jelentése szerint még Kenyérmezőn 6-7000 fogoly tartózkodik, akik azonban nyugodtan viselkednek."[92]

1918. november 10-én az *Esztergom* egy rövid hírben számolt be a foglyok távozásáról: „A kenyérmezői fogolytábor, mely százezerszámra fogadta magába a jövő-menő, más fogolytáborokba is szétosztott, leginkább orosz nemzetbeli hadifoglyokat, a legutóbbi napokban teljesen elnéptelenedett. A forradalom kitörésekor szabadon bocsátották őket s ma már a fogolytábor óriási barakkjai mint a Föld geológiai átalakulásának mastodonjai s brontosaurusai csak mint ijesztő emlékek ülik meg feketén, gyászosan a kenyérmezői dérlepte gyepeket. A háborúnak vége, az orosz foglyok, mint szabad polgárok, hazatértek Volgamenti hideg hazájukba."[93]

Epilógus

A háború után a kiszabadult hadifoglyok és a távozó katonák a hadifogolytábort szinte teljesen kifosztották. Később a megmaradt barakkok egy részét a magyar királyi honvédség foglalta le, míg a többit értékesítették, vagy elbontották. Az olasz tisztek számára készült kőépületbe költözött később a szaléziánusok által fenntartott Fiúnevelő Intézet, amelyet mára már szintén elbontottak. 1921-től 1936-ig a m. kir. 4. honvéd kerékpáros zászlóalj állomásozott Esztergom-Kenyérmezőn, amelyet 1927-től már Esztergom-Tábornak hívtak. 1938-ban a 22/III. gyalogzászlóalj került ide. A csapattestet az 1939. márciusi kárpátaljai hadművelet után Lévára helyezték át, helyére Budapestről a 2/I. zászlóalj érkezett, amelynek 1942 tavaszán mozgósított úgynevezett ikeralakulata, a 32/I. zászlóalj részt vett a Don menti hadműveletekben. 1939-ben lengyel menekülteket helyeztek el Esztergom-Táborban, 1940-től pedig a IX. közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljat is.

Miután 1942 végén megszűnt a 2. gyalogezred, Esztergomba páncélos alakulatok kerültek. Itt volt az I. páncélos hadtest kiképzőbázisa, 1942 őszétől pedig az 1. harckocsiezred parancsnoksága, az ezred közvetlen árkászszázada, az 1/I. harckocsi zászlóalj, valamint a 201. önálló könnyű harckocsiszázad.

Az ismételt világégést követően magyar páncélosok állomásoztak itt, 1956 után pedig szovjet katonák vették birtokba a területet. A laktanya mai látképét – habár még állnak az egykori üveggyári házak, és néhány monarchiabeli katonai épület is – leginkább a szovjet időszakban emelt épületek határozzák meg. Ezek többségét a rendszerváltás után felújították és ma lakóházként funkcionálnak. Az egykori hadifogolytábor déli részén – a mai Sátorkői úton – napjainkban családi házak sorakoznak.

Az egykori hadifogoly-temetők közül egyedül a Kis-Strázsa hegy mögött fekvő VII. számú emlékeztet bennünket a nagy háború áldozataira; ezt 2008–2009 során tisztították

92 Idézi *Vörös B.* i. m. 575–576.

93 Hazamentek az oroszok. Esztergom 23. (1918) 45. sz. november 10. 4.

meg és tették rendbe Négyesi Lajos hadtörténész vezetésével.[94] A temető ünnepélyes újraavatására 2009. július 1-jén került sor, amelyen Oroszország, Olaszország, Románia és Szerbia képviselői is megjelentek. 2015. február 17-én, Tokodon állítottak emlékművet az ott tömegsírba temetett hadifoglyok emlékére.

WORLD WAR I PRISONER OF WAR CAMP IN ESZTERGOM-KENYÉRMEZŐ

Summary

The Austro-Hungarian Monarchy was prepared neither for a long-lasting war nor for the reception of masses of enemy soldiers in captivity. The first prisoner of war camps were built in military facilities such as barracks, forts, and training camps. At the beginning of the war the Austro-Hungarian troops took Russian and Serbian prisoners of war, therefore, when establishing the first camps, an important factor was to reduce the chance of escape and to limit the possibility of contact with the Slav populace of the empire. Thus, in August 1914, at first Russian, then later Serbian prisoners of war arrived at Kenyérmező, near Esztergom, where a military training camp was in operation before the war.

In the initial period, the camp had deplorable conditions: in the absence of sufficient accommodation, the prisoners literally slept on the bare ground by the thousands and the hygienic facilities were insufficent. The population of the camp that was originally designed to accomodate 6,000 people soon doubled, and by September 8, there were already 203 officers and 21,441 military prisoners in Kenyérmező. The fact that Kenyérmező operated not just as a prisoner of war camp but also as a reception camp, meaning that the captives on the front were first transported and registered here, also contributed to the large number of people in the camp. The prisoners of war went through the medical examinations here, then they were either placed in the camp or transferred to other camps.

In September 1914, a cholera epidemic broke out in the POW camp. At the order of the Minister of the Interior, the sub-prefect had arranged for the patients to be transferred to Tokod and those who were in contact with them to an empty miners' housing site at Ebszőny. However, it was difficult to combat the epidemic because at the beginning neither a morgue nor a cemetery for the burial of the dead were available.

During the winter, prisoners were accommodated in barracks excavated in the ground, which has greatly improved their living conditions. By November 5, 20,000 prisoners were accommodated in 40 buildings with heating. Until 14 December 1914, a total of 1526 cholera cases and 715 deaths were reported from the Kenyérmező POW camp.

In the spring of 1915, a typhus epidemic broke out among the inhabitants of the underground barracks. The medical director of the prison camp, dr. János Fonyó, a gynecologist transferred here from Budapest, deserves the credit of stopping the spread of the epidemic. Fonyó pointed out the role of the body lice as a mediator in spreading typhus. The most important thing in order to prevent the epidemic is therefore delousing and the

94 A temető feltárásáról bővebben *Négyesi Lajos*: Első világháborús hadisírok felkutatása. In: Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Szerk.: Tóth Zsolt. Bp., 2013. 65–85. 65–73.

separation of the suspected patients. The barracks where typhoid diseases occurred, were surrounded by planks. Bathing was made mandatory for the prisoners while their clothes and underwear were disinfected with steam disinfection machines. The barracks floors and walls were cleaned twice a week with soda and soap.

As a result of the protracted war and drafting, in the fall of 1914 the idea replacing the missing labor force with the prisoners of war was raised, but the practice only became widespread in the second year of the war. The scale of prisoner labor is well illustrated by the fact that according to data from January 1, 1916, 48,895 (77.17%) of the 63 352 prisoners in the Kenyérmező camp worked outside the camp. The proportion of POW workers continued to increase in the coming years: in 1917, 91.62% of the prisoners of war worked outside the camp and in early 1918 slightly more than 90%.

One of the favorite pastimes of Russian soldiers in the camp was wood carving. The prisoners tried to get some income from the sale of items they had produced, which then they spent on food, or on tools, paints, canvas, etc. They made wooden boxes, dinner sets, pipes, picture frames, etc. Some painted pictures. The local history collection of the HNM Balassa Bálint Museum also contains several objects made by the prisoners in the camp.

Between 1914 and 1918, approximately 120,000 prisoners of war were taken to the Kenyérmező camp. Regarding the permanent population of the camp, the following figures might provide some insight: in December 1914 there were 4787 prisoners of war and 605 interned; In January 1916, 12,868 Russian prisoners; At the beginning of 1917 there were 5640 prisoners of war, and according to data from January 1, 1918, and 7611 were in the camp.

According to records, 4378 prisoners of war died, who were placed to eternal rest in 7 cemeteries in Kenyérmező and 4 cemeteries in Tokod and Ebszőnybánya. The prisoners who died in the Esztergom military hospitals were buried in the military cemetery of Szentgyörgymező or in the civic cemeteries of the city (Downtown Cemetery, Jewish cemetery, St. Anne's Cemetery)

Varga Lujza

FERENC JÓZSEF UTOLSÓ DIPLOMATÁJA[1] – HEVESY PÁL[2]

Hevesy Pál azok közé a hivatásos diplomaták közé tartozott, akik karrierjüket még az Osztrák–Magyar Monarchia idején kezdték, majd a Trianont követően felálló önálló magyar külügyben töltöttek be jelentős pozíciókat. Hevesy György Nobel-díjas vegyész bátyja pályafutása során a londoni, Buenos Aires-i, montevideói, konstantinápolyi, berni, washingtoni, lisszaboni, madridi és a párizsi követségeken teljesített szolgálatot. Magyarország állandó delegátusa volt a Népszövetségnél és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalnál, öt évig vezette a Nemzetek Szövetsége mellett működő genfi magyar képviseletet. Törekedett a Népszövetség működésének megreformálására is, amelyre konkrét javaslatokat is tett.

A kikeresztelkedett zsidó családba született Hevesy 1942-ben visszavonult az aktív diplomáciai szolgálattól. Innentől kezdve hosszú élete végéig Nyugat-Európa különböző országaiban élt.

Diplomáciai pályafutása alatt és visszavonulása után is mindvégig aktívan foglalkozott a Kárpát-medence, valamint Európa gazdasági egységének, illetve egy nyílt diplomáciára épülő, békésebb, egyesült világ megteremtésének lehetőségeivel. Ezekben a kérdésekben nemcsak magyarul, de Paul de Hevesyként franciául, angolul és németül is folyamatosan publikált.[3] Így szerzett elismertsége nyomán lett alelnöke a londoni Nemzetközi Búzatanácsnak, és bizottsági tagja a Royal Institue of International Affairsnek.[4] Mindennek köszönhetően munkásságát angol nyelvterületen ma jobban ismerik, mint itthon.

Jelen tanulmány célja, hogy átfogó képet fessen Hevesy Pál pályafutásáról – az ugyanis nem csupán egy a 20. század első felében tipikusnak mondható magyar diplomatakarrier, de azt is jól mutatja, hogy a megfelelő tehetség, szorgalom és nem utolsó sorban a nemzetközi kapcsolati háló és anyagi helyzet milyen lehetőségeket tartogatott egy jómódú, ambiciózus fiatalember számára.

---

1 Hevesy Pál 1973-ban úgy tartotta, hogy ő „Ferenc József királyunknak egyetlen még élő diplomatája". L. Hevesy Pál levele Pajkossy Györgyhöz. 1973. február 1. Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban OSZK) Kézirattár V 66/29/1973

2 A tanulmány az ujkor.hu internetes tudományos ismeretterjesztő portálon 2017. április 7-én megjelent cikk bővített, továbbfejlesztett változata.

3 Paul de Hevesy. http://www.worldcat.org/identities/viaf-69920059/ (2017. április 2.)

4 *Hevesy Pál*: Emlékezzünk régiekről. München, 1971. 2–3. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 3281.

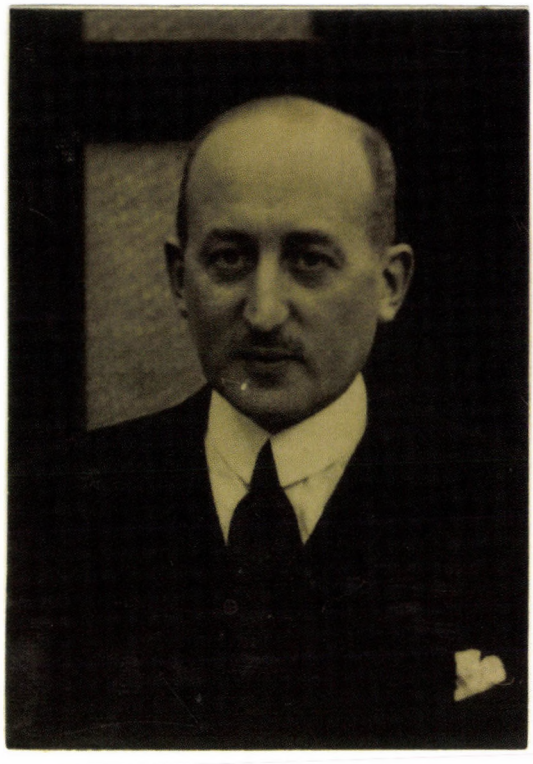

Hevesy Pál portréja, időpont ismeretlen.
MNM Történeti Fényképtár, ltsz.: 1553–1951.

Családi kapcsolatok

Hevesy Pál 1883. április 9-én született Budapesten, kikeresztelkedett és nemesi rangot szerzett zsidó kereskedőcsaládban. Az édesanyja, Schossberger Eugénia (Jenny) részéről neves gabonakereskedőkkel állt rokonságban, édesapja Hevesy-Bischitz Lajos volt, aki többek között felvidéki bányák nyitásából és üzemeltetéséből szerezte vagyonát.[5]

Édesapja családjának neve eredetileg Bischitz volt, ami nemesítésüknek köszönhetően 1904-ben előbb Hevesy-Bischitzre, majd Hevesyre változott.[6] „Atyám ily módon változtatta meg a nevét királyi engedéllyel hevesi Hevesy-Bisicz Lajosról hevesy Hevesy Lajosra. Kívánságunk volt, hogy ily módon a nemzet asszimilációs mozgalmában részt vegyünk

5 *Gergely Anna*: Adalékok Hevesy György családtörténetéhez. Fizikai Szemle 49. (1999) 7. sz. http://fizikaiszemle.hu/old/archivum/fsz9907/gergely.html (2017. február 26.)

6 *Anka László*: In memoriam Hevesy Pál. Szecsői Tükör 20. (2009) 4. sz. 5. http://www.tapioszecso.hu/e107_files/downloads/szecsotukor/2009_04.pdf (2017. február 26.)

és hazafias érzésünknek kifejezést adjunk. Ami engem illet, én, minden szerénységem dacára, mindig magyar nemesnek éreztem magam, és igyekeztem ennek szellemében cselekedni és kötelességemet teljesíteni. 'Noblesse oblige' mondják igen helyesen a franciák, és a nemesség ma tényleg csak kötelezettségekkel jár, hiszen előjogai az én időmben már nem voltak. Elite azonban mindig képződni fog, minden időben és mindenféle uralom alatt. Ezt megakadályozni sem nem lehet, sem nem kívánatos."[7]

A Hevesy-család pedig az elithez tartozott – igencsak kiterjedt, az országhatárokon jócskán átnyúló kapcsolatokkal rendelkezett, amelyekre Pál jól láthatóan épített, és amelyek élete végéig segítségére voltak. A szerteágazó családot így mutatta be: „Egyik nagyanyám bécsi, Therese von Mayer-Gunthof, másik nagyanyám tóvárosi Fisher Johanna volt, a ma is virágzó herendi porcelángyár megalapítójának leánya. [...] Unokanővérem, Helene von Mayer-Gunthof Max-Vladimir Beck báró osztrák miniszterelnökhöz ment feleségül, nővére, Stephanie, pedig Milosch von Fesch osztrák földművelésügyi miniszterhez. [...] Mayer-Gundhof Frigyes unokatestvérem, az International Telephone and Telegraph Company bécsi vezérigazgatójának mostohafia [...] Egy másik Mayer unokatestvérem Stahremberg Fanny grófnőt vette el. Unokanővérem, Steinfels Etelka, 1891-ben id. Zichy Ernő grófhoz ment feleségül, kiknek fia, ifj. Ernő, a magyar diplomáciában szolgált. Francia unokatestvérem Pierre Charpentier, francia nagykövet volt Bukarestben és Varsóban, felesége nővére Hervé Alphand-nak, aki jelenleg a francia külügyminisztérium főtitkára. [...] Egy másik unokatestvérem, Springer Zsigmond báró, a bécsi Rothschild Albert báró leányát, Valentine-t vette el feleségül. [...] Egy másik Mayer-Gundhof unokatestvérem, Olga Sargot vette el, kinek anyja szül. Nestlé volt, és aki Goethe nővérétől származott le."[8]

A szűkebb családot tekintve Pál nyolc gyermek közül volt a negyedik fiú. Négy fiú- (Vilmos, Andor, Ödön és György) és három lánytestvére (Klára, Sarolta és Hanna) volt.[9] A legidősebb fiú, Vilmos, villamosmérnökként a párizsi Blériot cég gyárigazgatója lett, egyben részt vett annak a gépnek a tervezésében is, amivel Blériot átrepülte a La Manche csatornát.[10] A második fiú, Andor, Párizsban és Brüsszelben telepedett le, és André de Hevesy néven francia nyelven írt monográfiáiban foglalkozott többek között Mátyás corvináival, Beethovennel és az Osztrák–Magyar Monarchia végnapjaival is.[11] Felesége a Pál szerint II. Rákóczi Ferenccel is rokonságban álló Marie-Henriette d'Aspremont-Lynden grófnő volt. A következő fiú, Ödön, a Felső-magyarországi Bánya- és Kohótársaság elnöke és a családi birtokok kezelője volt – halastavat létesített, búzát nemesített, erdőt és szőlőt ültetett, borgazdaságot üzemeltett, illetve fácánt tenyésztett, amit élőexportként értékesített is. Trianon után azonban valamennyi (13) bánya a határokon kívülre került.[12] A legkisebb

7 *Hevesy P.* i. m. 136.

8 Uo. 136–139.

9 Uo. 142.

10 *Gergely A.* i. m. Hevesy Pál egyébként megjegyzi, hogy maga is találkozott Blériot-val, amikor az meglátogatta a Hevesy családot, hogy beszámoljon a csatorna átrepüléséről. L. *Hevesy P.* i. m. 139.

11 André de Hevesy. In: Bibliothèque National de France. http://data.bnf.fr/12926218/andre_de_hevesy/ (2017. április 2.)

12 *Hevesy P.* i. m. 140–141.

fiú, Pál öccse, Hevesy György világhíres vegyész lett, aki 1943-ban a kémiai Nobel-díjat is átvehette,[13] majd 1951-ben elnyerte az USA 'Atoms for Peace' díját is.[14]

Pál fiatal éveinek társasági életéről árulkodik az alábbi néhány sor: „Keresztszüleim két fia, Sándor és Géza[15] [...] Néha átlovagoltam velük Fóthra, Károlyi László grófhoz és feleségéhez, Apponyi Fanny grófnőhöz. [...] Gyakran jött Gödre lovagolni két gyönyörű szép fiatal unokanővér, Andrássy Maricza és Széchenyi Jella grófnők."[16] Hevesynek később Budapesten a Múzeum utcában volt egy lakása, így szomszédja volt a közelben lakó Andrássy Géza gróf is.[17]

Fentieket rendkívül fontos kiemelni, hiszen a 19–20. század fordulóján – úgy a Monarchiában, mint külföldön – diplomáciai szolgálatot szinte kizárólag csak arisztokraták vállaltak. Ők rendelkeztek ugyanis a pozícióhoz elengedhetetlen, valamennyi adottsággal: megfelelő képzettséggel, kiterjedt és befolyásos emberekből álló nemzetközi kapcsolathálóval, valamint a reprezentatív életvitelhez szükséges fedezettel. Ahogy láthatjuk, Hevesy Pál számára mindez a „kezdőtőke" biztosított volt.[18]

A pálya kezdetei

A tehetős édesapa jó neveltetést biztosított valamennyi gyermekének, akik mellé svájci és angol nevelőket fogadott. Ezt követően Pál a pesti piaristáknál tanult, ahol saját elmondása szerint jó barátságba került a nála néhány évvel idősebb Teleki Pállal is. Az eredetileg zongoraművésznek készülő Hevesynek izomkárosodás miatt kellett otthagynia a müncheni zeneakadémiát – ekkor került Freiburgba, ahol jogi tanulmányokba kezdett.[19] Államtudományi doktorátust szerzett, egy évig vármegyei jegyző volt Pesten,[20] majd Bécsben tanult[21] – mindez tipikusnak számított egy diplomatakarrier küszöbén álló fiatal esetében.[22]

---

13 *Gergely A.* i. m.

14 *Hevesy P.* i. m. 140–141.

15 Nemeskéri Kiss Sándor és Géza

16 *Hevesy P.* i. m. 107.

17 Uo. 163.

18 Nem Hevesy Pál volt az egyetlen a családban, aki a diplomatapályát választotta: „Nemeskéri Kiss Sándor (1884–1958), keresztszüleim idősebbik fia, követ volt Szófiában majd Stockholmban, végül Helsinkiben, felesége Csáky Irma grófnő (1880–1946) volt." L. *Hevesy P.* i. m. 108.

19 *Kelecsényi Gábor*: „Palibatschi". Magyar Nemzet 50. (1987) 181. sz. augusztus 3. 8.

20 *Hevesy P.* i. m. 2–3.

21 *Kelecsényi G.* i. m.

22 A külügyi szolgálatba kerülés lehetőségeit a századfordulón bővebben l. *Tóth Imre*: Egy polgári arisztokrata – Kánya Kálmán (1869–1945). Pécs–Bp., 2016. 24–25.

Diplomáciai szolgálatát Londonban[23] és Konstantinápolyban[24] kezdte, majd 1917-ben berni követségi titkárrá nevezték ki[25] – ekkor ismerte meg Allen Dullest, a CIA későbbi igazgatóját is.[26] Az első világháború végén – pályatársaihoz hasonlóan – az osztrák–magyar külügy megszűntével automatikusan a kaotikus magyar „külügy" tagja lett. 1920-ban már a washingtoni követségen dolgozott, majd pár hónappal később a budapesti Külügyminisztériumba került, ahol a számjel-osztály megszervezésében vett részt. Itt teljesített szolgálatot IV. Károly visszatérési kísérleteinek idején is, amiről később így írt: „1920-ban és 1921-ben a régi hadtestparancsnokság budai épületében volt titkos irodánk, melyben idegen chiffre (számjel) táviratokat igyekeztünk, több kevesebb sikerrel, megoldani (számfejteni). A Kis-Entente [...] számjel táviratait meg tudtuk fejteni és ezekből a táviratokból értesültünk arról, hogy a három említett ország megegyezett egymással abban, hogy Károly király visszatérése esetén Magyarországot, melynek a békeszerződés értelmében csak 35.000 katonát volt szabad tartania, megtámadják, elfoglalják és egymás között felosztják, úgy, hogy a csonka Magyarország is megszűnnék létezni. Mindhárom ország erősen mobilizált és mi ennek részleteit is ismertük. Ezeket a táviratokat természetesen bemutattuk a külügyminiszternek, aki viszont a kormányzót informálta tartalmukról. Ezek a táviratok bírták rá Horthy Miklóst – akit igazi hazafiúi gond vezetett – arra a görög tragédiára emlékeztető magatartásra, hogy királyi urának, akire felesküdött, a trónra való visszatérést 1921. március 27-én megtagadja és hogy ugyanazon év október 21-én – horrendum dictu – ellene fegyvert fogjon."[27] A kisantant szankcióiról közvetlenül értesülő Hevesy tehát – sok legitimista érzelmű társához hasonlóan – maga is belátta, hogy IV. Károly visszatérése a trónra az adott politikai helyzetben nem lehetséges. Habsburg-pártisága ettől függetlenül megmaradt: néhány évvel később, a párizsi követségen meg is látogatta őt IV. Károly öccse, Miksa Jenő főherceg, akivel Hevesy jó viszonyt ápolt.[28]

Hevesy következő állomáshelye tehát a párizsi magyar követség, ahol 1922-től kezdve ügyvivő, és az év júliusában megkapta a II. osztályú követségi tanácsosi beosztást.[29] A francia körökben nagy népszerűségnek örvendő fiatal, 40 éves diplomatáról 1923-ban így írtak: „A párisi magyar követség ügyeit több hónapja Hevesy Pál követségi tanácsos vezette ügyvivői minőségben. Ez az ifjú diplomata annyi tapintattal és ügyességgel töltötte be

23 1909-ben itt ismerte meg Apponyi Albertet. L. *Hevesy P.* i. m. 85.

24 *Kelecsényi G.* i. m.

25 *Hevesy Pál*: Revízió és közös vámterület. (memorandum) 17. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) K 64 Külügyminisztérium. Politikai osztály reservált iratai (1918–1944) 48. cs. 41. t.

26 Hevesy Pál levele Allan Dullesnak. 1960. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80B01676R003600070001-7.pdf (2017. április 2.)

27 *Hevesy P.* Emlékezzünk régiekről i. m. 94–95.

28 Hevesy megjegyzi, hogy Miksa csak „Feri bácsinak" hívta őt – így utalva arra, hogy egyszer együtt látták a Csárdáskirálynőt, amelynek egyik szereplője, az „egyik öreg lump, aki sosem akar nyugovóra térni" a főherceget Hevesyre emlékeztette. L. *Hevesy P.* Emlékezzünk régiekről i. m. 161.

29 Az MTI jelentése. 1922. július 22.

tisztét, hogy a követi állás hosszabb ideig üresedésben maradhatott."[30] Egy évvel később, 1924 júniusában a francia kormánytól meg is kapta az Officier de l'Instruction Publique[31] érdemrendjét.[32]

A genfi konzulátus élén

1926-ban új megbízatást kapott: a Népszövetség mellett működő magyar képviselet vezetését, amihez az ekkor I. osztályú követségi tanácsosi címmel felruházott II. osztályú követségi tanácsos megkapta a magyar királyi miniszterrezidensi címet is.[33]

A Nemzetek Szövetsége 1919. április 28-án azzal a céllal jött létre, hogy egy minden államot egyesítő, a kölcsönös biztonság elvére épülő szervezetként a titkos diplomácia és a szerződések rendszere helyébe lépjen. A szervezet székhelyéül Genfet választották, ami a Közgyűlések mellett a tárgyalások, magánbeszélgetések és az információszerzés egyik legfőbb központja is lett – ebben a közegben a személyes kapcsolatháló éppúgy a siker szükséges eleme volt, mint a kvalifikáció és rátermettség. A Népszövetség Közgyűlései szinte valamennyi kérdéshez fórumot kínáltak, az ott folyó vitákat és döntéseket a világsajtó nagy figyelemmel kísérte.

A kiváló francia kapcsolatokkal rendelkező Hevesy így a mellé a Népszövetség mellé került, amely egyértelműen meg kívánta határozni a korszak nemzetközi kapcsolatait, és amire ezért a revízióra és a magyar kisebbség helyzetének javítására törekvő magyar külügy is nagy figyelmet fordított.

A Népszövetségbe 1922. szeptember 18-án felvett Magyarország már ugyanazon év februárjában konzulátust létesített Genfben, mint a Népszövetség mellett működő magyar titkárságot. Feladatai között szerepelt a Népszövetségre és az ahhoz kapcsolódó különböző szervezetekre vonatkozó kezdeményezések lebonyolítása, információk beszerzése és továbbítása, közvetítés a Népszövetség és a magyar kormány, valamint további magyar szervezetek között, illetve természetesen a sajtótevékenység.

A Népszövetség főtitkárát, Sir Eric Drummondot, először a konzulátust korábban vezető Baranyai Zoltán értesítette Hevesy érkezéséről,[34] majd 1926. július 24-én Walko Lajos külügyminiszter hivatalosan is jelezte a személycserét.[35]

---

30 Az MTI jelentése. Párizs, 1923. március 12.

31 Ezt a külföldiek számára is adományozható francia érdemrendet 1808-ban Napóleon alapította kifejezetten a tanárok és professzorok érdemeinek elismerésére. A Hevesy által megkapott „officier", azaz tiszt, a rend arany fokozatának számított. L. Association des Membres de l'Ordre des Palmes Académiques. http://www.amopa.asso.fr/ordre.htm (2017. március 15.)

32 Az MTI jelentése. Párizs, 1924. június 20.

33 Walko magyar külügyminiszter levele Eric Drummond-nak. Budapest, 1926. július 24. League of Nations Archives R 574 (Communications with the Hungarian Government) 11/8609x/5742. Vö. Az MTI jelentése. 1926. július 27.

34 Baranyai Zoltán levele Eric Drummond-nak. Genf, 1926. május 1. League of Nations Archives R 574 (Communications with the Hungarian Government) 11/8609x/5742

35 Walko magyar külügyminiszter levele Eric Drummond-nak. Budapest, 1926. július 24. League of Nations Archives R 574 (Communications with the Hungarian Government) 11/8609x/5742

Az ekkorra már igencsak tapasztalt diplomata jól értette a szakmájában rejlő finomságokat, így a sajtó közvéleményre, közvetetten a politikára gyakorolt szerepét is. Habár a magyar külügyet a húszas évek elejétől kezdve szervező és irányító Kánya Kálmán[36] is nagy hangsúlyt fektetett a sajtóban rejlő lehetőségekre, Hevesy úgy érezte, hogy „a magyar külpolitikai szolgálat nem elég gyakran válaszol és igazít helyre helytelen cikkeket. Pedig ennek előnyei kézenfekvők... Megjegyzem különben, hogy a 'Tribune de Genève'[37] tulajdonosa egy itteni bankár, akivel jó viszonyban vagyok. Egy hozzáintézett levelem következtében néhány hónappal ezelőtt itt járt hivatalomban és felajánlotta, hogy megfelelő cikket részünkről is elhelyez lapjában, mely inkább konzervatív lap. [...] észrevettem, hogy intervencióim a 'Tribune de Genève'-nél és a 'Pax' c. párizsi folyóiratnál nem maradtak eredmény nélkül. Ezek a lapok nem lettek ugyan azóta sem magyarbarátok, de durva támadásaikkal legalább az utóbbi hónapokon keresztül felhagytak."[38]

1926 elején Hevesy Budapestre látogatott, ahol Horthy Miklóssal is találkozott. A kormányzó arra volt kíváncsi, hogy lehetséges lenne-e a revízió kérdését a Népszövetség elé vinni, amire Hevesy nemmel válaszolt. Hevesy maga is úgy gondolta, hogy „Magyarország politikai és gazdasági helyzetét nem kell vázolnom. Revízióra belátható, de talán beláthatatlan időn belül – és azt magunknak kell, hogy bevalljuk – remény nincs. Csonka-Magyarországnak természetes határai nincsenek. A szomszédállamok hadseregei, modern hadászati eszközeikkel, a magyar csapatok minden hősiessége dacára, könnyen összelőhetik városainkat és megszállhatják területeinket."[39] Mivel a Népszövetség semmi esetre sem támogatna egy nyílt revíziót, Horthy kérésére egy a Népszövetség számára, szerinte, elfogadhatóbb forgatókönyvre tett javaslatot. Eszerint a kisantant államainak szuverenitása a Felvidék, Erdély és a horvát és szlavón területek felett 10 évre fel lenne függesztve. Ez alatt a 10 év alatt ezek a területek teljesen önállóak lennének, a határaik mindenki előtt nyitva állnának, katonaságuk nem lehetne, a külügyeiket pedig a Népszövetség erre választott bizottsága vinné. A 10 év leteltével a területek későbbi sorsáról népszavazással döntenének. Horthy Apponyi Alberttel is meg akarta vitatni Hevesy felvetését – később, annak nyomán Apponyi fel is vetette ezt a lehetőséget a csehszlovák külügyet szinte tejhatalommal irányító Eduard Benešnek, aki azonban – akár csak a románok – mereven elzárkózott a kérdés megvitatásától.[40]

Hevesy tisztségéből és rátermettségéből adódóan maga is tagja volt a népszövetségi Közgyűléseken részt vevő magyar küldöttségeknek, és számos olyan értekezleten,

---

36 A kortársak egyértelműen Kánya Kálmánnak és Khuen-Héderváry Sándornak tulajdonítják az önálló magyar külügy felállítását és kiépítését. Mind Kánya, mind Khuen-Héderváry hivatásos diplomaták voltak, akik Hevesyhez hasonlóan még a Monarchia idején kezdték meg a külügyi szolgálatot, és életük végéig a magyar külügy legfőbb irányítói közé tartoztak.

37 A *Tribune de Genève* Genf egyik legfontosabb lapja, amelyről – Hevesy jelentése szerint – nyílt titok volt, hogy a háború alatt a francia külügy irányította, majd pedig a kisantant sajtóirodája (amihez a lengyelek is csatlakoztak) látta el pénzzel és propagandaanyaggal. L. Hevesy Pál levele Walko Lajosnak. Genf, 1928. október 23. MNL OL K 107 Svájci külképviseletek. Népszövetségi képviselet és genfi főkonzulátus (1920–1945) 43. cs. 37/2

38 Hevesy Pál levele Walko Lajosnak. Genf, 1928. október 23. MNL OL K 107 43. cs. 37/2

39 *Hevesy P.* Revízió és közös vámterület i. m. 8.

40 *Hevesy P.* Emlékezzünk régiekről i. m. 189–190.

konferencián is képviselte Magyarországot, mint például az 1927 júliusában, Genfben megtartott segélyezési értekezlet,[41] vagy a genfi konvenció módosítását célzó 1928-as diplomáciai értekezlet.[42]

A Genfben eltöltött évekre később így emlékezett vissza: „Genfben, az évi nagy közgyűlés alkalmával, mely rendesen több hónapig tartott, a delegáció vezetését utasítás szerint átadtam Apponyinak és ezidő alatt honfitársaimmal és igen jól magyarul beszélő felejthetetlen feleségével, Klotild grófnővel, állandóan együtt lehettem. Sokat volt velünk Genfben Apponyiék barátja, Ottlik György, egy nagyszerű volt diplomata kartársam, aki később a Pester Lloyd főszerkesztője lett. Segítségünkre voltak Genfben Baranyai Zoltán követségi tanácsos és Gajzágó László egyetemi tanár, valamint Zoltán Béla, Szt-i Istváni Béla, Lakatos Gyula képviselő, Egry Aurél, valamennyien kitűnő jogászok. Sir Eric Drummond, a Nemzetek Szövetségének főtitkára (a későbbi Lord Perth) csodálatosképpen magyar származású volt, amennyiben egyik őse Szent István idejében került Skótországba (lásd az angol főnemesség 'Peerage' című könyvét). Apponyi, aki királyhű legitimista volt, és akinek nézetei nem mindenben egyeztek meg a kormányéval, nem fogadott el fizetést genfi működéséért és nagyon takarékosan élt. Mikor vasárnaponként kirándultunk, akkor is, az ő kívánságára, mindig III. osztályú vasúti kocsiban utaztunk. Általában szerénységet és alázatosságot nagyon is lehetett tanulni ettől a nagyúrtól."[43]

Hevesy a Népszövetség mellett működő konzulátus vezetése és a népszövetségi küldöttség tagjaként is jól látta, hogy a szervezet az általa biztosított számos lehetőség mellett sem volt képes a titkos diplomácia megszüntetésére. A kulcskérdések továbbra is a megelőző háttértárgyalásokon, valamint fogadásokon és magánbeszélgetéseken dőltek el. Ezt a működést és az ezt részben mozgató kapcsolathálót is jól átlátó Hevesy a különböző ügyekben folyamatosan javaslatokkal látta el az illetékes magyar felet,[44] miközben arra is törekedett, hogy megbízható és a pozíciókra maximálisan alkalmas embereket juttasson be a Főtitkárság politikai osztályára. Így 1928 tavaszán Ottlik Györgynek szeretett volna ott pozíciót szerezni. Hevesy gondolkodásmódját (és egyébként a szervezet működését is) jól mutatja az a néhány sor, amelyet a kérdéssel kapcsolatban Walko Lajos külügyminiszternek írt: Ottlik „olyannyira nem szereti Genfet, hogy nekem kijelentette volt, hogy ide semmi körülmények között sem hajlandó eljönni. [...] Ottliknak se kellene különben örökre itt maradnia, viszont az ő segítségével megszerzett magyar állásba később mást lehetne behozni..."[45] Két évvel később, 1930-ban Hevesy helyettesét, a Népszövetség mellett működő genfi képviseleten annak megalapítása óta dolgozó Baranyai Zoltánt szerette volna a Népszövetség Főtitkárságának politikai osztályán elhelyezni,[46]

---

41 Az MTI jelentése. Genf, 1927. július 4.

42 Az MTI jelentése. Genf, 1929. július 1.

43 *Hevesy P.* Emlékezzünk régiekről i. m. 180–181.

44 L. pl. Hevesy Pál bizalmas beadványa Walko Lajos külügyminiszternek. (86/pol.szám. A német delegáció a Nemzetek Szövetsége Tanácsának decemberi ülésén.) Genf, 1926. december 13. MNL OL K 107 61. cs. 54/b

45 Hevesy Pál levele Walko Lajosnak. Genf, 1928. május 14. MNL OL K 107 64. cs. 59. t. 247.

46 Hevesy Pál levele? Miklósnak. Genf, 1930. június 16. MNL OL K 107 64. cs. 59. t. 113.

ám végül ez a próbálkozása is sikertelennek bizonyult.[47] Ezek, a Népszövetség működési mechanizmusából adódó, folyamatosan visszatérő kudarcok vezettek oda, hogy Hevesy a Népszövetség működésének kritikai elemzésébe kezdett és arról a magyar szerveket, így a Külügyi Társaságot is, tájékoztatta.[48]

A Magyar Külügyi Társaság és a genfi újságíró-egyesületi tagsága mellett[49] 1928 májusában, Párizsban Hevesyt a francia Académie Diplomatique Internationale (Nemzetközi Diplomáciai Akadémia) tagjává is megválasztották,[50] és megkapta a francia Becsületrend tiszti jelvényét is.[51] A következő évben több előadást is tartott a francia diplomáciai akadémián az Európát megosztó problémák kezeléséről[52] és az új diplomáciáról.[53]

1930 őszén láttak napvilágot az első hírek Hevesy áthelyezéséről: rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címet kapott, és a portugáliai képviseletet is ellátó madridi magyar királyi követség vezetésével bízták meg, a genfi követség élére pedig Pelényi János került.[54]

A hivatalosan 1930 októberében felmentett Hevesy egy hónappal korábban, Genfből való távozása előtt, még részt vett a Népszövetség Közgyűlésén, ahol (akkor már másodjára) felszólalt egy általa is rendkívül fontosnak tartott ügyben – a Népszövetség Főtitkárságának átszervezése kapcsán.

A Népszövetség Főtitkárságának megreformálására irányuló törekvései

Noha a Népszövetség alapelvei között a nyílt diplomácia, a kölcsönös biztonság és a nemzetek önrendelkezése szerepeltek, már alapításakor világos volt, hogy a létrejövő szervezet az első világháború győzteseinek szervezete. Habár a húszas években világszerte rengetegen bíztak a Népszövetség által képviselt eszmékben és remélt új működésében, az évek során egyre inkább ennek ellenkezője bizonyosodott be.

A Népszövetség legfontosabb szervei a Közgyűlés, a Tanács, az ezek által kifejezetten egy-egy kérdés megvizsgálására alakított Bizottságok, valamint a Titkárság voltak.

---

47 Eric Drummond levele Hevesy Pálnak. Genf, 1930. június 23. MNL OL K 107 64. cs. 59. t. 148.

48 Hevesy Pál levele Pekár Gyulához. Genf, 1929. november 3. OSZK Levelestár 1942/7.

49 Az MTI jelentése. Genf, 1929. március 7.

50 Az MTI jelentése. Párizs, 1928. május 26.

51 https://hu.wikipedia.org/wiki/A_francia_Becsületrend_magyar_kitüntetettjeinek_listája (2018. augusztus 26.) Vö. Az MTI jelentése. 1928. november 24.

52 Comment résoudre les difficultés qui divisent l'Europe?: conférence tenue à l'Académie diplomatique internationale à Paris, le 15 mars 1929. http://www.worldcat.org/title/comment-resoudre-les-difficultes-qui-divisent-leurope-conference-tenue-a-lacademie-diplomatique-internationale-a-paris-le-15-mars-1929/oclc/714200464 (2017. március 27.)

53 *Hevesy, Paul de*: Present discontents in Europe and the new diplomacy; an address delivered on March 15th, 1929, to the International Diplomatic Academy in Paris. http://www.worldcat.org/title/present-discontents-in-europe-and-the-new-diplomacy-an-address-delivered-on-march-15th-1929-to-the-international-diplomatic-academy-in-paris/oclc/12645469 (2017. március 27.)

54 Az MTI jelentése. 1930. október 31.

A háttérben ezek közül kiemelt szerepet kapott az év egészében működő Titkárság, amely képes volt a Közgyűlés elé kerülő ügyek elősegítésére vagy megakasztására. A tagállamok ezért – ahogy azt Hevesynél is láthattuk – arra törekedtek, hogy a Titkárság hivatalnokai közé, elsősorban a politikai osztályra saját nemzetük tagjai is bekerülhessenek. Ez azonban kevéssé volt sikeres, mivel a Titkárság személyi összetételében egyértelmű volt az angol–francia túlsúly, és az általuk baráti országoknak tekintett nemzetek felülreprezentációja.

A Főtitkárság élén a politikai hatalommal elvileg nem rendelkező főtitkár állt – ezt a pozíciót a szervezet megalakulásától kezdve a brit Sir Eric Drummond töltötte be, aki a fentiek ellenére már pusztán rendkívül hosszú regnálása következtében is egyre inkább meghatározó politikai szerephez jutott. A főtitkár mellett egy helyettes főtitkár (Secrétaire Général Adjoint), három főtitkár-helyettes (Sous Secrétaire Général), hét osztályvezető-igazgató (köztük a Népszövetség jogtanácsosa), a kincstárnok, négy osztályfőnök és a segédhivatalok főnöke tartozott a legbefolyásosabb hivatalnokok közé[55] – a főtitkár kiemelkedő befolyása azonban egyértelmű volt. Drummond közvetlen munkatársait úgy választotta ki, hogy azok jó kapcsolatokkal rendelkezzenek a különböző, kulcsfontosságúnak tartott államok külügyével, így a francia, német, japán és olasz külüggyel.[56] A briteket ő maga képviselte.

Hevesy erről egy, Walko Lajos külügyminiszternek küldött bizalmas jelentésében ezt írta: „A tanácsülés egész folyamán itt tartózkodott ezenkívül Dufour-Féronce[57] úr is, a Főtitkárság újonnan kinevezett másod-főtitkára... Dufour ugyan látszólag nem fontos hatáskört vesz át (Cooperation Intellectuelle, Bureaux Internationaux) de tudnunk kell, hogy a Főtitkár minden politikai természetű ügynél a helyetteseknek: Avenol úrnak[58] és a két másod-főtitkárnak: Attoliconak[59] és Dufournak a nézetét kikéri, ami alkalmat nyújt nekik politikai érvényesüléshez is. [...] Dufour ideérkezése után hivatalosan felkeresett és vele a lezajlott tanácsülés folyamán többször is összejöttem. Igen

---

55 *Vladár Ervin*: Mi is az a Népszövetség? Bp., 1930. 22.

56 *Barros, James*: The Role of Sir Eric Drummond. In: The League of Nations in Retrospect – La Société des Nations: Rétrospective. Berlin–New York, 1983. 31–41. 36–37.

57 Albert Dufour-Féronce 1919-től a német külügyminisztérium alkalmazottja. A londoni német követségen eltöltött éveket követően, 1927 és 1932 között, a Népszövetség három főtitkár-helyettesének egyike lett. Részt vett az UNESCO elődszervezetének tekinthető Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságának (Commission Internationale de Coopération Intellectuelle) megalapításában. L. Dufour Féronce, Albert. UNESCO Archives AtoM Catalogue. https://atom.archives.unesco.org/dufour-feronce-albert (2018. augusztus 10.)

58 Joseph Avenol (1879–1952) francia diplomata. Első igazán jelentős pozícióját a francia pénzügyminisztériumban töltötte be. 1923-tól a Népszövetség egyik főtitkár-helyettese lett – kiemelt feladata az I. világháború utáni pénzügyi rekonstrukció koordinációja volt. Drummond távozását követően, 1933. július 1. és 1940. augusztus 31. között Avenol töltötte be a Népszövetség főtitkári posztját. L. Avenol, Joseph Louis. 1921–1956 (Sub-Fonds). United Nations Catalogue – United Nations Archives Geneva. https://biblio-archive.unog.ch/detail.aspx?ID=32540 (2018. augusztus 24.)

59 Bernardo D. Attolico olasz diplomata, a Népszövetségben a leszerelésért felelős főtitkár-helyettes volt. L. Handbook on the League of Nations, 1920–1923. University Libraries. University at Albany. State University of New York. http://library.albany.edu/preservation/brittle_bks/LeagueNations_Handbook_VVNo4/chpt5.pdf (2015. november 24.)

kellemes ember és kitűnő benyomást tesz, azt hiszem, jól fogjuk megérteni egymást. Szolgálatainkat előre is rendelkezésre bocsátottuk egymásnak. A Főtitkárság politikai osztályába is ki lett nevezve egy német diplomata, mint első osztályú referens: Cecil von Renthe-Finck követségi tanácsos. Utóbbival több évet töltöttem konstantinápolyi, berni és párizsi állomáshelyeimen és így őt jól ismerem, valamint feleségét is, Vitzthum grófnőt, még leánykorából ismerem. Nevezett követségi tanácsos igen jóravaló ember, akiben szintén támaszt fogunk találni. A tanácsülés folyamán a német delegáció tagjaival sűrűn érintkeztem, Schubert államtitkár igen behatóan személyesen, többízben pedig Bülow és Boltze, Schubert megbízása alapján tájékoztattak a tárgyalások menetéről, sőt (számjeles) táviratokat is eredetiben felolvastak nekem. Részben hálából, részben acélból, hogy ez a jövőben is így történjék és bevett szokássá váljék, talán célszerű volna, ha Kánya követ úr oly szíves volna alkalmilag egy szó köszönetet mondani Schubertnek mindezen szívességekért."[60]

Fentiekből kiderül, hogy Hevesy – magyar főtitkársági munkatárs híján – személyes kapcsolatain keresztül tudott a szükséges információk birtokába jutni. Habár láthattuk, hogy az elkövetkező években kísérletet tett magyar szakemberek (Ottlik György és Baranyai Zoltán) elhelyezésére a Főtitkárságon belül, a kudarc után levonta a következtetést: a rendszert meg kell reformálni.

A Népszövetség 1929 őszén megtartott Közgyűlésén, a IV. (költségvetési) főbizottságban részletes vita folyt a Főtitkárság újjászervezésével kapcsolatban. Hevesy ekkor, angol biztatásra tette meg a Titkárság újjászervezését indítványozó első felszólalását. Ebben felhívta a figyelmet arra, hogy az elvileg épp a titkos diplomácia megszüntetésére létrehozott Népszövetség gyakorlati tevékenysége valójában továbbra is a titkos diplomáciára épül. Beszédében az alapproblémát így foglalta össze: „A közgyűlés – folytatta a magyar delegátus – évenként csak egyszer tanácskozik, a tanács pedig évenként csak négyszer, illetve háromszor ül össze, addig a főtitkárság állandó intézmény, éppen ezért nagyon fontos az, hogy az egyes államok miképpen vannak képviselve a főtitkárságban. A főtitkárság láthatatlan keze mozgat mindent. Itt készítik elő a határozati javaslatokat, és a jelentéseket. Akárhányszor a tanács tagjai egyszerűen csak felolvassák a főtitkárság munkálatait. Tévedés azonban azt hinni, hogy ha egy állam polgárai helyet foglalnak a főtitkárságban, ez azt is jelenti, hogy ott jogaik vannak. Még egy gépíró kinevezését is a főtitkárság végzi, ellenben a legfontosabb politikai kérdések nem jutnak a főtitkárság elé. Ezekben egy vagy két személy intézkedik, még pedig a legnagyobb titoktartás mellett. A népszövetség intézményében nincs semmi szükség titkos diplomáciára. Még a népszövetség mellé kinevezett állandó delegátusok is csak a legnagyobb fáradsággal tudják meg, hogy mit határoztak az egyik, vagy másik ülésen. A tájékoztatás megadása körül igen nagy a különbség aszerint, hogy valamely nagy, vagy valamely kis államról van-e szó. A főtitkárság tisztviselői talán nem fogadnak el útbaigazításokat kormányaiktól, de természetesen minden bizalmas értesítést megadnak számukra. Ez már magában arra vezet, hogy egyenlőtlen helyzet alakul ki azok között az államok között, akik a főtitkárságban helyet foglalnak és azok

60 Hevesy bizalmas beadványa Walko Lajos külügyminiszternek. (86/ pol. szám. A német delegáció a Nemzetek Szövetsége Tanácsának decemberi ülésén.) Genf, 1926. december 13. MNL OL K 107 61. cs. 54/b

között, akik nincsenek képviselve. Azok az államok, amelyeknek polgárai közül a főtitkárt és a főtitkári helyetteseket kinevezték, nem is tartanak képviseletet a népszövetség mellett, mert erre nincsenek rászorulva. [...] A főtitkár és a főtitkárhelyettesek kivétel nélkül nagy hatalmakat képviselnek."[61]

Hevesy ezért további egy vagy két főtitkári állás létrehozására tett javaslatot. Ezeket a plusz státuszokat, elképzelése szerint, felváltva tölthették volna be azoknak az államoknak a polgárai, amelyek nem tartoztak a nagyhatalmak közé és nem voltak képviselve a Tanácsban. Emellett plusz egy főtitkár-helyettesi állás létrehozását is javasolta, kifejezetten Spanyolország és a latin-amerikai államok számára. Azt is egyértelműen jelezte, hogy Magyarország mindig törekedni fog a nemzetközi intézmények megreformálására, ugyanis csak akkor várhat eredményt azoktól, „ha ezeknek szelleme általánossá és egyetemessé válik, mert csak így lehet tőlük elvárni a jog és a méltányosság érvényesítését."[62]

Hevesy felszólalására válaszolva Drummond főtitkár kijelentette, hogy minden erejével azon lesz, hogy a Népszövetség intézményein belül valamennyi állam jól és otthonosan érezze magát, valódi előrelépés azonban nem nagyon történt. A következő évben, az 1930. évi szeptemberi Közgyűlésen ugyanis ismét előkerült a kérdés. A Közgyűlésen ekkor is helyettes delegátusként jelen lévő Hevesy az előző évhez képest némileg továbbgondolt javaslatot tett a Főtitkárság átszervezésére.

Továbbra is azt támogatta, hogy a főtitkár-helyettesek számát növeljék meg (szerinte az ideális 7-8 helyettes lett volna), és ezek minden második vagy harmadik évben váltsák egymást a főtitkári székben. Sürgette egy, a főtitkár mellett működő tanácsadó testület felállítását is – ebben a svájci köztársaság példájára hivatkozott, amelynek elnöke még háborús támadás esetén sem hozhatott egyedül intézkedést, csupán a héttagú szövetségi tanács határozhatott. Ismét kiemelte, hogy a Titkárság működésében érvényesíteni kell a legnagyobb nyilvánosságot a titkos diplomácia helyett, a Titkárságnak pedig nem szabad politizálnia, annak ugyanis csupán végrehajtó szervnek kell lennie. „A titkárság rendeltetése az, hogy a népszövetségnek ne az agya, hanem a karja legyen, amelynek nincs kezdeményezési joga és amely a közgyűlés és a tanács utasítására jár el. [...] Néhány nap múlva – mondotta – elhagyom ezt a helyet, amelyet most betöltök, megragadom ezt az alkalmat, hogy őszinte és meleg köszönetemet fejezzem ki a népszövetség főtitkárának, a nemzetközi munkaügyi hivatal igazgatójának és minden egyes hivatalnoknak azért a megértésért, pártatlanságért és szívélyességéért, melyet velem szemben mindenkor tanúsítottak."[63]

Ez tehát egy nem megvalósult kísérlet volt arra, hogy a Népszövetséget valóban olyan alapokra helyezzék, amelyet annak alapításakor megálmodtak. Ennek kudarca magában hordozta az egész Népszövetség kudarcát is, ami 10 éven belül bekövetkezett.

---

61 Az MTI jelentése. Genf, 1929. szeptember 19.

62 Az MTI jelentése. Genf, 1929. szeptember 19.

63 Az MTI jelentése. Genf, 1930. szeptember 24.

A madridi és lisszaboni követség élén

Hevesy Pált tehát 1930 októberében hivatalosan is felmentették a genfi képviselet vezetése alól. Megkapta a rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címet, és a portugáliai képviseletet is ellátó madridi magyar követség vezetését.[64]

Új állomáshelyének elfoglalása mellett – az alapvetően kereskedőcsaládból származó – Hevesyt erősen foglalkoztatták a gazdasági kérdések, elsősorban a világgazdasági válság miatt Magyarország számára egyik legsürgetőbb kérdés: a gabona értékesíthetősége. Ezzel kapcsolatban folyamatosan publikált és előadott, sőt, egy memorandumot is készített. A rengeteg bankárral is jó kapcsolatban lévő Hevesy valóban nagy rálátással rendelkezhetett a kérdésről, amelyről úgy vélte, hogy a válság mindenhol olyan problémákat okozott, amelyeknek áthidalása elsőbbséget élvez a különböző területi és egyéb ellentétekkel szemben.

Az első, a témában írott munkája még 1929-ben, Genfben jelent meg *Alarming Discontents in Europe* címmel. 1931 októberében a lisszaboni Földrajzi Társaságban tartott előadást Magyarország iparáról, kereskedelméről és turisztikájáról,[65] majd 1932 áprilisában egy világ-búzakartell megalakítását szorgalmazó cikket jelentetett meg a genfi *Journal de Genève*-ben, amelyet aztán a *Pester Lloyd* is leközölt.[66] Két évvel később, 1934-ben, Párizsban francia nyelven megjelent *A búza világproblémája* (*Le Problème Mondial de Blé*) című könyve,[67] amelyben arra hívta fel a figyelmet, hogy a búzakérdést egyetlen ország sem tudja egymaga megoldani, ezért az egyéb problémákat félretevő nemzetközi gazdasági együttműködésre és egy nemzetközi búzahivatal felállítására van szükség. A könyv előszavát Henry Bérenger, a francia szenátus külügyi bizottságának elnöke, a francia költségvetés volt előadója, korábbi washingtoni nagykövet és egyben az olaszbarát francia politikusok csoportjának elnöke írta.[68] Hevesy könyvét nagy szakmai érdeklődés követte – a Londonban ülésező nemzetközi búzaértekezlet[69] éppúgy foglalkozott vele, mint a párizsi mezőgazdasági tudományok akadémiája,[70] és a *Temps*-ben is hosszabb tanulmány jelent meg róla.[71]

64 Az MTI jelentése. 1930. október 31.

65 MTI – Magyar Lapszemle. 1931. június 24.

66 MTI – Magyar Lapszemle. 1932. április 29.

67 L. *Hevesy, Paul de*: Le Problème Mondiale de Blé. SAGE Journals. http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/000271623417600141 (2017. április 2.)

68 Az MTI jelentése. 1934. május 14.

69 Az MTI jelentése. 1934. május 14.

70 Az MTI jelentése. Párizs, 1934. május 30.

71 Az MTI jelentése. Párizs, 1934. június 18.

Revízió és közös vámterület – Hevesy memoranduma

1931. január 19-én Hevesy levélben kereste meg a korszak magyar külügyének egyik vezetőjét, Khuen-Héderváry Sándort, amelyhez egy memorandumot is csatolt *Revízió és közös vámterület* címmel.[72] Ebben a magyar politikai élet több vezetőjéhez (például Bethlen István és Walko Lajos) is eljuttatott, és általuk elutasított[73] memorandumban Hevesy egy Magyarországot és a kisantant államait egyaránt tömörítő gazdasági szövetségre tett javaslatot. Mivel a gazdasági egység létrehozásához előbb a területi viták rendezésére lett volna szükség, a kisantant számára nyilván elfogadhatatlan elképzelése szerint a vitás területek önálló, önkormányzati működést kaptak volna. 1931-es memorandumában tehát (1926-ban Horthynak tett javaslatához hasonlóan) ismételten azt vetette fel, hogy a kérdéses területek 10 évig kvázi önállóan működnének, majd ezt követően népszavazással döntenének további sorsukról – cserébe gazdasági egységet ajánlott. „A megszállott területek kérdésének kikapcsolására vonatkozó fenti javaslattal egyidejűleg felajánljuk a szomszédos 4 államnak egy velünk közös vámterületet. E vámközösség a régi Monarchia egységes vámterületét állítaná vissza, kivéve Galíciát, de megnagyobbítva Ó-Romániával és Ó-Szerbiával. Politikai függetlenségüket és államformájukat az egyes államok e vámterületen megtartanák. Kétségtelen, hogy ilyen népszavazások vagy az autonom helyzet meghosszabbítását eredményeznék, vagy pedig nagy területeket juttatnának vissza Magyarországhoz. Ezen a vámterületen az agrárállamok minden nehézség nélkül helyezhetnék el terményeiket és csak kevés gabonafelesleg maradna a vámkülföldre való kivitel céljaira. Az ipar fellendülése felvirágoztatná a mezőgazdaságot és emelné ennek árait... Ezzel megerősödne a közép-európai piac, ami mind az öt országnak jót tenne, mivel kevésbé lesznek a világpiaci áraknak alávetve."[74]

Hevesy ekkor már tisztában volt azzal, hogy egy ilyen javaslatot a kisantant államai elutasítanának, hiszen néhány évvel korábban, 1926-ban ezt az ötletet már felvetette, a kisantant államai pedig elutasították. Ezt ő maga így fogalmazta meg: „Természetesen egy percig sem vagyok kétségben az iránt, hogy a Kis-Entente államok kormányai visszautasítanák úgy ezt, mint minden más ajánlatot, mely revízióval volna kapcsolatos. De a Kis-Entente államok lakossága már megoszolnék véleményében. Beneš azt mondaná 'Nem', Massaryk ellenben már gondolkodóba esnék. A románok, rendkívül súlyos politikai, gazdasági és lehető legrosszabb hitelviszonyaiknál fogva talán valami kevéssel több megértést mutatnának. A horvátokat egy ilyen ajánlat esetén nehezen bírnák kötelékükben tovább megtartani a belgrádiak. [...] A Kis-Entente egyes államai pedig más-más attitudeöt is árulhatnak el ajánlatunkkal szemben, aminek következtében az is megtörténhetik, hogy az ő mai szövetségükre bomlasztó hatással lenne ez a terv."[75]

Hevesy tehát úgy gondolta, hogy Magyarország pusztán a gazdasági egység felajánlásával is nyerne. „Javaslatomban csupán annyi a novum, hogy egyidejűleg kívánunk revíziót és ajánlunk fel közös vámterületet, vagyis kérünk és nyújtunk egyidejűleg. [...]

---

72 Hevesy Pál levele Khuen-Héderváry Sándornak. Budapest, 1931. január 19. MNL OL K 64 48. cs. 41. t.

73 Hevesy Pál levele Walko Lajosnak. San Sebastian, 1931. augusztus 30. MNL OL K 64 48. cs. 41. t.

74 *Hevesy P.* Revízió és közös vámterület i. m. 4.

75 Uo. 7–8.

Ha ez a javaslat meglepetésszerűen, mintegy válaszképpen Briand páneurópai javaslatára,[76] intéztetnék általunk a Kis-Entente államokhoz, ha javaslatunk szövege a világ összes hírügynöksége által in extenso leadatik, ha az a rádión a föld minden sarkába (a megszállott vidékek lakóihoz is) eljut, úgy az óriási hatást gyakorolna és rengeteg embert nyerne meg ügyünknek. E javaslat »európai nyelven« volna írva. Az amerikai, angol, francia mentalitásnak gyönyörűen megfelelne. A világ gazdasági, pénzügyi és népszövetségi köreit, a kis- és nagytőkét, az idealistákat, a pacifistákat, a materialistákat, az egész érző és gondolkodó emberiséget számunkra megnyerné. [...] Íme – mondanák – ezek a »veszedelmes magyarok«, akik a háború befejezése óta állandóan az elégedetlenség vészfelhőit hozták a horizontra most a legnagyobb nyugalom hangján, a legteljesebb méltányosság alapján egy a modern gondolkodásnak, a demokrácia elveinek, a világ súlyos gazdasági helyzetének és a mai politikai morálnak teljesen megfelelő javaslattal állnak elő."[77] A magyar revízióról ugyanis Hevesy úgy gondolta, hogy azt „csak úgy lehet megvalósítani, ha az általános európai rendbe beilleszkedünk. Másként ugyanis a világot nem érdekli a magyar probléma. Olyan tervvel kell a világ közvéleménye elé jönnünk, mely úgy a mai politikai, mint az egyetemleges gazdasági helyzetnek megfelel."[78]

Hevesy ekkor így látta a világ politikai és gazdasági helyzetét: „Trianon óta elmúlt 10 esztendő, melynek folyamán romok eltakarításával és oly ügyekkel voltunk kénytelenek foglalkozni, mint a pénzügyi és katonai kontroll, hamis frank, szentgotthárdi gépfegyver, optánsügy, reparációk stb., most azonban nemcsak lehetőség merül fel aktív külpolitikára, de a kénytelenség is benne van, mivel ütött a tizenegyedik óra. A világ általános helyzete soha nem volt olyan súlyos, mint ma. Mindenütt rettenetesek az anyagi viszonyok. Franciaországban a gazdasági helyzet aránylag még meglehetősen jó, de ott is nagy bajok vannak. Az Egyesült Államok hét sovány esztendő közül talán még csak az elsőt élik. Németország katasztrófa előtt áll. Az osztályharc mindenütt, minden pillanatban a legélesebben kitörhet. A kommunisták hintik a mérget. Teljes a chaosz. Ha egy ország kormánya ura is ma a helyzetnek és biztosnak véli a holnap nyugalmát is, nem lehet eléggé számolni azon reperkussziókkal, melyek más európai államok helyzetében beálló zavarok esetén ma bármely országot is érhetnek. Magyarországon ma az agrár foglalkoztatású lakosság alig fogyasztóképes. Ha ez így megy tovább, az ipar becsukhatja telepeit. Jön a munkanélküliség és vele a szociális veszedelem. A paraszt majd, így vagy úgy, átkoplalja a rossz éveket, hordja majd régi csizmáját és ócska nadrágját. A főúr és a középosztály tönkremennek. Hol marad az, aki a nemzeti eszme zászlaját magasra tartja? Ki fog harcolni a revízióért és milyen eszközökkel?"[79]

---

76 Aristide Briand hatszor töltötte be Franciaország miniszterelnöki tisztét. Politikusi tevékenysége alatt végig központi kérdésnek tartotta a nemzetközi kapcsolatokat: a Nobel-békedíjban is részesült politikus a Népszövetség és a páneurópai mozgalom egyik vezető alakja volt. Az 1923-ban, Richard Coudenhove-Kalergi gróf *Paneuropa* című kiáltványával indult Páneurópa-mozgalom egy egységes, keresztény Európát álmodott meg. Briand – Hevesy által itt hivatkozott – páneurópai javaslata az 1930-ban közzétett, azóta Briand-tervként ismert memorandum volt.

77 *Hevesy P.* Revízió és közös vámterület i. m. 10–11.

78 Uo. 12.

79 Uo. 12–13.

„Szeretnék arra is utalni, hogy az Egyesült-Államok, melyek tudvalevőleg nem írták alá a trianoni szerződést, ezt az arrangement-t bizonyára szívesen látnák és talán azzal a gondolattal is lehetne foglalkoznunk, hogy előzetes bizalmas és óvatos tapogatódzás után az Egyesült-Államok kormányát kérjük fel a javaslat patronizálására."[80] Emellett úgy gondolta, hogy az USA kormánya ajánlhatná ezek után a kisantantnak és Ausztriának, hogy fogadják el az ajánlatot. Emellett amikor a magyarok megküldenék az ajánlatot a környező országoknak, akkor azzal párhuzamosan a világsajtóban is meg kellene jelennie a hírnek, illetve célszerű lenne, ha Apponyi hirdetne akkorra egy előadást Párizsban, amelynek témája az Európai Egyesült Államok lehetnének. „Évtizedek óta jelszavak kormányozzák a világot. 'Közös nagy vámterület' és 'Népek önrendelkezési joga' a két jelszó, melyet zászlónkra kell írni. Utóbbi jelszó, mely azonos azzal, melynek segítségével darabokra tépték Magyarországot, most használjuk fel arra, hogy segítségével visszaszerezzük az elveszett országrészeket."[81]

Habár a memorandumában foglaltak nem tudtak megvalósulni, a különböző magyar és külföldi társaságok aktívan foglalkoztak a nyilvánosság előtt elhangzott felvetéseivel. 1935. február 12-én a Magyar Külügyi Társaság és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tartott így együttes ülést a témában,[82] miközben a francia Académie d'Agriculture (Mezőgazdasági Akadémia) arany érmet adományozott Hevesynek, amelyet a francia földművelésügyi minisztertől vehetett át.[83]

Mindeközben továbbra is tagja volt a Genfbe érkező magyar népszövetségi delegációknak is.[84] 1934 őszén a külügyminisztériumban kapott „fontos beosztást",[85] spanyolországi és portugáliai követi megbízásából pedig hivatalosan 1935 áprilisában mentették fel.[86]

Madridot elhagyva

Hevesy madridi állomáshelyének elhagyása után is Nyugat-Európában maradt. 1936 elején a Cambridge-i és az oxfordi egyetemeken is tartott előadást politikai és gazdasági kérdésekben;[87] közben Balogh Józseffel és Ottlik Györggyel folytatott aktív levelezést Londonból. Hevesy ugyanis törekedett a könyvével kapcsolatos cikkek elhelyeztetésére a *Hungarian Quarterly*ben, míg Balogh tudósítókat keresett a lapja számára. A Hevesy által Baloghnak küldött, igencsak figyelemre méltó listában a már sokat emlegetett kapcsolathálójából szemezgetett a magyar lap számára. Ezen a listán pedig olyan személyek szerepeltek, mint például Lloyd George volt brit miniszterelnök; a New Yorkot uraló mágnások, Lord és Lady Astor; a híres írónő, Báró Orczy Emma; Hevesy (és a néhai

80 Uo. 19.

81 Uo. 20.

82 Az MTI jelentése. 1935. február 5.

83 Az MTI jelentése. Párizs, 1935. február 19.

84 Az MTI jelentése. Genf, 1932. május 23. Vö. Az MTI jelentése. Genf, 1933. szeptember 25.

85 Ennek pontos mibenlétét sajnos nem ismerjük. L. Az MTI jelentése. 1934. szeptember 24.

86 Az MTI jelentése. 1935. április 13.

87 Az MTI jelentése. 1936. február 28.

Ferenc Ferdinánd) jó barátja, Báró Leopold Chlumecky; vagy épp a *News Chronicle* tudósítója, Vernon Bartlett.[88]

A leköszönt nagykövet (Franciaországból történt távozásához hasonlóan) korábbi állomáshelyétől is elismerésben részesült: 1936 májusában a spanyol köztársaság elnökétől megkapta a spanyol érdemrend nagykeresztjét,[89] 1937 áprilisában pedig a portugál érdemrend nagykeresztjét is átvehette.[90]

1940-ben, Londonban, az Oxford University Press gondozásában újabb könyve jelent meg a búza értékesíthetősége és a világgazdaság témakörében, ezúttal *World Wheat Planning and Economic Planning in General* címmel,[91] amelyet a brit gazdasági körök nagy érdeklődéssel fogadtak.[92]

A diplomatapálya után

A folyamatos jobbratolódás következtében a zsidó származású Hevesy, nem sokkal gyerekkori barátja, Teleki Pál öngyilkossága után, 1942-ben lépett ki végleg a magyar külügyi szolgálatból. Angol állampolgárságért folyamodott, amelyet meg is kapott.[93] Ezután évekig Londonban élt[94] és folytatta írói munkásságát. A második világháború után a Royal Institute of International Affairs (Chatham House, London)[95], a Committee for European Economic Post-War Reconstruction, a háború utáni európai gazdaság újjáépítésével foglalkozó bizottságának tagja.[96]

1956 áprilisában jelent meg a *Wheat and World Trade* című munkája a *The Freeman* című amerikai gazdasági lapban,[97] majd két évvel később, 1958-ban az *Essays on Liberty IV.* kötetében.[98] Ez utóbbi a *The Freeman*hez hasonlóan a Foundation for Economic Education ki-

88 Hevesy Pál levele Balogh Józsefnek. London, 1936. június 30. OSZK Kézirattár, Balogh József hagyatéka Fond 1/1428, 13345.

89 Az MTI jelentése. 1936. május 8.

90 Az MTI jelentése. 1937. április 8.

91 The Unz Review: An Alternative Media Selection. http://www.unz.org/Pub/DeHevesyPaul-1940 (2017. április 2.)

92 L. pl. a The Economic Journalban 1940 decemberében publikált recenziót Hevesy művéről. https://www.jstor.org/stable/2226214?seq=1#page_scan_tab_contents (2017. április 2.)

93 Hevesy Pál. In: Magyar Életrajzi Lexikon. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC05727/06318.htm (2017. február 3.)

94 https://www.thegazette.co.uk/London/issue/39518/page/2110/data.pdf (2017. február 26.)

95 A köznyelv által csak Chatham House-nak hívott, 1920-ban alapított Royal Institute of International Affairs egy londoni székhelyű think thank, amelynek fő feladata, hogy a nemzetközi kapcsolatok aktuális kérdéseit és legfontosabb problémáit elemezze és azokra megoldási javaslatokat dolgozzon ki. Bővebben l. https://www.chathamhouse.org/about/mission (2018. augusztus 11.)

96 *Hevesy P.* Emlékezzünk régiekről i. m. 2–3.

97 A teljes munkát digitalizálva l. http://www.unz.org/Pub/Freeman-1956apr-00022 (2017. április 2.)

98 http://www.unz.org/Pub/EssaysLiberty-1958n03-00142 (2017. április 2.)

adásában megjelenő ismeretterjesztő kiadvány volt.[99] Eközben egy gyártelepek tervezésével és építésével foglalkozó brit műszaki cégnek dolgozott, mint összekötő.[100]

Ezt követően egyre hézagosabb a tudásunk Hevesy munkásságáról. 1960 karácsonyán azonban üdvözletet küldött Allen Dullesnek, a CIA igazgatójának, akit még 1917-es berni kiküldetése alatt ismert meg. Mintegy üdvözlete mellékleteképpen hosszasan foglalkozott olyan gazdasági és politikai problémákkal, amelyek az első világháború óta eltelt időben Európát és a világot érintették, valamint rámutatott Nyugat-Európa és az USA egységének szükségességére. Az ENSZ Világparlamentté való alakításával kapcsolatban készített javaslatát is megküldte Dullesnek:[101] hogy érkezett-e rá válasz, nem tudjuk. Az azonban egyértelmű, hogy az 1945 és még inkább az 1947 utáni Magyarországon befolyásos kapcsolatok nélkül maradt, nemzetközi kapcsolathálóját azonban továbbra is megőrző Hevesy Nyugat-Európában könnyen tovább tudott működni.

1966-ban újabb könyve jelent meg, *The Unification of the World: Proposals of a Diplomatist* címen, amelyben szintén a gazdasági integráció sürgősségére és előnyeire hívta fel a figyelmet. 1967-ben ezért a munkájáért a norvég képviselőháztól kapott egy szavazatot a Nobel békedíjra is,[102] ezzel majdnem sikerült a kémiai Nobel-díjat elnyert öccse nyomdokaiba lépnie.

A továbbra is Londonban élő Hevesy 1971-ben, az „Új Európa" felkérésére egy Apponyi Albertről szóló mű megírásába kezdett. Ez lett az *Emlékezzünk régiekről* című munka,[103] amelyben azonban az ekkor már 87 éves szerző sokkal inkább saját emlékeivel foglalkozik, mint korábbi diplomatatársaival – nagy forrásanyagot biztosítva ezzel az őt kutatók számára. Saját bevallása szerint „Ez a kis könyv eseményeket ír le és emberek emlékét igyekszik feleleveníteni, akiket gondolatok mozgattak és lelkesítettek. A sors véletlene úgy hozta magával, hogy több éven át munkatársa voltam a régi Magyarország egyik legkiválóbb fiának, Apponyi Albertnek. Miközben életéről és működéséről írtam, sok más ember és sok más esemény is jutott eszembe, melyek megelevenedve szemeim előtt és itt leírva, hű képet adnak a korról, melyben Apponyi élt. Ha írás közben gondolataim itt-ott saját életpályámra is terelődtek, bocsásson meg az olvasó, hogy személyes emlékeimből is beleszőttem egyet s mást az elmondandókba."[104]

---

99 https://fee.org/resources/essays-on-liberty-2/ (2017. április 2.)

100 Hevesy Pál levele Allan Dullesnak. 1960. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80B01676R003600070001-7.pdf (2017. április 2.)

101 Uo.

102 *Hevesy P.* Emlékezzünk régiekről i. m. 155.

103 Az itt már többször idézett munka az OSZK Kézirattárában teljes egészében megtalálható.

104 *Hevesy P.* Emlékezzünk régiekről i. m. 2–3.

Az utolsó évek

A mindvégig agglegényként élő Hevesy Pál Angliát csak élete vége felé hagyta el – 1973-ban még Sussexből levelezett.[105] Anglia után Ausztriába, Kitzbühelbe költözött, a nyarakat pedig Svájcban töltötte.[106] Élete végén éppúgy legitimista érzelmű volt, mint IV. Károly visszatérési kísérleteikor, és éppúgy foglalkoztatta az egységes Európa kérdése, mint népszövetségi delegátusságának idején. Habár rengeteget publikált, összes munkája így sem jelent meg – legalább két további, kiadatlan írásáról tudunk, amelyek a Müncheni Magyar Intézet regensburgi könyvtárában találhatóak. Az egyik, két változatban is fennmaradt mű címe *Utazás a föld körül 80 év alatt. Egy osztrák–magyar diplomata emlékiratai*, míg a másik, három változatban is létező írás címe *Bepillantás Európa történetébe*.[107]

Hevesy Pál rendkívül hosszú ideig, 104 évig élt – 1988-ban, Kitzbühelben hunyt el. A Kerepesi úti temetőben, Nobel-díjas testvére mellett nyugszik.

Összegzés

Fentiekben részletesen végigkövettük, hogy az igencsak tehetős és nagy ismeretségi körrel rendelkező családba született diplomata hogyan lépegetett fölfelé a ranglétrán, milyen kérdések foglalkoztatták és milyen törekvései voltak. Még a bécsi Ballhausplatzon[108] tanult és szocializálódott klasszikus diplomaták közé tartozott. Kapcsolati hálóját maximálisan kihasználva, aktívan működött. A magyar diplomáciából való visszavonulása és a második világháború után különböző, nemzetközi kérdésekkel foglalkozó szervezetekben helyezkedett el. Érdeklődési köre, az általa vizsgált és elemzett kérdések nem változtak: gazdasági egység és egy egyesült világ, elsősorban egy egyesült Európa megteremtése. Idealistaként valóban hitt a nemzetközi szervezetekben és azok alapelveiben, miközben reálisan látta működési hiányosságaikat is. Nem véletlen, hogy aktívan, konkrét javaslatok kidolgozásával is törekedett a Népszövetség Főtitkárságának megreformálására, illetve újabb és újabb koncepciókat dolgozott ki az európai és kifejezetten közép-európai gazdasági egység megvalósítására is. Ez a tehetséges és egyértelmű világképpel és célokkal rendelkező férfi képes volt alkalmazkodni az egyes korszakok lehetőségeihez, miközben az általa képviselt nézeteken nem változtatott. Ahogy 1960-ban, Allen Dullesnek írt levelében megfogalmazta: „Habár erősen hiszem, hogy létezik egy Isteni Akarat, amely uralkodik felettünk, abban is hiszek, hogy bizonyos mértékig az ember ura saját végzetének. Hogyan tudnám másképp magyarázni, hogy úgy döntöttem, hogy a tenger mellett éljek,

---

105 Hevesy Pál nyugalmazott követ fényképe 90 éves korában (1973. febr. 1.) és kísérőlevele Pajkossy Györgyhöz. OSZK Kézirattár, V 66/29/1973. Analekta 11.139

106 Palibatschi címen. L. *Kelecsényi G.* i. m.

107 *Molnár Gergely*: Hevesy Pál hagyatéka a Müncheni Magyar Intézet regensburgi könyvtárában. http://www.ungarisches-institut.de/images/content/projekte/hevesy/hevesy_pal.pdf (2017. március 26.)

108 A Bécs központjában található Ballhausplatz adott otthont az osztrák–magyar külügyminisztériumnak, amelyet az ott tanult diplomaták és őket követve a szakirodalom is – csakúgy, mint a francia Quai d'Orsay esetében – csak Ballhausplatzként említenek.

élvezve a magányt és a nyugalmat, korábbi életmódommal szöges ellentétben? Nem önként mondtam le a világi javakról, hanem megfosztottak tőlük. Azonban alázattal és lemondással elfogadtam a végzetemet. Talán ez egy álcázott áldás, mivel a kemény munka kétségtelenül fitten tart engem. Megtanultam, hogy még a bajokat is csak küzdelmes javadalomként lássam."[109]

FRANZ JOSEPH'S LAST DIPLOMAT – PAUL DE HEVESY

Summary

Paul de Hevesy was a professional diplomat, who served at the London, Buenos Aires, Montevideo, Constantinople, Berne, Washington DC, Lisbon, Madrid and Paris embassies. He was Hungary's permanent delegate at the League of Nations and the International Labour Office, whilst he led the Hungarian representation in Geneva as well. He sought to reform the League of Nations with concrete proposals. He published extensively in Hungarian, English, French and German – the subjects of his researches were the creation of a more peaceful, united world, and Europe's economic unit. In recognition of this, he became vice president of the International Wheat Council in London and a member of the Royal Institue of International Affairs.

Born in 1883 he began his diplomatic career during the Austro-Hungarian Monarchy, and after World War I he joined the newly set up independent Hungarian Ministry of Foreign Affairs. Born in a christianized Jewish family he retired from active diplomatic service in 1942, after which he lived in London, Switzerland and Austria and worked in various organizations dealing with international issues. He's main fields of interest were still the possible European and specifically Central European economic units. He died at the age of 104, in 1988.

This talented man, whose relatives and contacts transcended borders, was able to adapt to the possibilities of different eras, while he did not change his views. As an idealist he really believed in international organizations and their principles while realistically seeing their operational shortcomings.

109 Hevesy Pál levele Allan Dullesnak. 1960. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80B01676R003600070001-7.pdf (2017. április 2.)

Radnóti Klára

ZENEI MATINÉK A NEMZETI MÚZEUMBAN

A múzeum, „a múzsák lakhelye", a múzsák által megszemélyesített tudományok és kultúra letéteményese, a muzsikának, a leginkább „múzsai művészetnek" is otthona.

A Nemzeti Múzeum életében mindig jelentős szerepe volt a zenének. Története során ezer szállal kapcsolódott a magyar zenei élethez, hiszen alapítása óta gyűjti a régi korok zenei instrumentumait, így Magyarországon egyedülálló, felbecsülhetetlen értékű gyűjteményre tett szert, az idők folyamán olyan szakemberek dolgoztak az intézményben, akiknek meghatározó szerepe volt a magyar zenei kultúra területén. A múzeum díszterme pedig – azon túl, hogy helyet adott a felsőtábla üléseinek – a főváros első jelentős hangversenytermeként is szolgált.[1] Jelen munka a koncerteket idézi fel, a cikk középpontjában a kevéssé ismert, ám mégis jelentős múzeumi matinékkal (1938–1944).

A kezdetek, a „hőskor" nagyobb publicitást kapott, hisz a Nemzeti Múzeum dísztermében Erkel és Liszt Ferenc is dirigált. Az első koncertekre Kubinyi Ágoston igazgatósága (1843–1869) idején nagyon is prózai okokból került sor. Az 1837-től 1846-ig felépült múzeumpalota – a korabeli Pest legnagyobb épülete, a magyar klasszicista építészet kiemelkedő alkotása, az önálló nemzeti kultúra igényének kifejezője – elhanyagolt, külvárosi környezetben állt. Hiába tartották magát az épületet az ország díszének, ha környezete sivár, rendezetlen volt, kertjét düledező palánk kerítette, méltatlanul a pompás palotához. A múzeumkert megszépítésére koncerteket, úgynevezett „zenélyeket" szerveztek a Helytartótanács engedélyével, hogy a befolyó összegből parkosítsák az épület környékét. Erre a célra külön bizottságot alakítottak, s az első koncertekre 1852-ben került sor.[2] A fennmaradt emlékek szerint műkedvelők (például Festetich Leó gróf, Liszt Ferenc tisztelője és barátja) és hivatásos muzsikusok váltogatták egymást a közönség előtt, az operaáriákat és nótákat szavalatok követték, majd a Doppler-fivérek adtak elő két fuvolán magyar dalokat. Elhangzott Beethoven *Leonóra-nyitány*a is két zongorán, nyolckezes átiratban, s hogy a kuriózumokat említsük, Szabó József tanár négy zongorára, azaz 16 kézre írta át Rossini *Tell Vilmos*ának nyitányát, amit szintén volt alkalma meghallgatni az érdeklődőknek.[3]

---

1 L. erről összefoglalóan: *Radnóti Klára*: A Hangszergyűjtemény. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Pintér János. Bp., 2002. 426–443.

2 *Korek József*: A Múzeumkert. Bp., é. n. [1980] 8–9.; *Fejős Imre*: A Magyar Nemzeti Múzeum története 1848–1944. Folia Archaelogica 17. (1965) 285–301. 286.

3 *Volly István*: „Múzeumi Zenés Délelőttök". Budapest 8. (1970) 9. sz. szeptember 21–22.

A díszterem, mint a korabeli Pest legpompásabb, legimpozánsabb terme, ideálisnak tűnt a kortársak számára hangversenyteremnek, így a frissen alakult filharmóniai társaság első koncertjeit is itt rendezték. Doppler Károly és Doppler Ferenc Kubinyi Ágostonhoz írt levelében a külföldi „művelt városok" mintájára koncertsorozat megszervezését vállalták, a bevétel egy részét pedig a múzeum tervezett sétánya javára ajánlották fel.[4] Így került sor az újonnan létrejött filharmonikusok koncertjeire a múzeumban. Első alkalommal 1853. november 20-án Erkel Ferenc vezényelte Beethoven (*VII. Szimfónia*), Mozart (*Don Juan bravúrária*), Mendelssohn (*Szentivánéji álom nászinduló*) és Meyerbeer (*Struensee nyitány*) műveit.[5]

A kor nagy művészei, a közönség kedvencei sorra felléptek a múzeum falai között. Itt dirigálta hazánk világhírű zenei nagysága, Liszt Ferenc *Esztergomi miséjének* nyilvános főpróbáját (1856. augusztus 26.),[6] majd az 1858 áprilisában tartott ünnepi hangversenyen megint – ezúttal a „tudor úr" a Nemzeti Konzervatórium javára vezényelt, s mivel a 800 forintos bevételt kevesellette, megtoldotta még 200 forinttal.[7] Innen indult diadalútjára a „megreformált" tárogató,[8] s a dísztermi koncertek lassan elegáns társasági eseménynyé léptek elő – igaz, a múzeumkert parkosítását a koncertek bevételeiből nem sikerült megoldani. A szűkös költségvetés állandó problémát jelentett, az adományok, a termény- és virágkiállítások bevételei gyakorta a legelemibb szükségletekre sem voltak elegendők. Az első világháborút követő időszak különösen ínséges volt a múzeum életében, holott a múzeumüggyel állandóan foglalkoztak, Klebelsberg Kunó minisztersége alatt az egész múzeumi rendszert átalakították, csak sajnos pénz nélkül.[9]

---

4 Doppler Ferenc és Doppler Károly levele a Nemzeti Múzeum főigazgatójához:
„Nagyságos Úr!
Nehogy művészi tekintetben a kül- és belföld művelt városai mögött maradjunk, alulírottak megbeszéltük Pest-Buda legjobb művészeivel és hajlandók vagyunk a következő tél folyamán, élünkön Erkel Ferenccel, a Nemzeti Színház zenekarának közreműködése, valamint nevezetes művészi erők bevonásával „filharmoniai hangverseny" címen 4-6 hangversenyt rendezni.
Miután erre egyrészt a Múzeum díszterme a legalkalmasabb helyiség, de másrészt a tiszta jövedelem egy részének átengedése által a tervezett múzeumi sétányt előmozdítani szándékozunk, bátorkodunk Nagyságodat legalázatosabban kérni, kegyeskedjék a kellő helyen kieszközölni, hogy e hangversenyeket a mondott teremben tarthassuk.
Különös tisztelettel maradván Nagyságodnak alázatos szolgái
Pest, 1853. augusztus 30.
Doppler Ferenc
Doppler Károly
a Nemzeti Színház karmesterei" In: *Mészáros Imre–Isoz Kálmán*: A Filharmóniai Társaság múltja és jelene. Bp., 1903. 51.

5 *Legány Dezső*: A magyar zene krónikája. Bp., 1962. 493.; A filharmóniai hangverseny programja. Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban MNM) Történeti Tár, Újkori dokumentumgyűjtemény, ltsz.: Udgy. 1963.34.

6 *Legány D.* i. m. 305–306.

7 *Dr. Nádor Tamás:* Liszt Ferenc életének krónikája. Bp., 1975. 220.; *Radnóti Klára*: Liszt Ferenc és a Nemzeti Múzeum. Bp., 2011. 3–6.

8 *Gábry György*: A tárogató. Folia Archaelogica 18. (1966–1967) 251–262.; Musica Pannonica 3. Budapest–Oberschützen, 1998. 1–159.

9 L. erről legutóbb: *Pallos Lajos*: A Magyar Nemzeti Múzeum 1900-tól napjainkig. In: A Nemzet Múzeuma. Szerk.: Pintér János. Bp., 2009. 25–39. 28–31.

A múzeum lehetetlen anyagi helyzete arra ösztönözte a felelősséggel gondolkodó, kultúra és hagyományok iránt elkötelezettséget érző, s nem csupán a felszínen maradás kicsinyes gondjaival küszködő embereket, hogy próbáljanak tenni valamit a múzeum érdekében. Így jött létre a Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete a Széchenyi család kezdeményezésére 1926-ban.[10]

A múzeum baráti köre azt tűzte ki célul, hogy „erkölcsi és anyagi támogatással járul hozzá a múzeum nagy céljainak megvalósításához". Ezen célok körébe beletartozott – a gyűjteménygyarapítás, a kiállítások, konferenciák szervezése mellett – a régi múzeumi hangversenyélet, sőt, a 18. századi magas színvonalú kamarazenélés tradíciójának felelevenítése a múzeum dísztermében.[11] Ez az elképzelés a maga teljességében voltaképpen csak az 1930-as évek vége felé bontakozott ki. A baráti társaság minden valószínűség szerint Kresz Géza terveit karolta fel és segítette megvalósulni. Kresz Géza (1882–1959), korának ismert hegedűművésze 1935-ben telepedett vissza Kanadából Magyarországra, s próbálta folytatni a Kanadában megkezdett „zenei népművelő" tevékenységét.

Kresz Géza (dr. Kresz Géza (1846–1901) orvosnak, a magyarországi szervezett mentés megszervezőjének, a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület alapítójának a fia) Budapesten Gobbi Alajos majd Hubay Jenő, Prágában Otakar Ševčik, Brüsszelben Eugène-Auguste Ysaÿe hegedűművészek, majd Párizsban Albert Lavignac muzikológus tanítványa. Első önálló hangversenyét 1906-ban adta Bécsben. Hosszabb ideig Bukarestben volt udvari kamarazenész és tanár, majd az Arthur Nikisch vezette Berlini Filharmonikusok koncertmestere. (1. kép) 1923-tól Kanadában élt, a torontói konzervatórium tanáraként dolgozott, ő alakította meg a máig legnevesebb kanadai vonósnégyest, a Hart House kvartettet, ezen túl Little Symphony néven egy kamarazenekart, akikkel szintén sokat turnézott. 1935-től 1949-ig Magyarországon működött – tanított a Zeneakadémián, ő volt a Nemzeti Zenede főigazgatója, megalapította a zenei gimnáziumot. 1949-től haláláig ismét Torontóban élt.[12]

A külföldön sokat és sikeresen koncertező művész Magyarországon szinte ismeretlen volt. Ez nem meglepő, hiszen korábban hazájában alig lépett fel, ráadásul legnagyobb sikereit a messzi Kanadában érte el, így a budapesti koncertlátogató közönség zöme nem is hallott róla. Ugyanakkor Kresz Géza Budapesten is folytatta azt a Kanadában elkezdett gyakorlatot, amivel ott már eredményeket ért el: múzeumi hangversenyeket szervezett. Az 1920-as években a Hart House String Quartet gyakran játszott múzeumokban Torontóban, Buffalóban és New Yorkban is.[13] Kresz Géza kifejezetten szerencsésnek tartotta, ha múzeumokban, könyvtárakban „kamarazene-társulatok keltik életre a zenei könyvtá-

10 Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattár és Digitális Képarchívum (továbbiakban MNM KAD) Főigazgatósági Iratok – kitöltetlen jelentkezési ív a múzeum barátainak egyesületébe. Szövegét l. Függelék 1.

11 A múzeumi matinék meghívójának szövegét l. Függelék 2.

12 *Gábry György*: A Nemzeti Múzeum és a zene. Bp., 1970. 44–47.; *Király Péter*: Múzeumi matinék 1938–1944-ben. Budapest 19. (1981) 10. sz. október 39.; *Kresz, Mária–Király, Péter*: The Violinist and Pianist Géza de Kresz and Norah Drewett. Their Life and Music on two Continents. Bp., 1989.

13 *Kresz, M.–Király, P.* i. m. 137–138.

1. kép
Kresz Géza, jobbjában hegedűvel
(MNM Történeti Fényképtár, ltsz.: 436/1961)

rakban porladó műveket". Úgy vélte, a „zene is kiállítási tárgy" lehet ebben az esetben.[14] Első hallásra is érthető, spontán örömet adó zenével akarta megörvendeztetni hallgatóit, úgy válogatva a felhangzó művek között, hogy a legnevesebb, legismertebb szerzők sokat játszott, ismert darabjai mellett elfeledett „kismesterek" kottatárak mélyén megbúvó alkotásai is sorra kerüljenek. Nem az exkluzív, elegáns társadalmi eseménynek számító hangversenyek számát kívánta növelni, úgy vélte – a Magyarországon főképp Kodály

14 *Kresz Géza*: Amerika zenéje. Muzsika 1. (1929) 5. sz. június 44–45.

és Bartók nevével jelzett zenei mozgalommal összhangban – hogy a zene a szélesebb néptömegeké is. „Kresz Géza, a Hart House vonósnégyes vezetője munkanélkülieknek és iskolás gyermekeknek rendezett hangversenyekkel 10 centért ugyanazt az élvezetet nyújtja, amiért a módosabbak dollárokat fizetnek" – olvasható a Kanadai Magyar Újság 1933. november 14-i számában, a *Neveli a nincsteleneket nagy hegedüsünk* (sic) című cikkben, ahol hosszabban méltatják a 10 éve sikeres vonósnégyest.[15] Ez a törekvés végig jellemző marad a művészre, még ha Magyarországon ilyen formában nem is sikerül megvalósítani terveit. Voltaképpen már az is csodaszámba megy, hogy az első három koncert után (1938) minden nehézség, pénztelenség, sőt, világháború dacára rendben, sőt sikeresen zajlanak a múzeumi koncertek, kiváló résztvevőkkel, műsorral és látogatottsággal – évente hat alkalommal.

A Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete nevében Széchenyi Bertalan gróf, elnök és Zichy István gróf,[16] ügyvezető elnök hívja meg tisztelettel „Nagyméltóságodat/ Méltóságodat/Nagyságodat" a múzeum dísztermében (régi főrendiházi terem) rendezendő koncertekre. Az első előadásra 1938. február 6-án került sor. A műsort Kresz Géza állította össze Antonio Vivaldi, J. S. Bach és Wolfgang Amadeus Mozart műveiből, s emellett „régi dallamok és táncok" hangzottak el: Christoph Förster (1693–1745), Giles Farnaby (1560 körül–1640) Jean Philippe Rameau (1683–1764) és Luigi Boccherini (1743–1805) műveiből. Bár Giles Farnaby az angol billentyűs zene legrégibb mestereinek egyike, Förster pedig termékeny német komponista volt, Magyarországon ebben a korban nem volt szokás ún. „kismesterek" műveit előadni koncerten. Rameau és Boccherini nevét ugyan a művelt közönség ismerhette, de ez a műsorválasztás meglehetősen szokatlan lehetett a publikum számára. Ugyancsak ritka a kamarazenekari hangverseny. Pedig a múzeum díszterme kifejezetten kisebb kamaraegyüttesek koncertjeinek befogadására alkalmas méreteinél, akusztikájánál fogva. Kresz Géza ebben is úttörő szerepet vállalt: az ő kamarazenekarának létrejötte előtt nem volt ilyen formáció a magyar koncertéletben.

A koncerten Kresz Géza kamarazenekara mellett közreműködött Dohnányi Ernő és Dömötör Lajos. Dohnányi Ernő (1877–1960) ebben az időben már nagynevű zenész, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola professzora, zongoristaként, karmesterként, zeneszerzőként egyaránt jelentős művész (tanítványa volt többek között Fischer Annie, Solti György, Földes Andor stb.),[17] Dömötör Lajos az Operaház első fuvolása, szintén

15 Kanadai Magyar Újság – Canadian Hungarian News. Winnipeg, 1933. november 14. In: *Kresz, M.–Király, P.* i. m. 126. – itt jelent meg az újság fotója

16 Zichy István, gróf (1879–1951) őstörténész, festő és grafikus, az MTA tagja (1925). Fiatal korában festőnek készült, Münchenben Hollósy Simontól tanult, majd Nagybányán és Párizsban folytatott művészeti tanulmányokat. Később a magyar őstörténet kérdései foglalkoztatták. 1913-tól 1919-ig a Szépművészeti Múzeum történeti képcsarnokának vezetője; 1934–44 között a Magyar Nemzeti Múzeum (akkor Országos Magyar Történeti Múzeum) főigazgatója volt.

17 *Batta András*: Magyar Művészek itthon és a nagyvilágban. In: „Symphonia Hungarorum" Magyarország zenekultúrájának ezer éve. Szerk.: Kárpáti János. Bp., 2001. 201–216. 202. és 206.

a Zeneakadémia tanára.[18] Kresz Géza kamarazenekarát is kiváló tehetségek alkotják.[19] Kósa György, aki a continuót játssza, a 20. század egyik legjelentősebb kamaramuzsikusa, zeneszerző, 1927-től az 1961/62. tanévig tanít is az Akadémián.[20] Szervánszky Péter a budapesti Hangversenyzenekar koncertmestere, a Waldbauer–Kerpely-vonósnégyes másodhegedűse, a csellista Brodszky Ferenc a régi zene kutatója, aki csembalón, viola da gambán is játszott, s már 1931-ben koncertezett *Régi zene régi hangszereken* címmel.[21] Vannak ugyan olyan zenekari tagok is, akikre az utókor még egy rövid kis lexikon-szócikkel sem emlékezik. Ezek közé tartozik például Páricsi (Páricsy) Pál hegedűművész (1901–1980). Ő fiatalon a Debreceni Zenede oktatójaként hangversenyezett is, majd Budapestre költözése után (1930) a Nemzeti Színház zenei vezetője, majd a Székesfővárosi Zenekar tagja. 1936 februárjától a Magyar Rádió hegedűse, ezen túl kamarazenekart és vonósnégyest is alapít, ezekkel önálló rádióműsorokat adtak, 1940-ben New York-ban is felléptek. A háború utolsó napjaiban betegágyából vitték fogságba. Hazatérte után mindent a nulláról kezdett: bekapcsolódott az öntevékeny művészegyüttesek vezetésébe, több szakszervezeti zenekar és énekkar betanító karnagya, hangversenymestere volt. Egy esztendeig a Szakszervezetek Országos Tanácsa zenekarának első hegedűse, majd 1952-től nyugdíjazásáig a MÁV Szimfonikusok Zenekarának tagja, évekig koncertmestere, szólóművésze. Emellett a budapesti Mátyás templom zenekarának koncertmestere, rendszeres szólistája, és a Kálvin téri református gyülekezet presbitereként is aktív szerepet vállalt az egyházzenei életben.[22]

Az első matiné nagy sikert ért el. Hegedüs Lóránt,[23] a széles érdeklődési körű politikus, mint a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének (TÉBE) elnöke, levélben is gratulált a múzeum főigazgatójának a koncerthez. Sikerek sorozatát jósolta, s rögtön további terveket szőtt a Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete és a klasszikus zene iránti figyelem felkeltésére.[24] Ötletekből, lelkesedésből – mint az iratokból kiderül – nem volt hiány. Az első

---

18 Az 1912/13. tanévtől az 1943/44. tanévig oktat. In: Nagy tanárok, híres tanítványok. 125 éves a Zeneakadémia. Szerk.: Gádor Ágnes és Szirányi Gábor. Bp., 2000. 375.

19 Kresz Géza kamarazenekarának tagjai – az 1938. februári koncerten:
Hegedű: Szervánszky Péter, Bisztriczky Tibor, Páricsi Pál, Bachmann Géza
Mélyhegedű: Jotischsky Leó, Nováki László
Gordonka: Hütter Pál, Brodszky Ferenc
Gordon: Schwalm Ferenc
Fuvola: Dömötör Lajos, Jeney Zoltán
Continuo: Kósa György

20 *Dalos Anna*: Pályakép. In: Kósa György 1897–1984. Szerk.: Berlász Melinda. Bp., 2003. 11–44.; *Gombos László*: A zongoraművész. In: Uo. 125–155.; *Radnóti Klára*: Moór Emánuel és dupla klaviatúrás zongorája. Folia Historica 28. (2012) 207–212.

21 *Raics István*: Brodszky Ferenc emlékezete. Muzsika 17. (1975) 5. sz. 34–35.; *Breuer János*: Odavissza. Széljegyzetek egy Vivaldi-tanulmányhoz. Muzsika 41. (1998) 4. sz. 32–33.

22 Páricsy Pál zenei pályafutásának fennmaradt dokumentumait fia, Páricsy Zoltán összegyűjtötte, rendszerezte, rövid életrajzban összefoglalta. Nagyon köszönöm, hogy a dokumentumokba betekintést engedett, s azokat felhasználhattam a zenei matinékkal foglalkozó cikkben.

23 Hegedüs Lóránt (1872–1943) gazdaságpolitikus, pénzügyminiszter, író, az MTA tagja. 1925-ben a TÉBE elnöke lett. Publicisztikai, emellett közgazdasági és szépirodalmi tevékenységet is kifejtett.

24 MNM KAD Főig. Iratok 15/1938. Szövegét l. Függelék 3.

koncertet nagy horderejű eseménynek tartották minden szinten, tárgyaltak a hasznáról, a benne rejlő lehetőségekről, további ötletekkel, javaslatokkal álltak elő. Nem is az ötletelenség akadályozta a szép tervek beteljesülését. A Nemzeti Múzeum Adattárában őrzött akták nagy része a koncerteknek nem a szakmai, zenei részével foglalkozik, hanem a velük kapcsolatos anyagi gondokkal. Alapprobléma például a koncertlátogatók leültetése, azaz a közönség számára szükséges székek beszerzése. Ezzel kapcsolatban Zichy István főigazgató már 1937 decemberében Hegedüs Lóránthoz fordult a támogatás reményében,[25] s pár napon belül választ is kapott, miszerint a TÉBE 600 pengőt megszavazott a koncertekre, s afölött rendelkezni szíveskedjen a baráti egyesület.[26] A Magyar Nemzeti Bank Főtanácsa 1938. március 30-i határozatával 2000 pengővel járul hozzá a díszterem berendezéséhez.[27] Erre április 11-én megy a szabadkozó köszönet Imrédy Bélának, miszerint Kresz Géza Zichy István tudta nélkül indította az akciót a székek ügyében – persze a főigazgató is örülne, ha siker koronázná Kresz Géza erőfeszítéseit – s miután a 2000 pengő csak abban az esetben felhasználható, ha más adományozók 7000 pengőre egészítik ki azt, a nagylelkűen kiutalt összeg „egyelőre a Magyar Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatalánál lesz letétbe helyezve."[28] A 7000 pengő ugyan nem jött össze, de a problémák megoldódni látszanak a TÉBE-től két ízben kapott 600-600 pengő és a Magyar Rádióigazgatóságtól kapott 1000 pengő támogatással is, így 1939. január 13-án megy a kérelem a már kiutalt 2000 pengő megjelölt célra való felhasználására.[29]

A díszterem berendezésének ügye még később is többször előkerül: a múzeumbaráti egyesület beszámolóiban rögzítették, hogy például 1942-ben 44 darab széket vettek, s miután a TÉBE 1943. október 23-án ismét megszavazott 1000 pengőt erre a célra, 1943-ban még 81 széket vásároltak a matinékhoz.[30]

A felsorolásból úgy tűnik, jóindulatban nem volt hiány, ugyan nem zökkenőmentesen, de szép lassan a díszterem is megtelt székekkel, s a koncertek megszervezésével végig a legmagasabb szinten foglalkoztak. A sok „Kegyelmes Uram! Kedves Barátom!" fogadta egymás „kiváló tiszteletének nyilvánítását", s közben sor került a koncertekre

25 MNM KAD Főig. Iratok 202/1937. Zichy István Hegedüs Lórándnak

26 Ad MNM KAD Főig. Iratok 202/1937. TÉBE az MNM Barátai t. Egyesületének

27 MNM KAD Főig. Iratok 123/1938. Zichy István az Magyar Nemzeti Bank tekintetes Üzletvezetőségének

28 Uo. Zichy levele Imrédy Bélának

29 MNM KAD Főigazgatósági Iratok 21/1939. Zichy István a Magyar Nemzeti Bank Nagytekintetű Főtanácsának

30 MNM KAD Főigazgatósági Iratok 7/1943

is.[31] A hangversenyek vasárnap délelőtt fél 12-kor kezdődtek, s aki megváltotta a jegyet a matinéra, az a múzeum kiállításait is megnézhette: „A matiné jegyei a múzeum újonnan rendezett történeti és régészeti gyűjteményeinek (t.k. az őskori aranygyűjtemény, a római és népvándorláskori kincsleletek, a közép- és újkori ékszergyűjtemény) díjtalan megtekintésére jogosítanak." – tették a koncertlátogatást még csábítóbbá a szervezők. A pompás díszteremben tartott, ismeretterjesztőnek is szánt előadások, a kiváló fellépő művészek, no meg a múzeum megtekinthető kincsei valóban nagyszerű programot jelentettek. A második matinén Basilides Mária[32] működött közre Händel-áriákkal, a harmadikon Székelyhidi Ferenc[33] volt a szólista, ő Bachot énekelt. Bach, Schütz, Vivaldi, Händel, Mozart, Lully, Stamitz művei csendültek fel – s „a rádiókapcsolásra való tekintettel pontos megjelenést" vártak el a szervezők.[34] Kresz Géza az első három koncert sikerén felbuzdulva nagyívű koncepciót vázolt fel a Vallás- és Közoktatási Minisztérium számára, melyben (a részletek alapos végiggondolásával) egy sokkal szélesebb körhöz kívánta eljuttatni a klasszikus zenét. (2. kép) Egyrészt a következő évadra tervezett matinék elé nyilvános főpróbák beiktatását vázolja fel a „közönség kevésbé tehetős része" számára mérsékeltebb helyárakkal, másrészt – a vidéki városok zenei ízlését fejlesztendő – kamarazenekarát utaztatná. A megyeszékházak patinás termei mellett iskolák nagy termeiben főleg diákok számára filléres koncertekről álmodozik, melyeket ismeretterjesztő előadás vezethetne be. Számításai szerint kamarazenekarával a vidéki koncertsorozat is „önfenntartó" lehet egy kis odafigyelés és ésszerű szervezés mellett.[35]

Nos, a bemutatkozó évad valóban nagyon látványosra sikerült. A múzeumban mindig telt ház volt, a koncerteket a rádió közvetítette, majd a rádió kérésére egy stúdióhangversenyt is adtak, s a befolyt összegből még egy kis tartalékot is sikerült képezni. Azonban

---

31 A koncertek időpontjai – Az MNM KAD és Páricsy Zoltán dokumentumanyagából.
1938. február 6., február 27., március 27.
1939. november 12., december 3., december 26.
1940. január 21., február 18., március 17., október 13., november 3., december 1.
1941. január 17. (rendkívüli koncert a ZAK nagytermében), március 2., március 30., október 12., november 23., december 14.
1942. január 11., február 8., március 1., október 18., november 8.
1943. február 7., március 7., április 4., október 17., november 14., december 5.
1944. február 13., március 5., március 26.
A koncertek műsorát l. Függelék 5.

32 Basilides Mária (1886–1946) alt énekesnő, 1915-től az Operaház tagja. A magyar oratórium és dalkultúra kiemelkedő alakja, számos kortárs ősbemutató fűződik nevéhez; Bartók és Kodály előadója. *Tóth Anna*: Basilides Mária. In: Nagy tanárok, híres tanítványok i. m. 60–61. és *Tóth Aladár*: Basilidesz Mária. Nyugat 16. (1923) 24. szám Figyelő https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm (2019. május 9.)

33 Székelyhidi Ferenc (1885–1954) tenor, 1923-tól az Operaház örökös tagja, visszavonulása után 1944-ig a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tanára. In: Brockhaus Riemann Zenei Lexikon 3. Szerk.: Carl Dahlhaus és Hans Heinrich Eggebrecht. A magyar kiadás szerk.: Boronkay Antal. Bp., 1985. 438.

34 A koncertek nyomtatott műsora – MNM KAD Főigazgatósági Iratok 15/1938.

35 Kresz Géza 1938. júl. 16-i levele gr. Teleki Pál vallás- és közoktatási miniszternek. Gépirat a Kresz Géza-hagyatékban, Liszt Ferenc Kutatóközpont és Könyvtár. Szövegét l. Függelék 4.

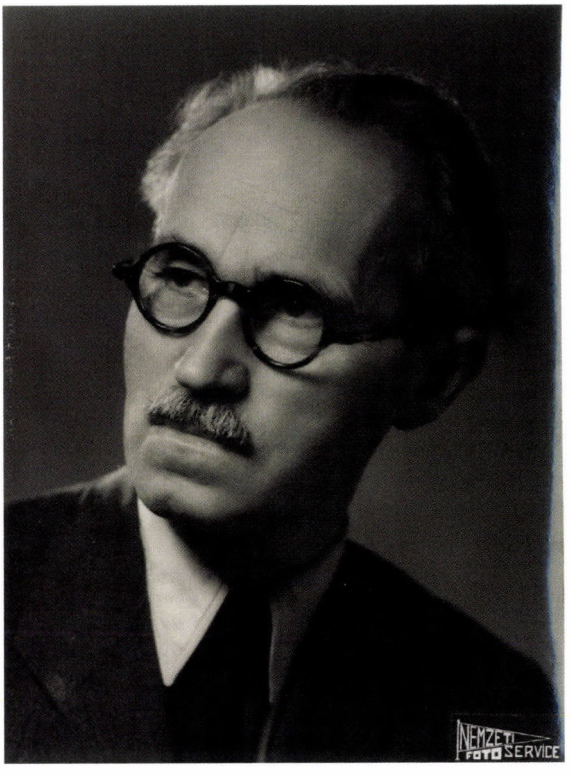

2. kép
Kresz Géza portréja, Budapest, 1940-es évek
(MNM Történeti Fényképtár, ltsz.: 2301/1951)

a távolabbi városoknak, a kevésbé tehetőseknek, fiataloknak szóló koncertekből nem lett semmi. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Kresz Géza évente ismételt kéréseire, beadványaira nem reagált, semmivel sem támogatta a művész elképzeléseit.[36] A múzeumi koncertek viszont folytatódtak, olyan közreműködőkkel, mint Norah Drewett (Kresz Géza felesége, neves zongoraművész), Durigó Ilona[37], a fiatal Tátrai Vilmos, a későbbi Tátrai-vonósnégyes vezetője, Faragó György (aki gyerekként Nemecseket játszotta a *Pál utcai fiúk* című filmben)[38], Romagnoli Ferenc kürtös[39], Wehner Tibor zongorista[40],

36 *Király P.* i. m. 39.

37 Durigó Ilona (1881–1943) mezzoszoprán hangversenyénekesnő. 1938-tól a Zeneművészeti Főiskola tanára. *Rákai Zsuzsanna*: Durigó Ilona. In: Nagy tanárok, híres tanítványok i. m. 80–81.

38 *Kaczmarczyk Adrienn*: Faragó György (1913–1944). In: Nagy tanárok, híres tanítványok i. m. 90–91.

39 Kürt és fúvós kamarazene tanára 1916/17-től 1958/59-ig. In: Nagy tanárok, híres tanítványok i. m. 398.

40 1943/44–1976/77-ig. In: Nagy tanárok, híres tanítványok i. m. 410.

Frank Lajos csellista[41], Schwalm Ferenc[42] (ő gordonon játszik), Bisztriczky Tibor[43], Böszörményi Nagy Géza[44] – ők is mind kollégák a főiskolán stb.

Különös gondot fordítottak a koncertek programjára: 1939-ben karácsony másnapjára Bach *IV. Brandenburgi versenyét*, Esterházy Pál *Harmonia Caelestisét*, Corelli *Karácsonyi Concertóját* és egy két zongorás Bach versenyművet terveztek, farsangra viszont „közkívánatra" Mozart *Falusi muzsikusok* című zenei tréfáját adták elő. Kortárs szerző művét is játszották: Kodály *Trió-szerenádja* (op. 12. F-dúr), Weiner Leó *II. Magyar Divertimentója* (1938) is sorra került – utóbbi 1940. december 1-én. 1942. március 1-én Rameau, Lully, Mozart és Debussy mellett Bartók román táncai is felhangzottak. A *Harmonia Caelestis*ről tudni lehet, hogy a 20. században a múzeumban volt a bemutatója, és ugyanez vonatkozik Brahms *Liebesliederwalzer*ére is (Kilenc dal négy szólóhangra, a szerző addig ismeretlen zenekarkíséretes feldolgozásában).[45] 1943-ban Monteverdi halálának 300. évfordulójára emlékeztek, valamint egy alkalmat a 17–18. századi itáliai szerzők megismertetésére szántak – Pergolesi *Stabat Mater*ét ekkor a Szilágyi Erzsébet Leánygimnázium Kamarakórusa adta elő, B. Sztojanovits Adrienne[46] vezetésével. 1944-ben a IV. matinét Bachnak szentelték, s megemlékeztek a korábban oly gyakran szereplő, s időközben elhunyt Durigó Ilonáról. Bár az eredeti célkitűzés szerint a hangversenyek a 18. század kamarazenéjét, a fejedelmi és főúri udvarok zenéjét idéznék fel, a Kresz által összeállított műsorok ennél sokkal szélesebb kört öleltek fel. Egyrészt visszanyúltak a reneszánsz mesterekig (Luca Marenzio, Orlando di Lasso, John Dowland, Vincenzo Galilei (Galileo Galilei apja). Kresz Géza kamarazenekara és vendégei hódoltak a legnagyobb barokk zeneszerzők (J. S. Bach, Antonio Vivaldi, Jean-Philipp Rameau, Jean-Baptiste Lully, Domenico Scarlatti, Luigi Cherubini) előtt, de megszólaltatták a csembalistaként jelentős Pietro Domenico Paradisi (1701–1791), az Argentínában jezsuita misszionáriusként komponáló Domenico Zipoli (1688–1726) muzsikáját is. A közönség belehallgathatott a német földön orgonáló Johann Philipp Krieger (1649–1725), a Veracini-tanítvány Giuseppe Tartini (1692–1770), a veronai születésű, de főként a müncheni udvarban alkotó Evaristo Felice dall'Abaco (1675–1742), majd az opera buffa mestereként ismert Giovanni Paisiello (1740–1816) műveibe is. Ezen túl nagy hangsúlyt kapott a romantikus zene: Amédée-Ernest Chausson, Cesar Franck művei is színre kerülek. Műsorra tűzték a tonális zene utolsó mestereinek, Joseph Marxnak (1882–1964) dalait, Johannes Brahms sikerdarabját, a h-moll klarinétkvintettet

---

41 Frank Lajos (1908–1999) gordonkaművész és -tanár. 1940-től az Albert Vonósnégyes tagja. 1942-től a Budapesti Hangversenyzenekar és a Rádiózenekar, 1945 és 1965 között a Magyar Állami Operaház szólamvezető gordonkaművésze. 1954-től 1966-ig a Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskola tanszékvezető tanára, 1966-tól nyugalomba vonulásáig a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Zenetanárképző Intézete budapesti tagozatának tanára. Búcsúzunk. Muzsika 42. (1999) 3. sz. 49.

42 1924/25–1953/44-ig. In: Nagy tanárok, híres tanítványok i. m. 400.

43 1943/44-ben. In: Nagy tanárok, híres tanítványok i. m. 372.

44 *Retkes Attila*: Böszörményi Nagy Béla. In: Nagy tanárok, híres tanítványok i. m. 66–67.

45 *Király P.* i. m. 39.

46 Sztojanovits Adrienne (1890–1976) alt énekesnő és énektanár, 1913–59 között a Szilágyi Erzsébet Leánygimnázium énektanára, Kodály kórusművek bemutató karnagya. In: Brockhaus Riemann Zenei Lexikon i. m. 474.

(Op. 115), s több kortárs szerző művét is. Weiner Leó 2. számú op. 24. divertimentóján túl több Kodály-mű, a svájci zeneszerző és karmester Othmar Schoeck (1886–1957) dalai hangzottak fel, s Bartók román táncai is műsorra kerültek – jó lenne tudni, hogy vajon melyik verzió hangzott el, az 1915-ben zongorára komponált mű, vagy a későbbi zenekari átirat, esetleg Székely Zoltán 1925-ös hegedű-zongora átirata.

Az informatív műsorismertetőkön többször azt is feltüntetik, melyik cég zongoráját használják a fellépő művészek (tehát a múzeumnak akkor sem volt használható hangversenyzongorája) – 1939. november 12-én a MUSICA hangversenyzongorát a MUSICA cég kölcsönözte (VII. Erzsébet körút 43.) – azaz a continuo zongorán szólalt meg Kósa György keze alatt, csakúgy, mint 1940-ben. 1943. november 14-én a Blüthner-féle hangversenyzongorákat Ehall Vilmos cége szállította (Bach C-dúr zongoraversenyét Szegedi Ernő és Sz. Vásárhelyi Magda adta elő), december 5-én pedig Stweinway-zongorán játszott Faragó György.[47] A kölcsönző cégek jó reklámnak tartották a múzeumi koncerteket – milyen kár, hogy ma ez már nem jellemző! Viszont az is kiderül ebből, hogy 1940 táján még zongorát használtak olyan esetekben is, ahol ma egyértelműen csembalót alkalmaznánk. Ebben az időszakban a korhűség még mást jelentett, mint az 1960-as évektől kezdve, amikor is – nem kis részben a Nemzeti Múzeum, konkrétabban a múzeum Hangszergyűjteménye kezelőjének, Gábry Györgynek (1927–1998)[48] a kezdeményezésére – régi zenét régi, illetve kópia hangszereken kezdenek előadni, s ezzel egy merőben új hangzásvilágot alakítanak ki.[49]

A koncertek tehát az 1938-as évtől kezdve nagy sikerrel, telt ház előtt folytak. Jegyet lehetett venni a koncert előtt a múzeumban, illetve elővételben a Rózsavölgyi és Társa hangversenyjegypénztárnál (IV. Szervita tér 5.). Ezen túl bérletet is lehetett váltani egy egész évadra. A következő évad bérleti felhívását az aktuális sorozat utolsó koncertjének a szórólapján tették közzé. A bérletigényt vagy postán lehetett beküldeni a múzeumba, vagy személyesen átadni a jegykezelő altisztnek. Hogy milyen nagy volt az érdeklődés, kiderül például a Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete 1943. évi beszámolójából is: eszerint 1942-ben 179 bérlet, 1943-ban 200 bérlet kelt el a sorozatokra.[50] Ezek szerint majd minden helyet előre eladtak, a koncertek teltházasak voltak.

Bár a szépen kidolgozott, vidéki városokat célzó sorozattervek nem valósulhattak meg, azért legalább egy veretes műsorral a Székelyföldi Művészeti Év (1943. szeptember–1944. június) keretén belül Kresz Géza kamarazenekara bemutatkozhatott Marosvásárhelyen a Közművelődés Házában (1944. március 14.), Székelyudvarhelyen (március 16.), Csíkszeredán (március 17.) és Sepsiszentgyörgyön (március 18.) is. A részletes műsorfüzetben a zenei formáció méltatásakor kitérnek a múzeumi matinékra is: „Kresz Géza kamarazenekara 1937-ben alakult. Hat évad óta tölt be fontos kultúrmissziót a Nemzeti Múzeum dísztermében tartott hangversenyeivel, amelyeken közönséget nevel főleg a korai barokk mesterek művészetének népszerűsítésével. E hangversenyeken azok a művek szólalnak meg, amelyek kamarajellegüknél fogva általában hiányoznak a szimfónikus zenekarok

47 A koncertek összegyűjtött programjai – Páricsy Zoltán gyűjteményében.

48 *Fontana Gát Eszter*: Gábry György emlékére (1927. április 23.–1998. július 4.). Magyar Zene 39. (2001) 1. sz. 109–110.

49 l. erről kicsit bővebben: *Radnóti K.* A Hangszergyűjtemény i. m. 438.

50 MNM KAD Főigazgatósági Iratok 7/1943.

műsoráról, de zenei értékük igen nagy. A preklasszikus mesterek művein kívül tudatos műsorpolitikával az együttes megszólaltat modern külföldi és magyar kamarajellegű műveket is."[51] A Székelyföldi Művészeti Év célja, hogy a közönség megismerje „a mai magyar művészet legjavát", így a rendezők kiállításokat, előadásokat, koncerteket szerveznek, s ebbe a vonulatba illeszkedik a Kresz-féle együttes műsora is: Kodály, J. S. Bach, Mozart, Lully, Boccherini, Schubert és Veress Sándor[52] (Kresz felkérésére írt) népi ihletésű műve.

A Kresz-féle koncertek tehát nagyon magas színvonalon, válogatott művészek előadásában folynak egészen 1944-ig, mikor is félbeszakadnak, s bár Kresz Géza próbálkozott a háború után a sorozat újraindításával,[53] ezirányú törekvései kudarcba fulladtak. Koncertekre azonban később is volt igény, sőt, Kresz Géza múzeumi matinéi bizonyos mértékig mintát is adtak az utódoknak. Munkásságáról születésének 90. évfordulóján, 1972-ben kamarakiállítással emlékezett meg a múzeum – bár valójában inkább csak helyet adott Kresz Mária (Kresz Géza néprajzkutató-muzeológus leánya) apjáról összegyűjtött anyagának.[54] A megnyitó beszédet Raics István[55] mondta, koncertet az egykor Kresz Géza vezetése alatt álló „Bartók Béla Zenei Szakiskola" növendékei adtak.[56] Aztán ugyanebben az évben – ugyanezzel a négy asztali tárlóval – Kresz Géza egykori lakóhelyén, a kápolnásnyéki Vörösmarty-házban emlékeztek meg a nagy hegedűs életéről. Szintén az ő emlékére 1982-ben a Tátray-vonósnégyes adott koncertet a Vörösmarty-házban, illetve a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskolában is növendékhangversenyt szerveztek tiszteletére.[57]

Bár Kresz Géza neve, múzeumi koncertsorozata manapság nem közismert, mégsem maradt kezdeményezése folytatás nélkül. Ha nem is az ő neve alatt, de zenei matinékat azóta is rendeznek múzeumainkban, hasonló célkitűzésekkel, mint ahogy azt annak idején ő is tette. S ha esetleg nem délelőtt, hanem délután, vagy este szólalnak meg a hangszerek, a cél ugyanaz: a zenét minél szélesebb körben népszerűsíteni, minél szélesebb körhöz eljuttatni a szervezők által értékesnek ítélt muzsikát. Az 1950-es években is rendeztek a Nemzeti Múzeumban koncerteket (bemutatták például Haydn *A patikus* című vígoperáját),[58] majd Gábry György kinevezésével a Hangszergyűjtemény élére, új erőre kapott

---

51 Székelyföldi Művészeti Év 1943 szeptember–1944 június. Műsor. Marosvásárhely–Székelyudvarhely–Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda. Bp., 1943. 77.

52 A Magyarországon ma nem túlságosan ismert Veress Sándor (1907–1992) a Bartókot és Kodályt követő magyar zeneszerző-nemzedék nemzetközileg elismert képviselője. Népzenekutatóként és zongoraművészként is jelentős.

53 *Király P.* i. m. 39.

54 MNM Újkori Osztály 863-02-8/72. UO.

55 Raics István (1912–1986) zenekritikus, író, műfordító, zongoraművész. Zenei, irodalmi folyóiratok munkatársa, a Rádió, majd a Magyar Televízió zenei recenzense. In: Brockhaus Riemann Zenei Lexikon i. m. 176.

56 MNM KAD XXXVIII/968. Kresz Géza születésének 90. évf. emlékkiállítás. 1972. VI. 9.

57 *Kresz, M.–Király, P.* i. m. 195. – itt tévesen jelent meg a Nemzeti Múzeumban rendezett emlékkiállítás időpontja – a szerzők 1969-re datálják, míg a múzeumi dokumentumok szerint 1972-ben volt.

58 *Volly I.* i. m. 21.

a múzeumi hangversenyek gyakorlata.[59] Nagy hagyománya lett mellesleg a múzeumkerti hangversenyeknek is: 1961 májusától kezdve évtizedeken át adott több-kevesebb rendszerességgel térzenét a Pénzügyőr Zenekar, de ezen az „alap-együttesen" túl több neves zenekar is fellépett a Múzeumkertben. A hidegebb, téli-tavaszi időszakokban zenélés azonban csak házon belül volt elképzelhető. Az 1960-as években a kupolaterem és a kandallótermek adtak helyt kamarazenekari rendezvényeknek. Meghonosodtak a látogatási időn túli koncertek is: 1969-ben, Fülep Ferenc főigazgatósága alatt „a látogatottság fokozása és a közönség kulturális igényeinek többoldalú kielégítése" érdekében bízták meg Gábry Györgyöt a „stallumos kiállítási teremben" koncertek szervezésével, így került sor a *Múzeumi Zenés Esték* című sorozatra.[60] Később a Díszteremnek lett egyre nagyobb szerepe a koncertek lebonyolításában, több sorozat is lezajlott itt[61] előbb Gábry György, majd őt követve Fontana (Gát) Eszter szervezésében. A Hangszertárban egy dossziéban például fennmaradtak az 1977-ben lezajlott hangversenyek „xeroxozott" ismertetői. Eszerint január 16-án délután 4 órakor „A cimbalomról és néhány más, korában zajosnak ítélt hangszerről" szerezhetett ismereteket a közönség Farkas Gyöngyi, Bige József és Kuncz László közreműködésével. Január 30-án a csembaló és a klavikord került terítékre, az előadóművész Pertis Zsuzsa volt. Ezt követően szólaltatta meg Beethoven és Liszt Broadwood-zongoráját Fellegi Ádám, (a koncerten Póka Eszter énekelt). Február 20-án Kakuk Balázs és a Collegium Musicum előadásában a viola da gambákkal, s ezek legérdekesebbikével, a barytonnal ismerkedhetett meg a nagyérdemű, március 6-án ütőhangszereken játszott Kósa Gábor (aki Kósa György fia) stb. Azaz a Kresz-féle „zenei népművelés" a múzeum gyűjteményéhez kapcsolódva folyt tovább.[62]

Ezt a hagyományt (több-kevesebb sikerrel) azóta is folytatjuk. Rendszeresen vannak esti hangversenyek a Nemzeti Múzeum Dísztermében, de igyekszünk életben tartani a nyitva tartási időben szervezett matiné-koncertek hagyományát is. Az 1996-ban megnyitott állandó történeti kiállításhoz (Magyarország története Szent Istvántól napjainkig) kapcsolódva éveken keresztül szerveztünk olyan hétvégi délelőtti zenei rendezvényeket, amelyek – szándékaink szerint – képet adtak a magyarországi zenei kultúra évszázadairól, kötetlen formában ismertették meg a közönséget a kiállítótermekben bemutatott korok zenei életével is. Az éveken át sikeresen működő sétálókoncertek célja a magyar történelem élményszerű megközelítése volt, a zenei korszakok felvillantása az adott kort bemutató teremben. Ebben a törekvésben nagyszerű partnere volt a múzeumnak a Musica Historica Együttes. A Musica Historica (művészeti vezetője Csörsz Rumen István) repertoárja a korai középkortól a reneszánszon át a 19. század zenéjéig terjed,

---

59 *Gábry György*: A Nemzeti Múzeum és a zene. Kiadva: Beethoven születésének 200. évfordulója tiszteletére a Nemzeti Múzeumban folytatott zenei ismeretterjesztő előadások 10. évfordulója alkalmából. Bp., 1970. 51–55. és MNM Újkori Osztály 863-01-96/59. UO., 863-01-111/59. UO., 863-09-2/69. UO., 863-01-35/72. UO.

60 MNM Újkori Osztály 863-09-2/69 UO.

61 MNM Újkori Osztály 863-01-35/72 UO. és 201-20-2/74 UO.; *Radnóti K.* A Hangszergyűjtemény i. m. 438.

62 Az Újkori Osztály 1977. évi munkabeszámolójában összesen fél mondattal említve: „hangszerbemutatókat rendeztünk a koncertek alkalmával" (838-01-4/1977 UO.)

művészi előadásukhoz komoly kutatómunka adja a hátteret. A magyar és európai zenei kultúra egybefonódását, irodalom és zene egymásra hatását bemutatva, az adott kornak megfelelő hangszereken, a történelmi hátteret felvázolva adják elő műsoraikat. Az eredetileg teremről teremre (azaz korszakról korszakra) sétáló, s ugyanakkor a hallgatóságnak is a hagyományos koncerteknél nagyobb szabadságot – továbbsétálási lehetőséget – kínáló előadásokat egy idő múlva át kellett helyezni a díszterembe, lévén a sorozatnak olyan nagyszámú állandó közönsége, mondhatni rajongótábora alakult, hogy már nem fértek el a kisebb termekben, megtöltötték a Dísztermet. Az előadások után a koncerten szereplő kópiahangszereket ki lehetett próbálni, vagy legalábbis közelről meg lehetett szemlélni. A későbbiekben több más együttes illetve előadóművész is közreműködött sétálókoncert-sorozatainkon, de az alap a Musica Historica volt. Az idők folyamán több sorozatra, ősbemutatóra, lemezbemutató koncertre került sor a Nemzeti Múzeum falai között. A legelső sorozatot 1997-ben szombat délelőttönként rendeztük, ekkor a magyar történelem egymást követő korszakait mutatták be tíz alkalommal, miközben ők maguk is bemutatkoztak múzeumunkban.

A sorozat *A magyarok szimfóniája* címet viselte, s a következő, alkalmanként egy órás előadásokat fedte:

– Szentek és igricek – A honfoglalás és az Árpád-kor zenéje (XI–XIII. század)
– Deákok és lovagok – Az Anjou-kor zenéje Közép-Európában (1300–1387)
– Királyi zászlók lobognak – Zsigmond király és Hunyadi János korának zenéje (1387–1456)
– A roskadozó gyümölcsfa – Mátyás király udvarának zenéje (1458–1490)
– Mind, ti népek, bánkódjatok – A Jagelló-kor zenéje (1490–1526)
– Sok szép hadak majd indulnak – Magyarország zenéje a XVI. században
– Hajdútánc és sarabande – Magyarország zenéje a XVII. században
– Szemüldek fekete széne – Török klasszikus zene (XV–XVII. század)
– A sasnak körme között – A kuruc kor muzsikája (1670–1711)
– Magyar menüett – Magyarország zenéje 1720–1820 között.[63]

A kiállításokhoz kapcsolódó ismeretterjesztő (sétáló)koncert sorozatunkat a későbbiekben is folytattuk. A 2006-ban megrendezett *Musica Instrumentalis – Hangszerek és dallamok* időszaki kiállításunkat (2006. március 31–július 9.) hangszerbemutató előadások, koncertek, hangszerkészítők bemutatkozása, muzikológusok előadásai színesítették. Bár a tematika, a sorozat általunk megfogalmazott célja más volt, mint amit Kresz Géza célul tűzött ki valaha, mégis az ő nyomdokaiba léptünk: múzeumi hangversenyekkel próbáljuk a régmúlt korok zenéjét minél szélesebb körben ismertté tenni, megszerettetni.

63 MNM Újkori Osztály 180-029-4/97. UO.

FÜGGELÉK

1.

A Magyar Nemzeti Múzeum tekintetes Főigazgatóságának

A magyar rendi társadalom a XIX. század elején a napoleoni háborúk nyomán beállott nehéz gazdasági helyzetben saját erejéből valósította meg, s egy századon át igen nagy értékkel gyarapította a külföldön uralkodói kezdeményezésre, állami eszközökkel létrehozott nemzeti tudományos intézményeket, köztük a Magyar Nemzeti Múzeumot, keretében az Országos Széchenyi (sic!) Könyvtárral. Száz év alatt nagyszerű fejlődésen keresztülment Múzeumunk az utolsó évek gazdasági válságában súlyos megrázkódtatáson ment keresztül, s megfelelő anyagi eszközök hijján (sic!) képtelen működését az eddigi keretben és színvonalon folytatni. Az állam nem lévén képes megfelelő támogatásban részesíteni, ismét a magyar társadalomra hárul e nagy kulturális intézmény, s vele a magyar tudomány megmentése és fellendítése.

A Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség követve nagy elődjének Széchenyi Ferencnek (sic!), a Nemzeti Múzeum megalapítójának hátrahagyott azon intelmét, melylyel szívéhez legközelebb álló alkotását vérbeli maradékainak jóindulatába ajánlotta, érzi ezen hagyomány ható erejét, s ezért kötelességének ismeri a Múzeum világszerte nagy elismerést aratott tudományos működésének és népművelő hivatásának minden eszközzel való előmozdítását. E cél elérése végett egyesületbe kívánja tömöríteni a Magyar Nemzeti Múzeum barátait. Az egyesület célja volna, hogy a művészeti múzeumok támogatására szolgáló Múzeumbarátok Egyesületéhez hasonlóan, erkölcsi és anyagi támogatással járuljon a Magyar Nemzeti Múzeum nagy céljainak megvalósításához.

Felkérjük ezért a tekintetes Főigazgatóságot, hogy ezirányban a szervező munkálatokat megkezdje. Egyben kijelentjük, hogy a megalakítandó testületbe tagul belépünk és 1926. évtől kezdődőleg egy a további tárgyalások folyamán meghatározandó tagdíj több évre leendő fizetésére kötelezettséget vállalunk, s a Magyar Nemzeti Múzeumot tőlünk telhetőleg támogatni fogjuk.

A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség megbízásából
hazafias köszöntéssel
Budapest, 1926. évi február 3-án
gr. Széchenyi Bertalan gr. Széchenyi Emil gr. Széchenyi Viktor

2.

E matinék célja a XVIII. század fejedelmi és főúri udvarainál dívott magas színvonalú kamarazenélés nemes tradíciójának művészi eszközökkel, művészi környezetben való felújítása. A későbarokk rokokó és a klasszicizmus zenei produkciója, a különböző Concertok, Divertimentok, Szerenádok, asztali zenék (Tafelmusik) és Szimfóniák művészete lényegében összeforrt e korok kifinomult (arisztokratikus) kultúrájával amelynek szellemét híven tükrözi. Lully, Rameau, Bach, Händel, Stamitz, Mozart, Haydn, de még Beethoven élete és művészete sem képzelhető el a párisi, bonni, mannheimi, bécsi, római, nápolyi

udvarok magas zenekultúrája, az Esterházy, Lichnowski, Kinsky, Lobkovitz hercegek, egy Erdődy gróf, van Swieten báró barátsága és megértő támogatása nélkül.

A Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete, mely a Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek alapját megvető gróf Széchényi Ferenc szellemi örökébe lépett az ország ez első kultúrintézményének támogatásában úgy véli, hogy az alapítók intencióihoz híven jár el, amikor a Nemzeti Múzeum dísztermében korszerű és egyúttal magas színvonalú művészi előadásban újítja fel az európai zenekultúra egyik legfényesebb korának ezen alkotásait. Különben is ezzel csak – úgy mondhatnók – eredeti rendeltetésének adjuk vissza a dísztermet, a magyar empire építészet és dekoráció e remek alkotását; hiszen tudjuk, hogy e teremben (a régi főrendiház üléstermében) tartotta 1853-ban a Budapesti Filharmoniai Társaság első emlékezetes hangversenyét, Erkel Ferenc elnökkarnagy vezényletével.

3.

Budapest, 1938. febr. 8.

Méltóságos gróf Zichy István dr. úrnak,
a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója,
Budapest

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy ezúton még egyszer gratuláljak Neked a Magyar Nemzeti Múzeum Barátai által a Te kezdeményezésedre vasárnap rendezett klasszikus hangverseny rendkívüli sikeréhez. Nagy társadalmi és kulturális eseménynek tartom úgy a Múzeum, mint a magyar zenei élet szempontjából. Meg vagyok győződve, hogy Kresz Gézával együtt igen hasznos munkát végeztetek és kétségtelennek tartom, hogy a sikerek sorozata fog következni, ha továbbra is kitartunk e nemes cél szolgálatában.

Amiért most írok és nem várom meg, míg kedves személyeddel találkozhatom, az Imrédy Béla barátomnak, a Magyar Nemzeti Bank nagyérdemű elnökének, aki szintén teljes elragadtatással beszélt nekem a Bank tegnapi közgyűlése alkalmával vasárnapi hangversenyetekről, az a gondolata, hogy a ciklus befejezése után az egész sorozatot vigyük át Budára és így a budai közönségben is keltsük fel egyrészt a Nemzeti Múzeum Barátai Egyesülete iránti, másrészt a klasszikus zene iránti érdeklődést. Ezt Kresz Gézának is figyelmébe ajánlottam, aki természetesen lelkesedik a tervért.

Most már nekem volna egy pöttervem. Mit szólnál ahhoz, hogyha közös elgondolásunk kiegészítéseképpen rendbe lehetne hozatni a Várszínházat annyira, hogy a hangversenyek ott adatnának, ahol egyszer Beethoven muzsikált.

Tervemet kedves figyelmedbe, magamat barátságodba ajánlva, maradok
igaz híved:
Hegedűs Lóránt

4.

Nagyméltóságú
gr. Teleki Pál úrnak
m. kir. vallás- és közoktatási miniszter
Budapest

Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Uram!

A Magyar Nemzeti Múzeum Barátai Egyesülete – ügyvezető elnöke gr. Zichy István kezdeményezésére és Hóman Bálint miniszter úr bátorítására – az elmúlt évadban három zenei matinét rendezett a Magyar Nemzeti Múzeum e célra rendkívül alkalmas dísztermében. A múzeumi matinék zenei megszervezésével csekélységemet bízták meg.

A matinék célja főképpen a XVIII. század fejedelmi és főúri udvarainál dívott magas színvonalú kamarazenélés magyar tradíciójának felújítása és ennek a nemes és klasszikus, de mégis első hallásra is mindenki részére hozzáférhető zenének a népszerűsítése.

Mikor sok évvel ezelőtt, mint fiatal művész a berlini filharmónikusok élén működtem, – éppúgy, mint később, több mint egy évtizeden át amerikai és angliai hangversenykörútjaimon, – sok alkalmam volt a zene tervszerű népszerűsítésének mozgalmában résztvenni és annak eredményeit figyelemmel kísérni. Azért nagyon boldog voltam, amikor hazatérésem után, – hacsak szűkebb keretek között is, – a múzeumi hangversenyeken alkalmam nyílt ebben az irányban kísérletet tenni.

A múzeumi matinékra a fővárosi fiatal zenészek legjavából egy kis – a műsor követelményei szerint – 12-15-tagú kamarazenekart szerveztem, s a közreműködő szólisták többek között oly kiváló művészek voltak, mint Dr. Dohnányi Ernő, Dr. Székelyhidi Ferenc, Basilides Mária. Az ügy sikere, amelyet a telt ház mellett még az is növelt, hogy a rádió igazgatósága mind a három matinét közvetítette és kamarazenekaromat azonkívül június 16-án egy stúdióhangverseny keretében is felléptette, azt a gondolatot érlelete meg bennem, hogy még sokkal szélesebb körben terjesszük ezt a népszerűen könnyű és kellemes klasszikus zenét. Ezt két módon gondolom elérhetőnek.

Az egyik az, hogy a hat múzeumi matinét, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete a jövő hangversenyévadban rendezni óhajt, hangversenyelőtti főpróbával toldjuk meg, a közönség kevésbé tehetős része számára, népszerű, valószínűleg 1 pengős helyárak mellett. Ennek a megszervezését a Székesfőváros Népművelési Bizottsága vállalja.

A másik terv az, amelyhez Nagyméltóságod és a Kultuszminisztérium keretében működő Népművelési Osztály érdeklődését szeretném felkelteni és közreműködését kérni.

Meggyőződésem szerint ugyanis a vidéki nagy- és kisvárosoknak ma már okvetlen szüksége van zenei fejlődése céljából arra, hogy elsőrangú, mintaszerű zenekari hangversenyeket hallhasson. Ez az ország egészséges zenei kultúrája szempontjából és azért is fontos, mert az itt-ott már meglévő maroknyi zeneértő kisebbség, valamint a vidéken élő és küzdő zenészeink, saját, kamarazenekari és kisebb zenekari próbálkozásaikra ezáltal példát, buzdítást és ezenfelül nagyobb és jobban érdeklődő közönséget is kapnának. A közönséget pedig, – minthogy minden művészi megnyilvánulásnak élvezet, lelki öröm, valamint az ez által okozott szellemi felemelkedés a célja, – nem a nevelés, tanulás, köte-

lességszerű figyelés, szellemi megerőltetés szükségességéről és hasznáról kell meggyőzni, hanem sokkal inkább a naív, spontán élvezés lehetőségét és gyönyörét kell annak szemei elé állítani. De erre azt fokról-fokra kell vezetni, nevelni, anélkül, hogy a nevelés kényszerének tudatára ébredjen.

Az angol világ „leisure and occupation", az olasz „dopo lavoro", a németek „Kraft durch Freude" mozgalmai felismerték ennek az igazságnak a fontosságát. Most már csak kívánatos volna, hogy e mozgalmak keretében a sport mellett a művészeteknek, különösen a zenének, fontos, léleknemesítő hivatásuknak megfelelő hatáskör jusson.

Az a zene, amely múzeumi matinék műsorát alkotta, kiváltképpen alkalmas arra is, hogy az ösztönszerűen jó zenére vágyó, de e téren még tájékozatlan, naív közönséget a zene magasabb régiói felé vezesse és minden didaktikus tendencia nélkül spontán élvezetet nyújtva, ízlését nemesítse. Rameau, Lully, Mozart, Boccherini, Haydn és a fiatal Beethoven ebbe a kategóriába tartozó alkotásai a legjobbat adják a legtetszetősebb formában.

Kamarazenekarom összeállításánál fogva (12-16 tag) az 50-70 tagú szimfonikus zenekarral szemben mozgékonyabb, gazdasági és praktikus szempontból kezelhetőbb, ezért azt merem hinni, hogy az a vidék zenei életének fejlesztésére egészen különösen alkalmas.

Azzal a kéréssel bátorkodom tehát Nagyméltóságod elé járulni, miszerint kegyeskedjék lehetővé tenni azt, hogy ez a kamarazenekar a Kultuszminisztérium Népművelési Osztálya által megszervezett vidéki centrumokba a jövő ősz és tél folyamán lemehessen és ott hasonló munkát fejthessen ki, mint amilyent az elmúlt télen a Magyar Nemzeti Múzeum matinéin alkalma volt megkezdeni.

Különösen alkalmasnak látszanak ilyen hangversenyekre a megyeszékhelyek megyeházainak a termei, melyeknek patinás falai között hasonló atmoszféra adná meg a hangulatot, mint amely a Nemzeti Múzeumban a zenei matinék közkedveltségét oly örvendetesen befolyásolta.

Hogy főcélunkat, a népszerűsítést még jobban elérhessük, kívánatos volna, hogy ahol csak lehetséges, az esti rendes, hogy úgy ne mondjam, „elite" hangversenyt a hangverseny napjának délelőttjén vagy kora délutánján, esetleg a legnagyobb iskolaépületben, egy filléres, teljesen népszerű hangverseny előzze meg. Ezt talán egy rövid és nem didaktikus szellemű előadás vezethetné be. Mindennél különös tekintettel volnánk a tanulóifjúságra, amelyben a jövő közönségét kell felnevelnünk. Ez a módszer amerikai gyakorlatomban kitűnően bevált.

Ami a dolog financiális oldalát illeti, hozzávetőleges számításom szerint egy 12-16-tagú zenekar, az egyes tagok honoráriumát 20 pengővel, az ellátási költségeit 10 pengővel véve alapul, 360-480 pengőbe kerülne, amihez a mindenkori vasúti költség járulna.

Mindezt a kiadást azonban néhány hangverseny csoportosítása által lényegesen csökkenteni lehetne. A vasúti költséget is lehetséges volna – tekintettel a kulturális célra talán külön kedvezménnyel – a minimumra redukálni.

Ennek a tervnek a kiviteléhez főképpen Nagyméltóságod és a Kultuszminisztérium aktív erkölcsi támogatása az, ami feltétlenül szükséges, és amelyet e sorokkal bátor vagyok alázatosan kérelmezni.

A múzeumi matinék megkezdésénél az anyagi támogatás kérdését nem tartottam sem szükségesnek, sem lehetségesnek, amíg e matinék a kamarazenekar művészi színvonalát és életképességét teljes mértékben nem igazolták. A fokozódó érdeklődés, úgy mint a matinék befejezése után a Magyar Nemzeti Múzeum Barátai Egyesületének pénztáránál letéteményezett kb. 200 pengőnyi maradék („tartaléktőke") igazolta álláspontomat. Ezt az eredményt

főképp a közreműködők lelkes bizalmának és a Nemzeti Múzeum vezetősége lekötelező előzékenységének köszönhettem. Természetesen kötelességemnek tartottam, hogy az első esztendőben a magam munkáját teljesen ingyen, minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül állítsam az ügy szolgálatába.

Vidéki zenekari hangversenyek megkezdése azonban bizonyos anyagi támogatás vagy kockázatvállalás nélkül nehezen volna lehetséges. Egészségtelennek tartanám mindazonáltal az oly tervet, amely az egész vállalkozást a minisztérium a vidéki népművelési osztály büdzséjének terhére akarná folytatólagosan fenntartani. Törekvésünknek, amennyire lehetséges, az önfenntartás felé kell irányulnia. Célkitűzésünk az, hogy miután a Kultuszminisztérium részben közvetlenül, részben a helyi népművelési szervek és a sajtó útján az illető városok vezetőségében és közönségében a kellő érdeklődést előre felkeltette és a megindulást anyagilag is lehetővé tette, maguk a hangversenyek úgy legyenek képesek a városokat az ügy számára megnyerni, mint azt a fővárosban a múzeumi matinék tették.

Az esti hangverseny bruttó jövedelmét P 3-, 2, 1, helyárakkal, egy kétszázfőnyi hallgatóság esetén P 400-al előirányozva, a népszerű matinét valamely nagyobb teremben, 50 filléres belépőjegyet és 800-1000 főnyi minden rétegű (részben ifjúsági) hallgatóságot feltételezve, P. 400-500-al számítva, már olyan fedezetet kapnánk, amely egy különálló esetben a tervezett megmozdulás minden kockázatára elegendő volna. Természetesen ez csak reménynek, de nem komoly számításnak képezheti alapját addig, míg a közönség e tekintetben nem lesz megszervezve.

Hogy a közönség zenei érdeklődésének, ízlése fejlesztésének országos, általános megszervezésére a Zeneművészeti Főiskolának, az onnét kikerülő fiatal zenész-generációnak és elvégre az ország zenei kultúrájának egészséges fejlődése szempontjából milyen égetően nagy szükség van, arról rövid három évi itt-működésem alatt volt alkalmam meggyőződni.

Ilyen megszervezésnek a lehetőségeit, persze az én kamarazenekari tervezetemnél sokkal átfogóbb módon – nem csak a fentemlített „dopo lavoro" és hasonló mozgalmak mutatják, hanem erre az amerikai „Civic Concerts" és az általam kezdeményezett kanadai „Concert Association" intézményei, amelyek lényegükben a nagyközönségnek kiválóan praktikus és gazdaságos, országos zenei megszervezései, is példát szolgáltatnak. Amerikában, ahol a veleszületett zenei hajlandóság a mienknél általában véve kétségkívül sokkal csekélyebb, a „Musical appreciation"-nak, a zeneértésnek ez a lelkes és melegszívű fejlesztése olyan eredményeket ért el, amelyeket mi csak irigyelhetünk. Ezekben a mozgalmakban amerikai utazásaim alatt több mint egy évtizedig aktív részem volt, de ezeknek a részletes ismertetése ezen előterjesztésem kereteit felülmúlná. Nagyméltóságod engedelmével azonban leszek bátor erre a tárgyra egy más alkalommal visszatérni.

Mikor ezen hosszú fejtegetésemért Nagyméltóságod kegyes elnézését kérem, azon reményemnek bátorkodom kifejezést adni, hogy a felvetett terv, amely úgy vélem, nem utópisztikus, hanem a reális élettel számotvető elgondolás, Nagyméltóságod kegyes jóvoltából és a Kultuszminisztérium magas pártfogásával kivihetővé válik.

Nagyméltóságod kegyes jóakaratát kérve maradok legmélyebb tiszteletem kifejezésével
Nagyméltóságodnak

Budapest, 1938. július 16.

Alázatos híve

Szemlőhegyi Kresz Géza

A Zeneművészeti Főiskola rendes tanára

5.
A zenei matinék műsora és közreműködői

Időpontok	Műsor	Közreműködők	Megjegyzések
1938. február 6. vasárnap délelőtt fél 12 órakor a múzeum dísztermében	Vivaldi: Concerto Grosso („L'Eco") Bach: Concerto zongorára, fuvolára és hegedűre Mozart: C-dúr adagio hegedűre Régi dallamok és táncok: Christoph Förster Giles Farnaby Jean-Philippe Rameau Luigi Boccherini	Kresz Géza kamarazkr. Dr. Dohnányi Ernő Dömötör Lajos	rádiófelvétel történt
1938. február 27.	J. S. Bach: III. Brandenburgi verseny Schütz 40. zsoltár Händel: Áriák Vivaldi: Concerto 3 hegedűre Mozart: Divertimento (K.334)	Kresz Géza kamarazkr. Basilides Mária, zongorán kísér Kósa György Kresz, Bisztriczky, Szervánszky	rádiófelvétel
1938. március 27.	Stamitz: Zenekari trió Bach: E-dúr hegedűverseny Bach: Áriák Lully: „Concert Louis XIII"	 Kresz Géza Dr. Székelyhidi Ferenc	rádiófelvétel
1939. november 12.	Beethoven: Variációk 2 oboára és angolkürtre Mozart: „La ci darem la mano áriája felett (Don Juan) Mozart: D-dúr hegedűverseny Stradella: Ária Gluck: Ária az Orfeuszból	 Kresz Géza Basilides Mária	az előzetes tervvel szemben Bach E-dúr prelúdium hangzott el – Kresz Géza átiratában itt felsorolva a kamarazenekar tagjai hangszereikkel

	Bach: I. Brandenburgi Concerto F-dúr		
1939. december 3.	Bach: III. brandenburgi Concerto Mozart: 12. (c-moll) szerenád 8 fúvósra Delius: Amikor az első kakuk Delius: Nyári éjszaka Wolf Hugo olasz szerenád Brahms: Liebesliederwalzer (9 dal 4 szólóhangra, a szerző eddig ismeretlen zenekarkíséretes feldolgozásában)	 Molnár Magda, Solymossy Margit, Nagypál László, Fodor János (m. kir. Operaház tagjai)	
1939. december 26.	Bach: IV. brandenburgi Concerto G-dúr Esterházy Pál: Szemelvények a „Harmonia Coelestis"-ből kis énekkarra és zenekarra Bach: Versenymű két zongorára, c-moll Corelli: Karácsonyi Concerto és Pastorale	Kresz Géza, Jeney Zoltán, Thür István Durigó Ilona Drewett Nóra és Kósa György Kresz Géza kamarazenekara	
1940. január 21.	Mozart: Harmonika Quintett Ravel: Cigány rapszódia Lányi Viktor: Az öreg úr Kodály: Toborzó a Háry Jánosból Schubert: Valses nobles (op. 77.) Mozart: Falusi muzsikusok – zenei tréfa (F-dúr, K.V. 522) Leopold Mozart: Szánkázás	Bobula Lajos (harmonika) Kresz Géza, Kósa György kísér zongorán vezényli Maleczky Oszkár vezényli Maleczky Oszkár a kamarazenekar és 12 kis muzsikus	vidám farsangi műsor ezt a műsort a rádió nem közvetíti

Időpontok	Műsor	Közreműködők	Megjegyzések
1940. március 17.	Bach: VI. Brandenburgi Concert (B-dur) Du Caurroy: IX. Fantasie Rameau III. Concert (A-dur) Debussy: Romance Georges Dandelot: Chanson de Bilitis Georges Migot: Poeme de la Rose Ravel: Piece en forme Habanera Händel V. Concerto grosso (D-dur)	 Eyssen Irén Szervánszky Péter, Páricsy Pál, Hütter Pál, Kósa György	a rádió nem közvetíti
1940. október 13.	Chausson: Versenymű op. 21. D-dúr zongorára, hegedűre és vonósnégyesre Kodály: Trió-szerenád op. 12. F-dúr Mozart: Klarinét-ötös A-dúr, K.V. 581.	Faragó György zongora, Kresz Géza kamarazenekara: Bachmann Géza, Hegedűs Miklós, Kocsis László, Hütter Pál, Beider Gyula	
1940. november 3.	Franck César: F-moll zongoraötös Brahms 4 bibliai ének Beethoven: Trió-szerenád (D-dúr, op. 25.) Fuvolára, hegedűre, mélyhegedűre	 Basilides Mária, Kósa György kíséri Kresz G. kamarazkr.: Szervánszky Péter hegedű, Páricsy Pál mélyhegedű, Hütter Pál gordonka, Jeney Zoltán fuvola	
1940. december 1.	Kodály Adagio (Szóló hegedűre vonószkr. kíséretével) Bach II. Suite (H-moll) vonószkr. és fuvolára Corelli: Sarabande, Giga és Badinerie, vonószenekarra	Kresz Géza átirata Fuvola: Jeney Zoltán	

	Marx: Dalok – Japanisches Regenlied – Wie einst – Selige Nacht – Und gestern hat er mir Rosen gebracht – Hat dich die Liebe berührt Weiner: II. Magyar Divertimento, op. 24. A-moll vonószkr.	Telekiné Mailáth Mária grófnő, zongorán kísér Mailáth Pál gróf	
1941. január 17. péntek este 8 órakor rendkívüli hangverseny a Zeneakadémia nagytermében	Vivaldi: Concerto grosso – L'eco J. S. Bach: E-dúr hegedűverseny Vivaldi-Bach: Versenymű 4 zongorára Schubert: Német táncok Beethoven: 6 menüett Händel: Concerto Grosso 21. d-moll	Böszörményi Nagy Béla, B. Falaky Márta, Szegedi Ernő, Sz. Vásárhelyi Magda	bérletben rendkívüli hangverseny
1941. március 2.	Schubert-műsor B-dúr vonóstrió (töredék, 1816. szeptember) Vándor ábránd Dalok: – Der Jüngling auf dem Hügel – Morgenlied – Das Mädchens Klage – Bei Dir A-dúr Op. 114. Kvintett – Pisztráng –ötös	Kresz Géza, Jotischky Leó – mélyhegedű, Frank Lajos – gordonka) Károlyi Gyula K. Sztojanovich Lily Károlyi, Kresz, Jotischky, Frank, Novák	
1941. március 30.	Boccherini: Vonósötös Beethoven: Skót dalok	Kresz, Tátrai, Páricsi, Hütter, Frank Durigó Ilona (Drewett-Kresz, Hütter)	Kresz G. kamarazkr. tagjait is felsorolják, ill. megjelenik a felhívás a következő évadra

	Brahms: – Gestillte Sehnsucht – Geistliches Wiegenlied Brahms: I. Vonóshatos (B-dúr, op. 18.)	Durigó Ilona (Drewett Nora, Kresz G.) Kresz, Szervánszky, Tátrai, Páricsi, Hütter, Frank	
1941. április 10.	Tartini: d-moll Concerto Kodály: Adagio (átírta Kresz Géza) Corelli: Sarabanda, Fuga, Badinerie		a Magyar Rádióban csütörtök este 7.20–7.50 között – az MNM Dísztermében megtartott Múzeumi Matinék műsoraiból az alább felsorolt műveket fogja előadni Kresz Géza és Kamarazenekara
1941. október 12.	Schubert-műsor Dalok: – Dem Unendlichen – Nur wer die Sehnsucht kennt – Wiegenlied – Der Jüngling an der Quelle – Mutter Erde – Verklärung – Erlkönig F-dúr Oktett Op. 166.	Basilides Mária, zongorán kísér Kósa György Kresz Géza kamaraegyüttese	
1941. november 23.	A. Vivaldi: Concerto Grosso (d-moll, op. 3. No.11.) Tartini: d-moll hegedűverseny Dall'Abaco: Concerto da chiesa (B-dúr, op. 2. No.9.) Paisiello Benedetto Marcello L. Cherubini E. Bossi: Intermezzi Goldoniani (Op. 127)	K. Durigó Ilona, Kasics Ilona, Szervánszky Péter közreműködésével	
1941. december 14.	Mozart emlékhangverseny II. Milanoi Kvartett (B-dúr, K.V. 210.)* III. Hegedűverseny (G-dúr) K.V. 210) II. Divertimento (D-dúr, K.V. 131.)		*a 16 éves Mozart Olaszországban komponált művei közül

Időpontok	Műsor	Közreműködők	Megjegyzések
1942. január 11.	Brahms: Kürt-trió Esz-dúr, Op.40. Beethoven: Esz dúr Szeptett op. 20.	Ditrói-Csiby József zongora, Kresz G. hegedű, Romagnoli Ferenc kürt Kresz Géza, Tátrai Vilmos mélyhegedű, Frank Lajos gordonka, Novák László gordon, Váczi Gyula klarinét, Keleti Frigyes fagót, Romagnoli Ferenc kürt	
1942. február 8.	César Franck: A-dúr szonáta Othmar Schoeck: – Parabase (Goethe) – Mit einem gemalten Bande (Goethe) – Gekommen ist der Maie (Heine) – Keine Rast (Hesse) – Nachruf (Eichendorff) – ImWandern (Eichendorff) Antonin Dvorák: A-dúr zongoraötös Op. 81.	Laugs Richard, Kresz Géza Durigó Ilona Laugs Richard, Kresz Géza, Hegedűs Miklós, Tátrai Vilmos, Frank Lajos	
1942. március 1.	Händel: Concerto Grosso G-dúr op. 3. No. 3. Régi énekek és táncok: Rameau, Lully Debussy Mozart Bartók: Román táncok	oboaszóló: Gáti Zoltán hegedűszóló: Szervánszky Péter zongora: Károlyi Gyula	
1942. október 18.	Dall'Abaco: Concerto da chiesa, A-moll, Op.2. No. 4. J. Chr. Bach: Sinfonia Concertante A-dúr, hegedűre és gordonkára J. S. Bach: 169. kantáta J. S. Bach: d-moll zongoraverseny	 Hegedűs Miklós és Frank Lajos Basilides Mária Wehner Tibor	

Időpontok	Műsor	Közreműködők	Megjegyzések
1942. november 8.	Beethoven műsor	Kresz Géza kamaraegyüttese Dohnányi Ernő közreműködésével	
1943. február 7.	Marenzio: Áradt a fény Dowland: Könyörögjek-e Lassus: A malom Lassus: Visszhang Bach H-moll partita hegedűre Bach Goldberg variációk Kodály: Akik mindig elkésnek Kodály Esti dal	Budapesti Kamarakórus, vezényel: Paulovits Géza Kresz G. Shumann zongorakíséretével Böszörményi Nagy Béla Budapesti Kamarakórus	
1943. március 7.	Vivaldi: Sinfonia Piccola (G-dúr) Paradisi: Szonáta Á-dúr Dom. Zipoli: Pastorale (Bartók átirata) Ignoto: Italiano Vincenzo Galilei: Gagliarda Domenico Scarlatti: két szonáta Pergolesi: Stabat Mater	Kresz Géza kamarazkr. Ticharich Zdenka K. Sztojanovich Lily, Durigó Ilona, Szilágyi Erzsébet Leány- gimnázium kamarakórusa B. Sztojanovich Adrienne vezeté- sével, Kresz G. kamarazkr.	
1943. április 4.	Mozart és kortársai	Kresz G. kamarazkr., és Báthy Anna	csak a műsor előzetes programja van meg
1943. október 17.	Händel: Szonáta G-moll, op. 2. 2 hegedűre Duettek szoprán és alt-hangra: Benedetto Marcello, J. Philipp Krieger J. S. Bach Brahms: Klarinét-ötös Op. 115. h-moll	Kresz Géza, Hegedűs Miklós Báthy Anna és Basilides Mária (zongorán kísér Madarassy Albert) Váczi Gyula klarinét, Kresz Géza, Hegedűs Miklós hegedű, Kocsis László mélyhegedű, Frank Lajos gordonka	

Időpontok	Műsor	Közreműködők	Megjegyzések
1943. november 14.	Monteverde (sic!): Nyitány és közjáték az Orfeo c. operából Monteverde: Ariadné panasza. Ária J. S. Bach: Zongoraverseny két zongorára C-dúr Händel: V. Concerto grosso, g-moll	 Durigó Ilona Szegedi Ernő és Vásárhelyi Magda	Monteverdi halálának 300. évfordulójára
1943. december 5.	Mozart: Zongoranégyes, Esz-dúr, K.V. 493. Debussy: Zongora-hegedű szonáta Schubert: D-moll vonósnégyes „Der Tod und das Mädchen"	Faragó György, Kresz Géza, Kocsis László, Frank Lajos Faragó György, Kresz Géza Kresz Géza, Tátrai Vilmos, Kocsis László, Frank Lajos	
1944. február 13.	Bach-műsor Két korál: – Jöjj szép halál – A dal, Jehova, Hozzád szálljon Szonáták: – c-moll zongorára és hegedűre – g-moll szóló hegedűre – É-dúr zongorára és hegedűre Partita c-moll zongorára	Böszörményi Nagy Béla és Kresz Géza közreműködésével Durigó Ilona növendékeiből alakult kamarazkr. Veress Endre vezényletével	Durigó Ilona emlékére
1944. március 5.	Kodály-Bartók: Dalok a népdalgyűjteményből Veress Sándor: Három erdélyi tánc* Mozart: Ária az „Il re pastore" c. műből Mozart: Kis éji zene		*bemutató előadás
1944. március 26.		Kresz Géza és Dohnányi Ernő közreműködésével	csak a műsor előzetes programja van meg

Zusammenfassung

Im Musikleben des Ungarischen Nationalmuseums (UNM) ist die von Géza Kresz initiierte Matineereihe zwischen 1938 und 1944 ein interessantes Moment.

Die Konzerte wurden durch den Freundeskreis des UNMs organisiert. Das Ziel der Reihe war es, im Prunksaal das ehemals lebendige Konzertleben des Museums und gar die Tradition des niveauvollen Kammermusizierens des 18. Jahrhunderts wiederzubeleben.

Geza Kresz verpflichtete sich aber einer viel größeren und vielschichtigeren Aufgabe. Mit Hilfe seines Kammerorchesters und durch die Mitwirkung namhafter Künstler begann er eine allgemein bildende musikalische Tätigkeit. Die Idee und die Herangehensweise waren im damaligen Ungarn gänzlich neu. Ihre Wirkung ist jedoch bis heue spürbar: Alle Generationen nach Geza Kresz folgen dem von ihm eingeschlagenen Weg.

Sowohl die Programmgestaltung der musikalischen Matineen (neben den Stücken bekannter „großer" Komponisten wurden auch Werke der sog. kleinen Meister aufgeführt) als auch die Wahl der mitwirkenden Musikensembles (Kammerorchester) waren in der damaligen Zeit bahnbrechend neu. Durch die Nutzung der besonderen Gegebenheiten und Möglichkeiten eines Museums (eine Konzertkarte berechtigte zum Besuch einzelner Ausstellungen) schuf Geza Kresz die bis heute existierende neue Gattung der „Musikalischen Matineen", die sich immer weiter entwickelt und sich immer mehr entfaltet.

Ritoók Ágnes

KRYŠTOF KROPAČ Z NEVĚDOMÍ A NA BZENCI SÍRKÖVE A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN

1910-ben a szakolcai (Skalica SK) polgármester megkeresése nyomán a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségosztálya – Éber László javaslatára – töredékes sírkövet vásárolt Szakolcáról, Timföld Vilmostól.[1] A darab 1998 óta állandó kiállításon, a középkori kőtárban látható. Az egykor alatta nyugvó halott kiléte és a kő hosszú szakaszon épen maradt felirata – az 1535 évszám kivételével – mind ez ideig homályban maradt. A darab a szakirodalomban ismert volt, részletes leírása és cseh („szláv") nyelvű köriratának megmaradt részlete azonban e közleményben olvasható először.[2]

A sírlap nagysága 216×70×27 cm, vöröses homokkő, nagyobb felületen fehéres, meszes lerakódásokkal. (1. kép) A keretét egykor mind a négy oldalon gótikus minuszkulákból álló felirat alkotta, amely sértetlenül, teljes szélességében (10 cm) csak a kőlap felső részén maradt meg. A keretben jobbra-előre tekintő páncélos vitéz áll. Fején Maximilian típusú, felemelt rostélyú sisak van, a nyak peremén zsinórdísz fut körbe. A korai reneszánsz stílusú páncélzat mellvértjének felső részét ugyancsak zsinórdísz szegélyezi, felületén a farkasfogminta az 1500–1520 között itáliai műhelyben készült, viszonylag ritka darabok jellegzetessége. A sisak alól kibukik a sűrű, előrefésült, rövid haj. Szeme nagy, kiülő, az orr és száj sérült, az arc húsos. A hangsúlyosan karcsú derekat keskeny bőrszíj övezi, amelynek vége az öt lemezből álló, rövid szoknyára simul. A karral párhuzamosan, széles közzel bordázott vállvért szélét szegecselt pánt hangsúlyozza. Ugyanez látszik a könyök-

1 A polgármester első, 1910 tavaszán írt levele elveszett, csupán Hampel József válasza és az ezt követő levélváltás, valamint a számla maradt meg: Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban MNM), Központi Adattár 130/910, 214/910, 230/910, UN 236/910. Ltsz.: MNM Régészeti Tár 97/1910.

2 Lapidarium Hungaricum I. Szerk.: Horler Miklós. Bp., 1988. No. 155.; *Várady Zoltán*: A középkori latin betűs epigráfia íráskorszakai, a feliratok érdekességei és kiegészítési lehetőségei. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 124. (2006) 39–52. 40. (3. jegyzet); *Lővei, Pál*: Künstlerische Beziehungen in der Grabmalkunst der westlichen und nordwestlichen Gebiete des Königreichs Ungarn im Spätmittelalter. Galéria 2004–2005. Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave (2006) 123–138. 135–136. (a 74. jegyzetben közli a felirat néhány részletét is); *Lővei Pál–Engel Pál–Radocsay Dénes–Varga Lívia*: A középkori Magyarország síremlékeinek katalógusa. Kéziratos adatbázis (folyamatosan bővítve, a 2018. március 26-i állapot CD-re írva) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet Adattára. Ltsz.: MI-C-I-234. A szakolcai sírkövek feldolgozása: Lővei Pál.

1. kép
A Magyar Nemzeti Múzeum Szakolcáról származó sírköve (Fotó: Kardos Judit)

és térdvérten is. A vitéz enyhén hajlított jobb lábán a kor újítása, medvetalp alakú páncélcipő van.[3] A bal lábat pajzs takarja. A pajzs közepén címerpajzs. A csonka címerképen hatágú csillag részlete jelenik meg. Az ágak középvonalát hosszanti él jelzi; minden második ág végén heraldikus liliom. A címerkép felett csősisak, a hármas sisakdíszből csak egy maradt meg épen. A sisaktakarót növényi inda alkotja. Az alak bal karját a pajzs részletével és a csatlakozó hosszoldal feliratos keretével együtt a másodlagos felhasználás során vághatták le. A vitéz jobb felkarjának támaszkodó zászlórúd végén a zászló gazdagon hullámzó textilje párnaként tölti ki a fej mögötti, a keret és a felkar által határolt mezőt.

A körirat megmaradt részlete: Letha·ie·1535·wsobotu / [...] /znewied[...] /yni·atuto·pochowan·gest·ghoz·dussi·-panbooh·racz·milostiw·beiti (Az Úr 1535. évében, szombaton [...znewied...] és itt van eltemetve, lelkének az Úr kegyelmezzen.)

A sírlap személyre vonatkozó adatsora tehát megsemmisült, a feliratból csupán a szokványos záró formula maradt meg, és néhány – kezdetben értelmezhetetlen – betűcsoport.

Az azonosítást a lelőhely és a címerkép alapján lehetett megkísérelni.

A lelőhely

A leltárkönyv részletesen leírja a kő lelőhelyét: „Szakolczán a régi városi sörfőzde (a város fala mellett) árpalé levezetésre szükséges csatornájának része volt."

Szakolca város sörfőzdéje 1584-ben ott állt, ahol a településen keresztülfolyó patak elhagyta a várost.[4] Ugyanezen a helyen, a városfal mellett tűnik fel az 1768-ban készült térképen is, részletező jelmagyarázattal: „13 Braxa civitatis cum adnexa transmuros inela jugali pro pulenta".[5] (2. kép) Az épülethez vezető utca 1913-ban is „Sörfőző utca",[6] ma Pivovarská. Ez volt tehát a város régi sörfőzdéje, a kő lelőhelye.

---

3 A páncélzat leírása *Töll László*: A harci vértezetek története (History of Military Armour). PhD értekezés. Debreceni Egyetem BTK 2009. 247–254. alapján készült.

4 *Žemberová, Renáta–Kvetanová, Gabriela*: Skalica – Pamiatkova zóna. Zásady ochrany pamiatkového územia. (textová časť) Krajský pamiatkový úrad Trnava. 2015. 5. http://www.pamiatky.sk/Content/PZ_ZASADY/Skalica/PZ%20Skalica_zasady%20ochrany.pdf (2018. március 7.)

5 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/1922/view/?pg=4&bbox=-3851%2C-7666%2C9171%2C-254 (2018. március 7.)

6 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/13296/view/?pg=12&bbox=-1787%2C-7491%2C11236%2C-79 (2018. március 7.)

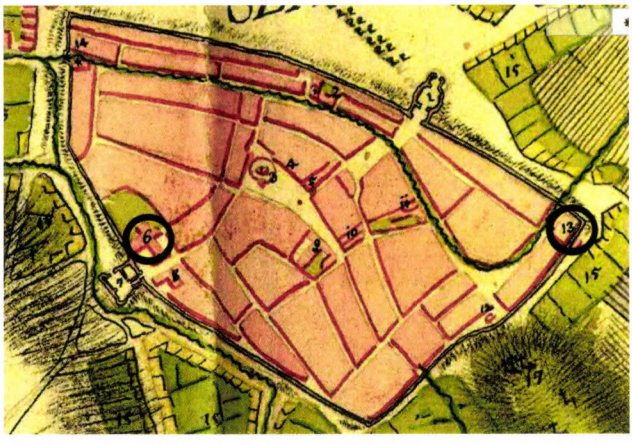

1

2

2. kép

Szalóky, Nepomucenus: Planum liberae reae civitatis Szakolczae 1768. Részletek.

1. A város alaprajza (kiemelve: ferences kolostor és a sörfőzde);

2. A térkép eredeti jelmagyarázata. (Magyar Nemzeti Levéltár. Térképtár. S 11 – No 471:1)

A régi sörfőzdéhez a legközelebb eső egyház a 11–13. században épült Szent György rotunda. A várossá válás idején a kétszintessé emelt épület őrtoronyként tagozódott be a város erődítésrendszerébe. Az alsó szint továbbra is kápolnaként működött. Újabb jelentős átépítésre a barokk időszakban került sor, a nyílások és a boltozat átalakítása mellett kripták is létesültek ebben a periódusban.[7] A 16. században azonban még nem temetkeztek a templomban, így a kő eredeti helyét távolabb kell keresni.

7 *Drahošová, Viera*: Rotunda sväteho Juraja v Skalici. In: *Drahošová, Viera–Bača, Robert–Pirkl, Jaromír–Cyrian, Michal*: Skalica. Skalica, 2014. 439–440.

A címer, a család és a halott

A csonka címerábra formaváltozatait a cseh és morva heraldikai szakirodalom három, egymáson keresztbe fektetett liliomként írja le. Ez a címer a sziléziai eredetű morva Kropač z Nevědomí család jelképe.[8] A felirat „znewied" betűcsoportja így ennek a településnévnek a töredéke. A család egyik, magyar történeti összefüggésben is jól ismert tagja, Mikulaš Kropač, Hunyadi Mátyás (1458–1490) híve, 1470-től a berencsi váruradalom birtokosa.[9] 1476 októberében tagja volt Aragóniai Beatrix nászkíséretének.[10] Pozsonyban háza volt 1482-ben.[11] 1485 után a Mátyás király által elfoglalt osztrák tartományokban főkapitányi rangban helyettesítette Szapolyai István tartományfőnököt annak távollétében.[12] Az 1484-ben felszentelt szakolcai ferences kolostor[13] alapítóinak és jótevőinek sorában első helyen említik,[14] szerepe csak a 18. századtól merülhetett feledésbe.[15] 1493–1495 között salgói várnagy.[16] 1523-ban azonban Mikulaš Kropač nem volt már az élők sorában.[17]

---

8 *Pilnáček, Josef*: Staromoravští rodové. Vidin [Bécs], 1930. 34.

9 DL 102871: „...fidelis n[ost]ri Egregij Nicolai Kropach de Newijedon Aule n[ost]re familiar[is]..." (1470); DL 17576, DL 49812: „...Nicolai Kropach aule n[ost]re milite..." (1474); A szakirodalomban a név több változatban is szerepel: Kropach, Kropacz, Kropac.

10 *Gerevich Tibor–Jakubovics Emil–Berzeviczy Albert*: Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Monumenta Hungariae Historica. Diplomata 39. Bp., 1914. No. XXI., 28.

11 *Varsik, Branislav*: Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia. Bratislava, 1956. 35. Varsik művének vonatkozó adataiért Dr. Richard Drška történésznek (Muzeum Zahorie, Skalica, Szlovákia) tartozom köszönettel.

12 *Kubinyi András*: Mátyás király. Bp., 2001. 81.; *Kubinyi András*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás és Jagelló-kor hadtörténete. Bp., 2007. 100.

13 *Drahošová, Viera*: Františkáni. In: *Drahošová, V.–Bača, R.–Pirkl, J.–Cyrian, M.* i. m. 678.; *Hoferka, Martin*: Františkáni v Skalici – duchovný a kultúrny odkaz. http://www.zahorskemuzeum.sk/fratniskani-v-skalici-duchovny-a-kulturny-odkaz/#respond (2018. március 7.)

14 „...Conventus Fratrum Minorum de Observatia fundatus est vicinis Benefactoribus, nempe Kropácsionibus, qui fuerunt domini Berencsiensis..." *Frierdrich, Urban*: Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordini Minorum S. P. Francisci. Pars I. III. Conventus Szakolczensis ad B. Matrem de Compassione N. 27. http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/irodalom/Fridrich_Historia.I.pdf (2018. június 8.)

15 Az 1646-ben pusztító pestisjárványban minden szerzetes meghalt. A kolostort újjá kellett alapítani. Ekkor a Czobor család kérelmezte, hogy „a Kropácsy család magva szakadtával ő ismertessék el tényleges fundátornak és patrónusnak". Ez az elismerés a vele járó jogokkal és kötelezettségekkel együtt – egy 1680. évi oklevél tanúsága szerint – meg is történt: Szakolcai Historia Domus (kivonat). Magyar Ferences Levéltár, VIII. fond Idegen rendházak iratai. (továbbiakban Historia Domus) 3.

16 *Belitzky János*: Salgótarján története a feudalizmus korában (896–1848). In: Salgótarján története. Szerk.: Szabó Béla. Salgótarján, 1972. 28.

17 DL 102885: „...quondam Nicolao Kropach..." (1523.) A forrásokban az 1520-as években felbukkanó hasonnevű unokaöccse Thurzó Szaniszló olmützi püspök familiárisa volt 1517–1531 között. Szolgálatai fejében Želetice birtok jövedelmét élvezhette: *Baletka, Tomáš:* Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků. Sborník archivních prací 54. (2004) 1. sz. 3–236. 69.

A család és a ferences kolostor közti kapcsolat alapján joggal feltételezhető, hogy a kő egy 1535-ben elhunyt és a ferences templomban eltemetett családtag maradványait fedte.

Mikulaš Kropačnak négy fia volt: Kryštof, Ján, Jindřich/Emericus, és Václáv.[18] Ján a boroszlói (Wrocław) káptalan dékánja, 1516-ban a bécsi egyetem hallgatója – egyházi méltóságával a sírkövön megformált páncélos vitéz nem egyeztethető össze. Jindřich/Emericus 1491-ben kezességet vállalt apja nevében egy, a bzezini lakosokkal kötött egyezségben.[19] Ugyanő intézkedett apja holicsi birtokrésze ügyében is 1493-ban.[20] 1502-ben a berencsi uradalmat szintén „egregius Emericus Kropach de Newednom" adta át.[21] 1510 körül hunyt el. Egyszerű megformálású, erősen kopott sírköve másodlagos helyzetben maradt fenn az ivanovicei Szent András-templom temetőjében.[22] Vencelnek már özvegyét, Afra z Leskovcet említik 1522-ben. Az asszony ekkor az olmützi püspök, Thurzó Szaniszló kroměřiži udvarában tartózkodott.[23] Kryštof 1510-ben a szakolcai városházán tanúskodott egy városi tulajdonú halastó bérbeadásának ügyében.[24] (3. kép) Életben volt még 1518-ban is, amikor egy falu eladási ügyletben vállalt kezességet.[25] 1521-ben és 1522-ben Thurzó Szaniszló püspök környezetében tűnt fel, mint fontos megállapodások tanúja.[26]

A halálozások idejét és a Szakolcával való kapcsolatot tekintve a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött sírkő legvalószínűbben Kryštof Kropač temetkezésének helyét jelölte.

---

18 1493-ban együtt perlik a négy testvért: *Brandl, Vicentius*: Libri citationis et sententiorum seu Knihy půhonné a nálezové. Tom VI. Půhony olomucké od r. 1483–1493. Brunae, 1895. 313., 330.; https://ia800302.us.archive.org/11/items/libricitationum01brangoog/libricitationum01brangoog.pdf (2018. március 7.); *Pilnáček, J.* i. m. 34.

19 http://www.starybzenec.cz/listiny-a-regule/listina-o-smiru-mezi-kropaci-z-nevedomi-a-bzencany-z-roku-1491/ (2018. március 7.)

20 *Neumann Tibor*: A Korlátköviek (Egy előkelő család története és politikai szereplése a XV–XVI. században). Doktori (PhD) értekezés. Piliscsaba, 2006. 44. Hivatkozik a pozsonyi káptalan oklevelére: DL-DF 266071.

21 *NeumannT.* i. m. 43.

22 A sírkő felirata latin, formája gótikus minuszkula: *Navrátil, Luděk*: Heraldické památky na architektuře měst v okreše Vyškov. Magisterská diplomová práce. Masaryková univerzitá, Filozofická fakulta. Brno, 2011. 37., kép: 127 (02-02) https://is.muni.cz/th/180542/ff_m/Magisterska_diplomova_prace.pdf (2018. március 7.)

23 *Baletka, T.* i. m. 77.

24 *Drška, Richard*: Skalické radnice. Záhorie 26. (2017) 5. sz. http://www.zahorskemuzeum.sk/skalicke-radnice/ (2018. március 7.) Az oklevél: Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Trnave, pracovisko Archív Skalica, fond: Magistrát mesta Skalica, šk. Acta metalia, fasc. I. a II. 1490–1675. Az adatot és az oklevél fényképeit Mgr. Anna Palkovičová küldte el. Segítségét ezúton is nagyon köszönöm.

25 *Sedláček, August*: Úvahy o Zrcadle Paprockého. Časopis Matice moravské 31. (1907) 204–219. 208. http://biblio.hiu.cas.cz/files/63886 (2018. március 7.)

26 *Baletka, T.* i. m.16., 157. (640. jegyzet)

3. kép
Kryštof Kropač pecsétje, 1510.
(az oklevél adatait lásd a 24. jegyzetben)

A sírkő helye a morva síremlékművészetben

Morvaországban a 16. század első évtizedeitől a síremlékek iránti igény nemcsak a világi és egyházi méltóságok, hanem a nemesség, utóbb a polgárság körében is elterjedt. A fennmaradt világi emlékek ikonográfiai szempontból többé-kevésbé egységesek, mindegyikre jellemző az azonosíthatóságra, az elhunyt emlékének a megőrzésére és a reprezentációra való törekvés. A lovagi sírköveken például jól követhető a páncélok fejlődése, mellettük pedig a feliratok és a családi jelvények az azonosíthatóság mellett megfeleltek a reprezentáció követelményeinek.[27] Ebbe a csoportba tartozik a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött faragvány is.

Kryštof Kropač sírkövének kompozíciója, az arc megmaradt, szinte portrészerű részletei, a páncél és a zászló megformálása Arkleb z Víckova 1538-ban, ugyancsak homokkőből készült sírkövén tűnik fel.[28] A két emlék régies, még a gótikus gyakorlatban gyökerező mély relief technikája is azonos. A pajzs elhelyezése és burjánzó ornamentikája azonban Arnošt Kužel z Žeravic 1524-ben készült sírkövével áll szoros rokonságban. Az utóbbi faragványt Hana Myslivečková egy Thurzó Szaniszló olmützi püspök (1497–1540) környezetében működő műhelyhez köti.[29]

Az emlék megrendelője, Kryštof fia, Ján, Hranice és Zlín várának tehetős birtokosa, előbbinek egyben jelentős építtetője lehetett. A sírkő kompozíciójának szobrászati megformálása

27 *Myslivečková, Hana*: Mors ultima linea rerum. Olomouc, 2014. 39., 42. A kötetet Lővei Pálnak köszönhetően tanulmányozhattam.

28 Uo. 47.

29 Uo. 63–65. Korábban Kužel sírkövét a PH monogrammal jelzett mester műhelyének köréhez kapcsolták: *Hlobil, Ivo–Petrů, Eduard*: Humanism and Early Renaissance in Moravia. Olomouc, 1999. 214–215. A két faragvány rokonságára Lővei Pál már felhívta a figyelmet: *Lővei, P.* i. m. 135.

megfelel a megrendelő társadalmi állásához méltó családi reprezentációnak,[30] és jól beilleszthető az olmützi püspöki udvarhoz kötődő kőfaragó műhely kora reneszánsz síremlékeinek sorába.

Út a serfőzdébe

A temetést követő évben a Kryštof Kropač sírját magába fogadó templomra is a halál csendje borult. Az 1536. évi szakolcai pestisjárványt csupán egy szerzetes élte túl, aki elmenekült a városból. A kolostort végül 1561-ben népesítették be újra a terjeszkedő oszmán birodalom elől a déli országrészből menekülő szerzetesek.[31]

A 17. század első éveiben, 1603–1606 között, a stratégiai szempontból igen fontos helyen, a felső kapu mellett álló templomot és a kolostort különböző zászló alatt harcoló katonai egységek szállták meg. Az épületegyüttes 1607 júniusáig kaszárnya és katonai élelmiszerraktár volt. Bár a ferences (és jezsuita) források protestáns csapatokat vádolnak pusztítással,[32] a legnagyobb károkat mégis Karl von Liechtenstein császári tábornok és Franz von Dietrichstein morva bíboros katonái okozták 1605-ben: a templom kifosztása mellett feldúlták és kirabolták a temetkezéseket is.[33]

1639-ben a városban pusztító tűzvészben a ferencesek épületei súlyos károkat szenvedtek. Egy még pusztítóbb katasztrófa során 1729 szeptemberében megsemmisült az orgona, három harang, a könyvtár számos értékes pergamen graduáléja és kötete. A templom és a kolostor újjáépítése a következő évtizedekben elkerülhetetlenné vált.[34] E munkálatok idején kerülhetett sor a 15–16. század fordulóján készült, és a megelőző években már bolygatott vagy megrongált sírlapok másodlagos elhelyezésére, felhasználására, elajándékozására vagy értékesítésére. Az erőteljes kopásnyomok alapján legkorábban ekkor falazhatták a szentélybe tótselymesi Tharczai János (+1510) hatalmas, vörös márvány sírlapját.[35] A templombelsőben folytatott régészeti feltárás során mindösszesen három, biztosan késő középkori sírlap került napvilágra: a páduai Szent Antal-oltár lépcsőjét Agnes de Cutzendorf 1488-ban faragott sírkövéből alakították ki;[36] egy 16. század elején készült vörös márvány sírlap hátoldalára

30 *Pavlů, Miroslav*: Erby Jana Kropáče z Nevědomí a Veroniky z Leskovce na zámku ve Zlíně a jejich pendant v urbáři hranického a drahotušského panství. Zpravodaj. Klub genealogů a heraldiků Ostrava Dům kultury Vítkovice 39–40. (1989) 18–21. http://www.historie.hranet.cz/heraldika/zkgho/zkgho39-40.pdf (2018. március 7.); *Nebeský, Jiří J. K.*: Kropáčovsko-Leskovský erbovní vývod (Hranice). Genealogické a heraldické listy 15. (1995) 1–2. sz. 38–48. http://jjkn.sweb.cz/heraldika/Kropac.htm (2018. március 7.)

31 *Drahošová, V.* Františkáni i. m. 678.

32 *Zvara Edina*: Ferencesek Szakolcán a korai újkorban. Bp., 2012. 21.

33 Historia Domus 2.; *Drahošová, V.* Františkáni i. m. 678.

34 *Mind'áš, Miroslav*: Výskum františkánského kostola v Skalici (6. časť). Záhorie 3. (1994) 5. sz. 18–19.; Részletekre: Historia Domus 5–7.

35 *Lővei Pál*: Tótselymesi Tharczai János székely ispán (†1510) sírköve. Mediaevalia Transilvanica 7–8. (2003–2004) 1–2. sz. 139–142.; *Lővei Pál–Weisz Boglárka*: A gazdaság- és pénzügyigazgatás szereplőinek szórványos síremlékei a középkori Magyarországon. In: Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Weisz Boglárka. Bp., 2016. 217–263. 257.

36 Az oltárt 1751-ben biztosan megújították: Historia Domus 8.

került az 1651-ben elhunyt Perényi Ferenc és felesége sírfelirata. Ugyancsak a ferences templom korai síremlékei közé sorolható Barbora Vojslavicka z Vojslavic sírkövének töredéke.[37] Kryštof Kropač – feltehetően már megrongálódott – sírlapja pedig az értékesített/elajándékozott kövek között lehetett.

TOMBSTONE OF KRYŠTOF KROPAČ Z NEVĚDOMÍ A NA BZENCI IN THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM

Summary

In 1910 the Hungarian National Museum bought a fragmentary tombstone („memorial") from Skalice. The stone was found in a canal for barley juice of the old brewery, next to the town wall, in secondary position. Identification of the deceased person and reading (and understanding) the Slavic inscription of gothic minuscule have remained unsolved up the present day (with the exception of the date: 1535). (Figs. 1, 2)

The coat of arms (three cross lilies) refers to a Moravian family of Silezian origin, the Kropáčs z Nevědomí. The personal data of the inscription was destroyed, a fragment of the estate name (znewied) and the usual closing formula remained: Letha·ie·1535·wsobotu / [...] /znewied[...] / yni·atuto·pochowan·gest·ghoz·dussi·panbooh·racz·milostiw·beiti

Mikulaš Kropáč was a supporter of king Mathias Corvinus (1458–1490). He was granted with the Branč castle (1470). He is mentioned in the first place among the founders and benefactors of the Franciscan friary of Skalica. But in 1523 he was no longer alive.

He had four sons: Ján, dean of the Wrocław chapter; Jindřich died about 1510, his simple tombstone can be seen in the St Andrew church cemetery at Ivanovice. Václáv's widow is mentioned in 1522. Only one of the four sons, Kryštof was alive in the early 1530s, and he is known to be in contact with Skalica. (Fig. 3) In 1510, in the town hall he testified to the letting of a town-owned pond. He was still alive in 1518, when he was a guarantee for a village sale transaction. His burial place was marked by the slab that originally was laid in the Skalica Franciscan Church, since he was the member of the founding family. The tombstone is stylistically closely linked to the activity of an Olomouc workshop in 1520s and 30s related to the bishopric court of Stanislav Thurzo. The customer of the tombstone might have been Kryštof's son, Ján, a prosperous proprietor of Hranice and Zlin Castle.

In the second half of the 18th century or later the slab was carried for secondary use to the town's brewery, and from there it was bought by the Hungarian National Museum.

37 *Hoferka, M.* i. m. A tanulmány szerint jelenleg a Záhorské múzeum kiállításán.

T. Orgona Angelika

ISMERETLEN ISMERŐS

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÓNKANNÁJA 1524-BŐL

Németh Gáborral – akit, mint a múzeum Pecsétnyomó Gyűjteményének és Öngyűjteményének kurátorát, elődömként tisztelhetek – sajnos nem volt módom személyesen találkozni. Ismeretlen ismerősként mégis jelen van múzeumi mindennapjaimban, szeretetteljes gondoskodásának nyomaira bukkanok lépten-nyomon, amikor a műtárgyakkal foglalkozom. Máig ható, hihetetlenül gazdag és sokrétű életműve a precíz történészi racionalitást az érzékeny, művészi látásmóddal ötvöző, ösztönző példa.

Elődöm munkásságát a mezővárosi kézművesség, ezen belül az önműves emlékek megismerésének szentelte. Az *Önedények* című, 1983-ban megjelent kismonográfiájában a gölnicbányai önkanna szépségét saját rajzaival is érzékeltette.[1] Hazánk egyik legöregebb és egyben legszebb öntárgya hamarosan félezer éves lesz, ezért is érdemes figyelmet fordítani rá. Jelenleg múzeumunk állandó kiállításának része, ám annak egy rejtett szögletében, háttérben, szinte észrevétlenül bújik meg. Az alábbi összefoglalás az újabb kutatási eredmények, valamint Dabasi András csodálatos fényképei segítségével igyekszik bemutatni e régi emlékünk, ismeretlen ismerősünk rejtett titkait.

* * *

Szalay Ágoston (1811–1877), a műgyűjtő és testvére, Szalay László (1813–1864), a történész munkásságát ritkán szokás együttesen emlegetni, holott a két életmű oly mértékben egészíti ki egymást, hogy azokat akár, mai szóval élve, interdiszciplináris projektnek is nevezhetnénk. A kettejük tudós tevékenysége közti reflektív viszonyra utal Szalay Ágoston fia, a múzeumigazgatóvá vált Szalay Imre (1846–1917) is, édesapja gyűjteményét ismertető-értékelő tanulmányában: „Legnagyobb szenvedéllyel a hazai magyar leveleket gyűjtötte, melyeknek legújabb keltjéül a gyűjtése határait, a szatmári béke évét (1711) szabta meg; eddig szándékozott ugyanis testvéröccse, Szalay László a Magyarok történetét megírni, s ezen évig akarta ő is magyar levelek közzététele által az akkori hazai magánviszonyokat illusztrálni."[2]

---

1 *Németh Gábor*: Önedények. Bp. 1983. 15–18.

2 *Szalay Imre*: Szalay Ágoston régiséggyűjteményének ismertetése. Századok 11. (1877) 586–598., 587.; *Deák Farkas*: Szalay Ágoston emlékezete. (Értekezések a történeti tudományok köréből) Bp. 1879.

1–4. kép.
A gölnicbányai varga céhkanna
(Fotó: Dabasi András)

5. kép
A fülön beütött ónjegyek
(Fotó: Dabasi András)

A több ezer darabos oklevélgyűjtemény mellett jóval kevesebb figyelmet kapott Szalay Ágoston 1464 darabos műgyűjteménye, amelyet halála után, 1877. augusztus 9-én 10.000 forintért vásárolt meg a Magyar Nemzeti Múzeum. Az „egyszerű házi élet", a mindennapok történetének használati tárgyai között, a bábsütőformák,[3] cserép- és rézedények és pecsétnyomók között szép számmal akadtak óntárgyak is, amelyek zömét Szalay soproni tartózkodása idején, 1860 és 1863 között gyűjtötte. Akkoriban a már bomlófélben lévő céhek az evangélikus templom új tornya számára, harangöntéshez ajánlották fel ónedényeiket, amelyeket így Szalay mentett meg a beolvasztástól.[4]

Szalay óngyűjteményének legrégebbi és egyben legmívesebb darabja az a kanna, amelyet a vonatkozó szakirodalom a gölnicbányai (Gelnica, Szlovákia) csizmadia, illetve varga céhhez köt. Az ónedény már a múzeum Régiségtári Naplójába[5] és Szalay Imre gyűjteményismertetésébe is ezzel a meghatározással került be.[6] (1–4. kép) A tárgy provenienciája tehát Szalayék számára magától értetődő volt, és mivel a kannán semmi nem utal eredeti tulajdonosaira, használóira, valamilyen egyéb, ma már ismeretlen forrásból származhatott ez az információ. Az első csizmadia céhek csak a 16. század végén alakultak meg a Magyar Királyság területén, az első varga céh viszont már 1447-ben megjelent Sopronban, majd a 15–16. században számuk egyre szaporodott, tehát kizárólag az utóbbiról lehet szó Gölnicbánya esetében is.[7]

A szepességi bányaváros, Gölnicbánya a kanna készítését megelőző évtizedekben, ezüst- és rézbányászatának köszönhetően valódi virágkorát élte. Fönnmaradt a városi

3 *Weiner Mihályné*: Szalay Ágoston mézeskalácsforma-gyűjteménye az Iparművészeti Múzeumban. Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei 2. (1955) 163–185.

4 *Szalay I.* i. m. 596.

5 „Göllnitzbányai, 54 cm magas ón-céhkorsó 16 szent vésett képével 1524." Az eredeti okmány a második világháborúban megsemmisült, de másolatban a napló végén megtalálható. Régiségtári Napló. Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Adattár, 41., 112.

6 *Szalay I.* i. m. 596.

7 Magyar néprajz. Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. III. Anyagi kultúra. 2. Kézművesség. Szerk.: Domokos Ottó. Bőr- és bőrfeldolgozó ipar (tímár, varga, csizmadia, szíjgyártó, szűcs, kapcakötő, kefekötő, fésűs). http://mek.niif.hu/02100/02152/html/03/8.html#11. (2019. január. 23.)

tanács protokolluma az 1421–1526 közötti időszakról.[8] 1497-ben készült el a település első pecsétnyomója.[9] A város a kora újkorban a Szapolyaiak, majd a Thurzók, Csákyak, és a Rákócziak birtokává vált, önállóságát csupán a 18. században nyerte vissza. Építészeti emlékei közül figyelmet érdemel a ma is álló középkori kőhíd és a 14. században épült, a 15. században átépített Mária mennybevétele patrocíniumú gótikus háromhajós plébániatemplom, értékes berendezésével. Az északi oldalán található szentségtartó ház István kassai kőfaragómester munkája. A bronz keresztelőmedence iglói mester, Johann Wagner műve. A templom kőstalluma prágai kőfaragó munkája, a fából készült pedig az Iparművészeti Múzeum Bútorgyűjteményét gazdagítja.[10]

A gölnicbányai varga céhről csak a későbbi időszakra vonatkozóan vannak adataink. Privilégiumait 1706-ban kapta meg.[11] A 18. század végén az asztalosokkal és tímárokkal egyesült céhként működött, erre vall az Iparművészeti Múzeumban őrzött, 1782-es évszámú fémkanna.[12] Ez persze nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a 16. század elején a gölnicbányai vargáknak önálló céhe és kannája volt. Egyelőre azonban nem ismerünk hitelt érdemlő bizonyítékokat a céhkanna szepességi provenienciájára vonatkozólag.

A kanna fülén látható, háromszor beütött liliomos városjegy újabb probléma elé állítja a kutatókat. (5. kép) Hosszú időn át tartotta magát az a vélekedés – nem függetlenül a gölnicbányai eredeztetéstől – hogy az edény a szepességi bányavároshoz közeli Kassa ónműves mestereinek remeke lenne.[13] Holl Imre azonban a középkori magyarországi ónműves emlékekről szóló tanulmányában megcáfolta ezt, és a beütést a sziléziai Neisséhez (ma Nysa, Lengyelország) kötötte.[14] Sem Kassa, sem Neisse városjegye nem maradt

---

8 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) U 672 (https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/276512/?pg=204&bbox=-374%2C-2963%2C3153%2C-808) (2019. január. 23.)

9 Gölnicbánya város pecsétje. 1497. okt. 22. MNL OL V 8. No. 1237. (másolat)

10 Iparművészeti Múzeum, Bútorgyűjtemény, ltsz.: 64.266.1. *Batári Ferenc*: Művészet és mesterség. Fa, bútor. Bp., 1989. 24–27.; *Vadászi, Erzsébet*: La stalle de Gölnicbánya. Ars Decorativa 6. (1979) 47–70.; *Hajnóci R. József*: A szepesi bányavárosok története. Lőcse, 1903.; *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp., 1880. 331.; *Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp., 1934. 126–136.; *Divald Kornél*: Iparművészeti emlékek. Szepesvármegye művészeti emlékei 3. Szerk.: Vajdovszky János. Bp., 1907. 10., 13., 38.

11 *Szádeczky Lajos*: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Okirattárral (1307–1848) Bp. 1913. 261–262. Az önkanna azonosítója: Iparművészeti Múzeum, Ötvösgyűjtemény, ltsz.: 20789.

12 A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere 2. Szerk.: Éri István–Nagy Lajos–Nagybákay Péter. Bp., 1975. 264.

13 *Éber László*: A bronz és az ón. In: Az iparművészet könyve. III. Szerk.: Ráth György. Bp., 1912. 127–196. 193.; *Hintze, Erwin*: Süddeutsche Zinngiesser III. Tauberbischofsheim bis Zwiesel. Mit Anhang: Elsass, Österreich, Schweiz, Ungarn. (Die Deutschen Zinngiesser und Ihre Marken VII.) Leipzig, 1931. 417.; *Horváth Henrik*: A kézműipar új formái. In: Magyar művelődéstörténet. II. Magyar renaissance. Szerk.: Domanovszky Sándor. Bp., 1940. 600.; *Weiner Mihályné*: Önművesség. Bp., 1971. 22., 2. kép; *Weiner, Piroska*: Zinngiessermarken in Ungarn. 16–19. Jahrhundert. Bp., 1978. 56.; *Németh G.* i. m. 17.

14 *Holl, Imre*: Zinn im Spatmittelalterlichen Ungarn I. Acta Archaeologica 39. (1987) 313–335., 333–335.

fenn a kanna készítésének időszakából. Kassa parányi hitelesítő ötvösbélyegein egy liliom látható, viszont az önöntők későbbi jegyein már a város teljes címere szerepel, a pólyázott pajzs fölött három liliom lebeg.[15] A kannán látható liliomos bélyeg Neisse későbbi, 16. század második feléből ismert városjegyével mutat egyértelmű rokonságot.[16] Az edény formája, díszítése alapján is egyértelműen a sziléziai városhoz köthető és a Schleifkanne típusába sorolható.

A cseh korona fennhatósága alá tartozó sziléziai, német nyelvű városi iratokban a 14. század közepétől jelennek meg az önöntők nevei. A század végére a kannaöntők egyes helyeken céhekbe tömörültek. A 15–16. században a központi szerepet betöltő Boroszló mellett Hirschberg, Löwenberg, Sagan, Schweidnitz, Liegnitz, Görlitz és Neisse városaiban is magas színvonalú önöntőipar bontakozott ki. Az önműves mesterek legszebb terméke az impozáns „Schleifkanne" volt. Elsősorban a céhek használatára szánták. A céhek összejövetelei a város társadalmi életének mozgatórugói voltak, s a reprezentatív lakomák fényét a gazdag menüsorok mellett a pompás asztali edények is emelték. A Schleifkanne-típus legfeltűnőbb ismertetőjegye az edény palástjának függőlegesen vagy poligonálisan fazettált felosztása, amelyet az eredetileg hengeresre öntött köpenyből trébeléssel készítettek. Az edény vízszintesen egy, két vagy három zónára tagolt, utóbbi esetben az alsó és felső zóna mérete megegyezik, a középső zóna pedig szélesebb. A magasságot hangsúlyozó keskeny, felmagasodó mezők a gótika formavilágából fakadnak. A gazdagon vésett kannákon, oszlopokkal tagolt mérműves fülkékben szentek figurái sorakoznak. Az igényesebb díszítményeket rézmetszők vagy vésnökök készítették. A Schleifkanne jellemző díszítési módja a gravírozás, amelyre az ón anyaga különösen alkalmas. A sziléziai Schleifkannék vésett díszítményei a garvírozóművészet egyik csúcspontját jelentik.[17]

A kannákon látható szentábrázolások művelődéstörténeti értékelésekor nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a középkori kézművesek társulatai, noha elsősorban gazdasági, politikai célból létrehozott érdekvédelmi szervezetek voltak, a tisztán vallási alapon szerveződő testvérületekhez, kalandos társaságokhoz ((con)fraternitas, Brudereschaft), confraternitas wlgo kalandus) hasonlóan vallásos társaságként is működtek. Szabályozták tagjaik vallási kötelezettségeit, gondoskodtak tagjaik temetéséről, a gyászmisékről, a körmenetekben közösen vonultak fel. Előfordult, hogy a céhek oltártársaságként jelentek

---

15 *Németh Gábor*: Felső-Magyarország önművessége a XVI–XVII. században. Egyházi használatban levő önedények, különös tekintettel a kassai kannagyártó céhre. Művészettörténeti Értesítő 30. (1981) 3. sz. 177–186.;

16 *Hintze, Erwin*: Schlesische Zinngiesser. (Die Deutschen Zinngiesser und Ihre Marken IV.) Leipzig, 1926. 255–256.

17 *Hintze, Erwin*: Formengeschichte des schlesischen Zinns. In: Festschrift zum 25jährigen Jubiläum des Schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer. Hrsg.: Karl Masner–Hans Seger. Breslau, 1924. 47–73.; *Haedeke, Hanns-Ulrich*: Zinn. Zentren der Zinngießerkunst von der Antike bis zum Jugendstil. Leipzig, é. n. 77–81.; *Dolz, Renate*: Zinn. (Antiquitäten). München, 1970. 16., 44–49.; *Nadolski, Dieter*: Zunftzinn. Leipzig, 1986. 140–193.; *Mory, Ludwig–Pichelkastner, Eleonore–Höfler, Bernd*: Bruckmann's Zinn-Lexikon. München, 1977. 91–92., 257.; *Bocaud, Philippe–Frégnac, Claude*: Les étains. Des origines au début du XIXe siècle. Fribourg, 1978. 78–81.

meg, oltáradományokat tettek. A testvérületek és a céhek egyaránt a közösségi életet is szolgálták, az ünnepségekkel járó közös étkezések mindkét társaságra jellemzőek voltak. Pusztán a terminológia alapján nem mindig lehet elkülöníteni a két típust, hiszen a céh és a testvérület szavakat gyakran egymás szinonímáiként használták.[18]

A korai kannák egyértelműen gótikus alakjaival szemben a későbbiek szentjei már a korareneszánszra jellemző ruházatot viselnek, és a mérművek helyére bőségszaruk és virágkosarak kerülnek – még ha a kanna formája késő középkorinak is hat. A már hengeres testű kannákon az egykori fazettált beosztást a vésett díszítéssel érzékeltetik. A lapos fedelek rendszerint profilált fedélgombot vagy ülő állatalakot, általában oroszlánt hordoznak, billentő segítségével nyithatók. A kannák lábazatszerű lábakon állnak, melyek ugyancsak állatalakokat, például guggoló oroszlánokat, vagy emberalakokat ábrázolnak. A golyó alakú lábak másodlagos, későbbi rátétek. Az edény füle lendületesen ívelt, alsó része gyakran díszesen kiképzett, képzeletbeli lényekkel, sárkányokkal díszített, amely alakok egy újabb, pótfogantyút mintáznak, az edény súlya miatt.

A típus nevének eredete bizonytalan. A német *schleifen* igét a fen, köszörül / csúszik / cipel, vonszol értelemben is használják, míg a *Schleife* főnév jelenthet hurkot, kanyarulatot is. A szemantikából kiinduló megfejtési kísérletek a következők: A.) a felületi megmunkálásra, csiszolásra vonatkozik az elnevezés. B.) A kanna olyan nehéz volt, hogy nem emelték, hanem húzták az asztalon. Az edényeket *Pipe*-nek nevezett sárgaréz kiöntőcsőrrel látták el, így lehetett kényelmesen kinyerni belőlük az italt. A kiöntőcsőr a fenék közelében helyezkedett el, és mivel a kannáknak vagy csak alacsony lábuk volt, vagy nem is létezett lábuk, ezért az edényt az asztal széléig kellett vonszolni, (*schleifen*) ha abból valaki ki akarta magát szolgálni. Frank nyelvjárásban a *schleifen* ma is a nehéz tárgyak cipelését jelenti. Tehát a fogalom keletkezéséhez a nehéz kannák mozgatása is hozzájárulhatott. C.) A *schleif*, azaz kanyarulat az edény íves fogantyújára utal. D.) A *schleifen* a legénnyé avatás szokására utal, amely a legényvizsgát követte. Ez alkalommal a többiek tréfálkoztak vele. A schleifen tehát tréfásan az inas legénnyé „köszörülését", „csiszolását" jelenti, illetve az avatással járó italozást is.[19]

A legényavatás szertartása szerte Európában szokásban volt. Néhol keresztelőnek hívták az eseményt, melynek során vízzel, borral vagy sörrel keresztelték meg az újdonsült céhlegényt. A kanna feltöltése is a kitanult inas feladata volt, aki emiatt nagy adósságba verte magát, de csak így vívhatta ki a céhlegények tiszteletét. Egyes helyeken egy utolsó, csengős pofont is kiosztottak ünnepélyesen a legénnyé avanzsált inasoknak, sőt egyéb túlkapások is előfordulhattak, amelyet a városvezetés sem mindig nézett el. Zürich város tanácsa 1681-ben megtiltotta a legényavatással járó szokások – gyalulás, köszörülés, prédikálás – gyakorlását, a mértéktelen ivászattal egyetemben.[20]

---

18 *Kubinyi András*: Vallásos társulatok a késő középkori magyarországi városokban. In: *Uő*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. 341–352.

19 *Bocaud, Ph.–Frégnac, C.* i. m.; *Mory, L.–Pichelkastner, E.–Höfler, B.* i. m. 257.

20 *Nadolski, D.* i. m.

Ahogyan az a szórványos okleveles említésekből nyilvánvaló, a kannatípus híre messzire eljutott, egyrészt a Szileziában megfordult külföldi önöntő legények, másrészt a kivándorolt szileziai önöntők révén. A Nürnbergben, 1500 körül készült dürrenmungenaui (Németország) úrvacsorakanna, vagy a villachi (Ausztia) mesterjegyes kanna a szileziai Schleifkannék mintájára készült.[21] Míg szülőföldjükön a 16. század második felében a fazettált kannák egyre ritkábbak lettek, más vidékeken, például cseh, morva, délnémet és elzászi területeken még később is alkalmazták ezt a díszítő eljárást.[22] A 16–17. század fordulóján is készítettek még hasonló kannákat.[23]

E pompás szileziai edénytípusból jelenlegi ismereteink szerint mindössze tíz darab létezik az egész világon. Ezek egyike a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításán – méltatlanul elrejtve, a bártfai enteriőr hátsó traktusában – megbúvó kanna. Jelenleg ez az egyetlen neissei bélyeges Schleifkanne a világon. Korábban létezett egy másik, 1490-es datálású, azonban elveszett a második világháborúban. Ez az edény 70 cm magas volt, 27 kg-ot nyomott, 18 literes űrtartalommal bírt.[24] Nemrégiben internetes aukciókon bukkant fel egy, az elmosódott beütés alapján szintén neissei mesternek tulajdonított kanna. A szentek alakjaival díszített edény fedelén látható címeren céhjelvények és a *Jacob Koch 1570* felirat látható. A tárgy azonban nem a 16., hanem a 19. század, a romantika szülöttének bizonyult.[25]

2009-ben a Görlitz-i Szileziai Múzeum vásárolta meg azt a kannát, amelyet azóta a legöregebb ilyen típusú kannaként tartanak számon. A 36 cm magas edény 1491-es évszámot visel. Az ötoldalú, fazettált kannán bevésett szentek: Mária a gyermek Jézussal, Dorottya, Borbála, Apollónia, és egy ötödik, akinek attributumai egy korábbi rongálás nyomán felismerhetetlenné váltak. Állatfigurák, levelek, liliomok és egy címer az évszámmal töltik ki a mérműves ornamentikát a szent alakok alatt és fölött. Lábai és fedélgombja oroszlánt mintáznak.[26]

---

21 *Wacha, Georg*: Die Zinngießer in Villach. Neues aus Alt-Villach 17. (1980) 9–45.; *Neumann, Dieter*: Neue Hinweise auf Villacher Zinngießer. Neues aus Alt-Villach 24. (1987) 95–119.

22 *Reinheckel, Günter*: Metall im Kunsthandwerk. Staatliche Musseen zu Berlin. Sonderausstellung anläßlich des hundertjährigen Bestehens des Kunstgewerbemuseums Berlin 1867–1967. Berlin, 1967. 181.,188.

23 *Mory, L.–Pichelkastner, E.–Höfler, B.* i. m. 91–92.

24 Manz Gyűjtemény; *Haedeke, H.-U.* i. m. 79.; *Mory, L.–Pichelkastner, E.–Höfler, B.* i. m. 312., 68. kép

25 https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/tennants-auctioneers/catalogue-id-srten10147/lot-f16e44ba-e002-4b80-8583-a4510167a238; https://www.the-saleroom.com/en-us/auction-catalogues/wilkinsons-auctioneers-ltd/catalogue-id-srwil10008/lot-b6cd173d-2999-4437-a60e-a4470186e658 (2019. január 15.); http://www.antiques.com/classified/Decorative-Interior/Antique-Metalware/Antique-Large-German-Pewter-Tankard. (2019. január 15.)

26 http://www.ostdeutsche-sparkassenstiftung.de/projekte/aktuelles/artikel-anzeige/article/gotische-schleifkanne.html (2019. január 16.)

Időrendben a boroszlói önművesek remeke következik, az 1497-es évszámú pék céhkanna, melyet a műfaj legjelentősebb emlékeként tartanak számon.[27] Párdarabjának tekinthető a Schweidnitz-i M mester gyűrűkkel hat zónára tagolt, minuszkuláris feliratokkal díszített pék céhkannája 1498-ból, amelynek szövege nehezen értelmezhető.[28]

Az udvarhelyszéki Hodgya református egyházközségének tulajdonában volt 1801 és 1879 között egy önkanna, amelyet ma már csak leírásokból, rajzokból és a fényképekről ismerünk. A nyolcszögű kanna oldalait szentek bevésett alakjai díszítették, az alsó és fölső zónában pedig állatalakok, címerek sorakoztak. A szájperemnél a kannát a templomnak adományozó házaspár örökíttette meg nevét: *Adták e kannát hogyai Tamási Ká(roly) és Mauchs Joséfa: A. 1801.* A kannát a Székely Nemzeti Múzeumot alapító Csereyné Zathureczky Emília 1879-ben csere útján szerezte meg. 1945-ben, menekítés során, a zalaegerszegi vasútállomáson bombatámadás áldozata lett. Boroszlóban készült a 15. század végén.[29]

A boroszlói műhely vezető szerepet játszott a sziléziai városok önművészetében. A név szerint ismert Hans Grofe *kantrifusor*, azaz kannaöntő mester 1479-ben nyert polgárjogot a városban. Neki tulajdonítják a Keresztelő Szent János levágott fejét ábrázoló mesterjegyet.[30] Egyik ismert munkája a boroszlói ácslegények kannája a 15. század végéről. A kanna eredeti oroszlánlábai megsérültek, a sárgaréz golyólábakat utólagosan forrasztották az edény aljához. A köpeny középső zónájának hatszögletű mezőit fölül és alul ötszögletű lapok fogják közre. A hatszögű mezők a keresztre feszítés jelenetét és szentek alakjait mutatják gazdag, mérműves baldachinok alatt. A fölső és alsó mezőkben a Megváltó és az apostolok mellett világi alakok is feltűnnek, például turbános török, zsoldos, szerelmespár. A fedélen griffek, sárkányok és más képzeletbeli lények vannak felvésve, és a fül alsó része is sárkányfejben végződik.[31]

Hans Grofe műhelyéhez köthető a boroszlói kötélverő céhkanna is, amely a Schleifkanne újabb, korareneszánsz típusának első remeke. Az 1511-es évszámú kannán ábrázolt szentek – Szűz Mária a Gyermekkel, Dorottya, Borbála, Orsolya, Ágnes, Ágota, Valéria, Margit, Katalin – már nem a későgótikát idéző köpenyben, hanem reneszánsz ruhában jelennek meg, és a díszítőelemekre is jellemző a reneszánsz motívumkincs térhódítása. Az alsó mezőkben Krisztus és az apostolok félalakjai láthatók, a felső mezőkben a szentalakok mellett

---

27 Muzeum narodowe, Varsó (Warschau); *Bertram, Fritz*: Das Schicksal der Breslauer gotischen Schleifkannen. Weltkunst 29. (1959) 6.; *Hintze, Erwin*: Schlesische Zinngiesserwerkstätten. Jahrbuch des Schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer. (Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, Zeitshcrift des Schlesischen Altertumsverein) Neue Folge 5. (1909) 169–200.

28 Kunstgewerbemuseum, Köln; Zinn. Kunstgewerbemuseum der Stadt Köln. Bearbeitet von Hanns-Ulrich Haedeke. Köln, 1968. 77.; *Hintze, E.* Formengeschichte i. m. VI. tábla, 48–49.

29 *Barabás Hajnalka*: Rendhagyó kiállítás a Haáz Rezső Múzeumban. A kiállítás klenódiumairól dióhéjban. Örökségünk 2. (2008) 4. sz. 18–19.; *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. I. Pest, 1868. 39.; *Divald Kornél*: A magyar iparművészet története. Bp., 1929. 69., 71.; *Dávid László*: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest, 1981. 139–140.; *Holl, I.* i. m. 331–333.

30 *Hintze, E.* Schlesische Zinngiesser i. m. 37.

31 Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg; *Wühr, Hans*: Altes Zinn. Darmstadt, 1961. 31.; Zünftig! Geheimnisvolles Handwerk 1500–1800. Hrsg.: Thomas Schindler–Anke Keller–Ralf Schürer. Ausst. Kat. Germanisches Nationalmuseum. Nürnberg, 2013. 80–81. Kat. 1.11. (*Ralf Schürer*).

dudán, dobon játszó zsoldosok, kártyázó iszákos alakja is feltűnik. A fedélen egy angyal mondatszalagon az 1511-es évszámot tartja. A Schongauer metszetei nyomán vésett képeket feltehetően a mester fia, Urban Grofe készítette.[32]

A hirschbergi (Jelenia Góra) takácsok kannája 1506-ból még a korai, poligonális típust képviseli. A kannatesten uralkodó megfeszített Megváltó alakja fölé tárcsapajzsot erősítettek, melyen a takács céhcímer látható. Készítője helyi mester, Mathias Halbritter volt, aki harangöntőként is működött.[33] A laubani (Lubán) patkolókovács céhkanna konikus köpenyével viszont már az újabb stílus képviselője. Az 1520-ra datálható edény gyűrűkkel tagolódik három zónára, a középsőben a késő gótikus árkádsor alatt álló szentek ruházata reneszánsz.[34] Az 1523. évszámot viselő, vaskos löwenbergi takácslegény-kanna a típus egyik utolsó képviselője. Különlegessége, hogy Michael Grune takácsmestert is ábrázolták rajta.[35]

A Magyar Nemzeti Múzeum 1524-re datálható kannája zárja a sort a szentalakos edénytípus utolsó képviselőjeként. A kanna fülén háromszor láthatjuk beütve a neissei városjegyet, és kétszer egy ismeretlen mester bélyegét, egy koronás V betűt. Alatta elmosódottan egy nagyobb, kerek bélyeg is felfedezhető, amely a fedél csuklóján is megismétlődik. Neisse városában a legkorábbról ismert önműves mester Mathis Sidenhar volt, aki 1462-ben Boroszlóban kapott polgárjogot. 1470 előtt átköltözött Neissébe. Két harangon maradt fönn a neve.[36] Az első jeggyel is ismert kannagyártó Hans Felsman a 16. század második feléből. A városban a 18. század végéig négy-öt önműves mester tevékenykedett egyidejűleg. Az önműves céhnek két pecsétnyomója maradt fönn, az első a szíjgyártókkal, tűkészítőkkel és rézművesekkel egyesült céhre utal, a második, 1726. évi pedig a már önállósult önműves céhé. Az ónedényeket a porcelán és keménycserép szorította ki fokozatosan a mindennapi használatból, azonban még a 19. században is működtek önművesek, akik ekkor már főként céhedényeket gyártottak. A nysai múzeum 123 darabos ónedény-gyűjteményét – kézműves technikájuk alapján – helyi kézművesek munkáiként azonosították.[37]

A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kanna teljes magassága 542 mm, belmagassága 414 mm. Talpátmérője 200, fedélátmérője 196 mm, tehát enyhén szűkülő, hengeres formájú a kannatest. Űrtartalma 14,33 liter, amely korabeli mértékkel számolva mintegy 10 ejtelesnek felel meg (1 ejtel = 1,41 liter.) Súlya 10,2 kg. A kannatest alsó részén utólagosan beforrasztott

---

32 Muzeum narodowe, Varsó (Warschau); *Haedeke, Hanns-Ulrich*: Zinn. Zentren der Zinngießerkunst von der Antike bis zum Jugendstil. Leipzig, é. n. 79.

33 Kestner-Museum, Hannover; *Hintze, Erwin*: Eine schlesische Zinnkanne vom Jahre 1506 in der Sammlung Oppler in Hannover. Der Cicerone. Halbmonatsschrift für die Interessen des Kunstforschers & Sammlers 2. (1910) 9. Heft 303–306.

34 Museum des Kunsthandwerks, Lipcse; *Hanisch, Anneliese*: Zinn aus der Sammlung des Museums. Museum des Kunsthandwerks Leipzig. Grassimuseum. Leipzig, 1972. No. 5.

35 Muzeum narodowe, Boroszló (Wroclaw); *Nadolski, D.* i. m. 117. kép; *Hintze, E.* Formengeschichte i. m. 48., VII. tábla

36 *Hintze, E.* Schlesische Zinngiesserwerkstätten i. m. 172.

37 *Motyl, Renata*: Wyroby konwisarswa nyskiego w zbiorach Muzeum w Nysie. Opolski Rocznik Muzealny 7. (1982) 159–199.

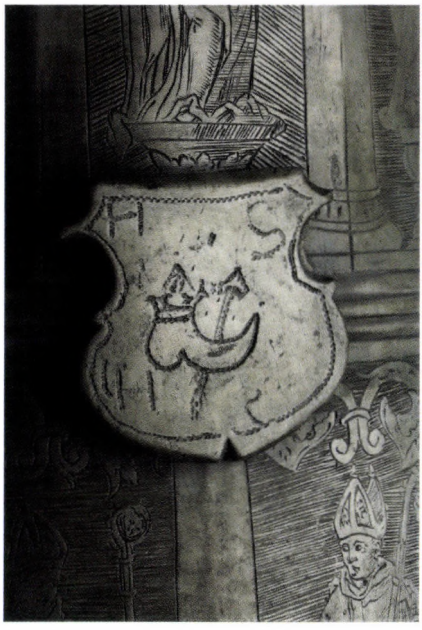

6. kép
A pajzs a varga céh jelvényével
(Fotó: Dabasi András)

sárgaréz kiöntőcsövet találunk, amely az ital kinyerésére szolgált a nehéz edényből. A fent felsorolt párhuzamokon is megfigyelhető Pipe-nek nevezett cső nagyon gyakran előfordult ezen a típuson.

A kanna hengeres teste vízszintesen háromszoros gyűrűsorral tagolódik két részre. A gyűrűsorok közepére, a füllel átellenben tárcsapajzsot erősítettek, amelyen kezdetleges véséssel nyíllal átlőtt cipő látható, a varga céh címere, négy sarkában H S H S monogram olvasható. A fedélre ugyanez a kéz antikva betűkkel a HAN(s) SCULTETUS nevet véste. (6. kép) A kannatesten látható díszítést hivatásos metsző vagy vésnök készítette, a címeren és a fedélen látható másodlagos vésés a kannát használó tulajdonos műve. A fülkéket határoló oszlopoknál enyhén megtörik a palást felülete, finoman érzékeltetve a típus korábbi változatát, a poligonális formát. A köpeny felső részén női, alul férfi szentek sorakoznak sraffozott háttér előtt, gyönyörűen gravírozva. Az alakok kör alaprajzú, kannelúrázott vagy levelekkel díszített, középen elkeskenyedő, gyűrűvel összeszorított talapzaton állnak. A felső sorban, a füllel átellenben, középütt Szűz Mária a Gyermek Jézussal, fején koronát visel. A fül mögött bekötött szemű, fölfelé nyilazó Cupido alakja látható. Balról jobbra haladva a felső sorban: Szent Orsolya, nyilakkal; Antiochiai Szent Margit kereszttel és sárkánnyal; Alexandriai Szent Katalin kerékkel és karddal. A Szűzanyától balra helyezkedik el Szent Borbála az Oltáriszentséggel; Szent Apollónia, kezében egy foggal; Szent Dorottya kosárral. (7–10. kép)

Az alsó sorban balról jobbra haladva az első alak vélhetően Augsburgi Szent Ulrik, kezében hallal és pásztorbottal; Szent Ágoston nyitott könyvvel és nyilakkal átlőtt szívvel, majd középütt Szent Szaniszló és Szent Miklós. Őket követi a teljes lovagi páncélzatban, hosszú tollas sisakdísszel ábrázolt Szent György, aki lándzsáját az alant elterülő sárkányba döfi; végül pedig Szent Erazmusz kínszenvedésének eszközével, a csörlővel.

Az alsó sor két kiemelt helyére Szent Szaniszló és Szent Miklós püspök került. Szaniszlót, a lengyel vértanú püspököt a 13. században emelték oltárra, kultusza a 14. század első felében, Lengyelország egyesülésének időszakában indult virágzásnak, amikor az ország védőszentjévé vált. Tisztelete a lengyel földdel határos vidékeken, például Liptó, Árva vármegyékben és a Szepességben is jelentkezett.[38] (11–14. kép)

38 *Tóth Miklós István*: Szent Szaniszló magyarországi tisztelete és az Érdy-kódex Szent Szaniszló-legendája. Sermones Compilati, ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, OTKA Kutatócsoport. http://sermones.elte.hu/?az=319tan_plaus_tothmiklos (2019. január 22.)

7. kép
Cupido alakja a fül mögött
(Fotó: Dabasi András)

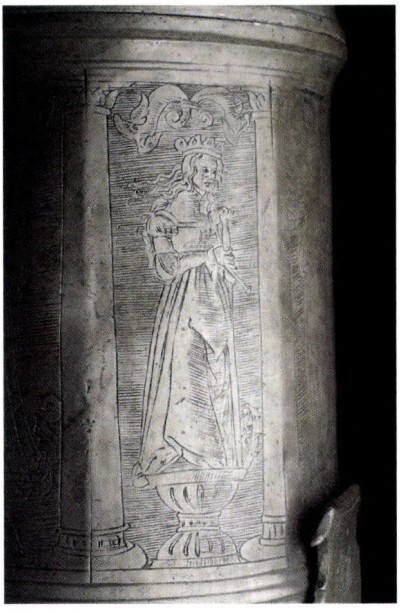

8. kép
Szent Katalin
(Fotó: Dabasi András)

9. kép
Szűz Mária a Gyermek Jézussal
(Fotó: Dabasi András)

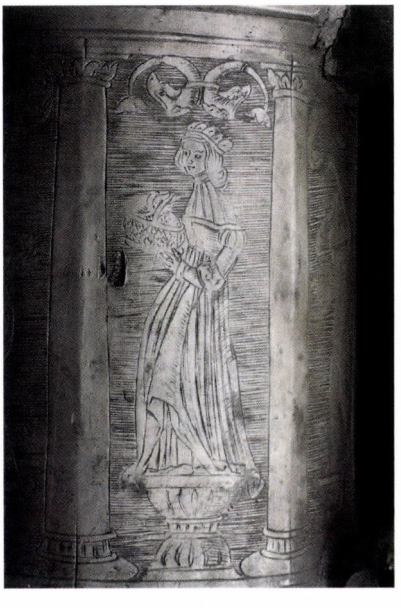

10. kép
Szent Dorottya
(Fotó: Dabasi András)

11. kép
Szent Erazmusz
(Fotó: Dabasi András)

12. kép
Szent Szaniszló
(Fotó: Dabasi András)

13. kép
Szent Miklós
(Fotó: Dabasi András)

14. kép
Szent György
(Fotó: Dabasi András)

15. kép
A fedél belső oldala
(Fotó: Dabasi András)

Az ábrázoltak egy része a „tizennégy segítő szent" csoportjából való. Bár a pontos ikonográfiai program megfejtése a megrendelő biztos ismerete nélkül aligha lehetséges, szembetűnő azonban, hogy a szentek elhelyezése nem teljesen esetleges: a felső sorban női, az alsó sorban férfi szentek sorakoznak, a fő helyre a Madonna került. A szentek nem tekintenek egységesen Szűz Máriára, azonban az alakok egymáshoz viszonyított aránya, a posztamensek, a ruházat, a hajviseletek, a perspektivikus ábrázolás és az életszerű mozdulatok mind-mind arra utalnak, hogy a vésnök kvalitásos előképei egy sorozat részei voltak, amelyet azonban még nem sikerült megtalálni. Éppen ebben az időben, 1524-ben festette a neissei Jakab-templom tizennégy segítő szentet ábrázoló oltárképét Hans Dürer, Albrecht Dürer testvére, munkatársa és tanítványa. De rajta kívül még több vésnök, festő és kőfaragó működött egyszerre ebben az időszakban a városban, ha a környező települések mestereit nem is vennénk számításba.[39]

A fedél belső oldalát egy öntött, domborműves oroszlán díszíti. (15. kép) Az állat a keresztény szimbolizmus felfogása szerint Jézus Krisztust jelenti, ilyen értelemben használja a *Physiologus* szerzője is, de a késő középkorban az erő, a bátorság és a hatalom megtestesítőjének is tekintették. A kanna lábai öntött sárkányfejek, fedélgombja két, szembefordított sárkányfej, amely a fül alsó részén, a mozgatást segítő második fülben ismétlődik. (16–18. kép) A sárkány ambivalens jelentést hordoz: a szentek és az oroszlán oppozíciójaként megjelenítheti a negatív energiát, a legyőzött Gonoszt, az ősszörnyet, akit az Ószövetség Istene a teremtéskor megbilincselt, és utalhat az őselemekre, a tűzre, a vízre, a földre és a levegőre, vagy az antik mitológia titokzatos és bölcs sárkányaira is. A szentalakok fölött, a fülkéket záró boltozatban egymással szembeforduló, hüdrára vagy Leviatánra is emlékeztető, kitátott szájú, farkuknál vagy nyakuknál fogva gúzsba kötött delfinpárok az alsó sor két utolsó fülkéjének reneszánsz baluszteres motívumaiban is visszaköszönnek. A kanna fedelét két koncentrikus, kidomborodó gyűrűsor tagolja. A fedél szélén a vésnök gótikus számokkal az 1524-es dátumot véste. A gyűrűsorok között, sraffozott háttér előtt sugárirányú farkasfog-minta látható, a Schleifkanne-típus kedvelt mintázata. A fent ismertetett analóg darabok némelyikén is megfigyelhető, például az elveszett 1490-es neissei kanna száj- és fedélperemén, vagy

39 Grundriss eines Lexikons bildender Künstler und Kunsthandwerker in Oberschlesien von den Anfängen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. [Bd.] 1–2. Bearbeitet von Walter Krause. (Schriftenreihe der Vereinigung für Oberschlesische Heimatkunde Nr. 8–9.) Oppeln, 1933–1935.

16–18. kép
Öntött sárkányfejek
(Fotó: Dabasi András)

az 1497-es boroszlói pékkanna fedélperemén. A napsugarakra emlékeztető díszítmény a kannán látható motívumvilágba illesztve a fény, az értelem, az igazság és Isten jelképe.

A gölnicbányai varga céhkanna a sziléziai, szentalakos edények utolsó képviselője és egyik legszebb példája is egyben. Felvillantja mindazt a mesterségbeli tudást, amelyet az önműves mesterek évtizedeken át tökéletesítettek. A kannatest már nem fazettált, hanem hengeres, de az ábrázolásmód a korábbi kannákra jellemző tagolást híven érzékelteti. A gravírozó a késő gótikus témát a reneszánsz arányérzékével, motívumvilágával ötvözte. Mesterien bánt vésőjével, figurái elevenek, egyénítettek. Az eredmény: két korszak találkozásából született remekmű, valódi unikum, amely szinte tökéletes épségben vészelte át a századokat, és ismeretlen, felderítésre váró ösvényeken keresztül jutott el mai őrzési helyére, a Magyar Nemzeti Múzeumba.

EINE SCHLEIFKANNE VON 1524 IM UNGARISCHEN NATIONALMUSEUM

Zusammenfassung

An der Daueraustellung des Ungarischen Nationalmusums ist es eine Zinnkanne zu sehen, die im Jahre 1524 gefertigt wurde, und aus der Sammlung von Ágoston Szalay stammt. Die Kanne gelang ins Museum, wenn die Szalay-Sammlung gekauft wurde. Laut Ágoston Szalay wurde sie einst von dem Zunft der Schuchmacher zu Göllnitz (ung: Gölnicbánya, slowakisch: Gelnica) benutzt, was aber von keinen anderen Daten unterstützt wurde. Das Stadtzeichen auf dem Henkel des Gefässes, das eine Lilie zeigt, wurde von der früheren Literatur zu der Stadt Kaschau (ung: Kassa, slovakisch: Košice) geknüpft. Imre Holl hat aber in seiner Abhandlung, die in 1987 veröffentlicht wurde, festgelegt, dass die Kanne von Neisse (polisch: Nysa) stammt. Aufgrund ihre Form und ihre Verzierungen kann man sie eindeutig unter dem Typ der Schleifkannen einreihen. Diese Kanne ist die jüngste, und eine der schönsten Exemplare der wenig erhaltenen schlesischen Schleifkannen mit Heiligendarstellungen. Ihre ikonografische Programm ist noch zu deuten, aber man kann gewissermasse Bewusstsein in der Komposition der Figuren merken. In der oberen Reihe hat die Heilige Jungfrau die zentrale Stelle, in der unteren der Heilige Stanislaw und der Heilige Nicolaus. Die Kanne ist ein Meisterwerk, die an der Grenze zweier Epoche geschafft wurde, und hat alle die Finesse und Kenntnisse, die die schlesische Zinngiesser Jahrzenhtelang perfektioniert haben.

Baják László

KUBINYI LÁSZLÓ HALOTTI CÍMERE

A családi címer a régi nemesi világ meghatározó szimbólumaként nem csak identifikálta, de időnként meg is személyesítette tulajdonosait. Ilyen minőségben nem csak a nemes életében, de a halála idején is nélkülözhetetlen kelléknek számított. Az elhunyt nemest a címere elkísérte a temetésére is. A temetési címer eredetileg nem egyszerűen a halotti pompát emelő dekoráció volt, hanem lényegében az elhunytat a temetési menetben megszemélyesítő szimbólum. A címert címerpajzson, epitáfiumon a temetés után gyakran kifüggesztették a sírt befogadó templom falára, hogy képviselje az eltemetett lelkét az érte mondott miséken, illetve templomi megemlékezéseken.

A 19. század elejére azonban a rangos temetéseken a 17–18. században kialakult barokkosan gazdag temetési szertartásrend jelentősen leegyszerűsödött. A halál és a temetés között eltelt idő lerövidült, és már nem maradt idő a korábban nagyszámú efemer temetési kellék elkészíttetésére. Fokozatosan eltűnt a díszravatal, nem készültek már halotti zászlók, az elhunytat megszemélyesítő faragott, sőt nemesfémmel díszített epitáfiumok, illetve epitáfiumcímerek. Egyre kevesebb készülhetett az elhunytat azonosító, selyemre vagy papírra festett, sőt nyomtatott halotti címerekből is. Ezeket a gyászolók már nem hordozták a gyászmenetben, a szerepük többnyire csak a ravatal, illetve a ravatalt befogadó templom díszítése, illetve a tájékoztatás volt. A címerek feliratai mondták el az elhunytról a legfontosabb tudnivalókat, a rangját és tisztségeit, valamint a születési és halálozási dátumát. Sajátos módon, bár a halotti címerek többnyire egyházi templomi szertartások kellékei is voltak mégsem tartalmaznak vallási utalásokat. Teljes egészében a világi szokásrend részét képezték. A temetés után a halotti címerek már nem templomi epitáfiummá, hanem inkább családi emlékké váltak. A rokonok megosztoztak a halotti címer néhány példányán, hazavitték, hogy például bekeretezve kifüggesszék a házuk, kúriájuk, kastélyuk falain. Egy-egy ilyen halotti címerekből álló gyűjtemény szerény formában akár a nemesi ősgalériát is helyettesíthette. A 19. században a legtöbb nemesi családban szokás volt halotti címereket készíttetni, azaz viszonylag sok készülhetett belőlük. A viszontagságos magyar történelem, a címerek sérülékeny anyaga miatt azonban korunkra mégis elég kevés maradt belőlük. Sajnálatos körülmény ez, mivel a feliratai

sokszor olyan megbízható, szinte anyakönyvi hitelességű személyi adatokat őriztek meg, amelyeket nehéz vagy néha lehetetlen más forrásból megtudni.[1]

2015-ben műtárgycserével került a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába br. Waldbott Jánosné, Máriássy Éva révén egy 46, 5×70 cm nagyságú atlaszselyemre festett halotti címer. (Ltsz.: 2015.1.1)[2] A címer alatt felirat árulja el egykori „tulajdonosának" legfontosabb adatait, amelyek a rövidítések feloldásával a következők: Tekéntetes N(emes) N(emzete)s Vi(té)zlő Felső Kubinyi és N(agy)Olaszi Kubinyi Lászlo Úr töb(b) T(e)k(intete)s N(emes) Vármegyék Fő Tábla Birája Született 1800-bann Meg holt 18-dik Octob(er) 1840-dik Esztendöben Életének 40-dik evében.

A festett címer kisebb pontatlanságokkal ugyan, de az I. Rudolf által 1578-ban kibővített címert mutatja. A címer jobbharánt hasított pajzsának fölső vörös mezejében arany nappal és ezüst holddal kísért kardot tartó kar, az alsó kék mezejében fenyőfa mellett futó arany vadkecske látható. A sisakdísz sasszárnyak közül kiemelkedő vadkecskét mutat, míg a sisaktakaró kék-arany és vörös-ezüst színű. Az 1578-ban adományozott eredeti címer felső mezejében a páncélos kar balról egy felhőből nyúlik ki és hiányzik mellőle a nap meg a hold. Az alsó mezőben a fenyőfa sziklák között emelkedik és az ugró vadkecske szarvai között egy hatágú aranycsillag van.[3] A pontatlanságok nem szokatlanok, hiszen a címerfestő gyorsan és nem mindig megbízható minták alapján dolgozott. Ezzel együtt a címer festése és felirata gyakorlott kézre vall, azaz feltehetően egy közeli városias településen, talán Balassagyarmaton készülhetett.

Halotti címerünk tehát az egyik legkiterjedtebb ősi magyar nemesi családhoz, a Kubinyiakhoz köthető. Ahogy a „felsőkubini" és a „nagyolaszi" nemesi előnevek, úgy a címerkép is az északi Kárpátokra, közelebbről Liptó vármegyére utal, ahol a család birtokos volt. A „kardos" címerbővítést Kubinyi Kristóf királyi ügyész a Ferdinánd, Miksa és Rudolf király szolgálatában szerzett katonai érdemeiért kapta. A címer tehát egy Liptó megyei katolikus nemesi család 16. századi katonai erényeire emlékeztet. Ugyanerre utal a címer feliratában a „vitézlő" címzés, míg a „nemzetes" a család ősi nemességét mutatja.

Kubinyi László édesapja, Kubinyi Gáspár még Liptó vármegye alispánja volt, aki innen tette át a székhelyét Nógrád vármegyébe. 1770-ben lett a Nógrád megyei Karancsság földesura, ahol 1794-ben egy késő barokk kastélyt is építtetett magának.[4] Kubinyi László tehát egy tehetős középbirtokos családban született, amit csak megerősít az édesanyja, báró Prónay Honoráta arisztokrata származása. Kubinyi László életéről vajmi keveset tudunk.

---

1 A halotti címerek történetéről l. részletesebben *Baják László*: A Magyar Nemzeti Múzeum címeres halotti emlékei. In: A Magyar Nemzeti Múzeum címeres halotti emlékei. Összeáll., szerk. és a bev. tanulmányt írta: Baják László. (Bibliotheca Humanitatis Historica XIX.) Bp, 2007. 5–25.

2 A Magyar Nemzeti Múzeum jelenlegi gyűjteményeiben ez a 47. hasonló típusú halotti címer. Az 1. jegyzetben idézett monográfia 45 halotti címer leírását tartalmazza. A 46. címer közlését l. *Baják László*: Szilassy József élete és halotti címere. Folia Historica 28. (2013) 135–143.

3 Az eredeti címert II. Ulászló alkincstartója, Kubinyi László kapta 1497-ben. Ez kék pajzsmezőben sziklán álló fenyőt mutatott, amely előtt egy vadkecske fekszik, a szarvai között egy hatágú arany csillaggal. Magyar nemzetségi zsebkönyv. II. rész. Nemes családok. [Szerk.: Pettkó Béla–Reiszing Ede.] Bp., 1905. 362.

4 A családnak ez az ága már evangélikus vallású volt, sőt Kubinyi Gáspár 1831-től a pozsonyi evangélikus főesperesség világi felügyelőjének tisztét is betöltötte.

Kubinyi László halotti címere, 1840.
(Fotó: Rosta József)

A Kubinyiak kétkötetes családtörténete a nevén kívül gyakorlatilag semmit sem jegyez fel róla.[5] A halotti címere árulja el számunkra, hogy a legmagasabb tiszte a több vármegyében viselt főtáblabírósága volt. Táblabíráknak a korabeli bírói szervezet különböző szintjein, a megyei, a kerületi és a Hétszemélyes Táblán dolgozó bírákat és ülnököket nevezték. Kubinyi László tehát több vármegyei törvényszék választott főbírája lehetett, azaz szinte bizonyosan rendelkezett valamilyen jogi iskolázottsággal. A táblabírák között ez korántsem volt általános, ugyanis a megyegyűlés, illetve a főispán gyakorta tiszteleti alapon is osztogatott ilyen címeket. Kubinyi László tehát a megyei nemesi elit, a magyar sajátosságnak tekinthető „táblabíró világ" tipikus alakja lehetett, akit számunkra az a körülmény emel ki némileg a számtalan hasonló középnemes közül, hogy unokaöccse volt a tudós Kubinyi Ágostonnak, a Magyar Nemzeti Múzeum későbbi igazgatójának.[6]

Kubinyi László fiatalon, 40 éves korában halt meg, alig két évvel élte túl 61 évesen elhunyt apját. Két felesége volt, Rakovszky Teréz majd annak halála után egy távolabbi rokona, Kubinyi Lilla. Az első feleségétől két gyerek maradt utána, Albert és Rozália. Albert halálával azután a családnak ez az ága ki is halt, ugyanis már Lászlónak is csak két lánytestvére volt. Az apja mellé, Karancsság régi román kori templomában temették el. Bizonyos, hogy halotti címere, talán néhány másik társával együtt, a templomi ravatal, a templom díszének készülhetett. Az egykori kiszögezés nyomai ma is jól látszanak. A mára kissé szakadt, foltos és kopott festésű selyemdarab azonban nem a templomban, inkább a rokonok birtokában őrződött meg, ugyanis a sírt befogadó templomot 1891-ben lebontották, hogy újat építhessenek helyette.[7]

TOTENWAPPEN VON LÁSZLÓ KUBINYI

Zusammenfassung

Im Jahre 2015 gelangte das Wappen von László Kubinyi in den Besitz des Ungarischen Nationalmuseums, als neueste 47. Stück der Sammlung bemalter Totenwappens. Das Wappen erinnert uns an dem Tod eines Edelmans, der in der 19. Jahrhundert lebte und Mitglied einer von Komitat Liptau stammende alte Adelsfamilie war. Das im Jahre 1497 gestiftete und im Jahre 1578 ergänzte Wappen wurde zusammen mit den Lebensdaten des Verstorbeben auf Seide gemalt. Der verhältnismäßig jung verstorbene László Kubinyi lebte das typische Leben eines ungarischen Adeligen. Das Totenwappen war ein gewöhnliches Zubehör des Begräbnisses, gehalten in der alten Kirche von Karancsság (komitat Neuburg) am 18. Oktober 1840.

---

5 A felső-kubini Kubinyi család története és leszármazása. Szerk. és kiad.: Kubinyi Ferenc és Kubinyi Miklós. I–II. Bp., 1901. II. 408–409., ill. I. XII. tábla

6 *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 6. Pest, 1860. 493., 480. III. tábla; Magyar nemzetségi zsebkönyv i. m. 365.

7 Az adományozó személye miatt a legvalószínűbb, hogy a címert, talán már a temetés óta, a Máriássy család őrizte, amely a 19. század elején, házasságok révén rokonságot tartott a Kubinyiakkal.

Serfőző Szabolcs

JOHANN NEPOMUK GEIGER VÁZLATA A BUDAI KIRÁLYI PALOTA DÍSZTERMÉNEK TERVEZETT MENNYEZETKÉPÉHEZ 1855-BŐL: *A VITAM ET SANGUINEM*-JELENET EGY EDDIG ISMERETLEN ÁBRÁZOLÁSA

„Ügyeinket minden részről veszedelmek környezik, mellyeket, mivel általok a kedves Magyarországunk is kiváltképen fenyegettetik, nem akaránk tovább a nemes rendek előtt eltitkolni. Veszélyben van ezen ország koronája, veszélyben van saját személyünk és kedves gyermekeink. És elhagyatva mindenektől, a magyaroknak annyi történeti emlékek által híres fegyveréhez, ősi vitézségéhez és hűségéhez folyamodunk: hűségökre bízzuk magunkat és gyermekeinket, bennök helyezzük minden reményünket, azon szilárd hittől vigasztalva, hogy ezen semmi késedelmet nem tűrő körülmények- s veszélyekben tanácsukat és minden kitelhető segedelmöket tőlünk meg nem vonják."

(Részlet Mária Terézia 1741. szeptember 11-i pozsonyi beszédéből[1])

I. Ferenc József uralkodásának első évtizedében nagyszabású felújítási munkák zajlottak a budai királyi palotában. A munkálatok már József nádor halála után, 1847-ben elkezdődtek, majd a szabadságharc miatt néhány évre megszakadtak, s végül 1856-ban fejeződtek be. Mivel József főherceg nádorságának több mint fél évszázada alatt nem volt jelentősebb renoválás a palota enteriőrjeiben, a munkálatok elsődleges célja kezdetben az volt, hogy az épület déli szárnyában – amely 1790-től nádori lakosztályként szolgált – méltó rezidenciát alakítsanak ki József nádor fia és utóda, István nádor számára. Emellett a középső épülettömb (*corps de logis*) I. emeleti reprezentatív teremsora, azaz a Dunára néző királyi és királynéi lakosztály, valamint a díszudvarra néző, két szint belmagasságú, hét ablaktengelyes díszterem (ceremóniaterem) berendezésének és belső dekorációjának megújítását is célul tűzték ki.[2] Ennek kapcsán 1854–55-ben magyar történeti tárgyú mennyezetképeket is terveztek a díszterembe. Bár ezek végül nem valósultak meg, a terv kidolgozásának a forrásokból rekonstruálható története mintegy mikrotörténetként jól tükrözi a kor politikai és kulturális viszonyait.

Ifj. Ludwig von Montoyer (1801–1876) palotakapitány (*Burghauptmann*) már 1846-ban, József nádor életének utolsó évében felmérte a palota épületét és kidolgozott egy átalakítási programot, amely az uralkodói lakosztályok és a díszterem belső munkálataira összesen több mint 62.000 Ft-os költségkeretet irányzott elő.[3] A díszterem falait és mennyezetét

1 *Horváth Mihály*: A magyarok története. III. A magyarok története a Habsburgi házból származott királyok alatt. 1526–1780. Pápa, 1844. 441. Ezúton is köszönöm Lovas Krisztinának az 1850-es évek belpolitikai viszonyairól folytatott konzultációkat és a téma feldolgozásához nyújtott tanácsait.

2 *Ybl Ervin*: A budai várpalota helyreállítása a XIX. század derekán. Tanulmányok Budapest Múltjából 11. (1956) 307–333. 308. Az egykori díszterem jelenleg a Magyar Nemzeti Galéria késő gótikus szárnyasoltárainak kiállítóterében szolgál.

3 *Voit Pál*: A budai várpalota interieurjei. Budapest Régiségei 16. (1955) 221–242. 234.

ekkor még a Vinzenz Fischertől származó késő barokk kifestés, azaz szürkészöld alaptónusú architektúrafestés és világosszürke, főként füzérekből álló díszítőfestés tagolta, míg a bolthajlaton címersor, a terem négy ajtaja fölött pedig a négy egyetemi fakultás allegóriáját ábrázoló *grisaille* képmező volt látható.[4] (1. kép) Montoyer javasolta, hogy a falfelületet fehér-sárga műmárványozással, illetve aranyozott stukkókkal díszítsék, azaz mai fogalmaink szerint a korabeli európai stílus-divatnak megfelelő neorokokó („Louis Philippe-stílusú") falburkolattal lássák el a termet.

Egy 1849 februárjában kelt jelentés szerint a díszterem falfelületeinek műmárványozása ekkorra félig már elkészült, a mennyezet újravakolása befejeződött, s a falak és a mennyezet August la Vigne udvari szobrásztól megrendelt plasztikai díszei is készen álltak a mester bécsi műtermében.[5] A budai vár Görgei által vezetett 1849 májusi ostroma idején a királyi palota súlyos károkat szenvedett, egy 1849 decemberi jelentés szerint azonban a díszterem sértetlenül átvészelte az ostromot.[6] A szabadságharc miatt megszakadt munkálatok csak 1852-től folytatódtak. Ferenc József 1851. november 17-én kelt utasításában rendelte el az épület helyreállítását, amelynek kettős célja volt. A palota 1849-ben részben kiégett déli szárnyában a Magyarország főkormányzójává kinevezett Albrecht főherceg rezidenciáját alakították ki, a királyi lakosztályt pedig alkalmassá tették Ferenc József fogadására. Az uralkodó ugyanis 1852 nyarán, kéthónapos magyarországi és erdélyi körútja során több

4 A díszterem késő barokk kifestéséről – amelyre két menetben, 1770 körül, majd 1777-ben került sor – elsősorban Jakob Matthias Schmutzernek a Budai Királyi Egyetem 1780. június 25-i megnyitó ünnepségét ábrázoló tollrajza, valamint az orvosi fakultás allegóriáját ábrázoló képmező alapján alkothatunk fogalmat. Utóbbit 1953-ban tárták fel és választották le a terem déli bejárata fölötti falfelületről, majd a Fővárosi Képtár gyűjteményében helyezték el. A falképet 2015-ben Purnhauser Rozina, a Képzőművészeti Egyetem festőrestaurátor szakos hallgatója diplomamunkaként restaurálta. (l. www.mke.hu/diplomamunkak/203/166 (2018. május 25.)) L. még *Voit P.* i. m. 230.; *Czagány István*: Műemlék-helyreállítási kérdések a budavári palota újjáépítésénél. Művészettörténeti Értesítő 16. (1967) 177–221. 208–211. Schmutzer rajza 1945-ben elpusztult, legjobb minőségű reprodukcióját l. Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. Szerk.: Czobor Béla–Szalay Imre. Bp., 1901. II. köt. LXX. tábla. Schmutzer rajza szerint a díszterem két hosszanti oldalán, a bolthajlaton hat festett címer kapott helyet, amelyek minden bizonnyal a kifestés első, 1770 körüli periódusához tartoztak. A terem kereszttengelyében a nyugati oldalon a Magyar Királyság koronás kiscímere, szemközt pedig az Osztrák Főhercegség kiscímere (az *Erzherzogshut*tal koronázott pólyás pajzs) kapott helyet. A bolthajlat két szélén négy további kisebb, koronás címer helyezkedett el, melyeket a tollrajz csak stilizálva jelez, de feltételezhető, hogy ezek a Magyar Királyság társországainak (Horvátország, Dalmácia, Szlavónia) címerei voltak, kiegészülve a cseh címerrel, amint Mária Terézia kettős pecsétjén is ugyanez a címersor látható. (l. *Kurecskó Mihály*: Mária Terézia első nagy kettőspecsétje. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/maria_terezia_elso_nagy_kettospecsetje (2018. május 24.)) A terem déli oldalának középtengelyében a bolthajlaton egy további hatalmi jelvény, a Habsburgok világuralmi küldetésére utaló, babérkoszorúval díszített glóbusz kapott helyet. Az északi oldalon feltehetően egy másik Habsburg Birodalmi jelvény, a kétfejű sas alakja kapott helyet.

5 *Ybl E.* i. m. 308.

6 Uo. 311.

1. kép
Jakob Matthias Schmutzer: A Budai Királyi Egyetem megnyitó ünnepsége a királyi palota dísztermében 1780. június 25-én. Tollrajz (1945-ben megsemmisült)

alkalommal is Budán tartózkodott.[7] Ezekben a napokban a palota királyi lakosztályában volt a szállása, s június 9-én – miután ellátogatott a Nemzeti Múzeumba[8] – audienciát is tartott budai rezidenciájában.

Ferenc József 1852. évi látogatásának idejére csak részben fejeződtek be a palotában zajló munkálatok. Egyebek mellett a díszterem felújítása sem készült el, így az uralkodó tiszteletére adott bált is az ideiglenes kormányzói rezidenciaként szolgáló Sándor-palota

7 Az uralkodó a magyarországi körútjának első állomásaként 1852. június 5-én, hajóval érkezett Budára, ahol június 11-ig tartózkodott. Dunántúli körútjáról visszatérve július 2–6. és 11–13. között ismét Budán tartózkodott. L. *Manhercz Orsolya*: Magas rangú hivatalos utazások Magyarországon a Bach-korszakban. Ferenc József magyarországi látogatásai 1849 és 1859 között. PhD disszertáció, ELTE, 2012. 91., 122.

8 Az uralkodó Nemzeti Múzeumban tett látogatása alkalmából a Nemzeti Képcsarnokot Alapító Egyesület kezdeményezésére 1853-ban Barabás egy-egy életnagyságú képmást festett Ferenc Józsefről és Albrecht főhercegről (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok (továbbiakban MNM TKCS), ltsz.: 477., 478.). L. *Fejős Imre*: A Képcsarnok Alapító Egyesület története. Művészettörténeti Értesítő 6. (1957) 37–47. 43. Ferenc József Nemzeti Múzeumban tett látogatásáról l. még *Debreczeni-Droppán Béla*: Kondástól a királyig. A Magyar Nemzeti Múzeum látogatói és vendégkönyvei a 19. századból. Történeti Muzeológiai Szemle 9. (2009) 153–184. 178.

tükörtermében tartották 1852. június 8-án.[9] A palota renoválása 1852 őszétől folytatódott, miután az uralkodó ez év augusztus 10-én 980.000 ft-ot engedélyezett erre a célra, azzal a kikötéssel, hogy egyes adók fölemelésével a Magyar Királyság köteles megtéríteni a kincstár által megelőlegezett költségeket. Ferenc József 1853. november 14-én újabb 592.600 Ft-ot biztosított a munkálatokra, ugyanakkor arról is döntött, hogy a díszteremben mennyezetképek (*Fresko-Gemälde*) kerüljenek megfestésre, s 15.000 Ft-ot hagyott jóvá erre a célra.[10]

Josef Weiss, a bécsi Kereskedelmi Minisztérium építési felügyelője, aki 1853 júliusától irányította a budai palota munkálatait, 1854. március 4-én levélben tájékoztatta az uralkodó döntéséről Teleki Józsefet, a Magyar Tudományos Akadémia elnökét, s javaslatokat kért tőle a három mennyezetkép témájára vonatkozóan. Teleki 1854. március 23-i válaszában – Toldy Ferenc, Érdy János és Wenzel Gusztáv javaslatára – kilenc nevezetes eseményt ajánlott a magyar történelem három korszakából: az „Árpádok idejéből" a vérszerződést, Szent István megkeresztelését és azt a jelenetet, amint Szilveszter pápa átadja a koronát a magyar követnek; a középkorból Nagy Lajos bevonulását Nápolyba (1350), Hunyadi János nándorfehérvári győzelmét (1456) és Mátyás bevonulását Budára (1458); az újkorból Zrínyi kirohanását (1566), Buda visszafoglalását (1686) és a *Vitam et sanguinem*-jelenetet (1741).[11]

Teleki javaslatait 1854. április 4-én a pénzügyminiszter, Andreas von Baumgartner terjesztette föl Kasimir von Lanckoronski főkamarásnak, az uralkodó rezidenciáival kapcsolatos művészeti ügyek ugyanis az ő hivatali feladatköréhez tartoztak.[12] Előterjesztésében a pénzügyminiszter megfontolásra ajánlotta, hogy a Teleki által javasolt régebbi történeti jelenetek mellett egy kortárs esemény ábrázolása is helyet kapjon a díszterem mennyezetén, mégpedig kiemelt helyen, a középső képmezőben, amely „a monarchia őfelsége általi pacifikálását és egységek megalapítását" jelenítené meg. Egyúttal javasolta, hogy

---

9 *Manhercz O.* i. m. 59. A bálról Felix Philipp Kanitz készített ceruzarajzot a lipcsei *Illustrierte Zeitung* számára: MNM TKCS, ltsz.: R/1917/13.; Kanitz további illusztrációi az uralkodó a budai látogatásról: a Hentzi-emlékmű felavatása 1852. június 11-én: MNM TKCS, ltsz.: R/1917/14.; Ferenc József köszönetet mond Buda vezetőinek 1852. június 11-én: MNM TKCS, ltsz.: R/1917/15. Az uralkodó látogatásának egy másik jelenetét, Ferenc József 1852. június 5-i pesti köszöntését ábrázolja az *Österreichischer Volkskalender für 1853* címlapjának illusztrációja.

10 *Ybl E.* i. m. 313.; Bécs, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt (továbbiakban HHStA, OmeA) Karton 639, 1853-79/1/1, fol. 165. (mikrofilmmásolata Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) X 10813). (Köszönöm Oross Andrásnak a bécsi levéltári kutatásokhoz nyújtott segítségét.) A palota építési munkálataival kapcsolatos további iratanyag: MNL OL E 393 K.k. Schlossbauleitung Ofen.

11 *Ybl E.* i. m. 316.; HHStA, OMeA Karton 654, 1854-79/1/g, fol. 109–111.

12 Lanckoronski tett javaslatokat udvari festményvásárlásokra is a bécsi Képzőművészeti Akadémia kiállításainak anyagából. (L. Die Wiener Hofburg 1835–1918. Der Ausbau der Residenz vom Vormärz bis zum Ende des „Kaiserforums". Hrsg.: Werner Telesko. Wien, 2012. 271.) 1855-ben ugyancsak a főkamarás előterjesztése nyomán vette tervbe a bécsi udvar egy közelmúltbéli magyar vonatkozású esemény megfestését. A nagyméretű festmény, amely végül nem készült el, azt ábrázolta volna, amint 1853 szeptemberében a Hofburg dísztermében Ferenc József átadja megőrzésre a magyar rendeknek az Orsovánál megtalált koronaékszereket. L. *Manhercz Orsolya*: A korona megtalálása 1853-ban: az esemény bemutatása a kortárs sajtóban. In: A véleménysajtótól a tömegsajtóig. Fejezetek a magyar újságírás történetéből. Szerk.: Klestenitz Tibor–Paál Vince. Bp., 2017. 29–40. 35.

a művész kiválasztására írjanak ki pályázatot a „hazai" művészek számára, a pályaművek elbírálására pedig állítsanak fel neves művészekből álló bizottságot.[13]

A Teleki által javasolt témák közül a főkamarás választotta ki a megfestésre ajánlott három történeti jelenetet: Szent István megkeresztelését és Mátyás budai bevonulását, az újkori történelemből pedig a magyar rendek felajánlását Mária Teréziának az 1741. évi pozsonyi országgyűlésen. Ez utóbbi jelenet alternatívájaként a főkamarás – a pénzügyminiszter javaslatát konkretizálva – javasolta, hogy a harmadik mennyezetkép Ferenc József megérkezését ábrázolja Pest-Budára 1852. június 5-én. Az esemény kiválasztásához a korabeli sajtóillusztrációk szolgálhattak támpontként, így például a lipcsei *Illustrierte Zeitung* 1852. július 10-i számában megjelent eseménykép, amely az uralkodó Erzherzog Albrecht nevű hadigőzösének megérkezését ábrázolja a Lánchíd melletti pesti kikötőbe.[14] (2. kép)

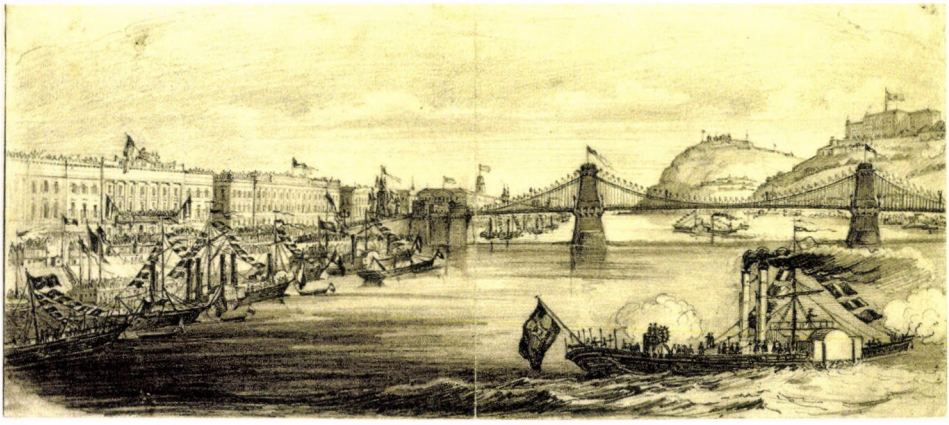

2. kép
Felix Philipp Kanitz (?): Ferenc József megérkezése Pestre 1852. június 5-én. (Vázlat a lipcsei Illustrierte Zeitung 1852. július 10-i számának illusztrációjához) Ceruzarajz, 1852. MNM Történelmi Képcsarnok

13 HHStA, OMeA Karton 654, 1854-79/1/g, fol. 107–108.: „Ich bitte Euere Exzellenz ins besonderen auf eier gefälligen Erwägung zu unterziehen, ob nichts der Idee, das wichtige geschichtliche Moment der neuesten Zeit, die Pacifikation und die Begründung der Einheit der Monarchie durch Seine jetzt regierende Majestät in dem Hauptbilde zur Darstellung zu bringen, als passend zu beantragen wäre. [...] In dieser Beziehung wäre in der Ansicht, daß unter Angaben des Programms [...] ein Concurrenz mit Beschränkung auf den inländischen Künstler eröffnet werden dürfte."

14 Az illusztráció az MNM TKCS 11808. (R/1917/12.) leltári számú ceruzarajza nyomán készült. Reprodukálja: Magyar művelődéstörténet V. Az új Magyarország. Szerk.: Domanovszky Endre. Bp., 1940. 63., 665.; A Pest-budai látképek a tizenkilencedik századból Seenger Ervin és Rózsa György munkája alapján című jegyzék (http://www.btmfk.iif.hu/seenger.php (2018. május 24.) 1410. sz. tétele egy 56,7×35,3 cm méretű ceruzarajz, amely szintén az uralkodó hajójának megérkezését ábrázolja a pesti Duna-partra, a háttérben a fellobogózott Lánchíd látképével, „Empfang S[eine]r M[ajestät] des Kaisers von Östreich (sic!) zu Ofen-Pest am 5t[en] Juni. 1852" felirattal. A jegyzék lelőhelyként az MNM Történelmi Képcsarnokát adja meg, leltári szám nélkül, a rajz azonban sem itt, sem a Fővárosi Képtár gyűjteményében nem található. (Ezúton is köszönöm B. Nagy Anikó segítségét.) Feltehetően a jelenleg lappangó ceruzarajz is az *Illustrierte Zeitung* számára készült, mivel a lap fenti száma – Bach einiges Östreich-koncepciója nyomán – hasonló címmel, *Die Reise des Kaisers von Östreich in Ungarn* címmel számolt be az uralkodó pest-budai látogatásáról.

A főkamarás javaslatát a főudvarmester, Karl Liechtenstein herceg is elfogadta, s 1854. május 1-jén a pénzügyminiszternek küldött leiratában maga is azt javasolta, hogy az ábrázolt történeti események ne kronológiai sorban kövessék egymást, hanem a Habsburg-kort idéző jelenet kapjon helyet a középső képmezőben. A két alternatíva közül a főudvarmester a Ferenc József uralkodását idéző „kortárs" esemény megfestését preferálta, vagyis az uralkodónak a forradalmat követő első pest-budai látogatását tartotta kívánatosnak itt megjeleníteni, akár hajójának kikötését a pesti Duna-parton, akár megérkezését a budai királyi palota kápolnájába.[15]

Az uralkodó végül 1854. december 21-én döntött a mennyezetképek témájáról: úgy határozott, hogy Vajk megkeresztelése, a *Vitam et sanguinem*-jelenet és saját pesti látogatása (hajójának kikötése a pesti Duna parton 1852. június 5-én) legyen a festmények témája. Egyúttal utasította a pénzügyminisztériumot, hogy a kultuszminisztériummal egyeztetve gondoskodjon a művész kiválasztásáról és a vázlatok elkészítéséről, s terjessze azokat elé jóváhagyásra.[16]

A palota helyreállításának költségvetésében a mennyezetképekre 15.000 ft-ot irányoztak elő, s eredetileg Eduard Swoboda (1814–1902) bécsi festőt tervezték megbízni a munkával, aki mindössze 6000 ft-ért vállalta volna a feladatot, a freskók előrajzolásához szükséges kartonokkal együtt. Végül Leo Thun-Hohenstein kultuszminiszter javaslatára 1855 augusztusában mégis a bécsi Képzőművészeti Akadémia professzorát, Peter Johann Nepomuk Geigert (1805–1880) bízták meg a vázlatok kidolgozásával, annak ellenére, hogy ő magasabb

15 HHStA, OMeA Karton 654, 1854-79/1/g, fol. 106v: „Meinerseits bin ich mit dieser Äußerung des Herren Oberst-Kämmerers im Wesentlichen einverstanden, nur halte ich es für angemessen, daß für das Mittelgemälde jedenfalls ein Moment aus der eigentlicher Neuzeit Ungarns, nämlich aus der Regierungszeit Seiner K.K. Ap. Majestät gewählt wurde. Als der passendste Moment schein auch mir die obererwähnte erste Ankunft Seiner Maj. nach der Pacifikazion Ungarns, wobei ich es der gewiegten Erwägung Euer Exzellenz überlasse, ob für das Gemälde der Augenblick der Landung zu Pest, oder aber jener der Ankunft Seiner Majestät an der Schloßkapelle zu Ofen, welcher Moment vielleicht für ein künstlerische Auffassung besonders günstig wäre, der Vorzug zu erhalten hätte. Sollte die Wahl auf das berühmte *Moriamur* vom Jahre 1741 fallen, so dürfte – da es hiebei doch auf historische Treue ankäme – dabei die in dem obersthofmeisterämtl[ichen] Protokolle vom Jahre 1741 enthaltene sehr umständliche und genaue Schilderung dieses Monuments bei der Konkursausschreibung benützt werden, um jene Zusätze und Willkürlichkeiten zu vermeiden, welche sich die meisten Künstler bisher, einer ungegründeten Tradizion oder ihrer Phantasie folgend, bei der Darstellung desselben, erlaubt haben."

16 HHStA, OMeA Karton 669, 79/B/3, fol. 303. (a pénzügyminiszter átirata a díszterem mennyezetfreskóinak ügyében, 15317/1856): „Mit allerhöchsten Entschließung vom 21. Dezember v[origen] J[ahres] haben Seine Majestät für die in dem Zeremoniensaale des k.k. Schlosses zu Ofen anzubringenden drei Deckengemälden, die Taufe des heiligen Stephan, den Moment, in welchem die ungarischen Stände im Jahr 1741 Ihrer Majestät der Kaiserin Maria Theresia Hilfe anboten, und die Landung Seiner Majestät Kaiser Franz Joseph bei allerhöchst Ihrem Besuche in Pesth-Ofen zu bestimmen."

díjért, összesen 20.500 Ft-ért vállalta a munkát.[17] A választás bizonyára nemcsak magasabb rangja miatt esett a professzorra, hanem azért is, mert jól ismerte a magyar történeti témákat: 1842–44 között *Magyar- és Erdélyország története rajzolatokban* címmel egy litográfiasorozat jelent meg Geigertől, melynek 17 lapja a honfoglalástól az Árpád-kor végéig mutatta be Magyarország történetét.[18] Ezzel a nagy sikert aratott „17 Geiger-féle képpel" illusztrálva jelent meg 1860-ban Jókai Mór *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című művének második kiadása is. A megbízásban minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy Geiger korábban az ifjú Ferenc József rajztanára volt, valamint az is, hogy Geiger már 1852-ben is kapott egy hasonló udvari megbízást, amikor *A rómaiak kivonulása Vicenzából 1848-ban* címmel egy olajképet festett, amelyet a Hofburg császári lakosztályában helyeztek el.[19]

A tervezett mennyezetképek végül nem valósultak meg, amiben pénzügyi és szervezési szempontok egyaránt szerepet játszottak. 1855. augusztus 4-én az uralkodó újabb 700.000 Ft-ot engedélyezett a palota helyreállítási munkáinak befejezésére, ugyanakkor kikötötte, hogy a munkálatok 2,27 millió Ft-os – a pénzügyminiszter által ellenőrzött – összköltsége semmiképp sem léphető túl.[20] A pénzügyminiszter 1855. szeptember 2-án a főudvarmesternek címzett levelében kifogásolta, hogy a kultuszminiszter indoklás nélkül mellőzte Swoboda ajánlatát, ugyanakkor az általa megbízott Geiger a mennyezetképekre előirányzott 15.000 Ft-os költségkeretnél lényegesen drágábban vállalta a munkát, ezért javasolta, hogy gyorsított eljárásban más festőktől is kérjenek vázlatokat és árajánlatokat. Egyúttal azt is jelezte, hogy a freskók kivitelezésének további késedelme immár akadályozná a díszterem felújítási munkáinak befejezését.[21] Mindez döntő szerepet játszhatott abban, hogy a terv végül meghiúsult. 1856. május 28-án átadták a palota déli tömbjében

17 HHStA, OMeA Karton 669, 79/B/3, fol. 307v: „In der angeschlossenen über wiederholten Ersuch-schreiben erfolgten Antwort vom 30. August l. J. Z. 982 hat der k.k. Unterrichtsministerium für die erwähnten Gemälde nur die von dem akadem. Professor Peter Geiger entworfenen Skizzen mitgetheilt. Professor Geiger fordert für die Herstellung der drei Deckengemälde (die Nebenauslager von 2500 fl ungerechnet) 18.000 fl."

18 Az eredeti koncepció szerint a sorozat 48 lapból állt volna, s Mária Terézia koráig mutatta volna be Magyarország és Erdély történelmét, az 1848-as forradalom miatt azonban a terv végül csak részben valósult meg. Vö. *Wiesboeck, Carl L.*: Peter J. N. Geiger's Werke oder Verzeichniss saemmtlicher Radirungen, lithographischen Feder- und Kreidezeichnungen. Leipzig, 1867. 132. A *vitam et sanguinem*-jelenet ábrázolása nem szerepel Geiger sokszorosított grafikai műveinek jegyzékében.

19 Die Wiener Hofburg i. m. 271.

20 *Ybl E.* i. m. 319.

21 HHStA, OMeA Karton 669, 79/B/3, fol. 308v: „Im Hinblicke auf diesen Umstand, und da überdieß der von Professor Geiger geforderte Preis die für die Deckengemälde mit Allerhöchsten Entschließung vom 14. November 1853 Allerhöchst gewilligte Dotation von 15000 fl um 3000 fl (beziehungsweise um 5500 fl) übersteigt, stelle ich es dem erleuchteten Ermessen Euerer Durchlaucht anheim, ob Hochdieselben es nicht für ungemessen halten, vorläufig nach andere Künstler, deren mehrere geeignete Euerer Durchlaucht aus Ihrem umfangreiche Wirken für die Ausstattung der k.k. Residenzen bekannt sein dürften, zur Anfertigung von Skizzen und Angabe ihrer Honorar-Ansprüche auszufordern. [...] die [...] verzögerte Herstellung der Deckengemälde auch die Vollendung der übrigen Restaurationsarbeiten in dem Zeremoniensaale der k.k. Schlosses zu Ofen gehemmt wird."

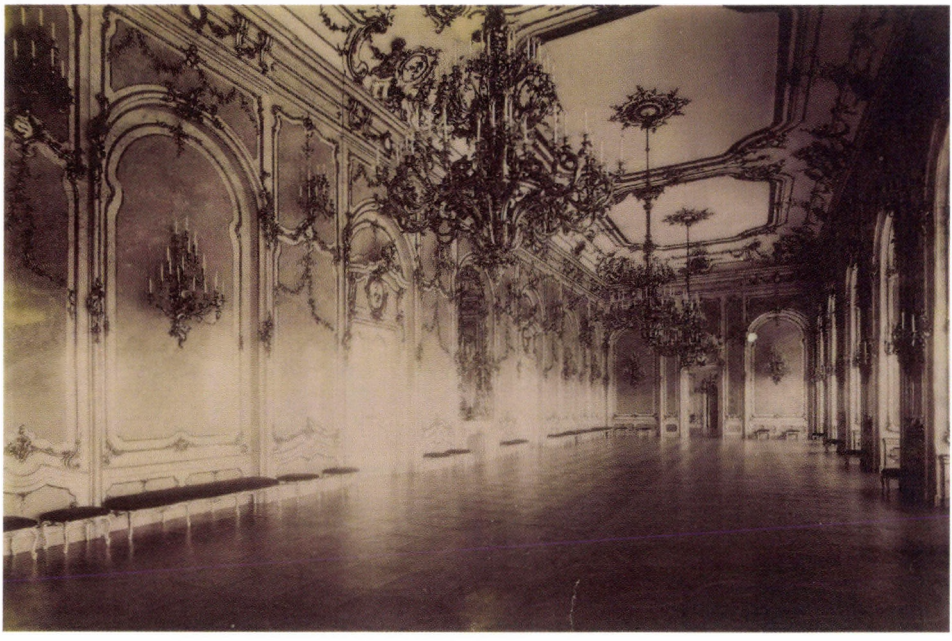

3. kép
A díszterem a Hauszmann-féle átalakítás (1893–96) előtt. Klösz György (1844–1913) felvétele.
Fortepan / Budapest Főváros Levéltára, levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.07.182

kialakított lakosztályt Albrecht főherceg számára, aki ünnepi alkalmakkor a dísztermet is használatba vette. Ennek érdekében 1856 nyarán a palota középső tömbjében folyó munkálatokat is be kellett fejezni, majd sor került az egyes helyiségek berendezésére is.[22] 1856. szeptember 24–25-én, rövid pest-budai látogatása során Ferenc József is használatba vette a palota frissen elkészült uralkodói lakosztályát.[23] Pár nappal korábban a *Budapesti Hirlap* is beszámolt arról, hogy „A budai cs. palota már tökéletesen föl van szerelve. A Császár és Császárné Ő Felségeik itt mulatására fentartott termek méltó fénynyel vannak kiállítva. – A fölepfestvényt [sic! ti. a mennyezetképet – a szerző] a nagy teremben Geiger tanár ur készíté, s Austria történetének egyes lélekemelőbb jeleneteit ábrázolja: sz. István keresztelőjét, egy jelenetet Mária Therezia császárnő életéből (Vitam et sangvinem pro rege nostro) és Császár Ő Felsége bevonulását Budára."[24] Nem tudjuk hogyan fogadták a Magyar Tudományos Akadémia tagjai és a magyarországi értelmiségi körök a bécsi udvar által javasolt témákat, mindenekelőtt Ferenc József 1852. évi pest-budai látogatásának hangsúlyos szerepeltetését, de feltételezhető ellenérzésük is szerepet játszhatott

22 *Ybl E.* i. m. 319. Az Albrecht főhercegnek átengedett épületrészek berendezéséről, állapotáról szóló, 1856. május 28-i jegyzőkönyvet l. HHStA, OMeA Karton 669, 79/B/16, fol. 494–534.

23 Mi ujság? Vasárnapi Ujság 3. (1856) 39. sz. szeptember 28. 342–344. 342.

24 Napihirek és események. Budapesti Hirlap 1856. szeptember 18. 216. sz. [2.]

a terv meghiúsulásában. Az is valószínűsíthető, hogy Ferenc József és Erzsébet királyné 1857. májusi pest-budai látogatásáig már nem volt elegendő idő a mennyezetképek kivitelezésére, s ezért mondtak le a tervről. Az uralkodópár ünnepélyes fogadására a palota dísztermében került sor május 4-én, ahol Scitovszky János hercegprímás köszöntötte őket.[25]

A mennyezet stukkódíszítésének Holczer József által készített 1856-os rajza arról tanúskodik, hogy a képmezők helyére ornamentális stukkódísz került, a rajz felirata (*provisorischer Plafond für den Ceremonien Saal in Ofen*) szerint ideiglenes jelleggel,[26] de végül egészen 1893–96-ig ez az állapot maradt fenn, amikor a terem fafödémét poroszsüveg-boltozatra cserélték.[27] (3. kép) A falfelületek műmárványozását Hieronymus Moosbrugger már 1854-ben befejezte,[28] ezzel egy időben pedig la Vigne elkészítette a falikarokat és a csillárokat is. 1855-ben a terem északi fala előtt felépült a zenekari karzat is, s ezzel a díszterem belső dekorációjának megújítása befejeződött.[29] A díszterem falainak 1847–54 között készült neorokokó dekorációját az 1893–96 között zajlott Hauszmann-féle átalakítás során is megtartották, s csak a palota második világháború utáni helyreállítása során, 1953-ban távolították el.[30] (4. kép)

A három mennyezetkép közül kettőnek is fennmaradt az akvarellvázlata Geigertől. A Vajk megkeresztelését ábrázoló vázlat két változata, amelyek a Budapesti Történeti Múzeum Fővárosi Képtár gyűjteményében találhatók, már a korábbi kutatások előtt is ismertek voltak. Amint Szvoboda Dománszky Gabriella megállapította, mindkét kompozíció Geiger saját korábbi művének, a *Magyarország és Erdély története rajzolatokban* című litográfiasorozatból a Vajk megkeresztelése-jelenet kissé átfogalmazott variációja.[31] (5. kép)

A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának gyűjteményében fennmaradt a *Vitam et sanguinem*-jelenetet vázlata is, ami elkerülte a korábbi kutatások figyelmét. (6. kép) A 24×31,4 cm méretű, akvarellel színezett tusrajzon (ltsz.: 53.1023) balra lenn a *Peter Joh. Nep. Geiger* szignatúra olvasható. Figyelemreméltó, hogy a téglány alakú, a sarkokon ívesen lemetszett képmező formája, illetve a mennyezetképnek a lap alján feltüntetett szélessége (4 öl, 1 láb, 5 hüvelyk, azaz kb. 8 m) pontosan illeszkedik a mennyezet stukkódíszítésének 1856-os rajzán látható keret formájához és méretéhez, tehát a mennyezetkép minden

---

25 *Manhercz O.* Magas rangú hivatalos utazások i. m. 171.

26 Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Építészeti Gyűjtemény, F.11/A. Köszönöm Rostás Péternek, hogy felhívta a figyelmem a rajzra.

27 *Farbaky Péter*: A budai királyi palota a historizmus korában. (Ybl Miklós és Hauszmann Alajos átépítési terveinek fejlődése és kapcsolata). Tanulmányok Budapest Múltjából 29. (2001) 241–265. 253.

28 Ugyancsak Moosbrugger készítette 1845-ben a Nemzeti Múzeum dísztermének és kupolatermének műmárványozását. L. *Dux Adolf*: A Magyar Nemzeti Muzeum. Utmutató ennek mükincsgyüjteményeiben. Pest, 1857. 14.

29 *Ybl E.* i. m. 317. A zenekari karzat 1855-ben készült tervrajzát l. HHStA, OMeA Karton 669, 79/B/3, fol. 301.

30 *Farbaky P.* i. m. 253.

31 *Szvoboda Dománszky Gabriella*: Az újkori Budavári Palota belső díszítése. Tanulmányok Budapest Múltjából 29. (2001) 411–455. 417. kat. 3.3.47. – téves leltári számmal, helyes ltsz.: 16067 (vétel Steiner Lajostól, 1932). A másik változat ltsz.: 22692 (vétel Szilárd Vilmostól, 1942). A vázlatok korábbi provenienciája nem ismert.

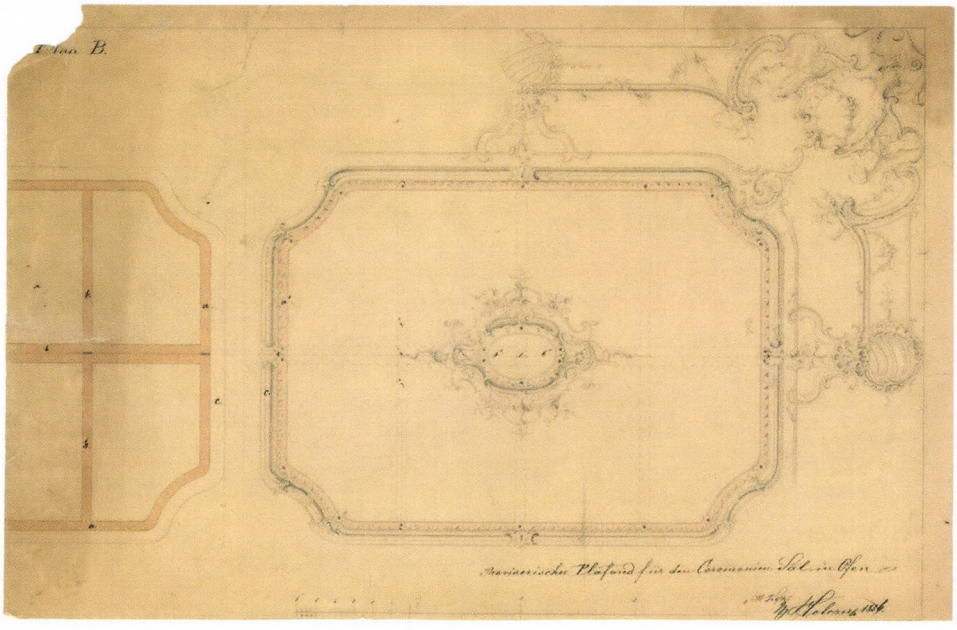

4. kép
Holczer József: A díszterem mennyezetének stukkódíszítése. Tollrajz, 1856.
BTM Kiscelli Múzeum, Építészeti Gyűjtemény

bizonnyal a már kész stukkókeretbe került volna. A lap hátoldalán a *P. J. N. Geiger – Entwurf zu einem Plafond-Gemälde in der Burg zu Ofen* felirat olvasható, fölötte a korábbi tulajdonosok, Ernst Lajos (1872–1937) és az Országgyűlési Múzeum bélyegzői láthatók. A vázlat 1932-ben szerepelt Ernst Lajos gyűjteményének a Nemzeti Múzeumban rendezett kiállításán,[32] majd 1939-ben a Magyar Királyi Postatakarékpénztár által rendezett aukción árverezték el.[33] Itt vásárolhatta meg az 1923-ban megalapított Országgyűlési Múzeum, ahonnan az intézmény megszüntetése (1949) után a Nemzeti Múzeumba került.[34]

Geiger vázlata azt a romantikus hagyományt követve ábrázolja a pozsonyi vár lovagtermében (*Ritterstube*) 1741. szeptember 11-én lezajlott jelenetet, mely szerint a gyászruhába

32 Ernst Lajos magyar történeti gyűjteménye. Szerk.: Varjú Elemér–Höllrigl József. Bp., 1932. 88. (Nr. 67.)

33 Az Ernst-Múzeum gyűjteményének aukciója. (Árverési Közlöny XX.) Bp., Postatakarékpénztár Árverési Csarnoka, 1939. Nr. 81. Ernst Lajos gyűjteményében a *Vitam et sanguinem*-jelenetnek több ábrázolása is megtalálható volt. Az 1939. évi aukció anyagából négy ilyen lap került a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe (ltsz.: 1939/124–127). Egy további rézmetszetet (ltsz.: 1939/42) Fóti Lajostól vásárolt a Nemzeti Múzeum, de a lap hátoldalán lévő pecsét tanúsága szerint korábban ez is Ernst Lajos gyűjteményében volt.

34 A *Vitam et sanguinem*-jelenet egy másik ábrázolása ugyancsak Ernst Lajos gyűjteményéből került a Történelmi Képcsarnokba (ltsz.: 1939/126; Pierre Martinet–Charles Girardet rézmetszete).

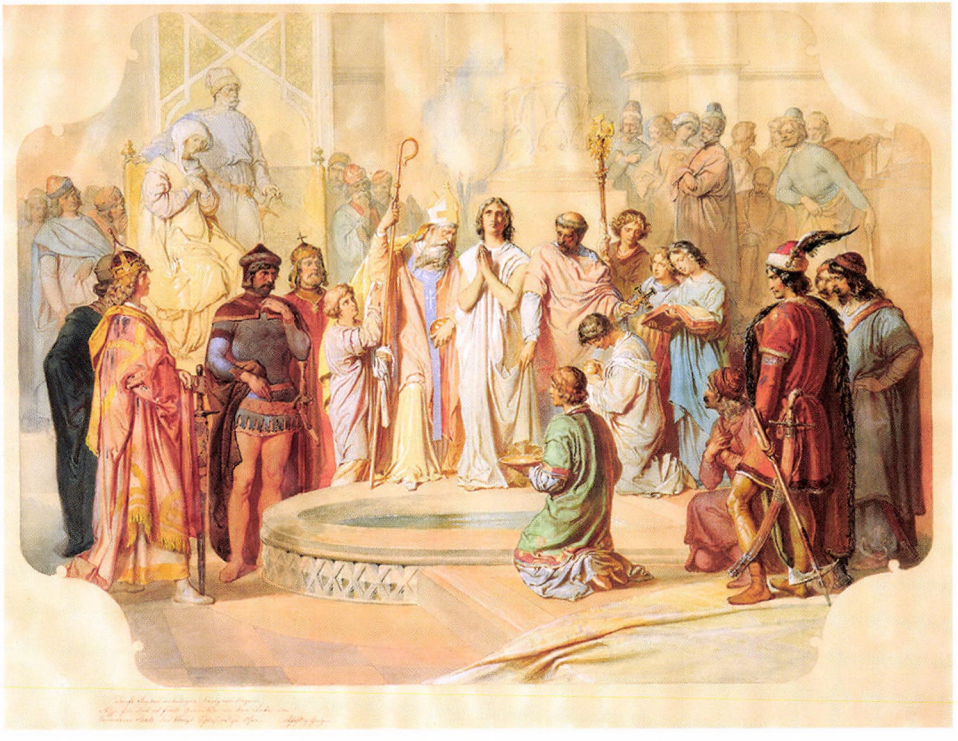

5. kép
Johann Nepomuk Geiger: Vajk megkeresztelése. Vázlat a budai királyi palota dísztermének mennyezetképéhez. Akvarell, 1855. BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár

öltözött királynő a feketével bevont trón előtt állva, könnyek között mondta el a magyar rendekhez intézett beszédét, karján a hat hónapos trónörökössel, József főherceggel, mire a beszédtől fellelkesült magyar főurak kardjukat kivonva, „életünket és vérünket" felkiáltással ajánlották fel katonai segítségüket, hogy ezzel megmentsék a Habsburg Birodalmat. Eszerint az országgyűlésre összegyűlt, s a várban a királynő elé járult rendek képviselőit nemcsak az örökösödési háború miatt szorongatott helyzetbe került királynő szívhez szóló beszéde, hanem a gyermek sírása is meghatotta. (A rossz nyelvek azt is tudni vélik, hogy a királynő néhány csípéssel bírta rá gyermekét a sírásra.) Ezzel szemben a valóság az, hogy a koronaherceg nem volt jelen az eseményen, mivel dajkája csak 1741. szeptember 20-én hozta a csecsemőt Bécsből Pozsonyba. Lotaringiai Ferenc másnap tette le az esküt a pozsonyi vár lovagtermében az esztergomi érsek az előtt, s ezzel az ország társuralkodójává vált. A ceremónia jegyzőkönyve szerint a nagyherceg az érsek után elismételt latin nyelvű esküszöveg végén hozzáfűzte: *Vitam et sanguinem pro Regina, Corona et Regno sacrificabo,* amit a rendek *Vivat* felkiáltással éljeneztek. A nagyherceg ezzel mintegy megismételte a magyar főurak szeptember 11-i felajánlását, amikor *Vitam et sanguinem dabimus pro Maiestate Vestra Sacratissima!* (Életünket és vérünket Önért, Felség!) felkiáltással biztosították

6. kép

Johann Nepomuk Geiger: A *Vitam et sanguinem*-jelenet. Vázlat a budai királyi palota dísztermének mennyezetképéhez. Akvarell, 1855. MNM Történelmi Képcsarnok

az uralkodót támogatásukról. Az eskütétel után Mária Terézia ünnepélyesen bemutatta a trónörököst a magyar rendeknek, akit azonban ez alkalommal sem a királynő, hanem dajkája emelt a magasba.[35]

35 A főudvarmesteri hivatal *(Obersthofmeisteramt)* által vezetett *Zeremonialprotokolle*, amely az udvari ceremóniák részletes leírását tartalmazza, így számol be az eseményről: HHStA, OMeA Zeremonialprotokolle 18, 21. September 1741, fol. 355v: „Heute früh umb 8 Uhren seynd die Hungarische Magnaten und [356r] Stände in großer Anzahl im Königl. Schloß, wie auch die Herrn Ministri und Cavaliers, nicht weniger die Dames in geschmuck in großer Anzahl erschienen [...] der Primas Regni [...] lase sofort das in lateinischer Sprach abgefaßte Jurament Ihro Königl. Hoheit, als declarierten Mit-Regenten vor, welche die von Wort zu Wort mit zu gleich in die Höche gehaltenen 3 Fingern nach Sprache. Nach dessen Endigung aber noch diese Wort hinzu setzeten: »Vitam et sanguinem pro Regina, Corona et Regno sacrificabo«. Worauf sammetl. Stände »Vivat« anrufete. Der durchlauchtigste Erzhertzog Joseph und die durchlauchtigste Erzhertzogin Maria Anna [...] waren auch diesem Actu zugegen, da dann die Frau Aya den durchlauchtigste Erzhertzog solcher gestalten nach geendigten Actu in die Höhe mit beyden Händen erhube, daß derselbe von allen anwesenden Ständen hatte gesehen werden können. Bey der Erblickung die insgesamt ein einmütiges fröhliches Vivat [...] [357r] aufgerufen, welche auch nochmahls wiederholeten, da man die Erzherzog zurück in seine Wohnung getragen."

A történeti emlékezetben tehát az 1741. szeptember 11-i és 21-i események összemosódtak, s romantikus színezetet öltöttek. Itt kell megjegyeznünk, hogy a királynő nem szorongatott helyzete miatt öltözött feketébe ezen a napon, s nem ezért vonták be a trónt feketével, hanem nagynénje, Mária Erzsébet főhercegnő, az Osztrák Németalföld császári helytartójának augusztus 26-án bekövetkezett halála miatt viselt gyászruhát ezekben a hetekben. A ceremónia jegyzőkönyve szerint nem a királynő hatódott könnyekig beszéde során, hanem a magyar főurak némelyike. Ugyancsak legenda, hogy a főurak kivonták volna kardjukat a királynő előtt, de a jegyzőkönyv arról sem szól, hogy a *Vitam et sanguinem* felkiáltást dacosan a *sed avenam non* (de a zabunkat nem) megjegyzéssel egészítették volna ki.[36]

Bár 1854. május 1-jén kelt leiratában a főudvarmester kifejezetten felhívta a figyelmet arra, hogy a *Vitam et sanguinem*-jelenet ábrázolása történetileg legyen hiteles, kövesse a *Zeremonialprotokolle* leírását az eseményről, s mellőzze a „megalapozatlan hagyományhoz" kapcsolódó elemeket,[37] Geiger vázlata mégis az esemény ábrázolásának „romantikus" tradícióját követi, s a gyermek trónörökössel a karján jeleníti meg Mária Teréziát.

A magyar rendek felajánlásának jelenetét sajátos módon már az 1770-es évektől a gyermek II. József alakjával ábrázolták, jóllehet ekkor még sokan élhettek az esemény szemtanúi közül. Az egyik első ilyen ábrázolás egy 1775-ben Párizsban kiadott Mária Terézia-életrajz illusztrációja: Nicolas de Launay metszete Jean-Michel Moreau rajza nyomán.[38] A mű 1776-ban Bécsben is megjelent német fordításban, Johann Ernst Mansfeld metszetével, szintén Moreau rajza nyomán.[39] A következő évtizedekben számos hasonló festészeti és sokszorosított grafikai ábrázolás készült a témáról, amely különösen a 19. század második

---

36 Uo., 11. September 1741, fol. 343v: „Es war in der Ritter-Stuben, wie bey der Landtags Proposition, der Thron mit 4 Stäfeln erhöhet und mit dem hochen Lehn-Stuhl versehen, auch alles mit schwarzen Tuch bedecket... [345v] Nach Endigung dies hatten Ihro Königl. Mayt. die hernachstehende nachdrucksame Anrede selbsten an die Stände gethan: *Afflictus rerum nostrarum status* [...] Es wurden mit allein alle anwesende durch diese königl. Anrede solcher gestalten gerühret, daß sie während selber sich den Tränen nicht enthalten könnten, sonst es hatte auch einen solchen Eyfer und Besorgung zugleich bey denen Ständen erwecket, das sie sammentlich zu 3 wiederholten mahlen aufgeruften: *Vitam et sanguinem dabimus pro Maiestate Vestra Sacratissima.*"Az esemény leírását l. még *Kolinovics Gábor*: Nova Ungariae Periodus. Buda, 1790. 488–492.

37 L. a 15. jegyzetben idézett forrást. Már a korábbi történeti munkák is felhívták a figyelmet arra, hogy a gyermek trónörökös nem volt jelen az 1741. szeptember 11-i eseményen. L. *Coxe, William*: History of the House of Austria. Vol. I. London, 1807. 266.; *Majláth, Johann*: Der Landtag 1741. Österreichische Zeitschrift für Geschichts- und Staatskunde 1. (1835) 10. sz. február 4. 37–39.; *Horváth M.* i. m. 441.; Gyurikovits György a *Századunk* című folyóirat 1845. évi 15. számában hívta fel a figyelmet arra, hogy a források szerint a trónörökös bemutatására 1741. szeptember 21-én került sor. Ezen figyelmeztetések nyomán a 19. században számos olyan ábrázolás is készült, amelyek a gyermek trónörökös nélkül ábrázolják a jelenetet, mint például Lorenz Neumayer (1796–1845) aquatintája. L. Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon. Szerk.: Mikó Árpád–Sinkó Katalin. Bp., 2000. 538. Nr. IX–10.

38 *Fromageot, Pierre*: Annales du règne de Marie-Thérèse. Paris, 1775. 46. után

39 Jahrbücher der Regierung Marien Theresiens, verwittibten Kaiserinn, Königinn zu Ungarn und Böhmen, Erzherzoginn zu Oesterreich. Wien–Leipzig, 1776. 46. után

felében vált népszerűvé.[40] Az 1741. évi *Vitam et sanguinem*-jelenet a történeti emlékezetben a magyar rendek vitézségének és az uralkodó iránti hűségének ikonikus képévé magasztosult,[41] s a Habsburgok magyar uralkodóként kifejtett dinasztikus reprezentációjának egyik fontos elemévé vált. Erről tanúskodik például, hogy 1840-ben az esemény közelgő centenáriuma kapcsán Csaplovics János javasolta egy Mária Terézia-emlékmű felállítását, amelynek elkészítését Ferenczy Istvánra bízta volna: „Egy igenigen fontos nemzeti ünnep közelget – száz éves jubilaeum. Reménylem, megülendjük. Az 1741dik viszontagságos évben derék őseink lelkesülve kiáltának: »Moriamur pro Rege nostro!«, s – csakugyan vérzettek is. – Mikép ülhetnők meg mi e' nagy ünnepet méltóbban, mint ha 1840ben a' béke' áldásai közt örvendve kiáltanánk fel: »Vivamus pro Rege nostro!« – ha t.i. a' Hazának a' trón erősségétől elválaszthatlan boldogságát, a' mi legjobb Honatyánk ótaloma alatt, intézményeink korszerű javitása által még inkább megalapítanók [...] Nem volna-e méltó az 1741dik év, t.i. ama buzgó 's a' legjobb sükerrel koronázott nemzeti erő kifejtése 's a' jobbágyi hűség, hogy azt egy márvány emlény dicsőitse Ferenczynk mesterkeze által? Illy emlék nagyszerű 's elmés ideájának kitalálásával próbát tehetne lángesze. Igen szép a' szándék, Hunyady Mátyás királynak emléket állítni tiszteletül; de, ugy gomdolom (sic!) az 1741diki nagyszerű esemény még magasztosabb, 's közelebbről illet bennünket 's fejedelmi házunkat. Előttem egy illy emlék ideája óriási obeliszk gyanánt áll, mellynek egyik oldalán a' nevezetes országgyülési jelenet, a' talapon aranyzott szegélyben a' királyné nehány szava 's a' KK. és RR. [ti. a karok és rendek – a szerző] rövid válasza: Moriamur 'stb., két másik oldalán a' háború legjelesb cselekménypontjai, 's végre a' negyediken a' végeredmény, a' győzelem ábrázoltassék domboru műben. De én nem vagyok művész! Az obeliszknek 1841ben kellene felállítatnia. Hol? Ez megfontolást kíván."[42]

Peter Krafft a Zrínyi kirohanását, mint a „Királyért 's Hazáért esett nagylelkű magafeláldozás legfelségesebb példáját" ábrázoló festmény párdarabjaként ugyancsak a *Vitam et sanguinem*-jelenet megfestését tervezte 1821-ben a Nemzeti Múzeum számára, ám Ferenczy szobrához hasonlóan ez a terv sem valósult meg.[43] A történeti emlékezetben mitikus jelentőségűvé vált jelenet a magyaroknak a Habsburg-ház iránti alattvalói hűségét jelképező szerepben kapott helyet számos emléklap, „dinasztikus" köztéri emlékmű és reprezentatív enteriőr ikonográfiai programjában Bécsben, Pozsonyban és Budapesten egyaránt: így például az I. Ferenc császár bécsi emlékművének felavatását ábrázoló litográfián (Franz Kaliwoda, 1846), egy végül nem megvalósult bécsi Mária Terézia-emlékmű talapzatának reliefjén (Pompeo Marchesi, 1838), a bécsi Neue Burg egyik termének szintén nem megvalósult mennyezetképén (Carl Hasenauer, 1894),[44] a pozsonyi Mária Terézia-emlékművön

---

40 *Telesko, Werner*: Geschichtsraum Österreich. Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts. Wien, 2006. 96.

41 *Gerő András*: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Bp., 2004. 220.

42 *Csaplovics*: Csaplovics' ujévi kivánata. Hasznos Mulatságok 1840. 1. félév 3. sz. január 8. 9–12. 11.

43 Történelem – kép. i. m. 529–531. IX–2.

44 *Telesko, Werner*: Kulturraum Österreich. Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts. Wien, 2008. 120.; Die Wiener Hofburg 1835–1918. Der Ausbau der Residenz vom Vormärz bis zum Ende des „Kaiserforums". Hrsg.: Werner Telesko. Wien, 2012. 302., 437.

(Fadrusz János, 1897), a budapesti Millenniumi emlékmű Mária Terézia-szobra alatti reliefen (Zala György, 1911; 1948-ban elveszett), vagy a budapesti Parlament felsőházi üléstermének falképén (Jantyik Mátyás, 1901). Az 1862. évi londoni világkiállításon Fischer Mór herendi porcelángyára is egy olyan – 90 cm átmérőjű – óriás dísztálat mutatott be, amelyen a *Vitam et sanguinem*-jelenet ábrázolása látható (Iparművészeti Múzeum, ltsz. 60.481).[45] A témaválasztás ez esetben is politikai hitvallásaként, a gyártulajdonosnak a Habsburg uralkodóházzal történő kiegyezést támogató manifesztumaként értelmezhető. A dísztálon látható kompozícióhoz és Geiger vázlatához ugyanaz az 1848-ban kiadott nagyméretű litográfiája szolgált előképül. A szóban forgó műlapot az 1850-es években a bécsi udvar megrendelésére is dolgozó festő, Josef Hasslwander (1812–1878) rajza nyomán H. Norden litografálta, s Leopold Theodor Neumann bécsi könyvkiadó jelentette meg (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, ltsz. 9325).[46] (7. kép) Hasslwander kompozíciója ugyanakkor az 1768-ban a Magyar Udvari Kancellária palotájába készült, *II. József bemutatása a magyar rendeknek a pozsonyi vár lovagtermében 1741. szeptember 22-én* című festményt követi (Franz Messmer, Wenzel Pohl, Bécs,).[47]

Itt kell megemlítenünk a fenti festménnyel egy időben készült, Mária Terézia pozsonyi koronázásának hat jelenetét ábrázoló képciklus történetének egy különös fordulatát. Az oldalfalak *boiserie* burkolatába illesztett pannósorozat eredetileg a kancellár fogadószobáját díszítette. Miután 1848-ban megszűnt a Magyar Udvari Kancellária, 1851-től a Birodalmi Tanács (*Reichsrat*) működött a palotában. Ennek elnöke, Rainer Ferdinánd főherceg 1858. augusztus 12-én Karl Liechtenstein főudvarmesterhez írott levelében beszámol arról, hogy Ferenc József utasítására eltávolították az épületből a Mária Terézia koronázását ábrázoló festményciklust,[48] amelyeket átmenetileg a kormányszéki épületek igazgatóságának raktárában őriznek, s az uralkodó szóbeli tájékoztatása szerint méltó helyen, az egyik rezidenciában (*Hofgebäude*) kívánják elhelyezni.[49] Elképzelhető, hogy a festményciklust – miután a tervezett mennyezetképek végül nem készültek el – a budai palota dísztermébe szánták, s Ferenc József 1857 májusi budai látogatása nyomán született

45 *Bobrovszky, Ida*: Die Maria Theresia-Gedenkschüssel aus Herend. Ars Decorativa 1. (1973) 145–151.

46 A műlap megjelenéséről a *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel* 1848. évi 47. száma tudósított az 1016. oldalon.

47 *Serfőző Szabolcs*: Mária Terézia pozsonyi koronázásának képei. Festményciklus az egykori Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában. Rubicon 28. (2017) 1–2. sz. 48–71. 70.

48 A festményeket feltehetően azért távolították el, mert azok tematikája nem illeszkedett a Birodalmi Tanács profiljához. Jókai Mór *Az élet komédiásai* című regényének *Magyarország Bécsben* című fejezetében szomorú képet fest a palota 1850-es évekbeli állapotáról, s megjegyzi, hogy a festményciklust „ponyvákkal betakarták, félretették, hogy ne lássa senki". (l. http://mek.oszk.hu/00700/00791/html/jokai30.htm (2018. május 25.)

49 HHStA, Aktenbestand des Obersthofmeisteramtes (OMeA Akten), 1858-21-c-11 (Kt. 706.) „Diese Bilder, welche sich gegenwärtig in Verwahrung der Dikasterial-Gebäude-Direktion befinden, sollen in Gemäßheit eines mir mündlich eröffneten allergnädigsten Befehles seiner k.k. apostolischen Majestät an einer anderen passenden Orte wieder aufgestellt werden, und ich habe in Folge dieses allerhöchsten Befehles Euere Durchlaucht einzuladen, wegen Übermachen dieser Bilder sich an das Finanz-Ministerium zu wenden, und sodann wegen deren Aufstellung in einem Hofgebäude die geeigneten Anträge der allerhöchsten Schluß-Fassung zu unterziehen."

7. kép

H. Norden, Josef Hasslwander rajza nyomán: A *Vitam et sanguinem*-jelenet. Litográfia, 1850 körül. MNM Történelmi Képcsarnok

erre vonatkozó javaslat. Végül ez a terv sem valósult meg, miután ugyanis az októberi diploma 1860-ban visszaállította a korábbi hivatali rendszert, s a Magyar Udvari Kancellária visszaköltözött a palotába, a festményeket is visszavitték eredeti helyükre.[50]

Ha megvalósult volna, a budai királyi palota dísztermének mennyezetképciklusa – témáját és mondanivalóját, azaz ikonográfiai programját tekintve – a Habsburg dinasztia magyarországi reprezentációjának és neoabszolutisztikus uralmának fontos emléke lett volna. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai és elnöke, Teleki József által ajánlott történeti eseményeket úgy választották ki, hogy azok egyaránt kifejezésre juttassák a Magyar Királyság középkori önállóságát és a Habsburg Birodalom keretei közötti továbbélését az újkorban. Az általuk javasolt két középkori és egy „Habsburg-kori" jelenettel szemben azonban a bécsi udvar egy középkori és két Habsburg vonatkozású újkori jelenet megfestését tartotta kí-

50 A festmények mai elrendezése a palota belső tereinek 1867-ben zajlott felújítása nyomán alakult ki, melynek során a képciklust két szomszédos helyiségben helyezték el.

vánatosnak. Ezzel a hangsúlyeltolódással az udvar nyilvánvalóan a Habsburg-dinasztia és a Magyar Királyság együttélésének kölcsönösen előnyös voltát igyekezett hangsúlyozni, összefüggésben a szabadságharc utáni feszült politikai légkör konszolidálására irányuló törekvésekkel. Különösen nyilvánvaló az aktuálpolitikai üzenete annak, hogy Ferenc József a Hunyadiak korának megidézése helyett egy kortárs esemény, a szabadságharc utáni első saját pest-budai látogatásának megörökítését tartotta kívánatosnak. Mindez összhangban áll az uralkodó 1850-es évekbeli műpártolásának tematikai preferenciáival, amely a „honi történelem" (*vaterländische Geschichte*) kortárs eseményeit részesítette előnyben.[51] Felfogásában a *Vaterland* fogalma – a soknemzetiségű birodalom hathatós kormányzására kigondolt birodalmi patriotizmus jegyében – egy nemzet(iség)ek fölötti, összbirodalmi territóriumot jelöl, amelynek lakóit a Habsburg-ház iránti lojalitás köti össze. A „honi történelem" kortárs eseményei közül jelentőségével kiemelkedett Ferenc József 1852. évi magyarországi utazása, amellyel az uralkodó jelképesen „birtokba vette" a monarchia minden országát egyetlen állami egységbe foglaló „új Ausztria" keleti koronatartományait. Ez a gondolat jutott kifejezésre abban is, hogy Alexander Bach belügyminiszter tervezetének megfelelően Ferenc József nem a hagyományoknak megfelelően, magyar királyként, nemzeti színű zászló alatt, hanem osztrák császárként, a Habsburg dinasztia fekete-sárga lobogója alatt érkezett meg Pestre, s már korábban, az országhatár átlépésekor is a császári zászlót vonták fel a budai Várra.[52] A palota dísztermében kiemelt helyen, a középső képmezőben megjelenő, az uralkodó 1852. évi pest-budai látogatásának emléket állító mennyezetkép is egyfajta erődemonstrációként értelmezhető, amelynek alapvető rendeltetése az volt, hogy kifejezze Ferenc József magyarországi uralmának legitimitását. Ezt a gondolatot erősítette volna Vajk megkeresztelésének jelenete, annak jelképeként, hogy István király révén Magyarország csatlakozott az európai keresztény államok közösségéhez, s tőle származott a Habsburgokra Magyarország apostoli királyi címe. Még inkább szimbolikus legitimációs célokat szolgált volna a *Vitam et sanguinem*-jelenetet ábrázoló képmező, amely nemcsak a magyarok vitézségének és az uralkodó iránti hűségének eszményét idézte volna meg, hanem a *Pragmatica Sanctio* által a Habsburg dinasztia számára biztosított nőági trónöröklés jogát, s ezáltal az uralkodói legitimitás gondolatát is. Mindemellett a Habsburg Birodalom megmentése mellett kiálló magyar rendek önfeláldozása a birodalmi patriotizmus gondolatának előképeként és példázataként is szolgált volna.

A Mária Terézia és Ferenc József közötti dinasztikus kapcsolat jutott kifejezésre az augsburgi *Allgemeine Zeitung* Ferenc József 1857. évi magyarországi utazásáról, azaz „új Ausztriába" tett kirándulásáról szóló tudósításában, amely Mária Terézia nagy fiának (*Maria Theresia's großer Sohn*) nevezte Ferenc Józsefet.[53] A magyarok uralkodójuk iránti alattvalói

51 *Kletečka, Thomas*: Staatliche Kunstförderung zu Beginn der franzisko-josephinischen Epoche. In: A Lajtán innen és túl. Elektronikus ünnepi tanulmányok Somogyi Éva 70. születésnapjára. Szerk.: Ress Imre–Szabó Dániel. Bp., 2007. 33–49. (melléklet a *Történelmi Szemle* 2007. évi 4. füzetéhez)

52 *Manhercz Orsolya*: 1848–1849 traumájának felidézése az 1852-es császári utazás során. Történelmi Szemle 57. (2015) 4. sz. 649–661. 658.

53 Ein Ausflug ins neue Oesterreich. Allgemeine Zeitung 1857. szeptember 23. 266. sz. 4249–4250. 4249. – idézi: *Manhercz O.* Magas rangú hivatalos utazások i. m. 193.

hűségének szinonimájaként szerepelnek a *Vitam et sanguinem* szavak egy másik, Ferenc József 1856. szeptember 23-i győri látogatásáról szóló tudósításban is: „Egy gondolat és egy érzemény hozá össze ma népünk ezreit: letenni az alattvalói tisztelet és szeretet adóját annak lábaihoz, kit a népek Istene övéinek örömére s boldogítására e nemzet szent és sérthetlen fejévé avatott fel. [...] A szemlélő, ki nézte e népet, mely Fejedelme legmagasb közeledésének hirére egy őszinte tiszta érzettől lelkesítve önként sereglett öszve a legmagasb kiszállás helyén, – és figyelt az önzéstelen lelkesültségre, mit bennük a Császári Felség láthatásáni öröm idézett elő: a »vitam et sangvinem« történeti jelentőségü szavak igazságáról ma is meggyőződést szerezhetett magának."[54]

A *Vitam et sanguinem*-jelenetet Ferenc József magyarországi útjával, pontosabban 1852. augusztus 14-i hazatérésével állította párhuzamba egy drámai költemény is, amelyet az uralkodó és Erzsébet királyné házasságkötése alkalmából mutattak be 1854-ben a bécsi Carltheaterben.[55] A műben egy soltész és fia párbeszédeként villannak fel az osztrák történelem legnevezetesebb régebbi és közelmúltbéli eseményei. A szóban forgó két eseményt kommentáló gondolataik lényege, hogy magyarországi „diadalútja" során Ferenc József a megérdemelt szigor helyett kegyelmet és megbocsátást tanúsított alattvalói iránt, azon érdemeik miatt, amelyeket száz évvel korábban Mária Terézia iránt tanúsított hűségükkel szereztek:

„*Schulze*:
Ich seh' den 21. [sic!] September 1741.
Wer ahnt, was in dem Tag
Für Östreich Großes lag?
Der Tag, wo einst Maria Theresia den Magyaren
Mit königlicher Rede entflammte Muth und Sinn,
Daß mit gezückten Säbeln ausriefen jene Schaaren:
Wir wollen kämpfend sterben für uns're Königin!

Sohn:
Ich aber schau' den 14. August 1852.
Bekennt: Denkwürdiges lag
Wohl auch in diesem Tag!
Wo unser Kaiser eben von jenem Ungarboden
In uns're Mitte siegvoll war wieder heimgekehrt,
Und statt verdienter Strenge nur Gnade rings entboten,
Erkennend im Verzeihen allein des Sieges Werth!"

A díszterem – idő és pénz hiányában – végül nem megvalósult mennyezetképeinek koncepciója sajátos módon Scitovszky János hercegprímás 1857. május 4-i beszédében is visszaköszönt, amellyel a palota dísztermében az uralkodópárt köszöntötte. Szónoklatá-

54 *r. l.*: Győr, sept. 23. Budapesti Hirlap 1856. szeptember 27. 224. sz. [2.] (1856. szeptember 23–26. között az uralkodó csapatszemlét tartott Komáromban és Budán, ezen útját szakította meg Győrben.)

55 *Stainhauser von Treuberg, Ernst*: Österreich's schönster Tag. Ein dramatisches Festgedicht. Wien, 1854. 26.

ban a *Vitam et sanguinem*-jelenet egyértelműen az uralkodó iránti alattvalói hűség történeti példázataként jelenik meg, amelynek aktualitását az adja, hogy a magyar nemzet – mintegy „megtérve" az 1848–49-es forradalom után – ugyanezt a lojalitást tanúsítja az uralkodó iránt, s nyilvánvalóan a bécsi udvar is ezt várja el a magyaroktól: „ily hálaérzelmeket táplál minden valódi magyar, sőt az egész nemzet – mert alkalma nyilik, a veleszületett alattvalói hűséget, engedelmességet és legragaszkodóbb gyermeki szeretetet most először ő császári fölségének, magasztos honanyánknak kifejezni [...] Mi magunk részéről készek vagyunk Fölségednek legmélyebb alázattal azon biztosítást adni, hogy atyáink szelleme még folyvást él e nemzet fiaiban, minélfogva az, ha Fölséged magas trónjának védelme kivántatnék, ma is úgy mint hajdan, fölkiáltana: »Életünket és vérünket!«"[56]

JOHANN NEPOMUK GEIGERS SKIZZE ZUR DECKENBILD DES ZEREMONIENSAALS IM KÖNIGLICHEN SCHLOSS ZU BUDA AUS DEM JAHR 1855: EINE BISHER UNBEKANNTE DARSTELLUNG DER VITAM ETSANGUINEM-SZENE

Zusammenfassung

In den Jahren zwischen 1847 und 1856 fanden im königlichen Schloss zu Buda/Ofen umfangreiche Renovierungsarbeiten statt. Die Wandfläche des Zeremoniensaals im mittleren Trakt, die damals noch durch spätbarocke Architekturmalereien aus den 1770er Jahren gegliedert war, wurde mit weißem und gelbem Kunstmarmor verkleidet und mit vergoldeten Stuckarbeiten im Dekorationsstil des sog. Zweiten Rokokos verziert. Am 14. November 1853 entschloss sich Franz Joseph, für den Zeremoniensaal drei Deckengemälde anfertigen zu lassen. Auf Anfrage des Schlossbauinspektors Josef Weiss schlug der Präsident der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, József Teleki, im März 1854 neun Ereignisse aus der Geschichte Ungarns als Thema der Fresken vor: je drei Episoden aus der „Zeit der Árpáden", aus dem Mittelalter und aus der frühen Neuzeit: Blutvertrag, Taufe König Stephans, die Übergabe der Königskrone durch Papst Silvester II. an die ungarischen Gesandten; Einzug König Ludwigs in Neapel (1350), Belagerung von Belgrad (1456), Einzug von König Matthias in Buda (1458); Graf Zrinyi's Ausfall und Heldentod vor Szigeth (1566); Belagerung von Ofen (1686) sowie eine Episode aus der Regierungszeit Maria Theresias, die berühmte *Vitam et sanguinem*-Szene (1741).

Auf einen Vorschlag vom Oberstkämmerer Lanckoronski und Obersthofmeister Liechtenstein hin, entschloss sich Franz Joseph am 21. Dezember 1854, die Taufe König Stephans, die Vitam et sanguinem-Szene und – in der Mitte – sein eigene Ankunft in Pest am 5. Juni 1852 malen zu lassen. Die Themenvorschläge von Teleki beinhalteten zwei historische Ereignisse aus dem Mittelalter, das heisst aus der Zeit des unabhängigen Königreichs Ungarn und eine Episode aus der „Habsburgerzeit in Ungarn". Der Wiener Hof aber kehrte diese Gewichtung um. Die Verschiebung des thematischen Fokus lässt sich in Zusammenhang mit dem politischen Vorhaben des Wiener Hofes in den 1850er Jahren erklären: Das angespannte Verhältnis zwischen der Habsburgermonarchie und dem Königreich Ungarn nach den Revolutionsjahren von 1848/1849 sollte mit allen Mitteln konsolidiert werden.

56 Religio 1857. 1. félév 35. sz. május 6. 284–285.

1855 wurde Johann Nepomuk Geiger, Professor an der Wiener Kunstakademie beauftragt, Skizzen zu den ausgewählten historischen Szenen anzufertigen, die teilweise bis heute erhalten geblieben sind. Zwei Versionen der Szene „Taufe König Stephans" sind in der Sammlung des Historischen Museum der Stadt Budapest aufbewahrt, während die Aquarellskizze der *Vitam et sanguinem*-Szene in der Historischen Bildergalerie des Ungarischen Nationalmuseums zu finden ist.

Das Projekt konnte schließlich aus zeitlichen und finanziellen Gründen nicht realisiert werden. Als Hauptursache ist der Besuch des Herrscherpaares in Pest-Ofen im Mai 1857 zu nennen. Die gut dokumentierte Konzipierung des Projekts wiederspiegelt jedoch als Mikrogeschichte die politischen und kulturellen Verhältnisse Ungarns und des Wiener Hofes in den 1850er Jahren. Das Programm der Deckenmalereien setzt den Fokus auf die Treue der Ungarn gegen ihren König: die *Vitam et sanguinem*-Szene erscheint als historisches Exempel jener untertänigsten Treue, die auch nach den Revolutionsjahren von 1848/1849 gegen Franz Josef von den Ungarn erwartet war.

Debreczeni-Droppán Béla

„EGY EMBER, AKI MAGA CSINÁLTA MEG A SIREMLÉKÉT…"

HIERONYMI KÁROLY TEMETÉSE A NEMZETI MÚZEUMBÓL

A Magyar Nemzeti Múzeum épülete már felépülésekor szimbólummá vált: a közös nemzeti történelem tárháza, bemutató helye, 1848-tól több ízben, majd a kiegyezéstől folyamatosan az országgyűlés egyik háza, és 1861 és 1944 között pedig kegyeleti hellyé, egy olyan kiemelt nemzeti közösségi térré lett, ahol az ország méltó módon búcsúztatja nagy halottait. Az egyetlen olyan hely volt a modernkori Magyarország történetében, ahol nemzeti gyásztérről beszélhetünk. Ugyanis máshol is voltak kiemelkedő temetések a 19–20. század folyamán, de sehol sem alakult ki hosszabb időre ez az országos kegyeleti funkció. Ahhoz, hogy ez így legyen, persze először ki kellett alakulnia a tradíciónak, majd nem szabadott megszakadnia. Dósa Elek 1868. évi temetése után hosszú szünet következett, Batthyány Lajost és Deák Ferencet sem a Nemzeti Múzeumból kísérték utolsó útjára, bár előbbi temetését eredetileg onnan tervezték. Mégsem szakadt meg a sor, mert Kossuth Lajost a múzeum kör alakú előcsarnokában ravatalozták fel, és egy évtized múlva Jókai Mórtól is a nemzet múzeumában búcsúztak. A következő Mikszáth Kálmán lehetett volna 1910-ben, de Deákhoz hasonlóan őt is az Akadémia palotájából temették. Nem egészen egy év múlva azonban újra ácsolhatták a katafalkot azon a helyen, ahol fél évszázaddal korábban elsőként két nagyformátumú képviselőjének, Palóczy Lászlónak, majd Teleki László grófnak adta meg a magyar országgyűlés a végtisztességet. Amint akkor korszakos jelentőségű politikusokat, úgy 1911-ben is egy nagy korszak, a dualizmus egyik vezető alakját gyászolták Hieronymi Károlyban. – De ki is volt ő, akit halálakor Széchenyi Istvánhoz és Baross Gáborhoz hasonlítottak, akit Kossuthhoz és Jókaihoz hasonló temetéssel tiszteltek meg?

Gazdag életpálya

Hieronymi Károlyt nem akármilyen pálya érdemesítette arra, hogy a nemzet nagy halottjaként tekintsenek rá. 1836. október 1-én született Budán. Édesapja, Hieronymi Ottó Ferenc (1796–1850) kora elismert térképésze, mérnöke, vízügyi, majd vasúti szakembere volt, aki tudásával a szabadságharc kormányát is szolgálta, ami miatt Világos után fogságot szenvedett. Bár rövid idő után, még 1849 folyamán kiengedték, a börtönviszonyok annyira

1. kép
Akit egy egész ország gyászolt: Hieronymi Károly kereskedelmi miniszter
(Fotó: Erdélyi Mór – magántulajdon)

megviselték szervezetét, hogy néhány hónappal később, 1850 áprilisában elhunyt.[1] Ennek következtében Károly fia 13 és fél évesen lett félárva. Apja nyomdokait követve Budán végezte felsőfokú mérnöki tanulmányait. Rövid mérnöki gyakornokság után azonban, kilépett a budai városi mérnöki hivatalból, és nem tudni, milyen indíttatásból 1857-ben Máramaros megyébe költözött, ahol tagosításokkal foglalkozott. Ez egy olyan földbirtok-rendezési művelet volt, amely során a gazdák szétszórt, sok apró darabból álló birtokait összevonták és mindenki egy tagban kapta meg a földjét (ez a középkori nyomásrendszer felszámolását jelentette). Ez korántsem volt egyszerű feladat, hiszen figyelni kellett például arra is, hogy az új birtok értéke azonos legyen a régi, szétszórtéval. Hieronymi e munkáját

1 Hieronymi Ottó Ferencről l. *Dr. Dienes Istvánné*: Hieronymi Ottó Ferenc élete (1803–1850). A Közlekedési Múzeum Évkönyve 7. (1983–1984) 131–180.

közmegelégedésre végezte, olyannyira, hogy a vármegye 1861-ben főmérnökévé választotta. Itt szerzett tapasztalatait a *Közutak építéséről és föntartásáról* szóló munkájában tette közzé. Ez – a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyé*ben megjelent 1911-es nekrológ megállapítása szerint – magára vonta a szakmai körök és egyszersmind Mikó Imre gróf közmunka- és közlekedésügyi miniszter figyelmét, aki 1867-ben meghívta őt minisztériuma első titkárává. A *kiegyezés* éve még más jelentős eseményt is hozott számára, hiszen 1867 májusában az akkor megalakult Magyar Mérnök- és Építész-Egylet igazgatójává választották, melynek később (1869) titkára lett. 1873-tól 1885-ig alelnökként vezette az egyesület ügyeit, majd 1897-től két ízben is elnöke lett az időközben kibővült szakmai szervezetnek. Az elismerések mellett más örömet is tartogatott számára a nevezetes év: 1867. július 27-én feleségül vette Várady Gábor országgyűlési képviselő lányát, Gabriellát. (1. kép)

A tehetséges, szorgalmas és minden bizonnyal ambiciózus fiatalember gyorsan haladt felfelé a minisztériumi ranglétrán: 1868-ban osztálytanácsossá, 1871-ben pedig miniszteri tanácsossá nevezték ki. Három év múlva pedig már államtitkár-helyettesként, később pedig politikai államtitkárként vezette egyre jelentősebbé váló minisztériuma ügyeit, mint például a folyószabályozást, a budapesti Duna-szakasz szabályozását, kiépítését, az ármentesítéseket és a magyar vasúti politikát. Hieronymi elévülhetetlen érdemének tartották már kortársai is, hogy az ő indítványára és az ő államtitkársága alatt államosították a m. kir. államvasutak (a MÁV jogelődje) szervezetének magját alkotó Keleti és Tisza-vidéki Vasutat, építették ki a budapest–zágrábi vonalat és kötötték meg 1882-ben az osztrák–magyar államvasút-társasággal azt a szerződést, melynek következtében a nevezett társaság magyar vonalait külön igazgatóság alá helyezték. A folyamat egyébként a csődbe ment Magyar Északi Vasút felvásárlásával kezdődött meg 1868-ban, és a rá következő évben hozták létre a Magyar Királyi Államvasutakat. (Fontos még megemlíteni, hogy a Duna-Drávai, valamint a Zágráb–Károlyvárosi Vasút megszerzése biztosította a tengeri útvonalat és ezzel függetlenné vált a magyar export az osztrák–francia kézben lévő Déli Vasúttól.)

Hieronymi azonban nem csak a vasúti politika terén szerzett elévülhetetlen érdemeket, hanem a hazai vízügy területén is. E két, a hazai nemzetgazdaság szempontjából kulcsfontosságú területen végzett eredményes munkássága azért is érdekes, mert tulajdonképpen ugyanannak a két mérnöki szakágnak lett a legjelentősebb szaktekintélye, amelyeknek édesapja is az volt, viszont azzal a különbséggel, hogy az ő működése alatt háborúk nem szakították meg a fejlődést, így munkássága jobban kiteljesedhetett, mint tragikus sorsú édesapjáé. A magyarországi vízügy fejlődése érdekében tehát Hieronymi Károly jelentős lépéseket tett, elég, ha a Tisza- és a budapesti Duna-szakasz szabályozására, továbbá a három Körös és a Maros vidékének ármentesítésére gondolunk. Neki (aki Széchényi István nyomdokán haladt) tulajdonítják annak a nagy árvízvédelmi szervezetnek létrehozását, amely sikerrel meg tudta menteni az Alföld nagy és leggazdagabb részét az árvíztől. Ezért nevezte őt Tisza István nekrológjában az Alföld megmentőjének.

Mindezekhez még hozzátehetjük, hogy Hieronymi Károly a minisztérium szervezeti működését is megújította, hiszen annak újjászervezésre vonatkozó dolgozatát minisztere 1880-ban magáévá tette és életbe léptette. A közmunka- és közlekedésügyi minisztert ekkor már Ordódy Pálnak hívták, aki 1882-ben lemondott és utána beadta államtitkára is a lemondását. Hieronymi posztjára nem akárki került, az illetőt Baross Gábornak hívták.

2. kép
Hieronymi Károly és Khuen-Héderváry Károly gróf 1905-ben a Parlament előtt (magántulajdon)

Hieronymi Károlyt bokros minisztériumi teendői nem gátolták meg abban, hogy fontos szakmai köteteket írjon. 1874-ben például *A közmunkaügyek államosítása Franciaországban* címmel publikálta háromhavi franciaországi tanulmányútja tapasztalatait. 1880-ban pedig *A budapesti Duna-szakasz szabályozása* című műve látott napvilágot. Tehát megállapíthatjuk, hogy hivatali munkája során sem hanyagolta el a szakirodalmat és a tudományos kutatómunkát.

Már kormánytisztviselő volt, amikor még közelebb került a politikához. 1875-ben a zsombolyai kerület országgyűlési képviselőjének választotta. Ettől kezdve apósával egy frakcióban (a Tisza-párt soraiban) ült. Hieronymi Károly idővel a Tisztelt Ház egyik legjobb szónokává vált, az ellenzéki képviselők is elismerték nagy szaktudását.

Mint fentebb említettük, 1882-ben otthagyta a minisztériumot: és innentől a dualizált Osztrák–Magyar Államvasúttársaság magyar vonalainak igazgatója lett. 1891-ig tartó elnök-igazgatósága alatt a társaság vasúthálózata számos vonallal bővült, ez a működése is tovább öregbítette hírnevét, növelte elismertségét. E viszonylag nyugodt évek után ismét „a sűrűje" következett, amikor 1892 októberében az uralkodó őt nevezte ki az Állami Számvevőszék élére. Ez végül csak annyit jelentett, hogy bekerült a számvevőszék vezetőinek archontológiájába, hiszen valós működést nem tudott itt kifejteni, mert egy hónappal később már a Wekerle-kormány belügyminisztere volt.

Hieronymi Károly minisztériumi működésének ez a belügyminiszteri időszaka talán a legfontosabb, hiszen olyan jelentős munkák forrtak össze a nevével, mint például az állami anyakönyvezésről szóló törvényjavaslat, Budapest új vízműve, a főváros elöl-

járóságának új szervezete, a törvényhatósági tisztviselők fizetésének rendezése, hogy csak a legjelentősebbeket említsük. Belügyminiszteri éveinek eredményeként említették később az 1893 nyarán kitört nagy kolerajárvány elleni sikeres fellépést, tudni illik, hogy a járványt az ő körültekintő, erélyes intézkedésével sikerült elfojtani. 1895 januárjában aztán megvált a posztjától, visszavonult az aktív politizálástól, hogy a vízügy és a vasutak ügyének szakmai részleteivel foglalkozhasson. Több jelentős munkája is ezekben az években látott napvilágot. Publikációs tevékenysége mellett az Agrár és Járadékbank elnöke lett az ekkor már kiváló közgazdászként is számon tartott Hieronymi. E bank élén különösen a filoxéra által elpusztított szőlőterületek újratelepítésén fáradozott, jelentős eredménnyel. 1903-ban aztán ismét visszatért a politikához, amikor Ferenc József miniszterré nevezte ki. És bár a Tisza-kabinet, amelyben részt vett, 1905-ben lemondásra kényszerült, a politikai életből ekkor már nem távozott, hanem a Nemzeti Társaskör egyik oszlopos tagjaként készítette elő a jobboldal (a Nemzeti Munkapárt) újbóli kormányra jutását, amely 1910-ben történt meg. Ekkor ismét megkapta a kereskedelmi tárcát. A Khuen-Héderváry kormányt azonban már nem sokáig erősítette, mert a következő évben, 75 éves korában (viszonylag) váratlanul elhunyt.[2] (2. kép)

Betegsége és halála

Hieronymi Károly végzetessé váló betegsége 1911. április 20-a körül kezdődött, s egy idő után ágyba döntötte. Állapota súlyosbodását látva háziorvosa, Bálint Rezső a neves orvosprofesszort, Korányi Sándor bárót (1866–1944) is kihívta betegéhez, aki megállapította nála az erős influenzát, ugyanakkor észrevette a mellhártyagyulladás kezdődő tüneteit is. A testi baj mellé később lelki is társult, hiszen felesége is megbetegedett, influenzás lett és egy Berlinből érkező hír is teljesen lesújtotta: április 28-án meghalt 38 éves lánya, Blanka (Harkányi Béla báró, neves csillagász, akadémikus felesége). Hieronymi Döbrentei u. 8. sz. alatti házában feküdt, állapota folyamatosan romlott, és amikor tüdőgyulladás is fellépett nála, egy nagyobb orvosi konzíliumot hívtak össze. Május 4-én betegágyánál már négy orvos tanácskozott: Bálint Rezső és Korányi Sándor mellett utóbbi édesapja, Frigyes (1828–1913), aki korábban Jókai halottas ágyánál állt, valamint Edmund von Neusser (1852–1912) híres osztrák orvostanár, aki még előző nap Bécsből expresszvonattal érkezett. A konzílium után az említett orvosok egy hivatalos közleményt adtak ki Hieronymi állapotáról, amelyet súlyosnak tartottak, de nem reménytelennek. Délután 3 óra tájban aztán a miniszter rosszabbul lett, folyamatosan mellette levő háziorvosa észlelte, hogy a légzése megnehezül, és az érverése kihagy. Ekkor újra hívták Korányi Sándort, aki már nem tudott segíteni a mindvégig eszméleténél lévő Hieronymin. Amikor az állapota végzetesre fordult a család elhívta hozzá Leimetter János tabáni plébánost, aki feladta neki az utolsó

2 *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. 4. kötet. Bp., 1896. 869–872.; Hieronymi Károly. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. Főszerk.: Markó László. 3. kötet. Bp., 2002. 276–277.; *Cs. H.*: Hieronymi Károly 1836–1911. Budapesti Szemle 146. (1911) 449–452.; Hieronymi Károly †. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 45. (1911) 19. sz. 249.; Hieronymi Károly. (1836–1911.). Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 45. (1911) 20. sz. 265–276.; Hieronymi Károly 1836–1911. Vasárnapi Ujság 58. (1911) 20. sz. május 14. 393–394.; *Tisza István*: Hieronymi Károlyról. Magyar Figyelő 1. (1911) 10. sz. május 16. 265–270.

3. kép
A halál allegóriája a nagy vasúti szakember elhunytakor (Friss Ujság)

kenetet, ami után már csak néhány percet élt, 4 óra 40 perckor elhunyt. (A halál közvetlen oka végül szívszélhűdés, azaz szívinfarktus volt.) A család ott állt a családfő halottas ágya körül, egyedül felesége hiányzott, aki a szomszéd szobában betegen feküdt.[3] (3. kép)

Országos gyász

Hieronymi Károly haláláról telefonon értesítették az éppen a lóversenypályán tartózkodó budapesti rendőrfőkapitányt és a kormány tagjait és a miniszter szűkebb baráti körét. Ezt a minisztere halálánál jelen lévő Hollán Sándor miniszteri tanácsos tette meg.[4] Ezt követően, este fél hatkor már a miniszterelnökség tájékoztatta a kabinetirodát a halálesetről, a király

3 Hieronymi Károly 1836–1911. Egyetértés 46. (1911) 105. sz. május 5. 5–8. 7. A halál időpontját más újság 5 óra 10 percre tette. (Hieronymi meghalt. Kis Ujság 25. (1911) 106. sz. május 5. 2–3. 2.) De volt olyan tudósítás is, amely szerint Neusser doktor már délelőtt reménytelennek találta Hieronymi állapotát (l. Hieronymi Károly. Magyar Nemzet 30. (1911) 105. sz. május 5. 1–5. 2.). A halál időpontját az *Alkotmány* című lap május 5-i száma ugyancsak 4 óra 40 percre teszi (Hieronymi Károly meghalt. Alkotmány 16. (1911) 105. sz. május 5. 2–4. 3.). Itt írnak arról is, hogy Hazai Samu honvédelmi miniszter néhány perccel Hieronymi halála után érkezett és ez annyira megrázta, hogy sírógörcsöt kapott (l. részletesebben Hieronymi Károly 1836–1911. Az Ujság 9. (1911) 105. sz. május 5. 4–7. 6.). Hieronymi halálánál a *Budapesti Hirlap* tudósítása szerint a családtagokon kívül ott volt még Serényi Béla földművelésügyi miniszter és Hollán Sándor miniszteri tanácsos, aki később a temetést hivatalosan intézte. Kérdés, hogy így volt-e, mert Hazai Samuval kapcsolatosan is azt írják, hogy a halál pillanatában jelen volt (Hieronymi Károly halála. Budapesti Hirlap 31. (1911) 105. sz. május 5. 4–5. 5.), pedig csak néhány perccel később érkezett. Hollán ott lehetett, mert az *Uj Idők* megörökíti Hieronymi egyik utolsó mondatát, amit legközelebbi minisztériumi bizalmasának mondott: „Lássa, én sem vagyok vasból." L. Hieronymi Károlyról. Uj Idők 17. (1911) 20. sz. május 14. 491–494. 491.

4 Hieronymi Károly 1836–1911. Egyetértés 46. (1911) 105. sz. május 5. 5–8. 7.

4. kép
Pálffy Miklós herceg magyarországi udvarnagy a király képviseletében részvétét fejezi ki Hieronymi Károly özvegyének (Friss Ujság)

ezután értesült minisztere haláláról.[5] A gyászhír egyébként a fővárosban villámgyorsan terjedt (elsősorban az ekkorra már elterjedt telefon miatt[6]) és ennek köszönhetően már a halál napjának kora esti óráiban megjelentek a kondoleálók a gyászháznál. A Döbrentei utcát ellepték a gépkocsik és fiákerek. A részvétnyilvánítókat az elhunyt sógora, Várady Gábor, volt országgyűlési képviselő és a miniszter fia, Hieronymi Pál mérnök fogadta. A még mindig nagybeteg özvegy, Várady Gabriella ágyában feküdt és csak másnap „nagy megerőltetéssel" fogadott látogatót. Akivel pedig kivételt tett, az nem volt más, mint a király megbízottja, Pálffy Miklós herceg, magyarországi udvarnagy, aki személyesen tolmácsolta Ferenc József részvétét (aki másnap táviratban is kinyilvánította ezt). A déli órákban még Tisza István gróf, Zichy János gróf kultuszminiszter, Volnich István báró és Pekár Gyula is tiszteletét tette a gyászoló családnál.[7] Később a kereskedelmi minisztérium tisztviselőinek csoportja, majd a minisztérium osztályfőnökei tettek látogatást a gyászházban.[8] Az első látogatók között volt még az előző napon Budapest polgármestere, Bárczy István, aki a főváros tanácsa nevében díszsírhelyet ajánlott fel a Kerepesi temetőben.[9] (A barátok, ismerősök folyamatosan látogatták 1911 májusában az özvegyet, erről ő maga készített

5 Meghalt Hieronymi 1836–1911. Világ 2. (1911) 105. sz. május 5. 4–6. 5.

6 A Képviselőházba pl. úgy jutott el Hieronymi miniszter halálhíre, hogy a kérvényi bizottság üléséről kihívták telefonhoz Kálmán Gusztáv kereskedelmi államtitkárt, aki ekkor értesült arról. (L. Hieronymi Károly. Magyar Nemzet 30. (1911) 105. sz. május 5. 1–5. 3.)

7 Hieronymi Károly halála. Pesti Napló 62. (1911) 106. sz. május 6. 5–8. 5.

8 Hieronymi halála. Az ország halottja. Világ 2. (1911) 106. sz. május 6. 4–7. 5.

9 Hieronymi Károly meghalt. (1836–1911.). Budapest 35. (1911) 105. sz. május 5. 4–6. 5. A díszsírhelyről szóló hivatalos döntést a fővárosi tanács másnapi rendkívüli ülésén hozta meg. (Hieronymi Károly halála. Pesti Napló 62. (1911) 106. sz. május 6. 5–8. 6.).

listát.[10]) (4. kép) A személyes részvétnyilvánítások mellett rengeteg kondoleáló távirat is érkezett a családhoz, például Perczel Dezsőtől, a Nemzeti Munkapárt elnökétől, Széll Kálmán volt miniszterelnöktől, Lukács László pénzügyminisztertől, aki Hieronymi utóda lett (már másnap megbízták a kereskedelmi minisztérium ideiglenes vezetésével).[11] De nem csak az özvegy, hanem a kormány, illetve a miniszterelnök számára is érkeztek részvétnyilvánítások. Az egyik első részvéttáviratot Khuen-Héderváry Károlynak Richard von Bienerth báró osztrák miniszterelnök küldte,[12] valamint a közös hadügyminiszter,[13] majd számos törvényhatóság, megye és város vezetője írt hosszabb-rövidebb részvétnyilvánító levelet. Ezen közül egyet, a fővárosét fontosnak tartjuk teljes egészében közreadni:

„Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Országszerte mély sajnálatot és őszinte részvétet keltett Hieronymi Károly kereskedelemügyi miniszternek e hó 4-én bekövetkezett elhunyta.

Halálával hazánk egy kiváló, jeles fiát, egy kimagasló, nagyszabású államférfiát vesztette el, aki fényes tehetségét, nagy tudását, bámulatos munkabirását hosszú életének egész folyása alatt majdnem kizárólag a közügyek szolgálatának szentelte és akinek eredményekben gazdag közéleti munkásságát méltán a legnagyobb elismerés, méltánylás és megbecsülés kisérte.

De nekünk különös okunk is van, hogy elhunytát gyászoljuk és az ő emlékét kegyelettel megőrizzük, hiszen városunk szülötte, városunk polgára volt, itt élt, itt működött, itt dolgozott közöttünk, s több cikluson keresztül, mint fővárosi bizottsági tag aktiv részt is vett a főváros ügyeinek intézésében. Mint miniszter is mindenkor jóindulattal viseltetett a főváros iránt és támogatta a főváros haladását és fejlődését. Hálás köszönettel tartozunk neki a főváros és polgársága érdekében tett több intézkedéséért, s így különösen a belügyminisztersége alatt alkotott kerületi előljárósági törvénnyel, mellyel a modern kerületi közigazgatást megalapozta, továbbá a vízművek és új csatornázási rendszer létesítésére irányuló erélyes intézkedésével és 1893-ban az akkori nagy koleraveszély gyors elfojtásával valóban el nem múló érdemeket szerzett magának.

Váratlan halála annál fájdalmasabban érintett bennünket, mert épen akkor dőlt ki sorainkból, a mikor a korona és nemzet bizalma az ő gazdag tudása, bőséges tapasztalásai és küzdelmekben kipróbált és megedzett ereje előtt megnyitották az alkotás terét, s mikor

---

10 A 108 látogatót rögzítő lista fennmaradt a családnál. Pl. a miniszterelnök is szerepel rajta és külön a felesége is kétszer. (A listán nemcsak az első két nap látogatói szerepelnek, hanem mindazok, akik május hónapban felkeresték az özvegyet. Lehetséges, hogy emlékezetből készült, mert korántsem szerepel mindenki rajta.) Itt mondok köszönetet Láng Jánosnak, Hieronymi Károly dédunokájának, aki a családnál fennmaradt forrásokat a rendelkezésemre bocsátotta.

11 Hieronymi Károly 1836–1911. Független Magyarország 11. (1911) 105. sz. május 5. 6–8. 7. Az Egyetértés tudósítása szerint ezek a személyek az első látogatók voltak. (Hieronymi Károly 1836–1911. Egyetértés 46. (1911) május 5. 5–8. 7.) Hieronymi utódlásának ügyét l. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) K 26 Miniszterelnökségi iratok 910. cs. 1911-III-2750.; MNL OL K 2 470. d. A XII. 1.7. gróf Khuen-Héderváry Károly III. és IV. kormánya, annak tagjai és államtitkárai között előfordult változások.

12 Hieronymi Károly halála. Budapesti Hirlap 31. (1911) 105. sz. május 5. 4–5. 5.

13 Hieronymi Károly halála. Pesti Napló 62. (1911) 106. sz. május 6. 5–8. 6. Az osztrák kereskedelmi miniszter a családnak nyilvánította ki részvétét.

épen az ő munkásságától vártuk és reméltük hazánk gazdasági életében számos nehéz és fontos kérdés megoldását.

A midőn elhunytával az országot és a fővárost ért súlyos veszteség felett érzett fájdalmunknak ilyképen kifejezést adunk, fogadja Nagyméltóságod, mint a m. kir. kormány elnöke őszinte részvétünk nyilvánítását.

Kelt Budapesten, a székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1911. évi május hó 10-ik napján tartott rendes közgyűléséből.

Bárczy
polgármester"[14]

1911. május 4-én, azaz az elhalálozás napjának estéjén a kormánypárt, a Nemzeti Munkapárt számos tagja összejött a párt helyiségében. (5. kép) Itt gyűlt össze a kormány is, amely a miniszterelnök vezetésével értekezletet tartott a temetés előkészítéséről. A tanácskozásba bevonták Berzeviczy Albert képviselőházi elnököt is. Ekkor döntötték el, hogy Hieronymit államköltségen temetik el a Magyar Nemzeti Múzeum előcsarnokából.[15] Meg kell itt jegyeznünk, hogy ez a helyszín automatikusan nem járt volna neki, hiszen ha visszatekintünk az előtte miniszterként elhunytakra, akik érdekes módon ugyancsak kereskedelmi miniszterek voltak, akkor a múltból az következett volna, hogy a kereskedelmi minisztérium épületében ravatalozzák fel Hieronymit, csakúgy, mint Baross Gábort 1892-ben és Horánszky Nándort 1902-ben. Nem így történt, hanem Jókai Mór után hét évvel újra a Nemzeti Múzeumban búcsúztak a nemzet nagy halottjától. A kormány említett tanácskozásán Serényi Béla földművelésügyi minisztert bízták meg a temetés felügyeletével és irányításával mellé rendelve dr. Hollán Sándor miniszteri tanácsost, a kereskedelmi minisztérium elnöki osztályának

5. kép
Hieronymi „a második vasminiszter" mozdony hátán a mennybe zakatol (karikatúra, Kakas Márton)

14 MNL OL K 26 Miniszterelnökségi iratok 910. cs. 1911-III-2750. Az ügyiratban: 2769. sz. alatt részvétnyilvánító levelek a miniszterelnöknek, gróf Khuen-Héderváry Károlynak. Bárczyé: fol. 32–33.

15 Hieronymi Károly. Magyar Nemzet 30. (1911) 105. sz. május 5. 1–5. 3. Szóba került az is, hogy a Parlament kupolatermében ravatalozzák fel Hieronymit, de amint a *Magyar Estilap* újságírója értesült: nem akartak precedenst teremteni. (Hieronymi halála. Magyar Estilap 18. (1911) 103. sz. május 6. 1–2.).

vezetőjét, az elhunyt „meghitt bizalmasát", aki közvetlenül intézte a végtisztesség ügyét. A múzeumból történő temetés részleteiről ugyanezen az estén már tanácskozott Balogh Jenő kultuszminisztériumi államtitkár Szalay Imrével, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójával.[16]

A gyász jele, a fekete zászló már ezen a napon kikerült a legtöbb közintézményre, például a parlamentre, a minisztériumokra, a központi vámpalotára, valamint a tőzsde és a nagy bankok épületeire és félárbocra engedték a Duna-parti lobogókat is. A következő napon pedig már az ország valamennyi vasútállomásán és postahivatalán is a gyászzászló lengett. De nemcsak az állami épületeken, hanem magánépületeken, egyesületek székházain is a gyász színét lehetett látni, a boltok kirakatát sok helyen sötét drapériával vonták be. Ahogy a *Magyar Nemzet* fogalmazott: „A nemzet nagy halottjáért gyászba borult egész Magyarország."[17]

A halál hírére a Képviselőház egy napra megszakította munkáját. De mielőtt ezt megtette volna, május 5-i ülésén megemlékeztek az elhunyt miniszterről,[18] Pozsony város országgyűlési képviselőjéről. Berzeviczy Albert házelnök Hieronymit méltató beszéde végén indítványozta, hogy a Képviselőház jegyzőkönyvében örökítse meg gyászát, özvegyéhez részvétiratot küldjön, a ravatalra koszorút helyezzen és a temetésen testületileg vegyen részt, valamint gyásza jeléül ülését másnapra halassza el. (A házelnök megemlítette, hogy a temetés másnap, a Nemzeti Múzeum épületéből történik.) A képviselők jóváhagyták ezeket, valamint Khuen-Héderváry Károly gróf miniszterelnök javaslatára kimondták azt is, hogy az elhunytat az ország költségén temetik el.[19] Ezt követően az ellenzéki pártok – ahogy a *Kis Ujság* újságírója fogalmazott – „hajtották meg lobogójukat a halott ellenfél előtt".[20] Apponyi Albert gróf a Kossuth-párt, Széll Kálmán az ellenzéki hatvanhetesek, Justh Gyula a Justh-párt, Szmrecsányi György a Néppárt, Juriga Nándor a nemzetiségiek, nagyatádi Szabó István a Kisgazdapárt nevében búcsúzott Hieronymitől. Az ellenzéki szónokok elsősorban „a munka emberét és a nagy tehetséget" ismerték

16 Hieronymi Károly 1836–1911. Az Ujság 9. (1911) 105. sz. május 5. 4–7. 6.; Hieronymi Károly (1836–1911.). Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye 45. (1911) 20. sz. 265–276. 271. Más sajtótermékben azt olvashatjuk, hogy a temetést Kálmán Gusztáv államtitkár intézte (l. Hieronymi Károly. Az Ujság 9. (1911) 106. sz. május 6. 4–7. 6.)

17 Meghalt Hieronymi 1836–1911. Világ 2. (1911) 105. sz. május 5. 4–6. 5.; Hieronymi Károly 1836–1911. Független Magyarország 11. (1911) 105. sz. május 5. 6–8. 7.; Hieronymi halála. Magyarország 18. (1911) 106. sz. május 6. 5–6. 5.; Hieronymi Károly. Magyar Nemzet 30. (1911) 106. sz. május 6. 1–7. 1.

18 Az *Est* c. lap a következőképpen vezette be az ülésről szóló tudósítását: „Feketébe öltözött, sürü, komor tábor volt ma a képviselőház. A kik dolgozni sohasem jöttek el, ma mind itt voltak, hogy a munka halottjának parlamenti elbucsuztatásában résztvegyenek. Soha még ilyen egyértelmü, mély és nagy részvét nem nyilatkozott meg a Házban. A pártkeretek ezuttal valóban leomlottak és a megrendítő emberi tragikum legyőzte mindenkiben a politikai pártszenvedélyeket." (Hieronymi Károly halála. Az Est 2. (1911) 107. sz. május 6. 2–3. 2.)

19 Lukács László pénzügyminiszter és ideiglenes kereskedelmi miniszter a minisztertanács 1911. július 11-én tartott ülésén jelentette, hogy „a végtisztesség összes költségei 20.880 K 86 fillérre rúgtak". (MNL OL K 26 Miniszterelnökségi iratok. 910. cs. 1911-III-2750. alatt: 4994. sz. fol. 59.) Ezt az összeget a kereskedelmi tárca büdzséjéből fizették.

20 Hieronymi halála. Kis Ujság 25. (1911) 107. sz. május 6. 2–3. 3.

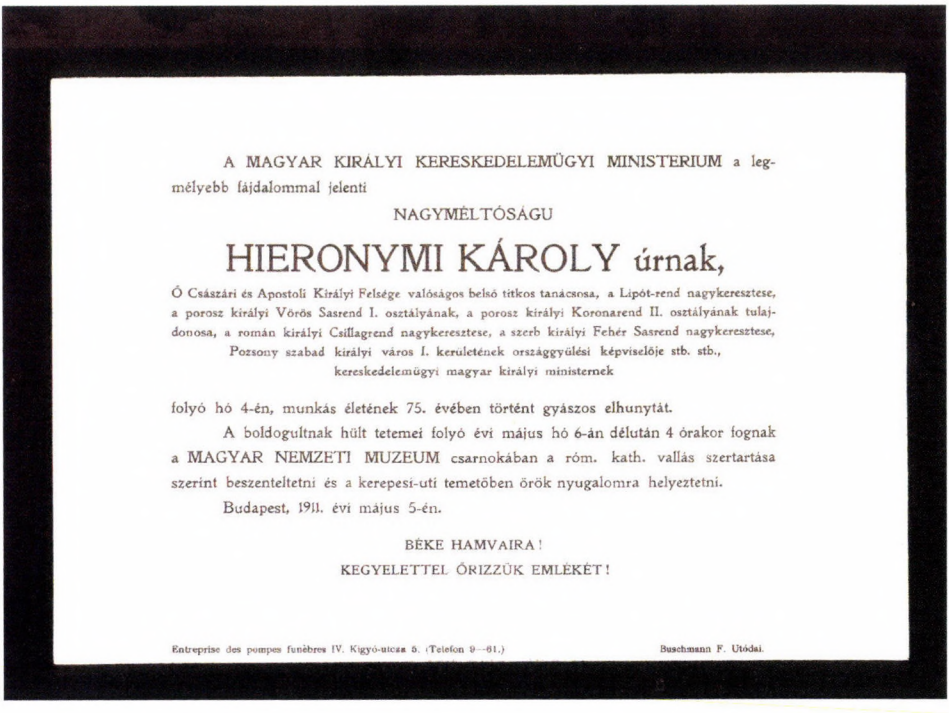

A MAGYAR KIRÁLYI KERESKEDELEMÜGYI MINISTERIUM a legmélyebb fájdalommal jelenti

NAGYMÉLTÓSÁGU

HIERONYMI KÁROLY úrnak,

Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége valóságos belső titkos tanácsosa, a Lipót-rend nagykeresztese, a porosz királyi Vörös Sasrend I. osztályának, a porosz királyi Koronarend II. osztályának tulajdonosa, a román királyi Csillagrend nagykeresztese, a szerb királyi Fehér Sasrend nagykeresztese, Pozsony szabad királyi város I. kerületének országgyülési képviselője stb. stb., kereskedelemügyi magyar királyi minisztere

folyó hó 4-én, munkás életének 75. évében történt gyászos elhunytát.

A boldogultnak hült tetemei folyó évi május hó 6-án délután 4 órakor fognak a MAGYAR NEMZETI MUZEUM csarnokában a róm. kath. vallás szertartása szerint beszenteltetni és a kerepesi-uti temetőben örök nyugalomra helyeztetni.

Budapest, 1911. évi május 5-én.

BÉKE HAMVAIRA!

KEGYELETTEL ŐRIZZÜK EMLÉKÉT!

Entreprise des pompes funèbres IV. Kigyó-utcza 5. (Telefon 9—61.) Buschmann F. Utódai.

6. kép
A Kereskedelemügyi Minisztérium gyászjelentése

el, amikor csatlakoztak a házelnök előterjesztéséhez.[21] A mindössze háromnegyed óráig tartó ülés után még sokáig együtt maradtak a képviselők és Hieronymiről és az elhangzott gyászbeszédekről társalogtak. Szóba került, hogy az ülésen, amikor bejelentette a házelnök a miniszter halálát a Munkapárt, a Néppárt és a Kossuth-párt képviselői felálltak, de az elnök és a Justh-párt legtöbb tagja ülve maradt. Ezt az ülés jegyzőkönyve szerint Láng Lajos képviselő akkor szóvá is tette. Választ erre már a parlamenti folyosón adott Justh Gyula: a képviselőház tagjai korábban sohasem álltak fel, Baross Gábor és Horánszky Nándor halálának bejelentésekor is ülve maradtak. Egyetlen kivétel volt csak, Kossuth Lajos halálakor.[22]

Berzeviczy házelnök az országgyűlési döntésnek (is) megfelelve a következő részvétnyilvánító levelet írta az özvegynek (1911. május 6-án): „Nehéz szavakat találni arra, hogy híven tolmácsoljam a magyar képviselőház osztatlan mély szomorúsággal megtelt hangulatát és őszinte részvétét Nagyméltóságod nagynevű férje igazán megrendítő elhunyta alkalmából.

21 Az 1910. évi junius 21-ére hirdetett országgyülés Képviselőházának naplója. 148. országos ülés. 1911. május 5. Bp., 1911. 181–183.

22 Hieronymi Károly. Esti Ujság 16. (1911) 102. sz. május 5. 1–2. 1.

Egyképpen nagy – igen nagy volt Ő mint a közélet férfia és mint családfő.

Bámulatos az a sokoldalú mélységes tudás, mely a tapasztalás bölcseségével párosulva Benne lakozott s amely bő forrása volt mindenkor a tetteket irányító magasab eszméknek és tanácsoknak. Egyenesen megszédítő munkabírása és önfeláldozó munkássága pedig nemcsak az egész országban éreztette hatását, hanem követendő példa gyanánt örökké fényes iránytű marad annál is inkább, mert minden tettét, minden gondolatát igaz magyar érzület hatotta át.

Nagy mérvben fokozta a közélet férfiának munkakedvét a nyugodt és boldog családi élet. Ám az tragicummal határos, hogy családját a sorsnak kegyetlen csapása éppen akkor érte, amikor a gyilkos kórral küzdő szervezetben az atyai szivet halálra sebezte.

Tudjuk mindannyian, kit veszített el Nagyméltóságod, de azt is tudjuk és érezzük, hogy kit veszített el az Ő halálával a magyar nemzet."[23] Az özvegy, miként minden kondoleálást, ezt is levélben köszönte meg.[24]

Bár a halálhír telefonon és távirat útján gyorsan terjedt, a szokásnak megfelelően gyászjelentést is kiadtak. A család mellett Hieronymi halálának másnapján készíttetett partecédulát a kormány, és külön a kereskedelmi minisztérium, (6. kép) valamint a belügyminisztérium, amely „nagyemlékű volt" miniszterét gyászolta Hieronymiben. Ezeken kívül még a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet adott ki gyászjelentést volt elnökét tisztelve az elhunytban.[25]

Temetési előkészületek

A temetési előkészületek részleteinek megbeszélésére Hollán Sándor május 5-én 10 órára hívott össze egy értekezletet a kereskedelmi minisztérium épületébe.[26] Délben már valószínűleg e tanácskozáson hozott döntések ismeretében a budapesti rendőrfőkapitány tartott a temetés előkészítése ügyében megbeszélést a rendőrség vezető tisztviselőivel. Ezen elhatározták, hogy a temetés napján délután két órakor lezárják a Múzeum körutat és a rendőri kordonon csak azokat a kocsikat engedik át, amelyek a temetésre meghívottakat szállítják a Nemzeti Múzeum épületéhez. Azt is megszabták, hogy a kocsik a Múzeum körút Sándor utca (ma Bródy Sándor utca) felőli kapuján hajthatnak be a kertbe és a Múzeum utca felőli kapun távozhatnak. A különböző testületek és egyesületek tagjai a bejelentés sorrendjében a Sándor utcában és a Múzeum körúton sorakoznak fel. A postások

23 MNL OL K 2 Országgyűlési iratok. 466. d. A X 2.2. Nevesebb államférfiak és miniszterek elhalálozására vonatkozó ügyiratok 1380. sz. fol. 63a-b., 68a. tisztázat (fogalmazvány: fol. 66–67.).

24 Uo. fol. 64. A családnál fennmaradt egy olyan özv. Hieronyminé által készített lista is, amelyben azok nevét rögzítette, akiknek a részvétnyilvánítására köszönő levelet írt (a listában 117 név szerepel, többek közt Ferenczy Idáé, Görgei Artúré, Kossuth Ferencé és Wekerle Sándoré). A házelnöknek szóló köszönőlevél így szólt: „Felejthetetlen férjem halála alkalmából mélységes gyászomban hozzám intézett kegyes részvétnyilvánításáért fogadja Nagyméltóságod hálás köszönetemet." Alighanem ezt írhatta – a megszólítás változtatásával – mindenkinek.

25 Országos Széchényi Könyvtár, Gyászjelentés-gyűjtemény. A gyászjelentéseket az újságok is hozták.

26 Hieronymi Károly. Magyar Nemzet 30. (1911) 105. sz. május 5. 1–5. 4. Szinte biztos, hogy ekkor határozták meg, hogy a ravatal körül ki és hol fog helyet foglalni.

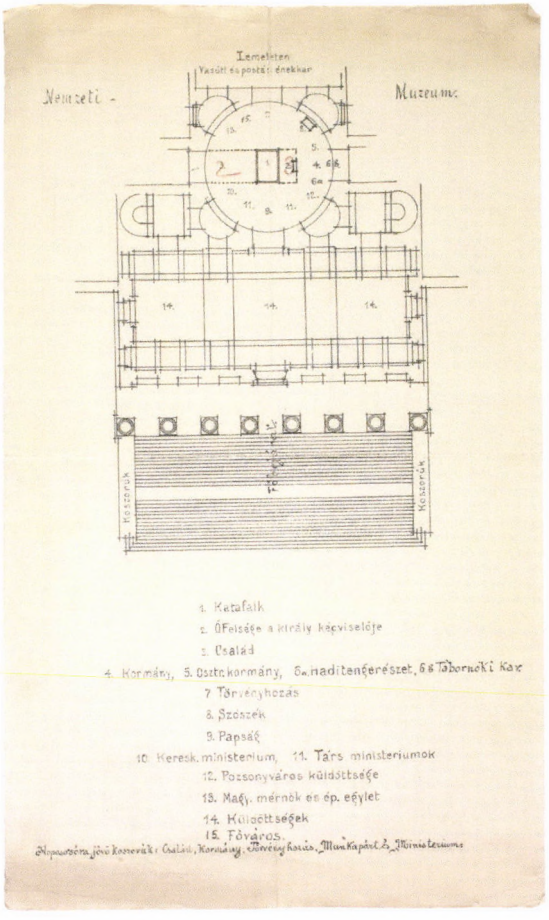

7. kép
Mindenkinek megvolt a helye: helyszínrajz a ravatal körüli rendről (nyomtatvány – magántulajdon)

és vasutasok dalárdái és zenekarai a Múzeum homlokzata előtt, a postások és vasutasok küldöttségei pedig a körúton helyezkednek el. A főkapitány megígérte, hogy a gyászszertartás helyszínére és a gyászmenet útvonalára is kellő számú lovas- és gyalogos rendőrt vezényel majd.[27] (7. kép)

A ravatal körül is előre meghatározták az elhelyezkedés rendjét. Erről egy ábrát, helyszínrajzot is készített a temetés szervezését vezető Hollán Sándor,[28] amelyet a sajtóban is közreadtak. E szerint a katafalktól jobbra a király képviselője, balra pedig a Hieronymi család foglalhatott helyet. A katafalk közelében, a Rotundában még a kormány, az osztrák kormány és a közös miniszterek képviselői, a haditengerészet és a tábornoki kar tagjai

27 Hieronymi halála. Az ország halottja. Világ 2. (1911) 106. sz. május 6. 4–7. 7., vö. Hieronymi Károly halála. Pesti Napló 62. (1911) 106. sz. május 6. 5–8. 7.

28 Hieronymi Károly halála. Alkotmány 16. (1911) 106. sz. május 6. 4–5. 4., vö.: Hieronymi halála. Pesti Hirlap 33. (1911) 106. sz. május 6. 6–8. 7.

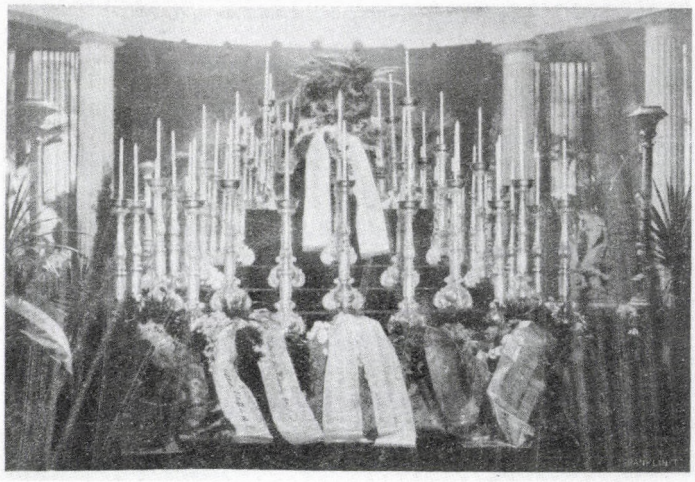

8. kép
Hieronymi Károly ravatala a Magyar Nemzeti Múzeum előcsarnokában (Politisches Volksblatt)

és az országgyűlési képviselők, valamint a kereskedelmi minisztérium és a társminisztérium tisztviselői, Pozsony város, a főváros és a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet küldöttségei juthattak helyhez. Emellett a többi küldöttségnek és meghívott közönségnek a Rotunda előtti (azaz közvetlenül a főbejárat utáni) csarnokot jelölték ki.[29] A ravatal fejétől jobbra helyezték el a szónoki emelvényt, amelyen még a temetés előtt elhelyeztek egy kis halványpiros szegfűből font koszorút, amelynek szalagján a Tisza István és családja felirat volt látható.[30]

Hieronymi Károly holtteste elszállításáig (tehát bő egy napig) szobája sárgaréz ágyán feküdt. A leírások szerint az elhunyt miniszter piros paplannal volt betakarva, mely fölött összekulcsolták kezeit és az álla fel volt kötve. A halottas ágy mellett egy kis asztalka állt, amelyen nagy összevisszaságban orvosságos üvegek, csészék és kanalak és a szoba sarkában egy nagy vastartályban oxigén, amelyet május 4-én délelőtt hozattak az esetleges újraélesztés céljából.[31] (A korabeli lapok részletes leírása plasztikus képet fest arról a szobáról, ahol Hieronymi meghalt, és amit ez alkalommal, úgy tűnik, nem fényképeztek le.)

Hieronymi érckoporsóba tett holttestét végül május 5-én este ½ 9-kor tették a gyászhintóba és szállították a Ferenc József-hídon (ma Szabadság-híd) a Nemzeti Múzeumhoz. Felesége el szerette volna kísérni erre az útra elhunyt férjét, de csak az ajtóig tudott eljutni, ahol összeesett. A család részéről végül is a fiú, Hieronymi Pál ment a sötétszürke színű görög stílusú, arany oroszlánfejjel díszített, művészi kivitelű koporsóval, amelyet ideig-

29 Hieronymi Károly. Előkészületek a temetésre. Magyar Nemzet 30. (1911) 106. sz. május 6. 3–4. 3. Apafi György szarkofágjánál minden tudósításban hibásan szerepelt, hogy Apafi (néhol Abafi!) fejedelemé volt.

30 Hieronymi Károly temetése. Esti Ujság 16. (1911) 103. sz. május 6. 2.

31 Hieronymi Károly 1836–1911. Független Magyarország 11. (1911) 105. sz. május 5. 6–8. 7.

lenesen a Múzeum kör alakú előcsarnokának (Rotundájának) egy jobboldali fülkéjében helyeztek el, amíg a ravatal elkészült.[32] A ravatal mellett egész éjszaka a kereskedelmi minisztérium tisztviselői (fogalmazói) álltak díszőrséget. Éjfél körül készült el a végleges ravatal, amelyet Apafi György az előcsarnokban (ma a 2. emeleti állandó történeti kiállításban) kiállított 17. századi szarkofága fölé emeltek, mint korábban Kossuthét és Jókaiét is. (8. kép) A Rotundát és közepén a ravatalt, valamint a bejáró két oldalát babérfák, pálmák, délszaki növények díszítették. Ehhez járult még száz gyertya és a katafalk négy sarkán egy-egy kandeláber. (Már a temetés előtti estén száz koszorút szállítottak a helyszínre. Ezekből a családét a koporsóra és az országgyűlés két házáét, a kormányét, a kereskedelmi minisztériumét, valamint a Nemzeti Munkapártét a katafalk lábához tették). A Nemzeti Múzeum épületének főhomlokzatát és a ravatal csarnokát fekete gyászlepellel vonták be. A múzeumlépcső mellvédjein egy-egy vasúti pályakocsi volt elhelyezve tele mozdonyalkatrészekkel, vasúti kellékekkel, kalapácsokkal és üllőkkel, amelyekből halotti üst, illetve fáklya emelkedett ki. E dekorációt (miként a gyásztérét, illetve a ravatalét) Ligeti Miklós szobrászművész tervezte és Vajkay Károly, az állami vasgyárak központi igazgatója készíttette el.[33] Emellett még a kertbe vezető főbejárat két oldalán állt egy-egy hatalmas gázkandeláber magasba csapó lángokkal. A múzeumlépcső közepére a főkapuig fekete futószőnyeget borítottak.[34] (A gyászpompát tehát a Jókai-temetéshez hasonlóan nem egyszerűen a temetkezési vállalatra hagyták, hanem a kor egyik kiemelkedő művészét bízták meg a dekoráció megtervezésével és kivitelezésével. Jókai végtisztességénél Lechner Ödön és Stróbl Alajos feleltek a gyász méltó installálásáért.)

A gyász nemcsak a ravatal körül és a múzeumépületen nyilvánult meg, hanem a környező utcákon is, hiszen a Kálvin tér és a Múzeumkertet határoló utcák kandelábereit fekete fátyollal vonták be.[35]

A temetés

Bár az éjjeli órákban elkészült a ravatal, valamennyi munka maradhatott, mert még reggel is dolgoztak a dekoráción, illetve valószínűleg főként az ekkorra már kétszázas számnál tartó koszorútömeg elhelyezése okozott gondot Ligeti Miklós csapatának (végül a koszorúk jó része kikerült a múzeumlépcsőre, mint annak idején Kossuth temetésén). *Az Ujság* című lap azt írta, hogy eredetileg 8 órakor nyitották volna ki az épületet a gyászolók előtt, de ezt reggel – a fentiek miatt – elhalasztották 10 órára. A kora reggel összesereglett tömeg nagyobbik része ezért elhagyta a Múzeumkertet, kisebbik hányada pedig a kert padjain ülve várta meg a kapunyitást. A rendre e kezdeti időszakban is már 60 rendőr felügyelt. A ravatal elé hármas sorokban

32 Hieronymi halála. Készülődés a temetésre. Független Magyarország 11. (1911) 106. sz. május 6. 4–6. 5.

33 Hieronymi Károly. Előkészületek a temetésre. Magyar Nemzet 30. (1911) 106. sz. május 6. 3–4. 3. Apafi György szarkofágjánál minden tudósításban hibásan szerepelt, hogy Apafi (néhol Abafi!) fejedelemé volt.

34 Hieronymi temetése. Pesti Napló 62. (1911) 107. sz. május 7. 6–8. 6.

35 Hieronymi Károly temetése. Pesti Hirlap 33. (1911) 107. sz. május 7. 5–6. 5.

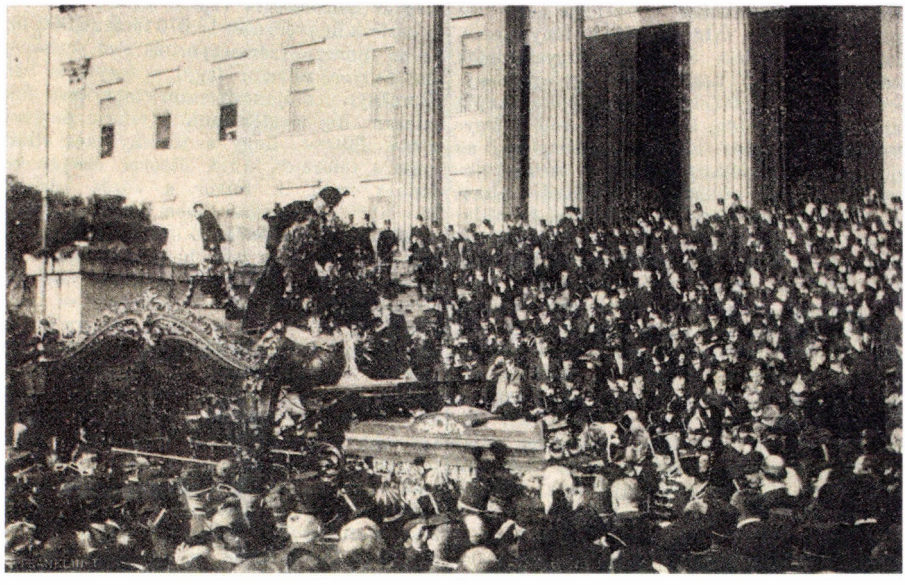

9. kép
A koporsót a gyászhintóra helyezik Hieronymi Károly temetésén (Élet. Képes folyóirat)

járulhattak az emberek egészen délután 2 óráig, amikor nemcsak a főkaput, de a kerti kapukat is bezárták.[36]

A kertkapuk ezután már csak a meghívottak számára nyíltak meg. A múzeumpalota kijelölt gyászterei pedig délután 4 órára zsúfolásig megteltek velük. A *Pesti Napló* így fogalmazott: „Fogatok, automobilok torlódtak egymáshoz a muzeum parkjának kavicsos utján és csak ugy ontották ki magukból a gyászoló méltóságokat, nagyságokat, akik megilletödötten vették körül az elhunyt miniszter koporsóját."[37] A temetésen a király képviseletében megjelent Habsburg József főherceg oldalán Szapáry József gróf főkamarással. Mögötte foglalt helyet a kormány Khuen-Héderváry Károly gróf miniszterelnök vezetésével. Megjelent még Burián István báró közös pénzügyminiszter, és az osztrák kormány képviseletében Richard Weiskirchner kereskedelmi miniszter. A ravatal másik oldalán a családtagok helyezkedtek el, akik közül hiányzott az elhunyt özvegye és Mariska leánya, akik otthon feküdtek nagybetegen (Várady Gabriella, mint említettük, előző nap este összeesett és a temetés napján sokan attól tartottak, hogy súlyosbodó mellhártyagyulladása miatt a legrosszabb is elképzelhető). (9. kép)

36 *fj*: Hieronymi Károly. Az Ujság 9. (1911) 107. sz. május 7. 4–5. 5. A múzeumépület kinyitásával egyidőben a királyi Várban az uralkodónál magánkihallgatáson járt a miniszterelnök. Megbeszélésük közben Ferenc József „meleg szavakkal emlékezett meg az elhunyt miniszternek általa mindenkor nagyrabecsült érdemeiről". (Hieronymi Károly temetése. Esti Ujság 16. (1911) 103. sz. május 6. 2.)

37 Hieronymi temetése. Pesti Napló 62. (1911) 107. sz. május 7. 6–8. 6.

10. kép
A gyászmenet a Hieronymi temetésen (karikatúra, Borszem Jankó)

A temetés a római katolikus papság bevonulásával vette kezdetét, amellyel egy időben felcsendült az Operaház kórusának gyászéneke. Ezt követően a koporsó beszentelésére került sor, amelyet Várady L. Árpád győri püspök végzett. Miután ez megtörtént, Tisza István gróf volt miniszterelnök lépett a szószékre, hogy elbúcsúzzon párttársától és atyai jóbarátjától. Többek közt ezeket mondta: „Erős harcos és hü szolga voltál! Erős harcos, de mindig a közügy harcaiban küzdöttél, alacsony egyéni érdekért soha. E küzdelembe belevitted meggyőződésed egész erejét, férfi lelked egész energiáját, de a gyülölség pusztító szenvedélyét soha. Hü szolgája voltál a közügynek s ez emelt tégedet olyan mérhetetlen magasra önző emberek minden gyengesége, habozása, tépelődése, keserűsége és csalódásai felé. S ezért vagy olyan vonzó példa, olyan fénylő tanulság mindannyiunk számára."[38] A gyászbeszéd elhangzása után a Postás Daloskör a *Mért oly borús* kezdetű gyászdalt énekelte el és ezzel befejeződött a gyászszertartás. A következő programpont a koporsó gyászhintóhoz vitele volt, amit a temetkezési vállalat 10 embere hajtott végre az előkelőségek sorfala között. Ezt követően indult el a temetőbe a hatfogatú hintó (a koszorúkat külön 6-7 kocsi szállította a temetőbe). Így kísérte a gyászmenet Hieronymi Károlyt utolsó útjára, mégpedig ugyancsak megszervezett, előre kigondolt rendben: az élen a 10 díszegyenruhás lovas rendőrrel, majd a papság és sorban a vasutas és postás altisztek, valamint a belügyminiszteri hivatalszolgák. Ezek után számos egyesületi küldöttség következett a menetben, hogy közülük csak néhányat említsünk érdekességképpen: a magyarországi poggyászhordárok országos betegsegítő egyesülete, a lokomotívvezetők egyesülete, a vonatkísérők egyesülete, az istvántelki főműhely sze-

38 Eltemették Hieronymi Károlyt. A Polgár 7. (1911) 107. sz. május 7. 3–4. 4.

mélyzete. Az egyesületek mind lobogóik alatt vonultak. Utánuk a papság öt kocsival, majd a koszorúval megrakott kocsik. Ezután már a gyászhintó következett, melynek mindkét oldalán a kereskedelmi minisztérium fogalmazói haladtak (az újságok őket is nevesítették) kezükben fáklyát tartva. A halottas kocsi mögött a családtagok, a törvényhozás és a kormány tagjai lépdeltek (illetve a miniszterelnök kocsin, Lukács László és Serényi Béla miniszterek autóval ment), továbbá a tábornoki kar és a kereskedelmi minisztérium tisztviselői, élükön Kálmán Gusztáv és Stetina József államtitkárokkal, valamint Hollán Sándorral. Ezután következett még a küldöttségek, illetve a kocsik hosszú sora. Amerre haladt a menet, a Múzeum körúton és a Rákóczi úton végig sűrű sorfalat állt a közönség. Egyébként a temetésen résztvevők létszámára vonatkozóan *A nép zászlója* című lapban a következőket olvashatjuk: „A főbejárat környékét és a Muzeum hatalmas kertjét ellepték az emberek tizezrei."[39] (10. kép)

½ 6-6 tájban ért a Kerepesi temetőbe a gyászmenet, ahol Várady győri püspök imája után Kálmán Gusztáv kereskedelmi államtitkár búcsúzott minisztériuma nevében: „Itt állunk nyitott sirod szélén tárcádnak elárvult tisztviselői. Nagyságod hatalmas emlékoszlopa előtt hazánk és a külföld legjobbjai hajtották meg a zászlójukat. Mi elhoztuk a szeretet virágait, a melyeket te ültettél lelkünkbe, te a kinek az eszénél csak a szive volt nagyobb. A teremtő munkának megtestesitője voltál, fiatalos, acélos erővel vezéreltél minket és sohasem nézted gyengéinket, hanem jóságos szived mindig csak a jót kereste nálunk, bennünk. Hieronymi Károly! Nem a minisztertől, a szerető atyai főnöktől bucsuzunk ebben a szomoru pillanatban. Isten veled!" A lapok külön megjegyzik, hogy beszédét az államtitkár könnyezve, zokogva fejezte be. Ezt követően már csak egy búcsúzó maradt Hoszpotzky Alajos miniszteri tanácsos személyében, aki a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet nevében szólt. Beszéde után elhantolták a koporsót és a nagy temetés véget ért.[40] (11. kép)

Hieronymi Károlyt néhány nappal korábban eltemetett Blanka lánya közelében temették el,[41] ez volt a sírhely kiválasztásánál az alapelv. Ez ma a temető 29. parcellájában a 2-1-1 sarokhelyet jelenti (védett státuszú sírhely). A sírra a temetéskor egyszerű fakeresztet tehettek, majd 1914-ben készítették el a ma is látható síremléket. A család ezt Schmidt Gyula (1857–1923) budapesti műépítésztől és kőfaragómestertől rendelte meg. A családnál fennmaradt Schmidt egy 1914. március 28-án kelt levele Hieronymi özvegyéhez a síremlék kivitelezésére. Ebben 8000 Ft átalányt kér a munkájáért és utal az Alpár Ignáccal való megbeszélésre is. Ez valószínűsíti, hogy a terv vagy az elgondolás neves építészünktől származott.

---

39 Hieronymi miniszter meghalt. A nép zászlója 26. (1911) 19. sz. május 11. 3–4. 3.

40 Hieronymi Károly temetése. Budapesti Hirlap 31. (1911) 107. sz. május 7. 6–7. 7.; vö. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 45. (1911) 20. sz. 265–276. 274. Hoszpotzky gyászbeszédét itt olvashatjuk teljes egészében (uo. 274–275.). Az újságok a legapróbb dolgokat is rögzítették az olvasók (és az utókor) számára, hiszen még azt is tudjuk, hogy a holttest sírba helyezése után az első rögöt a miniszterelnök, az utolsót egyetlen élő műegyetemi diáktársa, Hosszu Rezső dobta a koporsóra. (L. *fj*: Hieronymi Károly. Az Ujság 9. (1911) 107. sz. május 7. 4–5. 5.) A temetés után két nappal, május 8-án a belvárosi plébániatemplomban engesztelő misét mondtak Hieronymi Károly lelki üdvéért. E szentmisét szintén Várady L. Árpád győri püspök celebrálta. A mise alatt az énekkar Beethoven rekviemjét énekelte. (L. Napihirek. Gyászmise Hieronymiért. Pesti Napló 62. (1911) 108. sz. május 9. 9.)

41 Hieronymi halála. Az ország halottja. Világ 2. (1911) 106. sz. május 6. 4–7. 7.

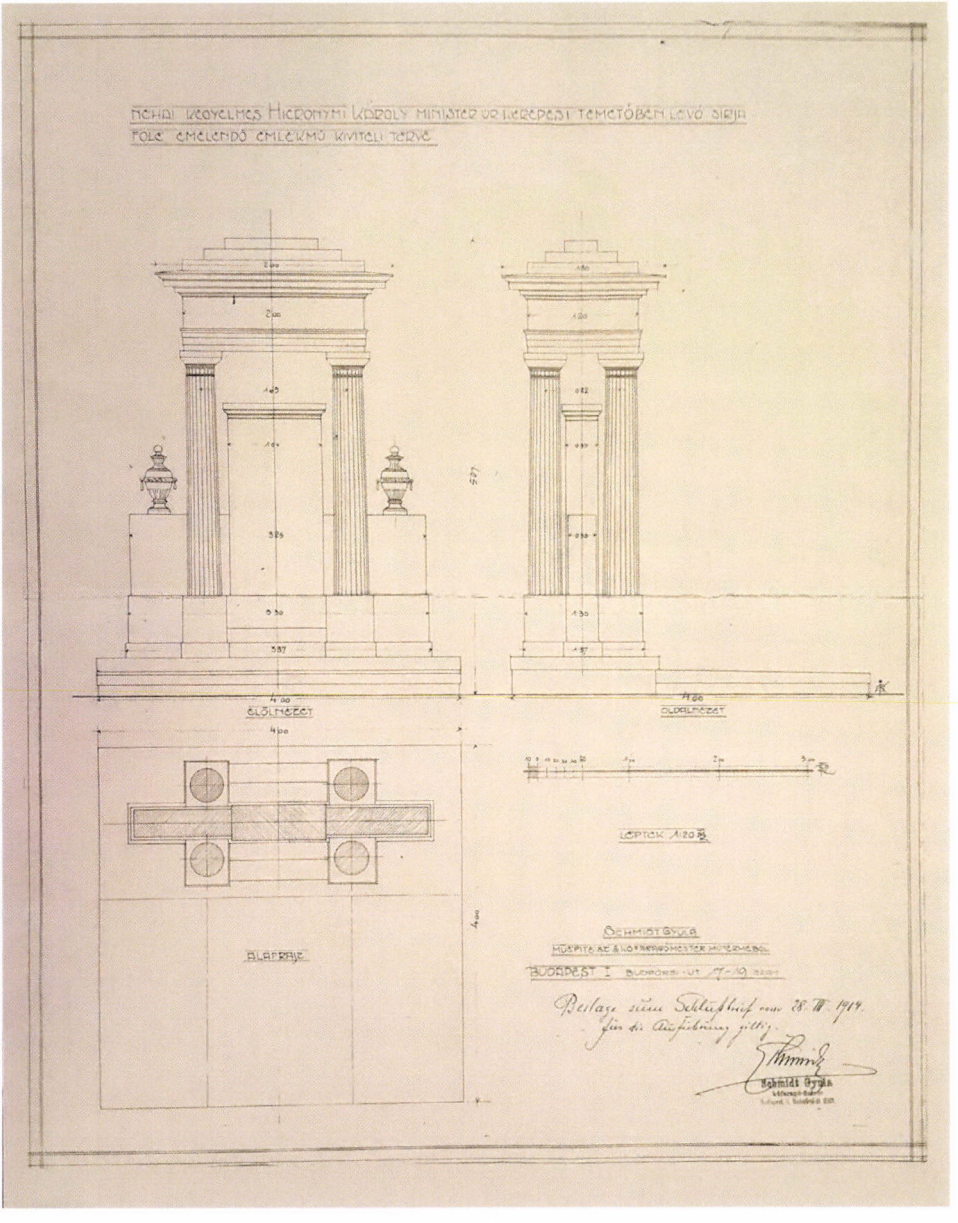

11. kép
A Hieronymi-síremlék kiviteli terve Schmidt Gyulától
(magántulajdon)

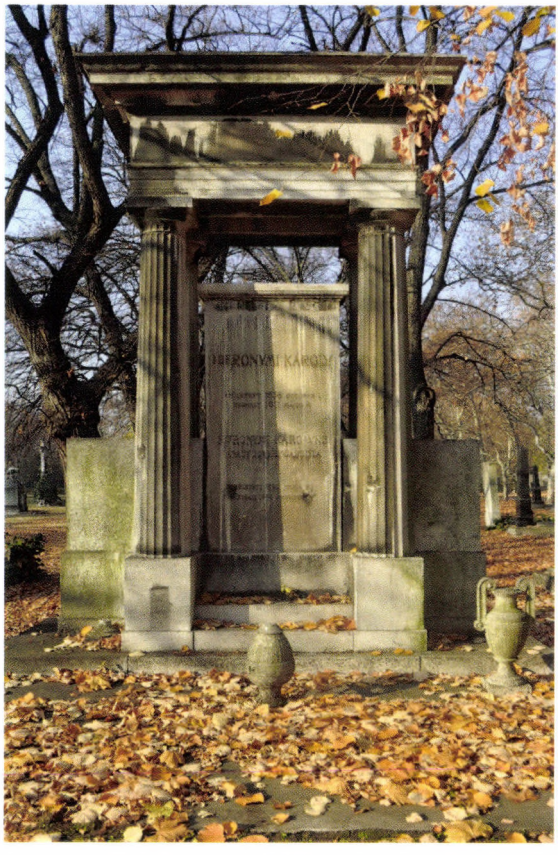

12. kép
Hieronymi Károly síremléke a Kerepesi temetőben
(a szerző felvétele)

Az ugyancsak fennmaradt kiviteli tervet azonban Schmidt Gyula jegyezte. A síremlék elkészülését az említett levélben október végére (azaz Halottak napja előtt) ígérte. Valószínűsíthetjük, hogy ezt a határidőt a Kerepesi és a Farkasréti temetőkben számos más síremléket alkotó mester be is tartotta. (12. kép)

Hieronymi személyének értékelése a sajtóban

A sajtó a kezdet kezdetétől részletesen foglalkozott Hieronymi halálával (leírva a miniszter betegségét, halála előtti napjait) és a halálhírt is nagyon gyorsan közölték. Az esti lapok jártak ez utóbbiban az élen, hiszen május 4-én a halálhír vétele után több esti lap nyomdájában megállították a gépet, hogy pár sorban legalább tudják hozni a hírt. A *Világ* című lap arról is ír, hogy ekkor még külön kiadások is megjelentek, amelyek tudatták a főváros lakóival, hogy Hieronymi Károly meghalt.[42] Szokásos módon majd minden újság közölte az elhunyt életrajzát is. A legtöbb nekrológot újságíró (illetve a szerkesztőség) jegyezte, a szokásos módon, név nélkül. A politikusok közül, a gyászbeszédet is tartó Tisza István volt az, aki nekrológot publikált (talán a legterjedelmesebbet) saját lapjában, a *Magyar Figyelő*ben.[43]

A legtöbbször a közélet férfija, a nagytudású, a munkabíró, a hasznos ember képe jelent meg a nekrológokban, hírlapi cikkekben, értékelésekben. A szabadelvű rendszer legtipikusabb alakjának, igazi 67-es politikusnak tartották. Kiváló szónoki képességeit is kiemelték méltatói. A megemlékezők hangsúlyozták, hogy egyszerre volt nagy államférfi és gyakorlati szakember. Általában kiemelték azt, amit a parlamenti szónokok a halála utáni

42 Meghalt Hieronymi 1836–1911. Világ 2. (1911) 105. sz. május 5. 4–6. 5.

43 *Tisza I.* i. m.

35. Jahrgang. Nr. 106

NEUES POLITISCHES VOLKSBLATT

Redaktion und Administration:
BUDAPEST, VI., Aradi-utcza 8. Telephon Nr. 22—21.

Einzelnummer an Wochentagen 4 Heft. Budapest, Freitag, 5. Mai 1911. Einzelnummer an Sonn- u. Feiertagen 6 Heft.

Handelsminister Karl Hieronymi gestorben.

Unsere heutige Nummer umfaßt 12 Seiten.

13. kép
A Neues Politisches Volksblatt címlapja Hieronymi halála után (1911. május 5.)

napon tartott ülésükön, hogy a maga erejéből emelkedett fel. Neÿ Béla (1843–1920) – maga is mérnök és Hieronymi jó ismerője – megjegyezte, hogy bár a legkiválóbb államférfiak közé emelkedett, megmaradt mindig mérnök embernek.[44] Munkássága kapcsán több konkrét eredményét is méltatták, például a belügyminisztersége idején megalkotott állami anyakönyvezésről szóló törvényt. (13. kép)

A Hieronymi-nekrológokra jellemző volt, hogy viszonylag hosszabb terjedelemben méltatták az elhunytat, és pártállástól függetlenül minden sajtóorgánum elismerően írt róla, még az ellenzéki lapok is. Erre talán a legjobb példa a *Pesti Napló*, amely általában erősen támadta a kormány politikáját, Hieronymi halálakor mégis a következőket írta a kormánypárt vezető politikusáról: „Nagy távolság választott el bennünket attól a politikai rendszertől, melyet Hieronymi Károly szolgált. Ám a rendszer ostorozása közben észre kellett venni minden objektiv szemlélőnek, hogy Hieronymi Károly a maga reszortjában tömérdek szépet, hasznosat és maradandót alkotott. Ezt nem ösmerni annyit jelentett volna, mint tagadni a közismert tényeket. Tudását, munkaerejét lelkesedéssel

44 *Neÿ Béla*: Hieronymi Károly †. Építő Ipar 35. (1911) 19. sz. május 7. 193.

állította a közjó szolgálatába s hogy e nemes kvalitásokból mily sok volt benne, azt legjobban bizonyitja karriérje."[45]

Az *Ország-Világ* című képes hetilap újságírója az országos részvét okára is magyarázatot talált: „Államférfiui és emberi kiválósága átment a köztudatba. Ennek tulajdonítható, hogy az ország most a maga halottának vallotta, [...] s akkora részvét nyilvánult meg a végtisztességekor, aminő már régen volt."[46] A *Világ* című lapban így értékelték személyét: „Nem a titánok közül való volt, de a nagyok közül való. Széles és erős koncepciók embere s e mellett bár igazi magyar, mégis europeer."[47] A lap ugyanaznapi számában közölt nekrológban így méltatták: „A magyar közélet egyik legrokonszenvesebb – a leghelyesebb ha igy mondjuk: – legdolgozóbb embere lelépett a nyilvánosság színpadáról. Hieronymi Károly, kereskedelmi miniszter meghalt és vele a régi Magyarországnak az a ritka alakja távozott el, akinek az ujjáalakuló Magyarország kiépítésében is fontos szerep jutott. Mai parlamentünknek kétségen kivül ő volt egyik legérdekesebb tagja, akit minden párt részéről méltányoltak és tiszteltek, sőt, ami hatalmon lévő embernél oly ritka, szerettek is."[48] *Az Ujság* című lap nekrológírója is megjegyzi, hogy nem lehetett őt nem becsülni és szeretni azzal együtt is, hogy a politikai harcokban előljárt, ahol erős és kegyetlen is tudott lenni, mégsem gyűlölték ellenfelei (miközben párttársait igen[49] – elég, ha csak Tisza Istvánra gondolunk). A *Budapest* újságírója Hieronymiről, mint a magyar politika egyik legmarkánsabb és legismertebb alakjáról, a kormánynak, illetve a kormánypártnak legharcosabb vezéremberéről írt.[50]

A *Magyar Posta és Közlekedés* című lap a postások és vasutasok valóságos atyját, valamint a „nemzetnek hasznos munkását és a nagy koncepciójú minisztert" gyászolta benne. Nagyon fontos és Hieronymire jellemző megállapításokat olvashatunk itt, amelyet ezért idézünk is: „Minden izében szakember volt és éppen ebben különbözött jogász és gyakran dilettans elődeitől, akik sokszor felületes munkát végeztek, mert kellő szakismeretekkel nem rendelkeztek. Hieronymi Károly, mint kereskedelmi miniszter az volt, amit az angol úgy fejez ki, hogy »the right man in the right place« (igazi férfiú az igazi helyen). Az örök emlékü Baross Gábor mellett ő volt a magyar kereskedelem, ipar és közlekedés nagy reformátora, aki maradandó dolgokat alkotott és megjelölte azt az utat, amelyben a jövőben haladnunk kell."[51]

„Európai államférfit vesztettünk el benne: a viselkedése, a kedélye, az esze egészen nyugati volt, a karrierje nemkülönben. Egy ember, aki maga csinálta meg a siremlékét még csak ezután megvalósítandó kolosszális tervek alakjában." – írta az *Aurora* című

45 Hieronymi Károly. Pesti Napló 62. (1911) 105. sz. május 5. 1–2. 1.

46 Hieronymi Károly halála. Ország-Világ 32. (1911) 20. sz. május 14. 509.

47 Naptár. 1911. május 4. Hieronymi halála. Világ 2. (1911) 105. sz. május 5. 1.

48 Meghalt Hieronymi 1836–1911. Világ 2. (1911) 105. sz. május 5. 4–6. 4.

49 Hieronymi Károly. Az Ujság 9. (1911) 105. sz. május 5. 1–2. 1.

50 Hieronymi Károly meghalt. (1836–1911.). Budapest 35. (1911) 105. sz. május 5. 4–6. 4.

51 Hieronymi Károly †. Magyar Posta és Közlekedés 7. (1911) 9. sz. május 10. 1.

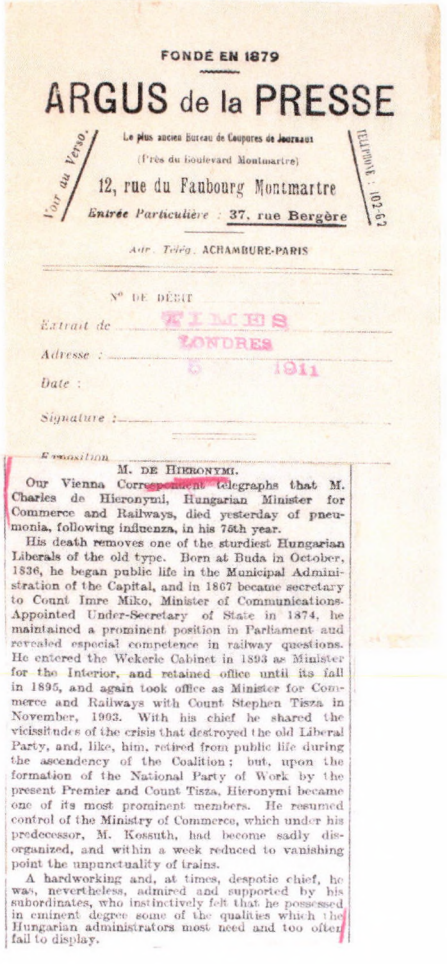

FONDÉ EN 1879

ARGUS de la PRESSE

Le plus ancien Bureau de Coupures de Journaux

(Près du boulevard Montmartre)

12, rue du Faubourg Montmartre

Entrée Particulière : 37, rue Bergère

Voir au Verso.

TÉLÉPHONE : 102-67

Adr. Télég. ACHAMBURE-PARIS

N° DE DÉBIT

Extrait de TIMES

Adresse : LONDRES

Date : 5 1911

Signature :

Exposition

M. DE HIERONYMI.

Our Vienna Correspondent telegraphs that M. Charles de Hieronymi, Hungarian Minister for Commerce and Railways, died yesterday of pneumonia, following influenza, in his 75th year.

His death removes one of the sturdiest Hungarian Liberals of the old type. Born at Buda in October, 1836, he began public life in the Municipal Administration of the Capital, and in 1867 became secretary to Count Imre Miko, Minister of Communications. Appointed Under-Secretary of State in 1874, he maintained a prominent position in Parliament and revealed especial competence in railway questions. He entered the Wekerle Cabinet in 1893 as Minister for the Interior, and retained office until its fall in 1895, and again took office as Minister for Commerce and Railways with Count Stephen Tisza in November, 1903. With his chief he shared the vicissitudes of the crisis that destroyed the old Liberal Party, and, like, him, retired from public life during the ascendency of the Coalition: but, upon the formation of the National Party of Work by the present Premier and Count Tisza, Hieronymi became one of its most prominent members. He resumed control of the Ministry of Commerce, which under his predecessor, M. Kossuth, had become sadly disorganized, and within a week reduced to vanishing point the unpunctuality of trains.

A hardworking and, at times, despotic chief, he was, nevertheless, admired and supported by his subordinates, who instinctively felt that he possessed in eminent degree some of the qualities which the Hungarian administrators most need and too often fail to display.

14. kép
Hieronymi halálhíre bejárta egész Európát
(Újságkivágat a Times-ból)

irodalmi és művészeti hetilap.[52] Nagyon érdekes még, ahogy az *Uj Hirek* nekrológjának szerzője látta Hieronymit: „Lelkén valami csudás életelixir, amely szellemét és akaratát frissen tartotta s ha Toldy Miklós őt jóval meg nem előzi, azt irnám, hogy Arany János róla mintázta nagyszerű trilógiájának örök életü hősét."[53] És hosszan sorolhatnánk még a szebbnél szebb jellemzéseket, képeket, amelyekben Hieronymi például kidőlt tölgy-óriás vagy egy kidőlt hatalmas szálfa.[54] (14. kép)

Összességében megállapíthatjuk, hogy Hieronymi Károlyról halála után szinte valamennyi korabeli napi- és hetilap megemlékezett. Pártállástól függetlenül mindegyik méltatta őt, mint politikust és műszaki szakembert. Betegségéről, haláláról és temetéséről olyan részletességgel számoltak be, mint korábban valóban csak a legnagyobb történelmi személyiségeink esetében. Nem véletlenül hasonlították temetését is Kossuthéhoz és Jókaiéhoz.

Hieronymi Károly végtisztessége az övéket követte, ezzel lett folytatása a Nemzeti Múzeum kegyeleti funkciójának, sőt ettől a temetéstől kezdve lett igazán, hiszen csak az 1910-es években még további hat alkalommal búcsúztatták a nemzet nagy halottait a nemzet múzeumából.

52 A hét. Hieronymi Károly… Aurora 1. (1911) 8. sz. május 6. 176.

53 Hieronymi Károly 1836–1911. Uj Hirek 10. (1911) 102. sz. május 5. 1–2. 1.

54 Hieronymi Károly meghalt. A Polgár 7. (1911) 105. sz. május 5. 1–4. 1.

DIE TRAUERFEIER VON KÁROLY HIERONYMI IM UNGARISCHEN NATIONAL MUSEUM

Zusammenfassung

Károly Hieronymi gehörte zu den nahmhaften ungarischen Politikern des Dualismus. Schon unmittelbar nach dem Ausgleich (1867) kam er ins durch Graf Imre Mikó geführte Ministerium für Öffentliche Arbeiten und Verkehr. Bald wurde er als Ministerialrat mit der Leitung von mehreren Bereichen beauftragt. Ab 1874 war er Unterstaatssekretär und kurz danach Abgeordneter der durch Deák geführten Liberalen Partei. 1882 verabschiedete sich Hieronymi von seinem parlamentarischen und ministeriellen Amt und wurde Generaldirektor der Östereich-Ungarischen Eisenbahngesellschaft. Er kehrte jedoch zehn Jahre später als Präsident des Staatlichen Rechnungshofes wieder in die Politik zurück. Im November 1892 wurde er Innenminister im ersten Wekerle-Kabinett. Zwischen den Ergebnissen seiner zweijährigen Tätigkeit können wir die Ausarbeitung des kirchenpolitischen Gesetzes sowie die Einführung vom Standesregister hervorheben. Noch zweimal amtierte Hieronymi in ungarischen Kabinetten: zwischen 1903–1905 und 1910–1911 war er Handelsminister im Tisza- und im Khuen-Héderváry-Kabinett. 1911 starb er als amtierender Minister. Der altangesehene Politiker wurde mit grossangelegtem staatlichen Trauerakt im Kerepeser Friedhof beigesetzt. Im Beitrag werden neben den zeitgenössischen Zeitungsberichten auch durch archivalische Quellen und im Familiennachlass befindliche Dokumente die Momente (ab Krankheit bzw. Tod des Hieronymi) der Totenfeier dargebracht. Der Trauerfeier im Jahre 1911 fügt sich in jene Reihe, die fünfzig Jahre früher (1861) mit dem staatlichen Trauerakt von zwei nahmhaften Abgeordneten anfing und dann sich mit den Totenfeiern von Lajos Kossuth (1894) und Mór Jókai (1904) fortsetzte. Der Katafalk wurde jedes Male in der Vorhalle des Ungarischen Nationalmuseums aufgestellt. Dieser Platz gilt also schon zum Zeitpunkt der Beisetzung von Hieronymi als symbolisch.

Károly Hieronymi starb am 4. Mai 1911. Das Kabinett erklärte sich seinen Mitglied als Tote des Landes und lass ihn durch Staatskosten beisetzen. Die Totenfeier erfolgte zwei Tage später am 6. Mai. Der ungarische König Franz Joseph wurde durch Erzherzog Joseph von Habsburg vertreten. An der Trauerfeier nahmen die ganze ungarische Regierung, sowie der gemeinsame Finanzminister der Monarchie, Baron István Burián, und in Vertretung der österreichischen Regierung der Handelsminister Richard Weiskirchner teil. Die Trauerrede wurde von Graf István Tisza gehalten. Nach der zeitgenössischen Quellen haben mehrere zehntausend Menschen Hieronymi auf seinem letzten Weg begleitet. Die Trauenden brachten mehrere hundert Trauerkränze, die von sechs Wagen weggebracht wurden.

Die Presse beschäftigte sich ausführlich mit dem Tod von Hieronymi, wobei seine Krankheit und die letzten Tage auch dargebracht wurden. Herkömmlicherweise brachte jede Zeitung den Lebenslauf des Verstorbenen. In den Nekrologen, Zeitungsartikeln und Bewertungen erscheint das Bild eines arbeitstüchtigen, klugen und nutzbringenden Menschen. Er wurde als typische Gestalt des liberalen Systems, einem wahren 67er Politiker gehalten. Seine Würdiger hebten die hervorragende rednerische Fähigkeiten von Hieronymi auch hervor, wobei auch betont wurde, dass er zugleich ein grosser Staatsmann und

ein praktischer Fachmann war. Im Allgemeinen und auch durch die parlamentarischen Redner an der ersten Sitzung nach seinem Tod wurde unterstrichen, dass Hieronymi aus eigener Kraft aufstieg. Es gab aber auch solche Würdigungen, in den er mit dem „grössten Ungarn" István Széchenyi und dem „Eisenminister" Gábor Baross verglichen wurde. Für die Hieronymi-Nekrologen war charakteristisch, dass er im verhältnismässig grösseren Umfang gewürdigt wurde. Unabhängig von der Parteieinstellung schrieb jedes Presseorgan, auch die oppositionelle Zeitungen, anerkennend über ihn. Das beste Beispiel dafür ist vielleicht die *Pesti Napló*, die die Regierungspolitik normalerweise hart attackierte. Mit dem Tod und Beisetzung von Hieronymi beschäftigte sich auch die österreichische und deutsche Presse.

Pallos Lajos

STROMFELD AURÉL KITÜNTETÉSEI

Régi adósságunkat törlesztjük Stromfeld Aurél megmaradt kitüntetés-együttesének részletes ismertetésével.[1] Immár száz éve annak, hogy Stromfeld Aurél a magyar történelem színpadára lépett, s egyszersmind katonai pályafutásának csúcsára érkezett, mint a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének vezérkari főnöke, a hadsereg tényleges irányítója. Nevéhez fűződik a magyarországi Tanácsköztársaság legsikeresebb hadművelete, a győztes északi hadjárat, amelyet a Felvidéket megszálló cseh hadsereg ellen vívtak meg a magyar csapatok. A hadjárat századik évfordulója alkalmából a hadvezér emléke előtt tiszteleg ez a tanulmány kitüntetéseinek bemutatásával. Jóllehet az alábbiakban ismertetett kitüntetések életének nem ehhez a kiemelkedő periódusához tartoznak, de az odavezető katonai pályafutás lényeges emlékei. Kitüntetéseinek együttese magában véve is értékes történeti emlékanyag, mivel reprezentálja egy monarchiabeli katonatiszt életútját, amely 1892-ben kezdődött a Ludovika Akadémián végzett katonai tanulmányokkal, a századfordulón folytatódott további képzésekkel, amelyek folytán vezérkari tiszt lett, majd ilyen beosztásban három különböző fronton végigharcolta az I. világháborút.[2]

A kollekció kitüntetés-történeti szempontból számos érdekességgel szolgál, mert az I. világháború alatt számos új elemmel bővült a Monarchia kitüntetésrendszere, amely a birodalom bukásával együtt meg is szűnt. Így az együttes több darabja is, abban a formában, ahogy ránk maradt, csak rövid ideig adományozott, ritka kitüntetésnek számít. Az anyag értékét tovább növeli, hogy több kitüntetésnek megmaradt az adományozási papírja. Végezetül ugyancsak falerisztikai értéke a kollekciónak, hogy több kiemelkedő darabját eredeti dobozával együtt őrizzük, s valamennyi kitüntetésre jellemző, hogy igen jó állapotú.

A kitüntetések az 1970-es évek második felében jutottak közgyűjteménybe. Stromfeld 1929-ben bekövetkezett halála után özvegye őrizte a hagyatékot. Az özvegy 1961-ben

---

1 Itt mondok köszönetet Sallay Gergely Pálnak, aki a téma feldolgozásában észrevételeivel, tanácsaival értékes segítséget nyújtott. A kitüntetések anyagának és a gyártási technológiák meghatározását a múzeum fémrestaurátorainak, Nagy Melindának és Németh Norbertnek köszönöm.

2 A Stromfeldre vonatkozó szakirodalom döntő része a szocializmus évtizedei alatt született. A tanulmány az elsődleges források mellett Hetés Tibor könyvének adataira támaszkodik. *Hetés Tibor*: Stromfeld Aurél. Bp., 1978.

hunyt el és utána a hagyatékot a vele addig egy háztartásban élő Péter József gondozta, akitől a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum 1976-ban megvette. A múzeumba került anyagról a szerzeményezés lebonyolítója, Ring Gizella muzeológus egy átfogó, tartalmas közleményben számolt be, amelyből megismerhetjük a hagyaték nagyobb egységeit, mint Stromfeld dolgozószobájának bútorait, egyéb lakberendezési és használati tárgyait, kitüntetéseit, jelvényeit, az őt ábrázoló fényképeket és festményeket, az életét dokumentáló iratokat, okleveleket, mint például tiszti kinevezési okmányait valamint kéziratait, köztük a háború után tartott néhány előadásának anyagát.[3] Az ismertetés azonban jellegénél fogva nem térhetett ki a kitüntetések részletes szakmai jellegű bemutatására és a közölt illusztráció – két fekete-fehér fénykép – sem felelhetett meg ennek.

A kitüntetések közlése előtt röviden ismertetjük Stromfeld katonai pályafutásának állomásait a világháború kitöréséig. 1878. szeptember 19-én született. Katonai tanulmányait a Ludovika Akadémián végezte 1892 és 1896 között. A IV. évfolyam elvégzését követően hadapród tiszthelyettessé nevezték ki 1896. augusztus 14-én.[4] Főhadnagyi kinevezésére 1900. október 25-én került sor.[5] 1900-tól Bécsben tanult a Hadiakadémián, majd annak elvégzését követően II. osztályú százados lett 1905. április 28-i kinevezéssel.[6] 1907-ben a kassai 9. honvéd gyalogezredhez vezényelték, ahol a honvéd kerületi tiszti iskolában tanított. Tevékenységét dicsérő elismeréssel honorálták.[7] Szolgálati lapja szerint 1908-ban léptették elő I. osztályú századossá. Ekkor már a Ludovikán tanít.[8] 1909-ben egy pályázati felhívásra hadseregszervezés témakörében tankönyvet írt, amelyet évtizedekig használtak.[9] 1911-ben és 1912-ben hadgyakorlatokon vesz részt, ahol szintén kiválóan teljesít.[10] Őrnagyi rangra 1912. október 30-i dátummal emelkedett.[11] 1913-ban fogalmazó tiszt és osztályvezető helyettes a Honvédelmi Minisztérium 1. osztályán február végéig, majd március 1-től kinevezték a 41. honvéd gyaloghadosztály vezérkari főnökévé, ahol május 31-ig szolgált. Itteni minősítése szerint „mint hadosztály vezérkari főnök nagy körültekintéssel,

---

3 *Ring Gusztávné*: Stromfeld Aurél tárgyi emlékei és dokumentumai a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumban. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei 1978. 1. sz. 40–55. A kitüntetéseket még a szerzeményes évében beleltározták a 76.114.1. és 76.131.1. közötti leltári számokon.

4 Kinevezési okmánya a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának Iratgyűjteményében (továbbiakban MNM TT Irat) a 78.238.1. leltári számon. Aláíró: báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter.

5 Kinevezési okmánya: MNM TT Irat 78.240.1. leltári számon. Aláíró: báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter.

6 Kinevezési okmánya: MNM TT Irat 78.241.1. leltári számon. Aláíró: Nyíri Sándor honvédelmi miniszter.

7 Dicsérő elismerésről okmány 1907. július 17-i dátummal: MNM TT Irat 78.329.1. leltári számon.

8 *Hetés T.* i. m. 12–13.

9 Uo. 15. A tankönyv: *Stromfeld Aurél*: Hadseregszervezés. Bp., 1911. IX. 263. 6 t.

10 Minősítvényi jellemzés. Lőrinci, 1911. augusztus 30. és Szeged, 1912. szeptember 9. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Stromfeld katonai szolgálati lapja

11 Kinevezési okmánya: MNM TT Irat 78.242.1. leltári számon. Aláíró: Hazai Samu honvédelmi miniszter.

kezdeményezően általában minden tekintetben kiváló eredménnyel működik".[12] Ezt követően 1913 júniusától átkerült a császári és királyi közös hadsereghez vezérkari szolgálatba. Stromfeld az I. világháború kitörését követően azon nyomban a frontra került. Háborús pályafutásának állomásait a következő fejezetben, kitüntetéseinek bemutatásánál folytatjuk majd tovább, mivel frontszolgálatának kiemelkedő eseményeit éppen az érdemjeleket megelőző kitüntetési előterjesztések haditényleírásai örökítették meg a legjobban.

Stromfeld Aurél kitüntetéseit adományozásuk sorrendjében mutatjuk be. A Monarchia kitüntetésrendszerében a magas rangú rendjelek esetében olyan elv érvényesült, hogy egy adott kitüntetés elnyerése után később már csak annál magasabb kitüntetést kaphat az illető. Azonban az alacsonyabb rangú kitüntetéseknél már nem volt ilyen következetes eljárás. Sőt előfordult, hogy egy adott esemény kapcsán alapított kitüntetést megkapott minden egyes személy – akit illetett –, függetlenül attól, hogy az adott kitüntetett korábban milyen rangú kitüntetéseket nyert el. Stromfeld esetében is látunk erre példát.

Stromfeld első kitüntetését 1898-ban kapta, amikor az uralkodó, I. Ferenc József trónra lépésének ötvenedik évfordulója alkalmából több kitüntetést is alapított. Ezek egyike a **Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára**.[13] Az előlapon az uralkodó mellképével, a hátlapon a SIGNUM MEMORIAE felirattal és a jubileumot jelző évszámokkal díszített bronzból készült érem valóságos tömegkitüntetés volt, hiszen lényegében minden 1898-ban szolgálatot teljesítő tiszt és altiszt és a harmadik szolgálati évüket már megkezdő legénységi állományú megkapta, valamint a nyugállományú és tartalékos tisztek is. (1. kép) Ugyanezzel az éremmel ellátott kitüntetést kaptak a polgári állami alkalmazottak is, a különbség csak a szalagban volt, míg a katonai emlékérem vörös szalagon, addig a polgári emlékérem fehér-vörös szalagon függött. A képen látható vörös-fehér harántcsíkozású úgynevezett hadiszalag már a múzeumban utólag került rá rendellenesen.[14] Az I. világháború alatt bevezetett szabályozások több katonai érdemért adományozott kitüntetés esetében tették lehetővé a hadiszalag viselését, de a Jubileumi Emlékérem értelemszerűen nem tartozott ezek közé.[15] Egy 1913-ban készült fényképen Stromfeld jól kivehetően a szabályos vörös szalagon viselte ezt a kitüntetést.[16]

A kitüntetés-kollekció sorrendben másodikként elnyert darabja is egy „tömegkitüntetés" volt, a **Katonai Jubileumi Kereszt**, amelyet megkapott minden 1908-ban aktív és nyugállományú tiszt és a legénység közül azok, akik már két éve szolgáltak. Az aranyozott bronz kereszt előlapját az uralkodó mellképe, míg hátlapját a jubileumot jelölő évszámok díszítették.

---

12 Minősítvényi jellemzés. Toldalék, 1913. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Stromfeld katonai szolgálati lapja

13 *Felszeghy Ferenc–Rátvay Imre–Petrichevich György–Ambrózy György*: A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Bp., é. n. 414–415. Mivel az itt hivatkozott és a többi, később sorra kerülő kiadvány részletesen leírja a bemutatott kitüntetéseket, ezért közlésük esetén csak a legszükségesebb tudnivalók kísérik őket.

14 A hadiszalag elnevezés onnan ered, hogy a legjelentősebb legénységi kitüntetésnek, a Vitézségi Éremnek, valamint a tisztek számára adományozható Katonai Érdemkeresztnek van ugyanolyan vörös-fehér keskeny harántcsíkos, szélein vörös-fehér sávval lezárt mellszalagja.

15 *Sallay Gergely Pál*: 1915 az osztrák–magyar kitüntetés-történetben. Hadtörténelmi Közlemények 128. (2015) 3. sz. 784–792.

16 MNM Történeti Fényképtár, ltsz.: 76.1079.

1. kép
Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára
(Fotó: Rosta József)

2. kép
Katonai Jubileumi Kereszt (hátoldal)
(Fotó: Rosta József)

(2. kép) Ennek a jubileumi keresztnek három változata volt, amelyek csak szalagjukban különböztek egymástól. A Stromfeldnek adományozott katonai változat szélein vörös sávval lezárt fehér mellszalagon, a hivatalnokoknak járó Polgári Jubileumi Keresztnek vörös mellszalagon, míg az udvar körül szolgálatot teljesítő személyeknek járó Udvari Jubileumi Kereszt szélein fehér sávval lezárt vörös mellszalagon függött.[17]

Stromfeld Aurél százados az első tettekkel kiérdemelt kitüntetését, a **Katonai Érdemkeresztet** 1911-ben kapta meg. (3. kép) Ezt a kitüntetést I. Ferenc József 1849-ben alapította azért, hogy megjutalmazza a birodalma helyreállításában részt vett tiszteket. A kitüntetés zománcozott ezüstből készült jelvényének illetve szalagjának vörös-fehér színei kifejezték az ausztriai összbirodalmi gondolatot.[18] Ennek a katonai kitüntetésnek egészen az I. világháborúig egy fokozata volt és hatvanöt év alatt összesen 3628 esetben adományozták. Addig mindössze két változtatás történt a kitüntetés történetében. Az egyik változás az volt, hogy 1860-tól bevezették a hadidíszítményes változatot, amely kizárólag harcban szerzett érdemekért járt, így 1860 és 1914 között mindösszesen 323 alkalommal adományozták.[19] A másik változás az volt, hogy 1874-ben eltörölték a kitüntetés visszaadási kötelezettségét a kitüntetett elhunytát követően. Stromfeld százados ezt a kitüntetést béke időszakban

17 *Bodrogi Péter–Molnár József–Zeidler Sándor*: Nagy magyar kitüntetéskönyv. Bp., 2005. 106.

18 A kereszt fülén az ezüst 750-es finomságának fémjele és a gyártó Rothe cég „FR" betűjele.

19 *Bodrogi P.–Molnár J.–Zeidler S.* i. m. 82.

3. kép
Katonai Érdemkereszt
(Fotó: Rosta József)

4.kép
Az 1912. szeptember havi Csanád megyei
királyhadgyakorlatok emlékérme
(Fotó: Rosta József)

járó formájában az uralkodó nevében a főkamarási hivatal által 1911. augusztus 11-i dátummal kiállított adományozási okirattal kapta meg.[20] A kitüntetés eredeti dobozával együtt került a múzeumba. Stromfeld mögött ekkor már többévnyi eredményesen töltött szolgálat állt, mint fentebb utaltunk rá, egy 1907-ben kiállított oklevélben a honvéd kerületi tiszti iskolában teljesített eredményes tanári működésért fejeztek ki elismerést a legfelsőbb szolgálat nevében.

1912-ben megkapta az **1912. szeptember havi Csanád megyei királyhadgyakorlatok emlékérmét**, egy, az alkalomra kiadott harminc milliméter átmérőjű, nemzeti színű szalagon függő aranyozott bronzérmet. (4. kép) Ez az érem nem minősült kitüntetésnek, a teljesítménytől függetlenül járt a hadgyakorlaton résztvevőknek, de minősítési lapjáról kiderül, hogy a VI. tartalék-zászlóalj parancsnokaként kiválóan megfelelt.[21] A további, még háború előtti kiváló katonai előmeneteléről, mint „vezérkari testületi őrnagynak, a 41. honvéd gyaloghadosztály vezérkari főnökének" kiállított dicsérő elismerés tanúskodik 1913. március 18-i dátummal Hazai Samu honvédelmi miniszter aláírásával.[22]

---

20 Adományozási okirat: MNM TT Irat 78.338.1.1. leltári számon. Aláíró: Gudeccer gróf főkamarás és Franz Lumke a Főkamarási hivataltól.

21 L. 10. jegyzet. Ehhez l. *Bencze László–Madarász Ferenc*: A Monarchia hadgyakorlati érmei. Bp., 1990. 82–83., 94.

22 Oklevél: MNM TT Irat 78.328.1. leltári számon.

5. kép
Az 1912–1913-as Emlékkereszt
(Fotó: Rosta József)

6. kép
Katonai Érdemkereszt hadidíszítménnyel
(Fotó: Rosta József)

1913-ban egy sajátos katonai „tömegkitüntetés" gyarapította Stromfeld őrnagy kitüntetés-kollekcióját. Az 1912 és 1913-ban lefolyt balkáni háború, amely a Balkán-félsziget államai közötti területi újrafelosztásért folyt, katonai mozgósításra késztette a Monarchiát. A háború végén az uralkodó kitüntetést alapított a mozgósításban részt vevő katonák számára. A kettős fekete csíkkal határolt sárga szalagon függő, aranyozott cinkből készült kereszt alakú kitüntetés az **1912–1913-as Emlékkereszt** nevet viseli, de Mozgósítási Kereszt néven is emlegették.[23] (5. kép) Valószínűleg a kitüntetés nagy számára való tekintettel több helyen gyártották, mivel apró különbségek észrevehetők. Az aranyozás sok esetben lekopott. Stromfeld példányán is csak nyomokban maradt meg az aranyozás.[24]

A következő elismerést Stromfeld már a háború kitörését követően 1914-ben kapta. A **Katonai Érdemkereszt** hadidíszítményes változata sajátos kitüntetés-történeti érdekesség.[25] (6. kép) Az I. világháború elején ugyanis, 1914 szeptemberében ezt a kitüntetést háromosztályúra bővítették. A Katonai Érdemkereszt eredeti formája a III. osztály lett,

23 *Bodrogi P.–Molnár J.–Zeidler S.* i. m. 108.

24 Az MNM Éremtárában őrzött 1912–1913-as Emlékkereszt példányai közül egy 1913-ban bekerült darabnak az aranyozása maradt meg tökéletesen épen. Ezt az Éremtár fiatal tudós munkatársa, dr. Kerekes Pál saját példányaként ajándékozta a múzeumnak. Sajnos a következő év őszén Kerekes az orosz fronton hősi halált halt.

25 A kitüntetés fémjel nélküli zománcozott ezüst, a hadidíszítményt jelző koszorú aranyozott.

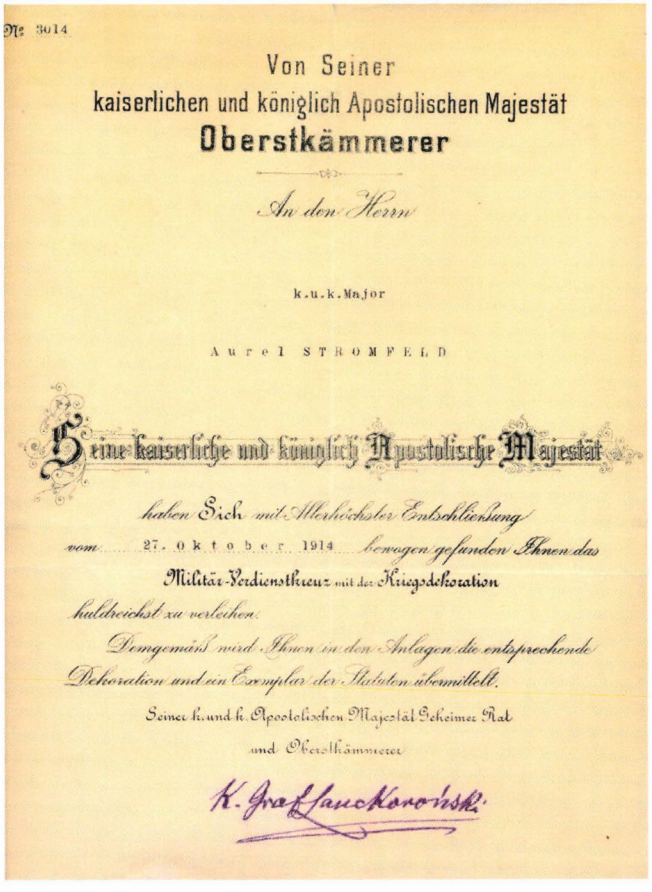

№ 3014

Von Seiner
kaiserlichen und königlich Apostolischen Majestät
Oberstkämmerer

An den Herrn

k.u.k. Major

Aurel STROMFELD

Seine kaiserliche und königlich Apostolische Majestät
haben Sich mit Allerhöchster Entschließung
vom 27. Oktober 1914 bewogen gefunden Ihnen das
Militär-Verdienstkreuz mit der Kriegsdekoration
huldreichst zu verleihen.
Demgemäß wird Ihnen in den Anlagen die entsprechende
Dekoration und ein Exemplar der Statuten übermittelt.
Seiner k. und k. Apostolischen Majestät Geheimer Rat
und Oberstkämmerer
K. Graf Lanckoronski

7. kép
A hadidíszítményes Katonai Érdemkereszt adományozási okirata

míg a két magasabb fokozatnak nagyobb méretű és részben módosított lett a jelvénye.[26] A Katonai Érdemkereszt szeptemberben elrendelt módosítása a különböző változtatások miatt csak novemberben zárult le végleg. Ezért fordulhatott elő, hogy 1914. október 27-i dátummal kiállított okirattal Stromfeld még megkaphatta az egyfokozatú Katonai Érdemkereszt hadidíszítményes jelvényét, amit igazol az Őfelsége főudvarmesteri hivatalától kiállított okmány.[27] (7. kép) A kitüntetés odaítélésének előzménye, a felterjesztés mindenképpen a kitüntetés több fokozatúvá tétele előtt történt. A sajátos helyzet miatt nem véletlen, hogy később különféle személyi lapokon, illetve kitüntetés előterjesztési dokumentumokon némelyik helyesen, némelyik tévesen, mint a Katonai Érdemkereszt hadidíszítményes III. osztályú kitüntetéseként említi Stromfeldnek ezt az 1914 októberében

26 *Bodrogi P.–Molnár J.–Zeidler S.* i. m. 82–85.

27 Adományozási okirat: MNM Éremtár 79.72.1. leltári számon. Aláíró Graf K. Lanc Koronśky főkamarás.

8. kép
A hadidíszítményes Katonai Érdemkereszt doboza (Fotó: Rosta József)

megkapott kitüntetését.[28] A kitüntetés ezüstből készült, de fémjel és gyártói jel nélkül, a hadidíszítményt jelző koszorú aranyozott ezüst. A keresztet és a kitüntetést helyesen megjelölő dekoratív dobozt a bécsi Rothe cég gyártotta. (8. kép)

Stromfeld a háború második évében nyerte el az **Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztályú jelvényét** a hadidíszítménnyel. Ez a kitüntetés nem része a múzeumban őrzött kitüntetés-kollekciójának, mivel később megkapta ennek a rendjelnek egy magasabb fokozatát, és a rendi szabályok szerint az alacsonyabb osztályt vissza kellett szolgáltatni a rend kancelláriájának. A Vaskorona Rendet eredetileg Napóleon alapította 1805-ben, amelyet annak emlékére hozott létre, hogy Itália királyává koronázta magát a longobárd vaskoronával. Ez a vaskorona egy drágakövekkel és gyöngyökkel díszített széles aranykarika, amely körülveszi azt a vaskarikát, amelyet a hagyomány szerint Krisztus egyik keresztszögéből kovácsoltak. Ezzel koronázták a 6. századtól a longobárd királyokat, Észak-Itália urait, majd Nagy Károlyt, később pedig a német-római császárokat. A háromfokozatú rend jelvényén a francia császári sas tartotta az Itália feletti uralmat jelképező vaskoronát. A korona fölé Napóleon profilja került. A rend nagymesteri méltóságát a mindenkori olasz király viselte volna. Napóleon bukásával az észak-olasz tartományok a Habsburg Birodalomhoz kerültek. Ekkor Ferenc császár és király a Vaskorona Rendet besorolta saját rendjei közé, új alapszabállyal és rendjelvénnyel. Az új jelvényen a kétfejű császári sas tartja a vaskoronát, míg a sas felett az osztrák császári korona lebeg. A rend sárga szalagjának szegélye a korábbi zöld helyett kék lett. A rend általános jellegű háromosztályú polgári és katonai kitüntetés volt, és a kitüntetések sorrendjében a Magyar Királyi Szent István Rend és az Osztrák Császári Lipót Rend után következett. Az ellenség előtt tanúsított szolgálatokért kitüntetetteknek 1860-tól hadiékítménnyel is adományozhatták. A Habsburgok Vaskorona Rendje az Osztrák–Magyar Monarchiával együtt szűnt meg.

Ennek a kitüntetésnek az esetében ismerjük a jutalmazásra való felterjesztést, vagyis a haditényleírást.[29] A felterjesztés Stromfeldre, mint a XIII. (Rhemen) hadtest vezérkari

28 A Vaskorona Rend II. osztályának kitüntetési előterjesztése (1917. október 5.) helytelenül III. osztályúként, míg egy évvel korábban a Lipót Rend lovagkeresztjére való kitüntetési előterjesztés még helyesen sorolta fel egyfokozatúként ezt a kitüntetést, 1914 szeptemberére datálva. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Kitüntetési előterjesztések. XXVI. Korps. Res. Nr. II., ill. FMLt. v. Hadfy Res.Nr. II/948. 23 728.

29 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Stromfeld haditényleírásai. K. u. K. Korps GdI. Rhemen Res. Nr. 24/3. 100/651. – I 157. – 35850. számon

alezredesére és első törzstisztjére vonatkozott. A felterjesztés kiemelte, hogy jutalmazásra méltó tettei összefüggenek: „a 13. hadtest anyagi ellátásával, a szerelvények mozgatásával, a 13. hadtest nehéz visszavonulásának intézésével a Kolubara völgyében, a belgrádi állásoknál és a visszavonulás szabályozásával a Szávánál." A kitüntetés odaítélése tehát részben a szerbiai fronton 1914-ben véghezvitt haditettekért történt, amelyek utolsó etapja Belgrád kiürítésének megszervezése volt. Az előterjesztés másik fele viszont már az orosz hadsereggel szemben a Dnyeszterig előretörő XIII. hadtestnél a vezérkari főnök helyetteseként véghezvitt ténykedésére vonatkozott: „...ritka körültekintésről tett tanúbizonyságot mint a visszavonulás vezetője, nemcsak az anyagi előkészületeket illetően, de a taktikai és operatív intézkedéseket illetően is. Kimagaslott a ráruházott hatáskörben. Akadályokat nem ismert, a terepet legyűrve rendezte a hadtápvonalat a Rafailowa–Maxymec [Maximec]–Huta[30] vonalon mint a törzsparancsnok helyettesítője. Céltudatos, akaraterős ember, aki a háború kezdetétől megszakítás nélkül a csatamezőn áll." Aláírta Rhemen, a hadtest parancsnoka és Pflanzer-Baltin hadseregparancsnok.[31] Ez utóbbi aláírásnál a dátum: 1915. június 7. Stromfeld ekkor már – a korabeli meghatározás szerint az északi fronton –, míg a mai hadtörténeti terminus szerint valójában a keleti fronton szolgált. Egy későbbi haditényleírásban feljegyzett adat szerint Stromfeld a Vaskorona Rend hadidíszítményes III. osztályú jelvényének odaítélését 1915. július 3-ára teszi, amely valószínűleg az adományozási okirat kiállításának dátuma lehet.[32]

Stromfeld következő kitüntetését, a **Bronz Katonai Érdemérmet a hadiszalagon** 1916 folyamán nyerte el. (9–10. kép) A Lipót Rend lovagkeresztjére történt 1916-os kitüntetési előterjesztésből kiderül, hogy már 1915 szeptemberében felterjesztették a Lipót Rend hadidíszítményes lovagkeresztjére a Szeret folyónál zajló harcoknál teljesített szolgálataiért. Erre a korábbi előterjesztésre a hadsereg-parancsnokság rávezette, hogy a Katonai Érdemérmet hadiszalagon javasolják Stromfeldnek.[33] Akkor, vagyis 1915 augusztusától Stromfeld Aurél alezredes a frissen felállított „Korps Henriquez" hadtestparancsnokság vezérkari főnöke volt. A hadtestparancsnokságot Johann Henriquez irányította 1915 szeptemberének közepéig.[34] Az 1915. szeptemberi előterjesztés úgy tűnik elintézetlen maradt. A Lipót Rend lovagkeresztjére vonatkozó 1916. augusztusi előterjesztés elintézetlen felterjesztések című rovatából kiderül, hogy 1916 februárjában újból felterjesztették a Lipót Rend lovagkeresztjére. Ugyanez a kitüntetési előterjesztés egyszersmind a már elnyert kitüntetések rovatában már feltünteti a hadiszalagos Bronz Katonai Érdemérmet 1916. februári

30 Helységek az egykori Galíciában, ma jórészt Nyugat-Ukrajnában.

31 Pflanzer-Baltin lovassági tábornok, a róla elnevezett hadsereg-parancsnokság parancsnoka 1914 októberétől 1916. szeptemberig. Ez a hadsereg-parancsnokság később a 7-es sorszámot kapta. L. Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk.: Szijj Jolán. Bp., 2000. 347.

32 Kitüntetési előterjesztés a HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban a Lipót Rend hadidíszítményes lovagkeresztjére, 1916. augusztus 25. K. u. K. Gruppen FMLt. v. Hadfy Res. Nr. II./948. 23 728. számon.

33 L. előbbi jegyzetet és a másik kitüntetési előterjesztés a HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban: K. u. K. Gruppenkommando FMLt von Henriquez. 1915. szeptember 22. Res. Nr. I./385. – 21434. számon

34 Magyarország az első világháborúban i. m. 270.

9. kép
A hadiszalagon viselt Bronz Katonai Érdemérem kardokkal (előoldal)
(Fotó: Rosta József)

10. kép
A hadiszalagon viselt Bronz Katonai Érdemérem kardokkal (hátoldal)
(Fotó: Rosta József)

dátummal.[35] Úgy tűnik, hogy a Lipót Rend lovagkeresztjére történt 1916. februári, másodszori felterjesztésére kapta meg a Bronz Katonai Érdemérmet hadiszalagon (hivatalosan a Katonai Érdemkereszt szalagján), amely szintén dobozával (11. kép) és adományozási okiratával együtt maradt meg a hagyatékban. Az adományozási okirat kiállításának időpontja, 1916. február 18. egybevág az előterjesztésekből megállapítható adatokkal.[36] A kitüntetés elnyerésekor a hadtestparancsnokságot már Hadfy Imre gyalogsági tábornok irányította, aki 1915 szeptemberében került oda.[37] A kitüntetés szalagján látható két keresztbe fektetett kard utóbb, valamikor 1917 folyamán került rá. Ugyanis IV. Károly 1916 végén létrehozta a világháború katonai kitüntetéseinek sajátos új alkotó elemét, a kardos díszítményt, amely az ellenség előtt tanúsított vitézség vagy kiváló vezetés elismeréséül járt.[38] A kardokkal ékesített hadiszalagon függő kitüntetés, vagyis maga az érdemérem aranyozott bronz, amely előlapján az uralkodó, I. Ferenc József jobb felé forduló profil arcképét ábrázolja. A hátlapi felirat pedig, a „signum laudis" (dicséret jele) a köznapi szóhasználatban máig a kitüntetés megnevezésére szolgál.

35 L. 32. jegyzet

36 Adományozási okirat: MNM TT Irat 78.338.1.2. leltári számon. Aláíró: Krobatin báró hadügyminiszter (Alexander Krobatin közös hadügyminiszter).

37 L. 32. jegyzet

38 A kardékítmény történetére l. *Sallay Gergely Pál*: 1917 az osztrák–magyar kitüntetés-történetben. Hadtörténelmi Közlemények 130. (2017) 2. sz. 529–546.

11. kép
A Bronz Katonai Érdemérem doboza
(Fotó: Rosta József)

Az 1916-os harcok során nyújtott teljesítményéért érdemelte ki Stromfeld következő kitüntetését, a **Lipót Rend hadidíszítményes lovagkeresztjét**, amelyre mint fentebb említettük, korábban már két ízben is felterjesztették. Teljes nevén – az Osztrák Császári Lipót Rendet I. Ferenc osztrák császár, magyar és cseh király alapította apja, II. Lipót tiszteletére. Háromfokozatú rendjel volt, amely mind katonai, mind polgári személyeknek adományozhattak. A Mária Terézia Katonai Rend és a Magyar Királyi Szent István Rend után következett a rangsorban. 1860-tól hadiékítménnyel is adományozták. A hagyatékban az eredeti dobozával megőrzött kitüntetésnek sajnos nem maradt meg az adományozási okirata. A vonatkozó kitüntetési előterjesztés viszont megmaradt, amelyből kiderül, hogy elöljárói milyen indoklással kérték számára ezt a kitüntetést: „Kiemelkedő és sikeres szolgálat teljesítése a hadseregcsoport vezérkari főnökeként az 1916. június 4-től 1916. július 10-ig tartó harcok idején. Az orosz offenzíva június 4-én kezdődött el a besszarábiai határnál. Előrelátó intézkedéseivel, helytálló javaslataival képes volt mozgathatóvá tenni egy 35 km széles frontot, támadásra és elhárításra minden irányba, és június 10–11-én a frontot északról keletre kiépített állásokba áttenni, ahol az elhárítás sikeres lett. Az 51. LITD [Landwehr Infanterie Truppen Division = magyar királyi 51. honvéd gyaloghadosztály], a 21. LITD. [k. k. 21. Landwehr Infanterie Truppen Division = császári-királyi 21. Landwehr gyaloghadosztály] és a nehéz helyzetbe került 20. Honvéd IR. [Infanterie Regiment = gyalogezred] mozgatását kiemelkedő okossággal oldotta meg jól hat héten keresztül. Majd kiemelkedő szerepe volt az egész frontot megerősítő augusztus 7–12-i harcok vezetésében is.”[39] Stromfeldet lényegében a nagy Bruszilov-offenzíva következtében szükségessé vált visszavonulás lebonyolításában vitt szerepéért terjesztették fel újabb kitüntetésre. A felterjesztést Hadfy hadtestparancsnok 1916. augusztus 16-án írta alá, amit aláírásával megerősített a 3. hadsereg parancsnoka, Kövess Herman 1916. augusztus 25-én. Stromfeld következő kitüntetési előterjesztéséből tudhatjuk meg, hogy a Lipót Rend hadidíszítményes lovagkeresztjét 1917 januárjában kapta meg.[40] A dobozában megőrzött zománcozott kitüntetés aranyozott bronzból készült. (12–13. kép) Eredetileg aranyból készült a rendjel minden fokozata, de a háború terheire való tekintettel 1915-től a jelvényeket aranyozott bronzból készítették azzal a meghagyással, hogy a háború után ezeket a darabokat aranyból

39 L. 32. jegyzet

40 Kitüntetési előterjesztés a HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban a Vaskorona Rend hadidíszítményes és kardos II. osztályára a XXVI. hadtestparancsnokság. (1917. augusztus 28.) és a 7. hadsereg parancsnokság (1917. október 5.) részéről. XXVI. Korps. Res. Nr. II.

12. kép
A Lipót Rend hadidíszítményes és kardos lovagkeresztje (előoldal)
(Fotó: Rosta József)

13. kép
A Lipót Rend hadidíszítményes és kardos lovagkeresztje (hátoldal)
(Fotó: Rosta József)

készültekre kicserélik.[41] Ezt az ígéretet a jelvényeken egy csillag formájú beütés volt hivatva jelezni, amelyet felül, a kitüntetést a szalagjával összekötő karikán helyeztek el. Ugyancsak a karikán kapott helyet a gyártói jelzés, jelen esetben a bécsi Rozet & Fischmeister cég jele. A hadidíszítményes lovagkereszt szalagján a keresztbe fektetett két kard a jelvény tényleges adományozásakor valószínűleg nem volt rajta, mert a kardos díszítmény rendeletileg ekkor már létezett ugyan, de tényleges viselésükre csak 1917 folyamán került sor.[42] Azonban az év augusztusáig biztosan megkapta hozzá a kardokat is, mivel Stromfeld következő kitüntetési előterjesztésén a korábban adományozott kitüntetések rovatában mint hadidíszítménnyel és kardokkal adományozott kitüntetés szerepel a Lipót Rend lovagkeresztje.[43] Ezen kívül így szerepel Stromfeld ezredesi kinevezési okmányán is, amelyet az uralkodó „Karl" névváltozatú aláírásával 1917. augusztus elsején állítottak ki.[44]

41 *Bodrogi P.–Molnár J.–Zeidler S.* i. m. 48.

42 L. 38. jegyzet

43 L. 40. jegyzet

44 Kinevezési okmány: MNM Éremtár 79.71.1. leltári számon. A kifejezetten magyar vonatkozású okmányokon általában a „Károly" névváltozatú aláírás szerepelt.

14. kép
A Lipót Rend lovagkeresztjének doboza
(Fotó: Rosta József)

A kitüntetés dobozát a bécsi Bergmann Doboz- és Kazettagyár készítette. A doboz aranybetűs felirata nem jelzi a lovagkereszt ékítményeit. (14. kép) Nyilván egy raktári készletből kiemelt háború előtt készült darab lehetett. A háború alatti adományozások esetében nem szokatlan, hogy a doboz hátoldalán a „BR 1917" bélyegzés látható, ami jelzi, hogy a Lipót Rendnek a szokástól eltérően, egy bronzból készült jelvényét adták ki.

Stromfeld továbbra is korábbi beosztásában, a hadtest vezérkari főnökeként maradt a keleti hadszíntéren. A Hadfy hadtestet 1917 márciusában átnevezik XXVI. hadtestté, majd július 14-től Hadfy Imre altábornagy a VI. hadtest parancsnokságát vette át.[45] Stromfeld új parancsnoka a XXVI. hadtest élén 1917. július 15-től Ernst Horsetzky altábornagy. Új parancsnoka augusztus végén egy újabb kitüntetésre, a **Vaskorona Rend hadidíszítményes és kardos II. osztályára** terjesztette fel.[46] A kitüntetési előterjesztésbe foglalt haditény-leírást szinte teljes egészében közöljük, mivel összefoglalja Stromfeld legfontosabb haditetteit: „a Hadfy hadseregcsoport vezérkari főnökeként vitéz és sikeres magatartás az ellenséggel szemben a Stanislau (ma: Ivano-Frankivszk) és Halicz (Halics)[47] között folyó állóháborúban. 1916 augusztusa óta kiemelkedően fáradozik saját hatáskörben az állások kiépítésén, a csapatok ellátásán és a harckészültség fokozásán. Lényegében neki köszönhető a csapatok ellenálló képességének olyan felfokozása, amely kifejezésre jutott a stanislaui három napos csatában (1917. július 6–8.). A rákövetkező nehéz utóvédharcokban a Lomnicánál[48] és Kalusznál[49] igazolta az ő híres okosságát a csapatmozdulatok irányításában és az ütközetek vezetésében. Július 21-én, midőn a 7. hadsereg körletébe áthelyezték a XXVI. hadtestparancsnokságot, Stromfeld ezredesnek bámulatra méltó rövid idő alatt sikerült tisztába jönni a körülményekkel, így a XXVI. hadtest vezetése az offenzíva kezdetétől céltudatosan és szilárd kézzel zajlott. Hasonlóan kitüntette magát a csapatok előrenyomulásakor, az úttalan hegyi terepen a nehézségek legyűrésével 160 km hosszú utánpótlásvonalat hozott létre, miáltal Stromfeld

45 Magyarország az első világháborúban i. m. 224–225. és 270.

46 L. 40. jegyzet

47 Helységek az egykori Galíciában, ma Nyugat-Ukrajnában.

48 A Dnyeszter mellékfolyója Nyugat-Ukrajnában.

49 Helység az egykori Galíciában, ma Nyugat-Ukrajnában.

15. kép
A Vaskorona Rend hadidíszítményes és kardos II. osztálya (előoldal)
(Fotó: Rosta József)

16. kép
A Vaskorona Rend hadidíszítményes és kardos II. osztálya (hátoldal)
(Fotó: Rosta József)

ezredesnek lényeges szerepe volt az offenzíva sikerében."[50] Az előterjesztés indoklása valójában részletekig menően Stromfeldnek az 1917-es Kerenszkij-offenzíva visszaverésében tanúsított szerepét ismertette. Az előterjesztést Ernst Horsetzky parancsnok írta alá és a tábori postával 1917. augusztus 28-án ment tovább a 7. hadsereg parancsnokságára, ahonnan a hadseregparancsnok, Kövess Herman tábornagy aláírásával október 5-én került felterjesztésre. Adományozási okirat és egyéb adatok nélkül nem ismerjük az adományozás tényleges időpontját, de a gyakorlatot ismerve, legkorábban 1917 legvége vagy 1918 eleje lehetett. (15–16. kép)

A kitüntetés dobozával együtt, de adományozási okirata nélkül maradt meg. A jelvény – amelynek anyaga eredetileg arany –, a háború miatt ez esetben is aranyozott bronz. A koronáról oldalra kunkorodó két szalag hátoldalán találjuk a gyártói jelet: „A. E. KÖCHERT – WIEN" és a bronz példány háború utáni kicserélésének ígérvény jelét, a csillagot. A nyakban viselt II. osztályú jelvény maga valamint kékszegélyes sárga szalagja kiváló állapotú. A doboz előlapi felirata – „OESTERR. / KAISERLICHER ORDEN / DER / EISERNEN KRONE / II. CLASSE" – nem utal sem a kitüntetés hadidíszítményes, sem a kardos voltára, jóllehet ez esetben az előterjesztés egyértelmű. Valószínűleg a kitüntetés adományozásakor éppen nem volt kéznél megfelelő feliratú doboz. Viszont a doboz hátoldalán gumibélyegzővel szerepel a „BR" jelzés és a „Schwerter" felirat. Ezek utalnak arra, hogy a kiadott jelvény bronzból készült és kardokkal ékesített.

50 L. 40. jegyzet

17. kép
A Vaskorona Rend hadidíszítményes és kardos II. osztályának ún. kisdíszítménye
(Fotó: Rosta József)

18. kép
A Vaskorona Rend hadidíszítményes és kardos II. osztályának ún. kisdíszítménye (részlet)
(Fotó: Rosta József)

A kollekció egyik legértékesebb darabja, a **Vaskorona Rend hadidíszítményes és kardos II. osztályának ún. kisdíszítménye**. (17. kép) Az érdemrendek kisdíszítménye 1908-ban jelent meg az Osztrák–Magyar Monarchia kitüntetésrendszerében. A kisdíszítmény bevezetése ekkor az érdemrendek legmagasabb, vállszalagon viselt fokozatára vonatkozott úgy, hogy az egyenruhán a vállszalagon viselt jelvény és a csillag helyett a harmadik fokozat jelvényét kellett viselni a háromszögletű mellszalagon elhelyezett miniatűr rendi csillaggal.[51] A világháború alatt, 1917. október 27-től bevezették némely rendjel második fokozatánál is a kisdekorációt.[52] Ez esetben az adott rendjel jelvényét díszítő koronát kellett a harmadik fokozat mellszalagján viselni miniatűr formában. Amennyiben a kitüntetés hadidíszítményes volt, akkor a korona a hadidíszítményt jelző koszorúval együtt került a szalagra. Stromfeld kisdíszítménye esetében a mellszalagon a vaskorona koszorús miniatűr változatát és a keresztbe helyezett kardokat láthatjuk az adományozott II. osztályú kitüntetésnek megfelelően. (18. kép) A kisdíszítmény további érdekessége, hogy jelvénye aranyból készült, a függesztő karikán elhelyezett fémjel szerint 750-es finomságúból. A karikán látható gyártói jel, „Æ K" szerint ezt is a bécsi Köchert cég gyártotta. Valószínűleg egy 1915 előtt legyártott sorozat megmaradt készletéből származik. A mellszalagon elhelyezett miniatűr korona és koszorú valamint a kardok csak aranyozottak. Dobozának előlapi felirata – „OESTERR. / KAISERLICHER ORDEN / DER / EISERNEN KRONE / III. CLASSE / K. D." (vagyis

51 *Felszeghy F.–Rátvay I.–Petrichevich Gy.–Ambrózy Gy.* i. m. 332. és 335.

52 *Bodrogi P.–Molnár J.–Zeidler S.* i. m. 59. A Szent István Rend középkeresztjének kisdekorációját pl. csak 1918-ban rendszeresítették.

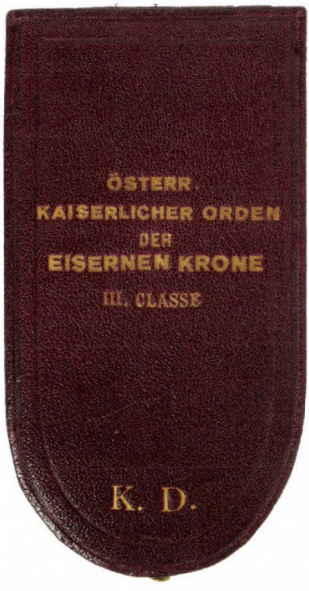

19. kép
A Vaskorona Rend hadidíszítményes III. osztályának doboza
(Fotó: Rosta József)

az Osztrák Császári Vaskorona Rend hadidíszítményes III. osztálya) – nem utal arra, hogy kisdíszítményt tartalmaz. A II. osztály kisdíszítményes jelvényeit olyan rövid ideig adományozták, 1917. október végétől – 1918. október végéig, ezért lehetséges, hogy számukra nem gyártottak külön dobozokat, hanem az illető rendjel harmadik fokozatának dobozaiba helyezték el. (19. kép) Míg az 1908-ban bevezetett első fokozatú rendjelek kisdíszítményeinek dobozaiból ismerünk példányokat, addig a második fokozatúakéból nem.[53]

1917 folyamán kaphatta meg Stromfeld Aurél a **Katonai Tiszti Szolgálati Jel III. osztályát**, amely 25 év szolgálat után járt. (20. kép) A katonai szolgálati jeleket I. Ferenc József alapította 1849-ben, mind a tisztek, mind a legénység számára. A kitüntetések közel 70 éves adományozásuk folyamán több módosításon mentek át, leginkább az egyes fokozatokhoz megállapított szolgálati évek változása tekintetében, amely a külalak némi módosulásával is együtt járt.[54] A Stromfeldnek adományozott jelvény például, az 1890-ben létrehozott III. fokozat ugyanebben a kivitelben korábban, 1869 és 1890 között a Katonai Tiszti Szolgálati Jel II. osztályú jelvényét képezte, amelyhez 40 év szolgálati idő kelletett. Valamennyi jelvény alapformája egy egyenlőszárú bronzkereszt, amely a tiszti példányok esetében aranyozottak. A tiszti szolgálati jeleknél a kereszt közepén egy kétfejű sas jelenik meg, mellén a Habsburg–Lotaringiai-ház címerével, amelyet az Aranygyapjas Rend lánca fog körül. A Stromfeldnek adományozott III. osztályú jelvény keresztje aranyozott bronz, közepén az áttört sas ezüst. Szalagja kifejezetten jó állapotban maradt meg. Stromfeld szolgálati ideje 1892-től datálódott, amikor elkezdte tanulmányait a Ludovika Akadémián. A kitüntetéssel sem doboz, sem az adományozást igazoló dokumentum nem maradt meg. Valószínűleg 1917 vége felé kapta meg, mivel a feleségének az év novemberében elküldött fényképen még nem szerepelt ez a kitüntetés.[55] (21. kép)

Stromfeld kitüntetés-kollekciójának utolsó monarchiabeli darabja a **Vörös Kereszt hadidíszítményes Tiszti Díszjelvénye**. (22. kép) I. Ferenc József 1914. augusztus 17-én, a háborús sebültekre vonatkozó Genfi Egyezmény 50. évfordulóján alapított Vörös Kereszt Díszjelvényt, nyilván a világháború kitörése következtében. A több fokozatú kitüntetésnek polgári és katonai jelvényei voltak. A polgári jelvényeket a Monarchia Vörös Kereszt Egyesületének befizetett különböző mértékű hozzájárulással lehetett elnyerni, míg a hadidíszítményes jelvényeket az egyesület céljai érdekében végzett tevékenységgel lehetett kiérdemelni.

---

53 *Ortner, M. Christian–Ludwigstorff, Georg*: Österreichs Orden und Ehrenzeichen. Teil I. / Band 2. Die kaiserlich-königlich Orden bis 1918. Wien, 2017. 279., 350.

54 *Bodrogi P.–Molnár J.–Zeidler S.* i. m. 77–81.

55 MNM Történeti Fényképtár, ltsz.: 79.168.

20. kép
A Katonai Tiszti Szolgálati Jel III. osztálya
(Fotó: Rosta József)

21. kép
Stromfeld Aurél egyenruhás portréja
kitüntetésekkel

Azonban a hadidíszítményes jelvények adományozása esetében az volt a gyakorlat, hogy a kitüntetettektől az adományozásról szóló értesítésben feltüntetett díjmentesség ellenére egy külön okmányon – hivatkozva a sebesültek ápolási költségeire –, a jelvény bekerülési költségének megfelelő összeget kértek a jelvény és a díszes adományozási okirat tényleges elküldése ellenében.[56] Stromfeld hagyatékában megmaradt az adományozásról szóló német nyelvű értesítés, amelyet 1918. augusztus 17-én állítottak ki az Őfelsége védnöksége alatt álló Osztrák Vörös Kereszt Társaság és a Magyar Szent Korona Országainak Vörös Kereszt Egylete védnök-helyettese, Ferenc Szalvátor főherceg nevében a Vörös Kereszt bécsi irodájában.[57] Hivatalosan a vörös kereszt díszjelvények két magasabb fokozatát, az érdemcsillagot és az I. osztályt az uralkodó, míg az alacsonyabb osztályú jelvényeket Ferenc Szalvátor főherceg adományozta.[58] A Vörös Kereszt Tiszti Díszjelvénynek – ezt a fokozatot 1915-ben létesítette az uralkodó – formailag két adományozott típusa létezett.

56 Baross Margit önkéntes ápolónő ugyanazon a napon, 1916. március 3-án megkapja a hadiékítményes Vörös Kereszt Ezüst Díszérem adományozási papírját és az értesítést, amelyen 9 korona költségtérítést kérnek. Mindkét okmány aláírója dr. Wágner Ödön császári és királyi asztalnok, a díszérmek osztályának vezetője. MNM Éremtár kitüntetés-gyűjteményében. Leltározatlan.

57 Értesítés MNM Éremtárban, ltsz.: 79.68.1.

58 *Bodrogi P.–Molnár J.–Zeidler S.* i. m. 109.

22. kép
A Vörös Kereszt hadidíszítményes Tiszti Díszjelvénye eredeti dobozában (Fotó: Rosta József)

Az egyik hátlapján a kereszt közepén a medalion zománcozott, benne két évszám: 1864, a Genfi Egyezmény aláírásának dátuma, és 1914, a kitüntetés alapításának dátuma. Ezen a felerősítést egy hosszanti kapcsos tű oldja meg. A másik típus hátoldalán a középső medalion nem zománcozott, a két évszám a vízszintes keresztszár két oldalára került, és két kampós tű segíti a feltűzést. A kitüntetés anyaga – az egyik kampón elhelyezett fémjel szerint – 900-as finomságú zománcozott ezüst, mellette a Bécsben és Budapesten is üzletet működtető Scheid cég gyártói jele: „G•A•S". (23. kép) A kitüntetés dobozával együtt került a múzeumba. A vörös színű doboz fedőlapján a következő felirat: „Patriae / ac / Humanitati / 1864–1914 / K. D.", azaz a kitüntetés jelmondata (hazáért és emberiességért), amely a jelvények előlapi medalionjának a körirata, és az évszámok alatt a hadiékítmény német nevének (Kriegsdekoration) kezdőbetűi. A dobozt is a Scheid cég gyártotta.

Stromfeld hagyatékához tartozik egy kitüntetések **szalagsáv**jából összeállított sor, amelynek darabjai balról jobbra a következők: Vaskorona Rend hadidíszítményes III. osztály, Katonai Érdemkereszt hadidíszítménnyel, Katonai Érdemkereszt, Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára, Katonai Jubileumi Kereszt, 1912–1913-as Emlékkereszt. (24. kép) A fentiekből megállapítható, hogy ez a szalagsáv-sor ebben a formában 1915 folyamán készülhetett, amikor már elnyerte a Vaskorona Rend hadidíszítményes III. osztályát.

Ezzel Stromfeld Aurél osztrák–magyar monarchiabeli kitüntetéseinek ismertetése lezárult. Azonban Stromfeld külföldi szövetséges államoktól is kapott kitüntetést, amelyek szintén megmaradtak hagyatékában. Ezek között a **német Vaskereszt II. osztálya** a legmagasabb szintű elismerés. A Vaskeresztet a napóleoni háborúk során III. Frigyes Vilmos porosz király alapította két fokozattal kifejezetten harci cselekmények érdemeinek elismerésére.[59] Így az egyes háborúk alkalmával mindig megújították, mint az 1870-es porosz–francia háború, majd az I. és II. világháború alkalmával, közben fokozatai és alapszabályai is módosultak. A kereszt előoldalán fent az uralkodói korona, középen az aktuális uralkodó kezdőbetűje, ez esetben „W", vagyis Vilmos, alul pedig a megújítás aktuális dátuma, az „1914". A hátoldalon felül a korona az alapító monogramjával, közepén három tölgyfalevél, alul az alapítás időpontja (1813). A világháború során a szövetséges államok

59 *Gritzner, Maximilian*: Handbuch der Ritter- und Verdienstorden. Leipzig, 1893. 389–390.

23. kép
A Vörös Kereszt hadidíszítményes Tiszti Díszjelvénye (hátoldal)
(Fotó: Rosta József)

24. kép
Stromfeld Aurél 1915-ben viselt szalagsáv-sora
(Fotó: Rosta József)

gyakran adományoztak egymás katonáinak kitüntetéseket, különösen, ha egymás kötelékében harcoltak, de azon kívül is. Az I. világháború alatt a Monarchia tisztjeinek gyakori külföldi kitüntetése volt a német Vaskereszt.[60] A kitüntetés kifelé szélesedő egyenlő szárú, ezüst szegélyű vaskereszt, amelynek felületét feketére festették. A keresztet a német hagyományoknak megfelelően egyenes szalagon viselték, amelynek színe fekete, két oldalán fehér sávval. (25. kép)

A kitüntetés adományozásának időpontjára egy a hagyatékban megmaradt dokumentum derít fényt, amelyben Károly főherceg (a későbbi IV. Károly) hadsereg-parancsnokságáról értesítik Stromfeld alezredest, hogy a Vaskereszt II. osztályát fogják számára adományozni. Az adományozási okirat aláírója Hans von Seeckt német vezérőrnagy, aki ekkor a német katonai parancsnokság, az Oberste Heeresleitung megbízásából vezérkari főnök a Monarchia trónörököse mellett.[61] Az okirat kelte 1916. október 27-e. A külföldi kitüntetések esetében mindig volt egy átfutási idő, mivel azok elfogadása és viselése uralkodói engedélyhez volt kötve. A Vaskereszt elfogadását az uralkodó még a háború

60 Tisza István miniszterelnök is megkapta a Vaskeresztet. L. Magyarország tiszti cím- és névtára. Bp., 1917. (XXXVI évfolyam). 107. Magát a darabot l. MNM Éremtár, ltsz.: 14. 1951.137.

61 A dokumentum MNM Éremtárban, ltsz.: 79.70.1. Seecktre vonatkozóan l. Magyarország az első világháborúban i. m. 612.

25. kép
A német Vaskereszt II. osztálya háromszögletű szalagon
(Fotó: Rosta József)

26. kép
A német Vaskereszt II. osztályának kisebbített viseleti példánya
(Fotó: Rosta József)

elején, 1914 novemberében általánosságban engedélyezte, viszont minden egyes ezzel kitüntetett személy esetében a közös hadsereg közlönyében kihirdették az illetőre vonatkozó engedélyt.[62] A Stromfeldnek adományozott Vaskereszt kihirdetése már 1917. augusztus 1-je után esett, ezredesi kinevezése után.[63] A kereszt a Monarchia kitüntetéseire jellemző háromszögletű mellszalagon függ, fekete színű, szélein egy-egy fehér sávval. Ennek okát a következő bekezdésben adjuk meg.

A német Vaskeresztnek egy kisebb méretű jelvénye is része Stromfeld kitüntetéshagyatékának. (26. kép) Ennek az oka egy uralkodói rendelet 1917 augusztus végéről, amely a „külföldi hadikeresztek 2. osztályainak" viselését szabályozta.[64] A rendelet megtiltotta, hogy ezeket a kitüntetéseket a zubbony gomblyukába tűzve viseljék, ehelyett a mell baloldalán, az osztrák–magyar mellszalagos kitüntetésekhez hasonlóan kellett viselni, előírásszerűen a hazai kitüntetések után. Azonban a német Vaskereszt méretében meghaladta a Monarchia mellszalagos kitüntetéseinek átlagméretét.[65] Ezért elterjedt

62 A Vaskereszt és Stromfeld másik külföldi kitüntetésére vonatkozó engedélyezési adatok Sallay Gergely Pál kutatásaiból származnak, így e helyen ismét kifejezem köszönetem segítségéért.

63 Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten. (1917) 175. sz. szeptember 17. 6519.

64 *Sallay G. P.* 1917 az osztrák–magyar i. m. 536.

65 Amíg a Vaskereszt 42 mm-es, addig a Lipót Rend lovagkeresztje, a Katonai Érdemkereszt, a Bronz Katonai Érdemérem 30 mm-es, a Katonai Tiszti Szolgálati Jel, a Jubileumi Emlékérem, a Jubileumi Kereszt, az 1912–13-as Emlékkereszt 35 mm-es.

27. kép
Hesseni Vitézségi Érem (előoldal)
(Fotó: Rosta József

28. kép
Hesseni Vitézségi Érem (hátoldal)
(Fotó: Rosta József)

az a gyakorlat, – de nem vált teljesen általánossá –, hogy a kitüntetett elkészíttette maga költségére a Vaskeresztnek egy méretében a Monarchia kitüntetéseihez illeszkedő kisebb, úgynevezett viseleti példányát. Stromfeld esetében ez egy 35 milliméter szélességű kereszt, amelyet a kitüntetés fekete-fehér mellszalagján hordott. A kitüntetés anyaga megegyezik az adományozott keresztével. Különbség a felület kezelésében mutatkozik, míg amaz festett, emez egy úgynevezett barnító eljárással, azaz erősen savas folyadékba mártva nyerte el fekete színét.

Azonban szükséges megjegyeznünk Stromfeld Vaskeresztjével kapcsolatban, hogy egy fényképen ezt a kitüntetést német módon, a felső ruhadarab második gomblyukába tűzve viselte.[66] Így a Vaskereszttel kapcsolatos uralkodói rendelet segítséget nyújt az illető fénykép datálásában, vagyis az legvalószínűbben 1917 augusztusában vagy legkésőbb szeptemberében készülhetett.

Stromfeld másik külföldi kitüntetését is német földről kapta, a Hesseni Vitézségi Érmet, amelynek hivatalos elnevezése a **Hesseni Nagyhercegség „Vitézségért" feliratú Általános Érdemjele**. (27–28. kép) A vitézségi érmek mint kifejezetten katonai kitüntetések a 18. századtól léteztek, s adományozásuk minden esetben kizárólag háború idején, harci tevékenységben tanúsított kiemelkedő tettek jutalmául szolgált. A Habsburg Birodalomban II. József alapított először ilyen kitüntetést a legénység számára, majd az őt követő uralkodók megújították a különböző háborúk során, sőt az I. világháború alatt IV. Károly a tisztek

66 MNM Történeti Fényképtár, ltsz.: 66.1053.

ERNST LUDWIG
VON GOTTES GNADEN
GROSSHERZOG VON HESSEN UND BEI RHEIN.
WIR HABEN DEM
K. u. K. Oberstleut. Ölmeel Stromfeld
K. u. K. Gruppenkommando T. M. Lt. v. Hadsy
UNSER
ALLGEMEINES EHRENZEICHEN
MIT DER INSCHRIFT
FÜR TAPFERKEIT
VERLIEHEN UND ERTEILEN HIERÜBER GEGENWÄRTIGE URKUNDE.
DARMSTADT, DEN 11 Januar 1917
Ernst Ludwig.

29. kép
A Hesseni Vitézségi Érem adományozási okirata

számára is létrehozta.[67] A Hesseni Nagyhercegségben az 1843-ban alapított Általános Érdemjelet a későbbi uralkodók is megújították, és saját arcképükkel adományozták, így III. Lajos nagyherceg (uralkodott: 1848–1877) is adományozott ilyen érmet, háború alatt „Für Tapferkeit" felirattal.[68] Ernő Lajos nagyherceg (uralkodott: 1892–1918) az I. világháborúban adományozott vitézségi érmet kitüntetésként. Előlapján az uralkodó bal felé néző profil arcképével és az „ERNST LUDWIG GROSSHERZOG VON HESSEN" körirattal. A hátlapon babérág- és tölgyfalevelekből kialakított koszorúban „FÜR / TAPFERKEIT" felirat. Az érem ezüstből készült, átmérője 33 milliméter. A kitüntetés háromszögletű mellszalagon függ, amelynek színe zöld, szélein egy-egy vörös sávval. A hagyatékban megmaradt

67 *Felszeghy F.–Rátvay I.–Petrichevich Gy.–Ambrózy Gy.* i. m. 348–352., 377–378.

68 *Heyden, von Hermann*: Ehrenzeichen der erloschenen und blühenden Staaten Deutschlands und Österreich-Ungarns. Meiningen, 1897. 79.

az adományozási okirat, amelyet 1917. január 7-én állítottak ki.[69] (29. kép) A hátlapi porosz királyi bélyegzővel ellátott kézírásos feljegyzés szerint január 17-én postázták. Ehhez képest a kitüntetés elfogadásának hivatalos uralkodói engedélyezése 1917. május 8.[70]

A hagyaték kitüntetés-kollekciójához tartozik még két szerb kitüntetés, amelyről Ring Gizella is úgy vélekedik közleményében, hogy azok a háború kitörése után, a szerb fronton kerülhettek hozzá.[71] Mindkét kitüntetést az 1912–13-as balkáni háború kapcsán alapították, így elképzelhető, hogy számos példányuk előfordult a világháborús frontokon vagy a hadifogságba esett szerb katonáknál.[72]

Epilógus: Stromfeld Aurél utolsó katonai kitüntetése

Stromfeld Aurélt az olasz fronton érte a világháború vége, majd 1918. november 20-án az 5. honvéd hadosztállyal érkezett haza Magyarországra. Budapesten az új katonai vezetés rögvest kinevezte a Ludovika Akadémia parancsnokának.[73] 1919 januárjában Böhm Vilmos hadügyminiszter kinevezte a hadseregszervezői főcsoport élére. Március 20-án Böhm az ő véleményét is kikérte a hírhedt Vix-jegyzék ügyében, amelyet Stromfeld is elutasított. A Tanácsköztársaság kikiáltása után kérte nyugdíjazását, de a kommunista vezetőkkel szembeni fenntartásai ellenére az áprilisi román támadás hírére újra szolgálatba állt és Böhm mellett elvállalta a vezérkari főnökséget. A Vörös Hadsereg gyakorlatilag Stromfeld irányítása alá került. Május folyamán, Salgótarján felmentését majd Miskolc visszafoglalását követően megtervezte a cseh megszállók elleni hadjáratot. A május 30-án megindult északi hadjáratban két hét alatt megközelítőleg a Felvidék felét visszafoglalták a vezetése alatt álló csapatok. Nyugaton túljutottak az Érsekújvár–Aranyosmarót–Selmecbánya vonalon, míg északon a Kassa–Eperjes vonalon haladva Bártfánál elérték a történelmi Magyarország határát. A Tanácsköztársaság rövid ideje alatt érthetően nem alakult ki egy új kitüntetési rendszer – tervezésére történt kísérlet –, így Stromfeld Aurélt

---

69 Adományozási okirat MNM Éremtárban, ltsz.: 79. 69.1. Szövege: Lajos Ernő Isten nevében Hessen – Rajnai nagyherceg a mi általános érdemjelünket „Vitézségért" felirattal Stromfeld Aurél cs. és kir. alezredesnek, a Hadfy hadseregcsoport parancsnokságán adományozzuk ezen jelen okirat által. Darmstadt, 1917. január 11. Aláírás: Ernst Ludwig.

70 Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten. (1917) 92. sz. május 14. 3161.

71 *Ring G.* i. m. 44.

72 1. Szerb Ezüst Vitézségi Érem, 1912. 28 mm átmérőjű ezüstérem. Előlapján a szerb kétfejű sas, mellén a címerrel. Alul mesterjegy és évszám: Ђ. J. 1912. Hátlapon tölgyfa és babérág közé fogva felirat két sorban: ЗА ХРАБРОСТ. Jelentése: vitézségért. Az érem vörös-kék-fehér egyenes szalagon függ. A szerb vitézségi érmek is hasonlóan funkcionáltak, mint szerte Európában a hasonló jellegű kitüntetések, vagyis csak háború idején harctéri tettekért adományozták. 2. Irgalom Kereszt. A balkáni háború után alapították azok számára, akik a sebesültek gyógyításában vettek részt. 40×40 milliméter méretű aranyozott bronz máltai kereszt, középen mindkét oldalán vörös zománcú medalion, amelynek egyik oldalán a szerb kétfejű sas, mellén a címerrel, a másik oldalon felirat. A felirat középen: ЗА НЕГУ. Körirat: РАЊЕНИКА И БОЛЕСНИКА 1912.. Jelentése: sebesültek és betegek ápolására. Háromszögletű kék szalagon. Kék csokor szalagon is ismert, a hölgyek számára adományozott példányokon.

73 *Hetés T.* i. m. 44.

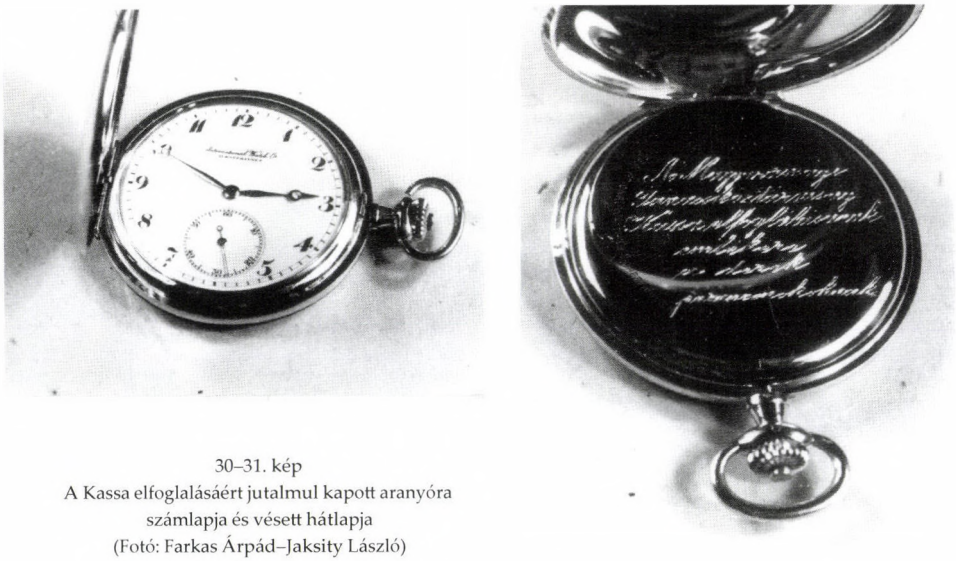

30–31. kép
A Kassa elfoglalásáért jutalmul kapott aranyóra számlapja és vésett hátlapja
(Fotó: Farkas Árpád–Jaksity László)

egy schaffhauseni kettős fedelű aranyórával jutalmazták meg, a hátlapon a következő felirattal: „A Magyarországi Tanácsköztársaság Kassa elfoglalásának emlékére a derék parancsnoknak".[74] (30–31. kép)

Stromfeld Aurélt a Tanácsköztársaság bukása után letartóztatták és bíróság elé állították. Hiába védekezett Napóleon szavaival: „...akármilyen rendszer van is, hazafinak a hadseregben a helye, ha a határokon ellenség áll".[75] A Katonai Bíróság Stromfeldet, amiért a Vörös Hadsereg vezérkari főnöki állását elvállalta, két év és kilenc hónapi börtönbüntetésre ítélte. Tizenhárom hónap rabság után 1921. augusztus 25-én szabadult kormányzói kegyelemmel. Néhány évvel később, mindössze negyvenkilenc évesen 1927. október 10-én hunyt el.[76]

ORDERS AND DECORATIONS OF AURÉL STROMFELD

Summary

This year marks the centenary of the peak of Aurél Stromfeld's military career of. He became the chief of the general staff of the Red Army of the Hungarian Soviet Republic in 1919. He directed the so-called Northern Campaign in June 1919, whereby Hungarian troops reconquered half of Northern Hungary that the Czechoslovakian Army occupied after World War I.

74 *Ring G.* i. m. 50–51. Az órát később ellopták a Magyar Nemzeti Múzeum állandó történeti kiállításáról, ezért csak az 1970-es évek végén készült fekete-fehér fényképeket használhattuk fel. MNM Történeti Adattár, Negatív-gyűjtemény, 4450–51.

75 *Hetés T.* i. m. 96.

76 Uo. 192–200., 234.

Formerly, Stromfeld fought in different theatres of operation of World War I, eventually holding the rank of colonel, and was awarded several orders and decorations. These orders and decorations were purchased by the Hungarian National Museum from his heirs in the 1970s. We present these pieces with data that refer to them, which stem from the Archives of the Military History Institute and Museum in Budapest. Therefore, we can provide background to each decoration that Stromfeld received for different battlefield actions.

The collection of Stromfeld's medals includes decorations that count as rarities. For example, the so-called Small Decoration Second Class of the Imperial Austrian Order of the Iron Crown with War Decoration and Swords existed towards the end of the war only, in 1917–1918. Wearing foreign decorations on triangular ribbons, typical of the Austro-Hungarian Monarchy was introduced at the same time. Consequently, Stromfeld's collection includes insignia of the German Iron Cross in two sizes. Award documents belong to most of the orders and decorations in the collection, as for example to the Silver Gallantry Medal of Hessen–Darmstadt from 1917 or the Austro-Hungarian Military Merit Cross with War Decoration from 1914. Some orders and decorations have been preserved in their original cases, so their condition is excellent. This essay commemorates Aurél Stromfeld who was an outstanding Hungarian officer.

Kovács S. Tibor

ROHAMKÉS AJÁNDÉKBA
(IV. KÁROLY KIRÁLYNAK A M. KIR. 38. HONVÉD HADOSZTÁLYTÓL)

1917 őszén a magyar királyi 38. honvéd gyaloghadosztály parancsnoksága, élén Molnár Dezső altábornaggyal úgy döntött, hogy a királyi család tagjait egy-egy harctéri emlékkel ajándékozza meg.

Az I. világháború különleges színfoltjai az osztrák–magyar nemhivatalos sapkajelvények, amelyeket többnyire az alakulatparancsnokságok készíttettek. Nevüket onnan kapták, hogy a katonák – többnyire – a sapka bal oldalán viselték őket. Az 1915 kora tavaszán megjelenő első sapkajelvényeket a későbbiek folyamán óriási jelvényáradat követte. Egy-egy katonai alakulat többféle formájú, ábrájú és anyagú jelvényt készíttetett. A kezdetlegestől a művésziig számos darab készült, míg anyagukat tekintve az egyszerű patinázott cinklemeztől az ezüstig, sőt aranyig váltakoztak. 1915-től a jelvénygyártás szinte külön iparággá nőtte ki magát és a bécsi, valamint budapesti jelvénykészítők a kor számos híres képzőművészét alkalmazták.[1]

A katonai sapkajelvények közismertek és közkedveltek voltak, ezért a 38. gyaloghadosztály parancsnoksága a királyi család tagjai részére egy-egy sapkajelvényekkel díszített rohamkést készíttetett, amelyet magyaros virágokkal festett díszdobozban helyezett el.[2] (1–2. kép)

Az osztrák–magyar rohamcsapatok a haderő elitalakulatai voltak, amelyeket 1917 folyamán szerveztek meg, a cs. és kir. Hadseregfőparancsnokság 1917/43.783. op. rendelete alapján. Minden gyaloghadosztálynál egy rohamzászlóalj, a lovashadosztályoknál egy roham-félezred, míg az önálló dandároknál egy rohamfélzászlóalj alakult. A rohamala-

---

1 *Kovács S. Tibor*: Osztrák–magyar rohamcsapat-jelvények. Numizmatikai Közlöny 92–93. (1993–1994) 89–101. 92–94.; *Kovács S. Tibor*: Osztrák–magyar katonai sapkajelvények 1914–1918. In: Numizmatika és a társtudományok. III. Szerk.: Ulrich Attila. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 1997. 89–100. 89–95.; *Sallay Gergely Pál*: Mindent a hazáért. Első világháborús osztrák–magyar katonai alakulat- és emlékjelvények. Bp., 2010. 11–26.; *Hermann Attila–Szanyi Miklós*: „Csak előre, édes fiam…" A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljak jelvényei a Nagy Háborúban. Debrecen, 2012. 12–23.; *Hermann Attila*: „Él magyar, áll Buda még!" A magyar Szent Korona országaiból sorozott lovashadosztályok és dandárok, huszár- és ulánusezredek, rohamfélezredek jelvényei a Nagy Háborúban. Hajdúszoboszló, 2016. 16–33.

2 A díszdoboz, a rohamkés, valamint a IV. Károly királynak szóló adománylevél az MNM Történeti Tárának fegyvergyűjteményében található: 57.6795. leltári számon.

1–2. kép
A IV. Károly királynak adományozott rohamkés, 1917.
A rohamkés elhelyezésére szolgáló díszdoboz
(Fotó: Varga Sámuel)

kulatok mindig a magasabb egység hadrendi számát viselték, tehát a 38. rohamzászlóalj a m. kir. 38. honvéd gyaloghadosztály elitalakulatát jelölte.[3]

Az önként jelentkező, kiváló fizikumú és többnyire fiatal rohamkatonák, vagy korabeli elnevezéssel „rohamisták" változatos felszereléssel rendelkeztek. Elsősorban – a magyar nyelven róluk elnevezett – rohamsisakkal, puskával vagy karabéllyal, valamint támadó kézigránátokkal és természetesen rohamkéssel. Ez utóbbit felderítéskor, esetleg fogolyejtéskor tudták kiválóan alkalmazni. A rendszeresített rohamkéseken kívül számos egyedi darab készült, többek között a 38. gyaloghadosztály jelvényével díszített rohamkések is fennmaradtak.

A rohamcsapatok feladata a következő volt: A zászlóaljon (félezreden, félzászlóaljon) belül minden terepnek megfelelő rohamszolgálat különleges és beható iskolázása. Önálló vállalkozásoknál be kellett törni az ellenséges árokrendszerbe, információkat és foglyokat gyűjteni. Támadás esetén pedig le kellett küzdeniük az ellenség védelmének teljes mélységét, megnyitva az utat az előrenyomuló gyalogság számára. Igen fontos szerepe volt a kiválasztott emberekből álló rohamjárőrnek – egy altiszt + nyolc rohamista – a különle-

3 *Ortner, M. Christian*: Sturmtruppen. Österreichisch-Ungarische Sturmformationen und Jagdkommandos im Ersten Weltkrieg. Wien, 2005. 290–296.; *Baczoni Tamás–Kiss Gábor–Sallay Gergely Pál–Számvéber Norbert*: Halálfejes Katonák. Az Osztrák-Magyar Monarchia rohamcsapatai 1916–1918. Bp., 2006. 43–53.

ges vállalkozásoknál vagy nagyobb keretekben a támadó csapatok vezetőiként. A feladat súlyától függően a rohamjárőr nagyobb létszámú is lehetett, amelyet tiszti rendfokozatú parancsnok vezetett. A harctértől távol, a rohamcsapatok számára létesített táborok külön gyakorlótérrel rendelkeztek, itt voltak a lőszer- és hadianyagraktárak és a továbbításukhoz szükséges járművek is. Egy korabeli fotó alapján a 64. rohamzászlóalj táboránál a következő díszes felirat fogadta a katonákat: „M. kir. 64. honv. rohamzlj. gyakorlótere. Érezd jó magad!"

Egy rohamvállalkozást vagy egy általános támadást be kellett gyakorolni, mint egy színdarabot. A rendelkezésre álló légifelvételek, térképek és személyes megfigyelések alapján a rohamcsapat megépítette a támadásra kijelölt ellenséges lövészárok-rendszer hű mását, a tisztek pedig terepasztalt készítettek. Az építési munkálatok a 40. honvéd rohamzászlóalj esetében – az 1918. június 15-i támadás előkészítésekor – tíz napig tartottak. Meghatározták a rohamzászlóaljnak a betörési pontokat és megtörtént a támadás besulykolása. A gyakorlatok a fent említett rohamzászlóaljnál egy hónapig tartottak, hogy a végrehajtásnál minden rohamista ismerős terepviszonyokat találjon. Szükséges megjegyezni, hogy az előkészítő gyakorlatok minden esetben éles fegyverrel, harcszerű körülmények között történtek.

A támadás sikeres végrehajtásának három fontos feltétele volt:

1. A legapróbb részletekig be kell gyakorolni.
2. A parancsnok egységesen vezesse, a különböző fegyvernemek együttműködését is ő irányítsa.
3. A rohamcsapat teljes állománya a támadás előkészítése alatt minden más szolgálattól mentes legyen, szabadidejében pihenésben legyen része. Ha ez a három feltétel teljesült, akkor a 30-40 sor szögesdróttal védett ellenséges állásokat viszonylag kevés áldozattal le lehetett küzdeni, ha az előkészítés alapos volt, a végrehajtás pedig nyugodt és erélyes.

Amikor nem rohamvállalkozás vagy általános támadás előkészítése folyt, akkor így telt el egy átlagos kiképzési nap a már említett 64. honvéd rohamzászlóaljnál – 18 tiszt + 539 fő rohamista – 1918 októberében:

6 h: ébresztő
6–7 h: öltözködés, reggelikiosztás és körletek rendbehozatala
7–8 h: testgyakorlás, gimnasztika, futás stb.
8–11 h: A rohamzászlóalj gyakorlóterén kézigránátdobás, tűzzel való támogatás rohamjárőr, század- és zászlóaljkötelékben végrehajtva, minden esetben éles fegyverrel.
11–14:30 h: ruházat rendbehozatala, ebédkiosztás és pihenő
14:30–16:30 h: a századkörletekben elméleti és gyakorlati oktatás
16:30–17 h: alaki gyakorlatok
17 h: parancskihirdetés
17:30–21 h: ruházat, fegyverzet és szerelvény rendbehozatala, pihenő
21 h: takarodó

3. kép
A rohamkésen lévő katonai sapkajelvények
(Fotó: Varga Sámuel)

Az osztrák–magyar rohamcsapatokról összegyűjtött adatokat nagyban segítette, hogy még 1991-ben az a szerencse ért, hogy találkoztam és riportot készítettem Csíkszenti Róberttel, aki 1918-ban hadnagyi rendfokozattal a cs. és kir. 35. rohamzászlóaljnál rohamszakasz- majd századparancsnokként teljesített szolgálatot.[4]

Az uralkodócsalád számára készített „harctéri emlék" a rohamcsapatok egyik fegyvere volt, amelyet a m. kir. 38. hadosztály alakulatainak sapkajelvényei díszítenek. (3–4. kép)

A IV. Károly királynak (1916–1918) ajándékozott rohamkés egyélű, hegybe futó acélpengével rendelkezik, a pengezömökbe van beütve a budapesti gyártóüzem neve: „WLASZLOVITS-STOÓSZ". A penge egyik oldalába a következő feliratot vésték: „SENKITŐL MÁSTÓL CSAK ISTENTŐL FÉLÜNK! 38. HONVÉD GYALOG HADOSZTÁLY". Míg a másik oldalon IV. Károly jelmondata olvasható – ugyancsak vésett formában –: „BÉKÉBEN ÉS HÁBORÚBAN A NEMZETTEL A HAZÁÉRT".

Az alpakkából készített alá- és felfelé hajló végű keresztvas felett patinázott bronzból készített markolat helyezkedik el. Ez utóbbi egyik oldalán uralkodói „K" névmonogrammal. Alatta IV. Károlyt ábrázoló sapkajelvény látható „HEERESFRONT ERZHERZOG KARL 1916" felirattal, amelyet vésett babérkoszorú követ.[5] A markolat másik oldalán – ugyancsak vésett – „HARCTÉRI-EMLÉK" felirat olvasható. A markolat tetejét, mintegy markolatgombként a hadosztály sapkajelvénye zárja le „38. HONVÉD HADOSZTÁLY" felirattal, felette a Szent Korona, míg alul Erdély címere látható. Ez utóbbi nem véletlen, hiszen a 38. gyalogoshadosztályt a kolozsvári honvédkerület állította fel, mind a négy gyalogezrede erdélyi.[6]

A rohamkés kettős felkötőpánttal készült hüvelye – ugyancsak – patinázott bronzból készült. A torkolatánál az 1914–1917-es évszám látható, közvetlenül alatta helyezkedik el – keményforrasztással felerősítve – a m. kir. 23. nagyszebeni gyalogezred háromlevelű tölgygallyat formázó sapkajelvénye.[7] Az ezred hadrendi száma alatt Erdély zománcozott címere látható, valamint három jelentős, az ezredet érintő, 1915–1916-os csatahely neve: „SIEMIKOWCE-CEBROW-WOROBIJOWKA". Az előző darab alatt a m. kir. kolozsvári

4 *Kovács S. T.* Osztrák–magyar rohamcsapat-jelvények i.m. 89–93.; *Ortner, M. C.* i. m. 70–91.; *Hermann A.–Szanyi M.* i. m. 54.

5 MNM Éremtár, ltsz.: 15.A.1917.55.

6 *Hermann A.–Szanyi M.* i. m. 54.; MNM Éremtár, ltsz.: 78.A.1929.5.

7 *Hermann A.–Szanyi M.* i. m. 211.; MNM Éremtár, ltsz.:15.A.1917.72.

21. honvéd gyalogezred sapkajelvénye található. A koronás kiscímer alatt csőrében kardot tartó turulmadár tűnik fel, babérkoszorúval keretezve.[8] A jelvény alján lévő kis táblán az ezred nevének rövidítése: „M.K. 21. GY. E.", valamint az 1914–1917-es évszám látható. A 38. honvéd hadosztály 1916 folyamán a német Déli Hadsereg állományába került, mint hadseregtartalék. A hüvelyen látható harmadik jelvény vélhetően ennek az időszaknak az emlékére került fel a rohamkésre. Maga a jelvény a Kárpátok hegyeit ábrázolja osztrák–magyar, valamint német gyalogos katona alakjával, felül: „KARPATHEN WACHT 1914–1915",[9] míg alul „DEUTSCHE SÜDARMEE" felirattal. 1916 folyamán a 38. hadosztály a VI. hadtest kötelékébe került, melynek Arz Artúr gyalogsági tábornok volt a parancsnoka. A hadtest sapkajelvénye az előző jelvény alatt helyezkedik el, római hadrendi számmal, valamint „KORPS ARZ" felirattal.[10] Ez után következik a m. kir. 22. marosvásárhelyi honvéd gyalogezred pajzs alakú sapkajelvénye, puskatussal az ellenséges szuronyok felé támadó magyar bakával, körülötte 1914–1917 évszámokkal.[11] A jelvény szélén a következő felirat olvasható: „M. K. 22. MAROSVÁSÁRHELYI HONVÉD GYAL. EZR. – CSAK NEM FAJULT EL MÉG A SZÉKELY VÉR". A rohamkés hüvelyének aljára a m. kir. brassói 24. honvéd gyalogezred sapkajelvényét forrasztották.[12] Az ugyancsak pajzs alakú jelvényen lövészárokból támadásra induló – puskával és kézigránáttal felszerelt – honvédeket láthatunk. A jelvény tetején a következő felirat olvasható: „HUSZONNÉGYES HONVÉD".

4. kép
A rohamkésen lévő katonai sapkajelvények
(Fotó: Varga Sámuel)

A rohamkés hátsó oldalát tizenegy vésett aláírás díszíti, amelyek a m. kir. 38. honvéd gyaloghadosztály tábornokainak, tisztjeinek és tiszthelyetteseinek nevei: Molnár Dezső altábornagytól egészen Ondra őrmesterig (5. kép).

A fenti rohamkések – mind a három darab a dobozával együtt – a rávésett évszám alapján 1917 végén készülhettek el. Igen érdekes, hogy a 38. honvéd gyaloghadosztály rohamászlóaljának a jelvénye hiányzik a rohamkésről. Ennek oka vélhetően az, hogy

8 *Hermann A.–Szanyi M.* i. m. 209.; MNM Éremtár, ltsz.: 45.A.1975.12.

9 MNM Éremtár, ltsz.: 24.A.1916.24.

10 *Hermann A.–Szanyi M.* i. m. 51.; MNM Éremtár, ltsz.: 79.A.1916.17.

11 *Hermann A.–Szanyi M.* i. m. 212.; MNM Éremtár, ltsz.: 13.A.1917.4.

12 *Hermann A.–Szanyi M.* i. m. 212.

5. kép
A rohamkés hátoldala, a 38. hadosztály tábornokainak, tisztjeinek és tiszthelyettesének aláírásaival (Fotó: Varga Sámuel)

a jelvény ekkor még nem létezett, csak 1918. elején készülhetett el. Maga a jelvény – Erdély címere alatt – az álló Herkulest ábrázolja, az alul lévő sokszögű pajzson a „38. ROHAM ZLJ." felirattal. Ehhez a sapkajelvényhez fűződik Molnár Dezső altábornagy egyik tiszti parancsa, amely a jelvényhasználatot korlátozza: „A jelvények közül egyedül a rohamzlj. jelvénye viselhető, és pedig a jobb mellen felülről az első gombtól 10 cm-nyire". Ennek a jelvényviselésnek a legfőbb oka a rohamsisak használata, ugyanis erre nem lehetett jelvényt tűzni![13]

A királynak és a királynénak, valamint a trónörökösnek szánt „harctéri emlékeket" az alábbi igen alázatos valamint hazafias levél alapján 1918. január 7-én, a 290. számú tábori postával küldték el a bécsi udvarba.[14] (6. kép) Molnár Dezső altábornagynak, a hadosztály parancsnokának IV. Károly királyhoz intézett sorai az alábbiak:

„Császári és Apostoli Királyi Felség!
Legkegyelmesebb Ur!

Immár negyedik éve, hogy fegyvert ragadva, úgyszólván egy egész világ ellenséggel szemben sziklaszilárdan állunk, azoknak ellentálló erejét sok helyen megtörtük, nagyrészüket pedig teljesen letiportuk.

Fegyvereink e fényes eredményeit a fölöttünk őrködő és igaz ügyünket pártoló Mindenható áldása mellett elsősorban Felséged mindenre kiterjedő atyai gondoskodásának, önfeláldozó tevékenységének és bölcs vezetésének köszönhetjük.

Midőn a negyedfél éves küzdelemben megedzve, hadi tapasztalatokban meggazdagodva, ezen elmúlt hosszú, nehéz időre a fogadott hűség és a kötelesség lelkiismeretes teljesítésének megnyugtató, boldog érzésével tekintünk vissza: most a harci zajnak vonalainkon való elcsendesülésének pillanatában, hazafiui, magyar szivünknek minden felgyülemlett hálájával, ragaszkodásával és hagyományos királyhűségével fordulunk forrón szeretett, győzelmes Legfelsőbb Hadurunk: Felséged legmagasabb színe felé, hálatelt és rajongó szívvel kérve, hogy áldásos, atyai gondoskodását és bölcs vezetését reánk, katonákra ugy háborúban, mint békében jövőben is kiterjeszteni kegyes legyen.

13 *Ortner, M. C.* i. m. 310.; *Baczoni T.–Kiss G.–Sallay G. P.–Számvéber N.* i. m. 43.; *Hermann A.–Szanyi M.* i. m. 52–53.

14 Jelen levél a díszdobozba berakva, annak a méretére hajtogatva maradt fenn. Mindenféle udvari vagy egyéb hivatalos iktatószámot nélkülöz, s így vélhetően az ajándék részének tekintették és nem kezelték külön Bécsben.

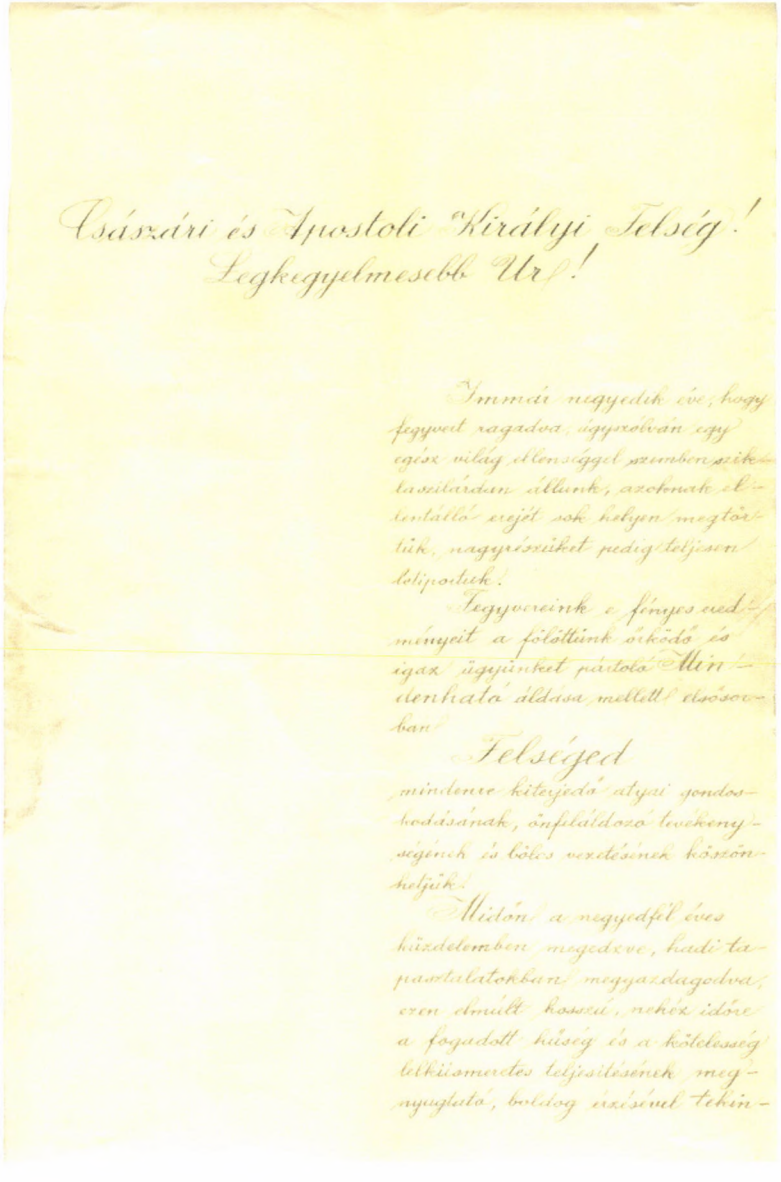

Császári és Apostoli Királyi Felség!
Legkegyelmesebb Ur!

Immár negyedik éve, hogy fegyvert ragadva, úgyszólván egy egész világ ellenséggel szemben sziklaszilárdan állunk, azoknak ellentálló erejét sok helyen megtörtük, nagyrészüket pedig teljesen lelipodtuk.

Fegyvereink e fényes eredményeit a fölöttünk őrködő és igaz ügyünket pártoló Mindenható áldása mellett elsősorban

Felséged

mindenre kiterjedő atyai gondoskodásának, önfeláldozó tevékenységének és bölcs vezetésének köszönhetjük.

Midőn a negyedfél éves küzdelemben megedzve, hadi tapasztalatokban megyazdagodva, ezen elmúlt hosszú, nehéz időre a fogadott hűség és a kötelesség lelkiismeretes teljesitésének megnyugtató, boldog érzésével tekin-

6. kép

A rohamkés adományázásáról szóló levél IV. Károly királynak

(Fotó: Varga Sámuel)

Soha el nem múló hálánk, törhetetlen hűségünk és alattvalói hódolatunk szerény jele és emlékeképen fogadja Felséged a magyar 38. honvéd hadosztály minden harcosa nevében a legmagasabb színe elé helyezett díszszuronyokat, melyek közül egyiket Felséged legmagasabb trónjának zsámolyára bátorkodunk helyezni, a másik szuronyt pedig Ő császári és királyi Felsége imádva szeretett Királynénk, végül a harmadikat a Trónörökös Úr Ő császári és királyi Fensége legmagasabb személyének bátorkodom küldöttségileg legalázatosabban felajánlani.

Azon fogadalommal, hogy Felséged legmagasabb személye iránti lelkesedéssel kiállott megpróbáltatások során elnyert legmagasabb bizalmát és atyai jóindulatát kiérdemelni jövőben is főtörekvésünk leend: hűségeskünket lelkünkben felujítva a Mindenható áldását kérjük úgy Felséged drága, fenkölt személyére, mint Felséged Családjának minden Tagjára.

Császári és apostoli királyi Felségednek

hű alattvalója
Molnár Dezső
altábornagy
290. sz. tábori posta, 1918. január hó 7.-én.

Ő császári és apostoli királyi Felsége IV. Károly Isten kegyelméből Ausztria császárja Csehország királya stb. és Magyarország apostoli királyának.

Legalázatosabb folyamodványa péterfalvi Molnár Dezső cs. és kir. altábornagy, a m. kir. 38. honvéd hadosztály parancsnokának, melyben a m. kir. 38. honvéd hadosztály díszszuronyait a hadosztály nevében legalázatosabban felajánlja."

A rohamkések megérkeztek Bécsbe és az uralkodócsalád tagjainak tulajdonába kerültek. A Zita királynőnek ajándékozott darab jelenleg is ott található.[15] Két apró különbséget leszámítva teljesen megegyezik az uralkodónak ajándékozott harctéri emlékkel:

1. A markolaton nem a „K" névmonogram, hanem Zita királynő nevének rövidítése látható.
2. A markolatra egy Károly királyt ábrázoló, de nem az uralkodói darabon lévőhöz hasonló sapkajelvényt forrasztottak.

A IV. Károly királynak ajándékozott rohamkés ismeretlen módon és úton a Hunyady család révén került Magyarországra, majd 1954-ben pénzügyminiszteri letétként a Magyar Nemzeti Múzeumba.[16]

Ez a jeles műtárgy az I. világháborúban hősiesen küzdő honvédeinknek állít igazán méltó emléket, annak ellenére, hogy eredetileg az uralkodócsalád tagjainak „harctéri emlékként" adták ajándékba.

---

15 *Ortner M. C.* i. m. A rohamcsapatokról szóló német nyelvű kötet 143. oldalán szerepel, felülről a másodikként a Zita királynénak adományozott rohamkés, csupán a következő felirattal: „Dolchmesser in Extraausführung mit auf der Scheide aufgelegtem Kappenabzeichen."

16 A IV. Károlynak ajándékozott rohamkés nem önmagában, hanem II. Vilmos német császár 1917-ben, az osztrák császárnak adományozott marsallbotjával együtt került be a Magyar Nemzeti Múzeumba.

MESSER ALS GESCHENK (FÜR KÖNIG KARL IV. VON DER 38. K. UNG. HONVÉD DIVISION)

Zusammenfassung

Im Herbst 1917 beschloss die Kommandantur der 38. k. ung. Honvéd Infanteriedivision, geführt von Feldmarschall-leutnant Desiderius Molnár, die Mitglieder der königlichen Familie mit Erinnerungsgegenständen aus dem Krieg zu beschenken.

Weil Kappenabzeichen bekannt und beliebt waren, ließ die Kommandantur der 38. Infanteriedivision für jedes Mitglied der königlichen Familie ein mit Kappenabzeichen verziertes Messer anfertigen, die in mit Blumen bemalten Geschenkkassetten nach ungarischem Geschmack lagen.

Das für die königliche Familie bereitete Geschenk war eine der Waffen der Stoßtrupps, das mit Kappenzeichen der Truppen der 38. k. ung. Division geschmückt wurde.

Das Messer, mit dem König Karl IV. beschenkt wurde, kam auf unbekannten Wegen mit Hilfe der Familie Hunyady nach Ungarn, und wurde im Jahre 1954 vom Finanzministerium im Ungarischen Nationalmuseum hinterlegt.

Dieses bemerkenswerte Kunstobjekt erinnert uns an unsere heldenhaft kämpfenden Soldaten im I. Weltkrieg, obwohl es ursprünglich als „Kriegserinnerung" für die Mitglieder der königlichen Familie gedacht war.

Miklós Tamás

ELSŐ VILÁGHÁBORÚS ROHAMSISAKOK AZ MNM BALASSA BÁLINT MÚZEUMÁNAK HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN*

Az MNM Balassa Bálint Múzeumának helytörténeti gyűjteményében összesen nyolc, az első világháború alatt, illetve közvetlenül azt követően használt rohamsisak található. Ezeket két nagyobb csoportra bonthatjuk: az Osztrák–Magyar Monarchia által, illetve az antanthatalmak, azon belül is az olasz haderő által használt rohamsisakokra. Az utóbbiak között is kivételt képez az az olasz gyártmányú, úgynevezett Lippmann-rohamsisak, amelyet az Olaszország által felszerelt Csehszlovák Légió 39. ezredének egyik katonája viselt. Tanulmányomban ezeket a rohamsisakokat mutatom be.

Haditechnikai fejlődés a 19. század végén és annak hatásai a háborús sérülésekre

A 19. század második felétől kezdődően jelentős minőségi változás következett be a gyalogsági fegyverzet terén. A technikai fejlődés következtében az első világháború előtti évtizedekben a gyalogság fő fegyvere már az ismétlőpuska volt, amely jelentősen megnövelte a katonák tűzgyorsaságát a korábbi egylövetű puskákhoz képest. Habár általában csak öt töltény fért a tárba, mégis a percenkénti tűzgyorsaság még a harctéri izgalomban lévő katonánál is meghaladhatta a 20 lövést.[1] A lőtávolság 2000 méter fölé emelkedett, valamint a találati pontosság is jelentősen javult. Ezzel egy időben a füst nélküli lőpor bevezetésével csökkent a katonák észlelhetősége, akik a tereptárgyakat kihasználva akár már 800 méterről is eredményesen vehették fel a tűzharcot a szembenálló fél katonáival.[2] A századfordulón megjelentek a géppuskák, amelyeknek elméleti tűzgyorsasága a világháború idején már elérte a percenkénti 500-600 lövést is.

Hasonló úttörő változások zajlottak le a tüzérségnél is. A csőhátrasiklás bevezetésével lövéskor az ágyú egy helyben maradt, a percenkénti tűzgyorsaság pedig 10-20 lövésre nőtt. Mindezek mellett a tüzérség hatótávolsága is növekedett, a lövegek átlagos lőtávolsága 7-8 km volt.[3] Amíg az 1870-es években egy becsapódó gránát átlag 19-30 szilánkra szakadt

---

* A tanulmány elkészítése során Bálint Ferenctől, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főmuzeológusától kaptam értékes tanácsokat, amelyeket ezúton is köszönök.

1 *Bencze László*: Az állóháború harcászati és hadászati előzményei. [Bp.], 2009. 140.

2 *Kraus, Jürgen*: Stahlhelme vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart. Ingolstadt, 1984. 15.

3 Uo.

szét, addig az újabbaknál a robbanás pillanatában már 240 szilánk keletkezett. A srapnelgránátok esetében a szétrepülő ólomgolyók száma 35-37-ről 340-350 darabra emelkedett.[4]

Habár a haditechnika ugrásszerű fejlődése jelentősen megnövelte az egyes haderők védelmi erejét, mégis a legtöbb hadviselő fél támadó hadműveletekben gondolkodott a háború elején. Azonban ez a fajta hadviselés nyugaton már 1914 őszén kifulladt, és ugyanez történt a keleti hadszíntéren is 1915-ben. Az egymással szemben álló felek beásták magukat, mély lövészárkokat és műszaki akadályokat alakítottak ki. Az állásháború során megnövekedett a tüzérség szerepe, amelynek nem csak az ellenséges támadások elhárításában, hanem a támadásokat bevezető tüzérségi előkészítés során a szembenálló fél állásainak elpusztításában is nagy szerepe volt.[5]

Ez a haditechnikai fejlődés, valamint a változó hadviselés jelentős hatással volt a harctéri sérülések fajtáira és arányai is. Dr. Kemény Gyula ezredorvos, aki az első világháború során a nagyváradi 37/IV. zászlóaljánál szolgált mint zászlóalj orvosfőnök, 1937-ben részletes adatokat közölt az általa vezetett veszteség-statisztikák alapján. Ebből kiderül, hogy a zászlóalj segélyhelyén 1914. július 14. és 1918. január 1. között megfordult 3976 sebesült 36,5%-a szenvedett felső végtaglövést, 30%-a alsó végtaglövést, 5%-a haslövést, 8,5%-a mellkaslövést, 21%-a pedig fej-, illetve nyaklövést. A koponyalövésekről az alábbiakat írta Kemény 1937-es tanulmányában: „A háború első idejében aránylag rendkívül sok volt a fejsérülés. Ennek a magyarázatát két dologban kell keresnünk. Egyik volt ama körülmény, hogy az orosz–japán háborúban először alkalmazott lövész- és futóárok-rendszer úgy a szerb, bolgár, valamint a világháború első éveiben is csak nehezen tudott meghonosodni. Különösen áll ez a rohamozni szerető magyar csapatokra. A másik körülmény a fejét védő sisak késői bevezetése volt. A 815 fejlövésből 510 a sisak nélküli időre esik! A háborús irodalom statisztikája szerint a sisak bevezetése után 70-75%-kal csökkent a fejsérülések száma. Statisztikai adatok, boncleletek, a laboratóriumokban megőrzött agyrészek (Wilhelms-Akademie, Berlin) igazolják ama tényt, hogy minden hadviselő fél közt legjobb volt a nálunk is használt német sisak, amelyen az érintő (tangentialis) irányból becsapódó fegyvergolyó egyáltalában nem is tudott áthatolni. A merőlegesen becsapódó golyó, ha behatolt is az agyba, sohasem sodort magával sisakrészeket, ezeket a veszedelmes másodlagos (sekundär) lövedékeket, hanem csak egyszerűen széttolta maga előtt a sisak anyagát. Ezzel szemben a más eredetű sisakokon áthatoló és az agyban rekedt golyót a sisakból levált repeszdaraboknak egész kis tömege vette körül és segítette elő a rendesen halálos fertőzést, megakadályozva így az esetleges szerencsés golyó-eltokolódást. Sőt még az érintő lövések hatására is lepattant a sisak belső felszíne és felületes fejsérüléseket okozott, ami a német sisakoknál sohasem fordult elő, legfeljebb csak behorpadt." A sebesülések okait vizsgálva Kemény arra jutott, hogy megsebesültek 24,6%-a kézifegyverektől, 48,5%-a kézigránáttól, aknától vagy gránáttól, 9,8%-ok pedig srapneltől szenvedett sérülést.[6]

Más statisztikai adatok is alátámasztják, hogy a háborús sérülések között többségben voltak a különböző végtagsérülések, azonban a halállal végződő sebesüléseknek közel a felét

4 *Bencze L.* i. m. 141.

5 *Kraus, J.* i. m. 15–16.

6 *Pintér Tamás*: Önálló zászlóalj segélyhelye a világháborúban. http://nagyhaboru.blog.hu/2012/06/13/onallo_zaszloalj_segelyhelye_a_vilaghaboruban (2018. június 4.)

a fej sérülése okozta.[7] Ugyan Kemény arról írt, hogy a fejsérülések elsősorban a háború elején, illetve a rohamsisak bevezetése előtt voltak jellemzőek, az is elmondható, hogy az állásháború kialakulását követően a fej sokkal nagyobb arányban volt sérülésnek kitéve, mint más testrészek. Elég volt csak a katonának óvatlanul felemelnie a fejét, vagy csak kinéznie a lövészárokból és máris magára vonta az ellenséges fegyverek tüzét. Ezen felül további fenyegetést jelentett a tüzérség is, ugyanis a srapnelgolyók és a tüzérségi lövedékek repeszei felülről fenyegették a lövészárkokban lévőket.

Ennek következtében a fejsérülések váltak a halállal végződő sebesülések legfőbb okozóivá. Későbbi számítások szerint a fejsérülést túlélőknek mintegy a fele később az elszenvedett sérüléssel összefüggésben halt meg. Ezen számítások alapján a fejsérüléseknek közel 75%-át kell halálos kimenetelűnek tekintenünk.[8]

Megszületik a rohamsisak

A háború elején a katonák zöme még hagyományos fejfedőben vonult a harctérre. Ahogyan azonban az imént idézett statisztikai adatok is mutatják, a fejsérülések megnövekedett száma szükségessé tette egy olyan fejvédő bevezetését, amely megfelelt a megváltozott harci követelményeknek és kellő védelmet biztosított. Ugyanakkor az ideális fejvédő nem lehetett túl nehéz, és nem akadályozhatta viselőjét a mozgásban. További fontos szempont volt még, hogy a rendszeresítendő sisaknak alkalmasnak kellett lennie a tömegtermelésre is.

A kezdeti időszakban különféle rögtönzött megoldásokkal kísérleteztek. A francia katonák például eleinte a csajkájuk tetejét húzták a fejükre, hogy valamelyest védelmet nyújtson. 1915 elején aztán a francia csapatokat egy héjszerű fém koponyavédővel látták el, amelyet a tábori sapka, az úgynevezett kepi alatt viseltek. Ez a fejvédő ugyan képes volt a srapnelgolyók egy részét felfogni, ugyanakkor a formájából kifolyólag csak a koponya tetejét védte, és a viselői a hőségtől is szenvedtek, mivel a fejvédőn semmilyen szellőző nem került kialakításra.[9]

Az első valóban megfelelő védelmet nyújtó francia rohamsisakot Louis Auguste Adrian ezredes tervezte. Az általa bemutatott típust 1915. május 21-én fogadta el a francia hadügyminisztérium. Az Adrian által megtervezett sisak nagy előnye volt, hogy azt a Fesche-le-Châtel-ben székelő Japy cég azonnal nagy mennyiségben tudta előállítani. 1915 júniusában a francia hadügyminisztérium 1.600.000 darab sisakot rendelt a gyalogságnak, amit újabb megrendelések követtek más fegyvernemek részére. 1915 végéig mintegy 3.125.000 acélsisakot szállítottak ki a csapatokhoz, a világháború befejezéséig pedig több mint 20 millió példányt gyártottak ebből a típusból.[10]

A mindössze 700 grammos tömegéből kifolyólag a sisak kényelmes viselet volt, ugyanakkor ebből eredt a hátránya is, ugyanis a vékony, mindössze 0,8 mm vastag karbon-mangán ötvözetből préselt sisak kevésbé védte viselőjét. A jellegzetes formájú sisaktest négy alkatrészből állt: a fejet védő sisakharangból, az ahhoz csatlakozó első és hátsó ellenzőből,

---

7 *Kraus, J.* i. m. 21.

8 Uo.

9 *Kraus, J.* i. m. 26.

10 Uo. 31–32.

valamint a sisakharang tetején végighúzódó merevítőből. Utóbbi a szellőzőnyílást is takarta. A sisak további jellegzetes része volt a homlokrészen elhelyezkedő domború jelvény, amely a különböző csapatnemeket jelölte.

Saját rohamsisak kifejlesztésével próbálkozott Olaszország is, azonban a kísérletek nem bizonyultak sikeresnek, így végül a francia Adrian rohamsisakok importálása mellett döntöttek. Az első darabok 1915 október–novemberében kerültek a csapatokhoz. Ezek még az alap francia sisakok voltak, horizontkék színű festéssel, homlokrészükön a gránát alakú jelvénnyel és az R. F. (République Française – Francia Köztársaság) betűkkel. Később, a kifejezetten Olaszország számára gyártott daraboknál elhagyták a homlokjelvényt, valamint a sisakokat szürkészöld színre festették, mivel az jobban illett az olasz egyenruhához. 1916 júliusától az egyes csapatnemekre utaló jelzéseket fekete festékkel kellett a sisak homlokrészére felfesteni. 1916 végéig mintegy 1.600.000 rohamsisakot szállított Franciaország az olasz haderőnek. A francia exporttal párhuzamosan 1916-tól Olaszország is gyártani kezdte az Adrian sisakokat, azonban az eredetihez képest jelentősen egyszerűsített változatban, ugyanis a sisakharangot és az ellenzőt már egy darabból préselték. Ezt a típust „M 1915 Lippmann" néven rendszeresítették, annak ellenére, hogy a gyártása csak a következő évben kezdődött. Az M 1915 megnevezés valószínűleg a sisak francia eredetijére utal, ugyanakkor a megkülönböztetés érdekében gyűjtői körökben M 1916 rohamsisakként emlegetik.[11]

Miután az angol hadvezetés tudomást szerzett a francia rohamsisakokról, néhány mintadarabot igényelt kipróbálás céljából, azonban végül nem találta azokat kielégítőnek. Ebből kifolyólag Nagy-Britannia saját rohamsisaktípust vezetett be, amelynek megalkotója John Leopold Brodie volt. A csapatpróbákra 1915 szeptemberében került sor, majd további kísérletek eredményeként végül a mangánacélt választották a sisak anyagául. November végén megkezdődött az MK I-es brit rohamsisak tömeggyártása. A leginkább levesestálra hasonlító sisak hamar népszerűvé vált viselőinek körében és meghatározó eleme lett a katonák megjelenésének. Bár a brit rohamsisak nehezebb volt a francia Adrian-sisakoknál, ugyanakkor nagyobb védelmet is nyújtott viselője számára. Míg a francia rohamsisakról a srapnelgolyóknak csak egy része, addig az MK I-es rohamsisakról szinte az összes visszapattant. Ugyanígy a brit sisak képes volt egy négy méterről 210 m/s sebességgel kilőtt pisztolylövedéket is felfogni, amíg az az Adrian sisakon simán keresztülhatolt.[12]

A háború elején a német katonák Pickelhaubéval[13] a fejükön vonultak a harctérre, azonban hamar kiderült, hogy ez a fejvédő sem felel meg a modern hadviselés követelményeinek. A német rohamsisak, az ikonikussá vált Stahlhelm (szó szerint: acélsisak) terveit dr. Friedrich Schwerd, a hannoveri technikai főiskola professzora dolgozta ki. Orvosi szempontból a tervezés során dr. August Bier sebészprofesszor működött közre, aki szerint a megfelelő sisaknak védenie kellett a koponyát a tarkótól kezdve egészen az orrhegyig, beleértve a nyaki verőeret, valamint megfelelő védelmet kellett nyújtania az arc és a halánték számára is. Bár Schwerd professzor vélhetően egyáltalán nem ismerte a középkori sisakokat, az általa megrajzolt minta mégis a középkori sallet-ra emlékeztetett.

---

11 https://www.world-war-helmets.com/fiche?q=Casque-Italien-Mle-16 (2018. június 4.)

12 *Kraus, J.* i. m. 32–33.

13 A német katonák hagyományos, bőrből készült csúcsos fejvédője.

A csapatpróbákra 1915 végén és 1916 elején került sor, amely során először a Verdunnél harcoló rohamcsapatokat látták el rohamsisakkal. Az itt szerzett tapasztalatok egyértelműen bizonyították a német sisakok hatékonyságát, így 1916 folyamán a tömeggyártás is beindulhatott. A német Stahlhelm króm-nikkel-acélból készült, tömege pedig meghaladta az 1000 g-ot. A sisak jellegzetes részei voltak a két oldalon kiálló szarvak, amelyek a sisak szellőzését szolgálták. A rohamsisakhoz külön homlokpáncélt (Stirnschild) rendszeresítettek, amelyet szintén a szellőzőcsapok segítségével lehetett rögzíteni. A német M 1916 sisakból, valamint annak változataiból összesen mintegy 7,5 millió darab készült a háború során, továbbá ehhez számítandók még az Osztrák–Magyar Monarchiának, a Bulgáriának és a Törökországnak szállított darabok is.[14]

Rohamsisakok az osztrák–magyar haderő alkalmazásában

Az osztrák–magyar hadsereg az utolsó haderők közé tartozott, amely az első világháború során bevezette a rohamsisakot. Ez annak fényében is meglepő, hogy a fejsérülések nagy száma miatt már 1914-ben igény mutatkozott egy megfelelő fejvédő bevezetésére. Végül 1915 augusztusában kezdtek intenzíven foglalkozni egy rohamsisak bevezetésével, amelynek egyik fő oka az olasz fronton, a sziklás, hegyes terepen elszenvedett nagyszámú fejsérülés volt. Több átmeneti megoldási kísérletet követően, végül két megoldás kínálkozott: egy saját rohamsisaktípus kifejlesztése, vagy pedig a németek által gyártott fejvédő átvétele. Végül a probléma gyors megoldása érdekében, valamint a gazdasági nehézségek következtében mindkét megoldásra egyszerre került sor.

1916 októberében mutatta be a berndorfi Krupp A.G. a cs. és kir. hadügyminisztérium alárendeltségében működő Katonai Műszaki Bizottságnak az 1,2 mm és 1,35 mm vastag acéllemezből készült sisakmintáit, amelyek a cég saját gépein készültek.[15] A Krupp 1917. január 1-től napi 600 darab, míg április 1-től napi 2000-3000 darab előállítását tudta vállalni. Végül a cég kerek 100.000 rohamsisak legyártására kapott megrendelést, amelyet Stahlhelm nach inländischem Muster (belföldi mintájú rohamsisak) néven rendszeresítettek.[16] (Gyűjtői körökben a sisakot a gyártás helye alapján csak „Berndorfer" sisaknak nevezik.)

Időközben 1916 decemberében a Monarchiának sikerült megegyeznie a Német Birodalommal a szükséges gépsorok leszállítását illetően, ezért az osztrák hadügyminisztérium a „német mintájú" rohamsisakot (Stahlhelm nach deutschem Muster) jelölte meg a jövőbeni végleges típusként. A gépsorok 1917 elején érkeztek meg, így megindulhatott a tömegtermelés. A Krupp 1917 novemberéig gyártotta a „Berndorfer" sisakokat, majd a termelés kifutását követően átállt a német mintára. A sisakgyártásba bekapcsolódó többi gyár már a kezdetektől fogva a német M 1916 rohamsisakokat állította elő.

1917 áprilisáig azonban csak a német szállítmányokkal tudták ellátni a csapatokat, a saját gyártmányú fejvédők csak az év májusától kerültek ki a frontra, aminek mindenekelőtt

14 *Kraus, J.* i. m. 39–46.

15 *Rest, Stefan–Ortner, Mario Christian–Ilming, Thomas*: Des Kaisers Rock im 1. Weltkrieg. Uniformierung und Ausrüstung der österreichisch-ungarischen Armee von 1914 bis 1918. [Wien], 2002. 138.

16 Uo.

az osztrák–magyar ipar nyersanyaghiánya volt az oka. A beérkező készletekből is elsősorban az olasz fronton lévő cs. és kir. 5. hadsereget szerelték fel, így bizonyos egyenlőtlenség alakult ki a csapatok rohamsisakkal való ellátását illetően.

A saját gyártás beindulásával párhuzamosan azonban továbbra is folyt a német sisakok importálása. Ebből a típusból 1918 januárjáig 416.000 darabot kapott az osztrák–magyar haderő, amely a Monarchia által használt sisakoknak mintegy 40%-át tette ki. Eddig az időpontig a hazai ipar 534.013 darab német mintájú és összesen 139.968 darab „Berndorfer" sisakot állított elő. 1918 februárjától már nincsenek megbízható adatok a rohamsisakok mennyiségével kapcsolatban, azonban elfogadhatjuk azt a becslést, miszerint 1917 januárja és 1918 októbere között kb. 2,5-3,5 millió katonát tudtak ellátni rohamsisakkal (a hátországi csapatokat figyelmen kívül hagyva). A Hadseregfőparancsnokság 1918 októberében további 500.000 darab sisakot rendelt, de ezek leszállítására a bekövetkezett fegyverszünet következtében már nem kerülhetett sor.[17]

Rohamsisakok az MNM Balassa Bálint Múzeumának helytörténeti gyűjteményében

Az osztrák–magyar haderő által használt rohamsisakok

H.62.179.1. *Német M 1916 rohamsisak.* Festése tábori szürke (Feldgrau). A Monarchiának átadott rohamsisakokat nem festették át az osztrák tábori barna színre, így jelen esetben nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a múzeum gyűjteményében található sisakot az osztrák–magyar, vagy pedig a német haderő használta. (1. kép) A bélés felépítése: belül egy vastag barna bőrkarika fut körbe, amelyet három ponton szegecsek rögzítenek a sisaktesthez. A bőrkarikán három bőr bélésrész (fül) található, amelyek felül zsinórral fűzhetők össze. A bélésrészek belső oldalaiba vászontokokat varrtak, amelyekbe béléspárnákat helyeztek. A német Pickelhaube mintájára készült bőr állszíjat a fülvérteken, a perem közelében felszegecselt kampókba akasztották. Ezzel szemben az osztrák–magyar hadseregben vászon állszíjakat használtak, amelyeket tüskés-, szorító- vagy tolócsattal lehetett a megfelelő méretre beállítani. A múzeumi példány állszíjának mindkét fém akasztója megmaradt, azonban a bőr állszíjnak csak egy része van meg. (Jelen esetben a bőr állszíj nem jelent egyértelmű bizonyítékot arra vonatkozólag, hogy a sisakot az osztrák–magyar, vagy a német hadsereg használta-e korábban.) A sisakharang belső felében, a fülvérten gyártó-, és méretbeütő található: T.J.66. (gyártó: C. Thiel & Soehne, Lübeck; méret: 66. Ez a gyár 66-os és 68-as méretben készített sisakokat.)

H.62.180.1. *Stahlhelm nach inländischem Muster. Osztrák–magyar „Berndorfer" típusú rohamsisak.* A sisak egyik fő jellegzetessége, hogy hiányoznak róla a német sisakokra jellemző, kétoldalt kiálló szellőzőcsapok, a jellegzetes „szarvak". A „Berndorfer" sisakoknál a szellőzőcsapok és az őket takaró tárcsa a sisak tetején került elhelyezésre. A típus másik fő jellegzetessége, hogy a tarkóvédőrész, a német típusú sisakokkal ellentétben nem íves, hanem egyenes vonalban emelkedett az ellenző részig. (2. kép) A „Berndorfer" rohamsisakok a szakirodalom szerint két változatban készültek, azonban arra Baczoni

17 *Rest, S.–Ortner, M. C.–Ilming, T.* i. m. 140.

1. kép
Német M 1916 rohamsisak, ltsz.: H.62.179.1.
(Fotó: Horváth Orsolya)

2. kép
Stahlhelm nach inländischem Muster – Osztrák–magyar „Berndorfer" rohamsisak, ltsz.: H.62.180.1.
(Fotó: Horváth Orsolya)

Tamás is rámutatott, hogy a háború alatt gyártott felszerelési cikkek tipizálása sok esetben meglehetősen bizonytalan.[18] A „Berndorfer" sisakok első változatánál a bélést három csavarral rögzítették sisaktesthez. Az állhevedertartó fülecseket két oldalsó csavar rögzítette a béléspánthoz. A második változatnál ezzel szemben a bélést már szegecsek tartották, valamint az állhevedertartó fülecsek is külön, az oldalsó béléstartó szegecsek alatt lettek rögzítve. A két változat esetében a bélések is eltérő kivitelben készültek.[19]

Az MNM Balassa Bálint Múzeumának helytörténeti gyűjteményben található „Berndorfer" sisak festése tábori barna színű (Feldbraun, vagy másképpen Isonzo-braun). A bélés, valamint annak rögzítése alapján a sisakot az úgynevezett második változatnak azonosíthatjuk, ugyanis az egyszerűbb kivitelű bélést csavarok helyett már szegecsek rögzítik a sisaktesthez. Ezek közül a két oldalsó szegecs – a német mintájú rohamsisakok szellőzőcsapjaihoz hasonlóan – kiemelkedik a sisaktest síkjából. A fém béléspánton három bőr bélésrész található, amelyeket felül zsinórral lehet összefűzni. A bélésrészek belső oldalaiba varrt textil tokokba lószőrrel töltött textil béléspárnákat helyeztek. Az állhevedertartó fülecseket a béléstartó szegecsektől külön rögzítették. Az állheveder vászonból készült, amelyet tolócsattal lehetett

3. kép
A „Berndorfer" sisak bélése (Fotó: Horváth Orsolya)

18 *Baczoni Tamás*: A „Berndorfer" rohamsisak. Haditechnika 31. (1997) 2. sz. 48–49. 49.

19 Uo. 48.

méretre állítani. (3. kép) A tarkóvédőrész belső oldalán látható a gyártó jelzése, a négy lábon álló medve (Berndorfer Metallwarenfabrik Arthur Krupp, Berndorf); alatta méretbeütő: 66. Érdekességképpen érdemes megemlíteni, hogy a sisakot csak ebben a méretben készítette a gyár.

4. kép
Stahlhelm nach deutschem Muster – Osztrák–magyar gyártású német mintájú sisak. Hibás leltári számmal (Fotó: Horváth Orsolya)

5. kép
A sisak két világháború közötti használatára utal, hogy bélése megegyezik az 1935 M rohamsisaknál alkalmazott típussal (Fotó: Horváth Orsolya)

(H.62.181.1.)[20] *Stahlhelm nach deutschem Muster. Osztrák–magyar gyártású német mintájú sisak, amelyet a háború után tovább használtak.* (4. kép) 1924-ben – utólagos megnevezéssel – 1915 M megjelöléssel rendszeresítették a típust a magyar királyi honvédségben.[21] Jelen darab későbbi használatára utal, hogy bélése megegyezik az 1935 M magyar rohamsisaknál alkalmazott típussal. Egy fém béléskarikához varrták hozzá a bőr bélést, amely három, zsinórral összefűzhető bélésrészben végződik. A bélésrészek belsejében vászon béléspárnák vannak. Mivel az újonnan rendszeresített 1935 M rohamsisak bélésének rögzítőfuratai máshol helyezkednek el, mint az 1915 M rohamsisaknál, utólag két lyukat fúrtak a béléskeretre a rögzítés érdekében. (5. kép)

Az állszíjrögzítő-gyűrűk ugyanakkor még a fülvérten helyezkednek el. A Monarchiában gyártott német mintájú rohamsisakoknál – az eredeti német 1916 M sisakokhoz

20 A helytörténeti leltárkönyvben H.62.181.1. leltári szám alatt egy olasz gyártású M 1916 rohamsisak szerepel. Ennek leírása: „Acél, kissé kiemelkedő fejforma, tetején tarajos díszítés, belsejében bőrszíjjal." A bemutatott osztrák–magyar rohamsisak nem került külön tételként bejegyzésre, így feltételezhető, hogy az állományba vétel során tévesen került rá a H.62.181.1. leltári szám.

21 *Baczoni Tamás*: Rohamsisakok Magyarországon 1915-től napjainkig. Haditechnika 33. (1999) 4. sz. 83–87. 85.

hasonlóan – az állszíjat a korai időszakban még a béléstől külön, a fülvérten rögzítették. A német és az osztrák–magyar gyártású sisakokat azonban könnyen meg lehet különböztetni az állszíj rögzítésének helye alapján. Míg a német gyártású sisakokon a rögzítőszegecs a sisak pereméhez közel helyezkedik el, addig az osztrák–magyar gyártású sisakokon ez a fülvért oldalán, magasabban található. 1918-tól azonban az állszíjat már a béléskerettel együtt erősítették a sisakharanghoz.[22]

6. kép
Az első világháború során a minőségi okokból csak a hátországi alakulatoknak kiadható sisakokat vörös lakkcsíkkal jelölték meg a tarkóvédő belső részén (Fotó: Horváth Orsolya)

A tarkóvédő belső részén egy vörös lakkcsík látható. (6. kép) Itt érdemes megjegyezni, hogy az első világháborúban, a legyártott sisakok átvétele során a kész példányokat ütés-, és lövéspróbának is alávetették, amely során egy srapnelgolyót lőttek 240 m/s sebességgel a rohamsisakra. Minden 100 darabos tételből csak egy-egy sisakot teszteltek, azonban a mintadarab minőségi osztályzata a többi 99 darabra is érvényes volt. A próbákat az egyes sisakgyártóknál működő átvételi bizottságok végezték, amelyeket a cs. és kir. hadügyminisztérium delegált. Az eljárás során megfelelt sisakok belsejét tintapecséttel látták el, amely az osztrák–magyar gyakorlatnak megfelelően az átvételi helyet tartalmazta. A nem megfelelő sisakokat vagy átdolgozták, vagy másik lehetőségként a hátországi alakulatoknak adták ki. Utóbbi esetben, a sisakok egyértelmű megkülönböztetése érdekében a hátországi csapatoknak kiadandó darabokat egy vörös csíkkal látták el a tarkóvédő belső részén.[23]

1937-ben az egységes málházás szellemében elrendelték, hogy a még használatban lévő első világháborús sisakokat is lássák el – az 1935 M sisakhoz hasonlóan – málhafüleccsel a tarkóvédő külső oldalán. Ezek azonban nem minden darabra került fel, így például erre sem.[24]

Az olasz haderő által használt rohamsisakok

H.56.500.1. *Francia gyártású M 1915 Adrian rohamsisak.* Az oldalán kissé behorpadt sisakharang festése sötétzöld színű, ami néhány helyen lekopott. (7. kép) A sisak belsejében fekete viaszosvászonból készült bélés található, amelyet egy khaki színű gyapjúszövetre varrtak fel. A viaszosvászon bélés hét, zsinórral összefűzhető fülben végződik. Magát a bélést négy, a sisaktest belső oldalán egymással szemben felforrasztott kétágú fül tartja. A bélés és a két oldalsó béléstartó fül között egy vékony, 2 mm szélesre meghajtogatott hullámoslemez található. A tolócsattal állítható állszíj barna bőrből készült, amelyet az oldalsó béléstartó fülek alján található „O" gyűrűkbe fűztek, majd szegecseltek. A sisak bélése rossz állapotú, restaurálásra szorul.

22 *Rest, S.–Ortner, M. C.–Ilming, T.* i. m. 146.

23 *Rest, S.–Ortner, M. C.–Ilming, T.* i. m. 142.

24 *Baczoni T.* Rohamsisakok Magyarországon i. m. 86.

7. kép
Francia gyártású M 1915 Adrian rohamsisak, amelyet az olasz haderő használt. Ltsz.: H.56.500.1. (Fotó: Horváth Orsolya)

H.56.501.1. *Olasz gyártású M 1916 rohamsisak.* A sisak színe sötétzöld, ami sok helyen lekopott. A sisakharang tetején lévő taréj egy helyen horpadt. Elöl egy feketével festett alakulatjelzés látható, amely egy lángoló gránátot ábrázol, közepén a 2-es számmal. (A láng

8. kép
Olasz gyártású M 1916 rohamsisak, amelyen a 2. szardíniai gránátosezred alakulatjelzése látható. Ltsz.: H.56.501.1. (Fotó: Horváth Orsolya)

9. kép
A 2. szardíniai gránátosezred alakulatjelzése a H.56.501.1. leltári számú rohamsisakon (Fotó: Horváth Orsolya)

formája kiterebélyesedő.) (8–9. kép) Ez az alakulatjelzés a 2. szardíniai gránátosezredet jelöli.[25] A rohamsisak bélése, illetve állszíja hiányzik.

H.62.181.1. *Olasz gyártású M 1916 rohamsisak.* A két helyen kissé horpadt sisakharang festése sötétzöld, ami egyes felületeken kissé lekopott. A homlokrészen egy feketével halványan felfestett alakulatjelzés látható: ötágú csillag, közepén egy körrel; benne a 2-es számmal. (10. kép) (Az alakulatot nem sikerült egyértelműen beazonosítani.) A sisak bélése hiányzik, azonban a tolócsattal állítható barna bőr állszíj részben megmaradt.

25 Az egyes olasz alakulatok beazonosításáért Paolo Marzettinek mondok köszönetet.

10. kép
Olasz gyártású M 1916 rohamsisak, ltsz.: H.62.181.1.
(Fotó: Horváth Orsolya)

H.62.182.1. *Francia gyártású M 1915 Adrian rohamsisak.* A sisakharang festése sötétzöld, ami több helyen is lekopott. Elöl feketével festett alakulatjelzés látható, ami egy lángoló gránátot ábrázol, közepén a 2-es számmal. (A láng felfelé törő.) (11–12. kép) Az alakulatjelzés alapján a sisak egykori tulajdonosa a 2. piemonti királyi dragonyosezredbe tartozott.

11. kép
Francia gyártású M 1915 Adrian rohamsisak, amelyet az olasz haderő használt. A sisak homlokrészén a 2. piemonti királyi dragonyosezred alakulatjelzése látható. Ltsz.: H.62.182.1. (Fotó: Horváth Orsolya)

12. kép
A 2. piemonti királyi dragonyosezred alakulatjelzése a H.62.182.1. leltári számú rohamsisakon
(Fotó: Horváth Orsolya)

A sisak belsejében barna bőrbélés található, amely hat, zsinórral összefűzhető fülben ér véget. A bélést négy ponton rögzítették, mind a négy rögzítési pontnál hullámoslemez található a sisaktest és a bélés között. A bélést körben kék posztóval erősítették meg. (13. kép) Belül a sisaktesten a gyártó tintapecsétje látható: LE JOUET de PARIS. Alatta méretpecsét: 57-B1. Érdekességképpen megjegyzendő, hogy ez a méret az egyik leggyakoribb. A legyártott sisakok 25%-a készült ebben a méretben.

13. kép
A H.62.182.1. leltári számú rohamsisak bélése
(Fotó: Horváth Orsolya)

Csehszlovák légiós sisak

H.62.205.1. *Csehszlovákiának átadott olasz M 1916 rohamsisak,* sötétzöld festéssel. A sisak elején a 39. ezred jelzése látható: kékkel szegélyezett piros pajzs, rajta két lábra ágaskodó fehér cseh oroszlán. A pajzs felett fehér színű ezredszám látható, bal felé piros kontúrral. (14–15. kép) Az ezredet 1918 szeptemberében állították fel Olaszországban.[26] Ez az alakulat foglalta el 1919. január 10-én Komáromot. Június 1-jén, amikor a magyar vörös csapatok átkeltek az Esztergomot Párkánnyal összekötő Mária Valéria hídon, a támadók

14. kép
A Csehszlovák Légió 39. gyalogezrede által használt olasz gyártású M 1916 rohamsisak, ltsz.: H.62.205.1.
(Fotó: Horváth Orsolya)

15. kép
A csehszlovák címer és a 39. gyalogezred hadrendi száma a H.62.205.1. leltári számú sisak homlokán (Fotó: Horváth Orsolya)

26 *Logaj, Josef*: Československé Legie v Italii. H. n., 1922. 115.

16. kép
A H.62.205.1. leltári számú sisak bélése
(Fotó: Horváth Orsolya

a 39. ezred III. zászlóaljának részeivel is harcba keveredtek.[27] A Párkány körüli összecsapások során a Vörös Hadsereg többek között 200 darab rohamsisakot zsákmányolt,[28] így elképzelhető, hogy a bemutatott darab is ekkor került Esztergomba. A sisak bélésének leírása megegyezik a H.56.500.1. leltári szám alatt található sisakéval, állapota kiváló. (16. kép)

STEEL HELMETS FROM WORLD WAR I IN THE LOCAL HISTORY COLLECTION OF HNM BALASSA BÁLINT MUSEUM

Summary

At the beginning of World War I, most of the soldiers wore traditional headgears, but as it turned out soon, that these headgears no longer met the requirements of modern warfare. The increased number of head injuries required the introduction of a new type of headgear, which could provide sufficient protection, but wasn't too heavy and didn't restrict the wearer in his movement. However, the new headgear also had to be suitable for mass production.

This study outlines the types and extent of war injuries, detailing the head injuries. Then the different types of steel helmets developed and used by the different belligerents are reviewed. Within this, the study provides a detailed overview about steel helmets used by the Austro-Hungarian Army.

The second half of the study presents the eight World War I helmets of the historical collection of the Balassa Bálint Musem affiliated to the Hungarian National Museum. We can divide these steel helmets into two major groups: helmets used by the Austro-Hungarian Army, and helmets from the Entente, especially worn by the Italian Army. This collection also contains a unique steel helmet worn by a solder of the 39th regiment of the Czechoslovak Legion, which unit was equipped by Italy during World War I.

27 A 39. ezred III. zászlóaljának 2. százada ekkor Párkányban volt állásban. L. *Dezsényi Miklós*: Komárom és Esztergom szereplése a Magyar Tanácsköztársaság Honvédő Háborújában. In: A Tanácsköztársaság napjai Esztergomban. Szerk.: Zolnay László. Bp., 1960. 74–100. 89.

28 *Dezsényi M.* i. m. 99.

Berényi Marianna

PARTICIPÁCIÓ: VÍZIÓ VAGY LEHETŐSÉG? A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉS A RÉSZVÉTELI GYAKORLAT

Az angol eredetű *participáció* kifejezés részvételt jelent. A fogalom muzeológiai alkalmazása arra a gyakorlatra vonatkozik, amikor az intézmény aktivizálja az egyéni látogatókat, látogatói csoportokat, bevonja őket az olyan szakmai feladatokba, mint a kutatás, gyűjtés, feldolgozás, megőrzés, bemutatás, oktatás-nevelés, szervezés, finanszírozás.

Mégis, miért szeretné egy múzeum, egy kulturális intézmény részvételre, közösségi munkavégzésre sarkallni látogatóit, támogatóit? A kérdést Nina Simon, a Santa Cruz-i Művészeti és Történeti Múzeum igazgatója tette fel 2010-ben a *The Participatory Museum* című könyvében. A kötet néhány hónap alatt bejárta a világot,[1] a benne összegzett szemléletmódot és gyakorlatot követők százai honosították meg (vagy próbálják meghonosítani) saját intézményükben. Nem véletlenül, hiszen azokat a problémákat, amelyekre a szerző reflektált, a világ összes múzeuma érzékeli.[2] Nina Simon az elégedetlenség öt olyan – a látogatók szemszögéből megfogalmazott – formáját emelte ki, amelyre megoldást kínálhat a participáció összetett és folyton változó módszertana. Ezek a következőképp összegezhetők:

- a társadalom jelentős része érzi úgy, hogy kulturális intézmények irreleváns szerepet játszanak az életükben;
- az intézmény soha nem változik, ha egyszer valaki meglátogatta, nem motivált a visszatérésre
- az intézményben érzékelhető tekintélyre épülő hangnem, bemutatási mód nem segíti a megértést, nem integrálja a látogató világnézetét
- a látogató nem érzi a múzeumot olyan kreatív helynek, ahol kifejezheti magát, vagy ahol a történelem, a tudomány és a művészet részesévé válhat
- a látogató nem érzi a múzeumot olyan közösségi térnek, találkozóhelynek, ahol ismerőseivel vagy másokkal az intézmény által felvetett témákat megbeszélhetik.[3]

---

1 A népszerűséghez és az ismertséghez hozzájárult Nina Simon Museum 2.0 blogja, amelyet 2006 óta folyamatosan működtet.

2 Egy kiemelkedő jelentőségű kötet: Das partizipative Museum. Zwischen Teilhabe und User Generated Content. Neue Anforderungen an kulturhistorische Ausstellungen. Hrsg.: Susanne Gesser–Martin Handschin–Angela Janneli–Sibylle Lichtensteiger. Bielefeld, 2012.

3 *Simon, Nina*: The Participatory Museum. Santa Cruz, CA 2010. Online változat: http://www.participatorymuseum.org/read/ (2018. október 28.)

A kihívásokra adott válaszként az amerikai kurátor olyan koncepciót dolgozott ki, amely a látogatók részvételére nemcsak a kiállítások megtekintésekor, a múzeumi programokon számít, hanem a tárlatok létrehozásakor, a múzeum működtetésekor is. A kurátor nem egyedül, elszigetelten tevékenykedik, nemcsak a múzeumi gyűjteményekre, a hivatalos tudományos eredményekre épít, hanem a munkájához szükséges tudást a közös tevékenységbe bevont közösségek, egyének tapasztalataiból is meríti. A látogató pedig nem passzív fogyasztóként, hanem aktív kulturális szereplőként vesz részt a folyamatokban. Azt is mondhatjuk, hogy a hagyományos múzeumi munka és a részvételen, sőt az együttműködésen alapuló megközelítés között a fő különbség az információáramlás. A klasszikus metódus szerint a múzeum a feladó, a címzett a látogató. Az új modell szerint viszont inkább információcsere történik, ahol a feladó és címzett szerepek nem válnak el élesen, hanem keverednek.[4] A hangsúly már nem a múzeumból hierarchikusan „szétáramló" tudásra helyeződik, hanem a kölcsönös eszmecserére, amely során a felek kölcsönösen gazdagítják egymást. Azaz a látogató is energiát fektet az intézmény működésébe, ezáltal személyesen is érdekeltté válik annak sikerében. Ez az együttműködés sosem állandó, különböző formákban és részvételi szinteken jelentkezhet, miközben a gyakorlati megvalósításnak – elméletileg – nincsenek határai. Nina Simon ennek megfelelően többféle részvételi típust határoz meg. Az első a hozzájárulás *(contribution)*, amely során a múzeum szilárd keretet szab, de figyelembe veszi partnerei véleményét. A látogatók ilyenkor tárgyakat, információkat adományoznak a múzeumnak, fejlesztve annak gyűjteményeit. A második szint az együttműködésé *(collaboration)*, amikor a résztvevők már lehetőséget kapnak, hogy a múzeumi projekt szakértőiként és aktív partnerekként működjenek közre. Következő szint az együttdolgozás *(co-creation)*,[5] amikor a látogatók a múzeum egyenrangú munkatársaként közösen tervezik meg és hozzák létre projektjeiket. A befogadó *(host)* projektekben az intézmény már csak házigazda, amely nyitott helyként erőforrásokat és helyszínt biztosít külső csoportok és személyek számára, hogy azok elképzelései megvalósuljanak.[6]

Az új gyakorlathoz népszerű fogalmak is kapcsolódnak. A participációra és egyben önreflexióra törekvő intézmények küldetési nyilatkozatában a múzeum gyűjteményei, műtárgyai jellemzően már nem „kincsként", hanem „tudásként" és „tapasztalatként" jelennek meg, de az intézményi gyakorlatban gyakran találkozhatunk a „lab", „laborató-

4 *Simon, Nina*: Principles of Participation. In: Reinventing the Museum. Ed.: Gail Andreson. New York, 2012. 330–350.

5 Fordítás innen: *Foster Hannah Daisy–Frazon Zsófia–Gadó Flóra–Illés Péter–Schleicher Vera–Szakács Eszter–Toronyi Zsuzsanna–Wilhelm Gábor*: Részvétel és együttműködés. In: ...NYITOTT MÚZEUM... Együttműködés, részvétel, társadalmi múzeum. Szerk.: Frazon Zsófia. Bp., 2018. 126–141. 129.

6 További részvételi típusokat megkülönböztető modellekről magyar nyelven itt: *Foster H. D.–Frazon Zs.–Gadó F.–Illés P.–Schleicher V.–Szakács E.–Toronyi Zs.–Wilhelm G.* i. m. Hivatkozási mezők. 128–131.

rium"[7] elnevezéssel, amely a tudomány, a kísérletezés és az együttműködés folyton változó elegyére utal, vagy a „hub" kifejezéssel,[8] amely hálózati csomópontként értelmezi saját működését. Egyre terjed a citizen science, a közösségi/civil tudomány[9] vagy épp a public archeology, azaz a közösségi régészet gyakorlata. Hasonló újdonság, hogy a múzeum fizikai terében megvalósuló programokat egyre gyakrabban felváltják azok az együttműködések, amelyek a virtuális világban, a közösségi oldalakon valósulnak meg.[10] Mindemellett egyre többször hallhatunk a társadalmi tőke gyarapításáról, a társadalmi szerepvállalásról, az ezzel kapcsolatos paradigma- és szemléletváltásokról.

Participáció a kortárs magyar muzeológiában

A részvétel és együttműködésen alapuló múzeumi munka a magyar intézményi gyakorlatot sem hagyta érintetlenül. Legutóbb a Néprajzi Múzeum gondozásában jelent meg a *...NYITOTT MÚZEUM... Részvétel, együttműködés, társadalmi múzeum* című, online és nyomtatott formában is elérhető kézikönyv, amely a részvételen és az együttműködésen alapuló múzeumi munkát, a közösségi múzeum lehetőségeit vizsgálja. Ugyancsak Simon megállapításaira hivatkozva a szerzők nem választják szét élesen a részvétel és az együttműködés fogalmát, hanem komplex, társadalmi és alkotói közegbe ágyazott gyakorlatként kezelik, melynek radikális és romantikus, kritikus és anarchista, irányított és szabad változatait is említik. Összegezve a nemzetközi tapasztalatokat azt mondják, hogy a részvételi és az együttműködési múzeumi praxis jellegzetessége a közönség kutatáson, gondolkodáson, prezentáción és alkotáson belülre helyezése: párbeszéd, kölcsönös kritika, demokratikus térhasználat, közös alkotás kialakításával.[11]

A szócikkeket és esettanulmányokat is tartalmazó kötet külön figyelmet fordít a közösségi múzeum *(community museums)* definíciójára is. Ezt olyan közösségek által fenntartott, a részvétel és az együttműködések módszereit alkalmazó intézményként határozza meg, amely egyfelől a közössége megerősítését, fenntartását és önreprezentációját, másfelől a múzeumi működést tűzi ki célul.[12] A közösségi, társadalmiasított intézményi működéssel

---

7 Egy példa: http://www.stadtpalais-stuttgart.de/stadtlabor-konzept.html In: *Timm, Elisabeth*: Partizipation. Publikumsbewegungen im modernen Museum. http://www.perfomap.de/map5/transparenz/partizipation-publikumsbewegungen-im-modernen-museum/partizipation-publikumsbewegungen-im-modernen-muse.pdf (2018. október 28.)

8 A 2019-es múzeumi világnap szlogenjét az ICOM így határozta meg: „Museums as Cultural Hubs: The Future of Tradition"

9 Az Európai Unióban és az USA-ban is támogatott civil tudomány kapcsán az Európai Civil Tudomány Egyesület (ECSA) tíz alapelvet fogalmazott meg. Többek között azt, hogy az együttműködés valamennyi partnernek hasznos, a civilek a projektek teljes folyamatában részt vállalhatnak, és az elvégzett munkát annak minősége alapján kell megítélni.

10 Vonz-e újabb látogatókat a múzeumba, vagy a bemutatás lehetőségeit bővíti, ha nyílt városi térben rendez kiállítást egy intézmény? MúzeumCafé 48. 9. (2015) 4. sz. 32–36. http://muzeumcafe.hu/hu/vonz-e-ujabb-latogatokat-muzeumba-vagy-bemutatas-lehetosegeit-boviti-ha-nyilt-varosi-terben-rendez-kiallitast-egy-intezmeny/ (2018. október 28.)

11 *Foster, H. D.–Frazon Zs.–Gadó F.–Illés P.–Schleicher V.–Szakács E.–Toronyi Zs.–Wilhelm G.* i. m. 128.

12 *Foster Hannah Daisy*: Közösségi Múzeum. In: ...NYITOTT MÚZEUM... i. m. 86–94.

foglalkozik a *Cselekvő közösségek – aktív közösségi szerepvállalás EFOP-1.3.1-15-2016-00001* projekt is, amelyet a Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ irányításával az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. és az Országos Széchényi Könyvtár indított. A program során olyan kulturális közösségfejlesztő programot, módszertant és mentori hálózatot építenek fel, melynek során a különböző vidéki településeken 54 társadalmiasított intézmény születik. Hogy mit is érthetünk ezen a fogalmon, azt új tanulmányok, elemzések, kutatások sora világítja meg.[13] A munka elméleti alapjául a „Nemzetközi Egyesület a Társadalmi Részvételért" közösségi részvételi modellje (IAP2) szolgál, amely öt társadalmi részvételi szintet kategorizál: a tájékoztatás, a konzultáció, a bevonás, az együttműködés után a felhatalmazás következik, amikor az intézmény már a döntéshozatal lehetőségét is átadja a közösség szereplőinek.[14]

A részvételi múzeumi gyakorlat hagyománya

Történeti szempontból a részvételi muzeológia, a közösségi múzeum filozófiája mögött húzódó alapötlet nem tekinthető új jelenségnek. A múzeum fogalmi és jogi definíciói rendre kiemelik az intézménytípus közösségi jellegét. Sőt maga a múzeum intézményének léte is a tudás, az örökség, a gyűjteményi nyilvánosság, azaz a közösségekkel való megosztás igényén alapul. Az „új muzeológia" irányzat egyes képviselői már az 1970-es évek elejétől szorgalmazzák, hogy a múzeum a hagyományos funkciói megőrzése mellett fórumként, társadalmi intézményként is működjön.[15] Ebben a szellemben tevékenykednek az Amerikai Egyesült Államokban jellemző, egy-egy városrész önrendelkezésének szellemiségét magukban hordozó szomszédsági múzeumok *(neighborhood museum)*, Közép- és Dél-Amerika és Nagy-Britannia eltérő jellegű közösségi múzeumai *(museos communitarios, community museum)*, valamint a francia ökomúzeum *(ecomuseum)* típusa, amely interdiszciplináris látásmódjával egyszerre épül a természeti, a kulturális, a lokális örökség védelmére, és az azon együttesen alapuló identitás fejlesztésére. Németországban a 19. századi előzményre visszatekintő *Heimatmuseum*ok, valamint az ipari munkát, a mindennapi életet és a szociális viszonyokat bemutató társadalmi múzeumok is hasonló elképzeléseken alapulnak.

A magyarországi múzeumok történetének ugyancsak szerves része az együttműködésen és a részvételen alapuló közösségi szerveződés. A magángyűjtemények hozzáférhetővé, nyilvánossá tétele épp úgy idetartozik, mint a 19. század vidéki Magyarországán tapasztalható közművelődési mozgalom, amelynek köszönhetően a különböző egyesületek, egyletek munkájának, szellemi és anyagi támogatásának köszönhetően múzeumok sora született. Bár a civil alapító-, adományozó- és támogatókedv a történelmi események függvényében erősen ingadozott, a Nina Simon vagy az IAP2-modell által megfogalmazott részvételi szintek spontán formációjára egészen napjainkig találhatunk példákat. Ez még

13 Részletesen: https://cselekvokozossegek.hu/tudastar/utmutatok/ (2018. október 28.)

14 *Arapovics Mária*: Közösségi részvételi alapú működés – a múzeumok társadalmiasítása. Ház és ember: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei 28–29. (2017) 91–103.

15 *Wilhelm Gábor*: Az új muzeológia fogalmai és problémái. Néprajzi Látóhatár 22. (2013) 2. sz. 8–29.

akkor sem lankadt Magyarországon, amikor az 1945-öt követő időszakban a korábban nagy hagyománnyal bíró társadalmi önszerveződések gyanússá, feleslegessé, sőt üldözendővé váltak. A múzeumi tárgy- és pénzadományok *(hozzájárulás)* történetéről szinte folytonosan beszélhetünk. Különlegesnek mondható az 1985-ben megnyílt Szombathelyi Képtár története. A szocializmus egyik legfontosabb múzeumi jellegű beruházása nem párthatározatnak köszönhette születését, hanem létrehozását a Szombathelyi Képtárépítő Egyesület kezdeményezte, amelynek utódja a rendszerváltás után is támogatta a megyei múzeumhoz tartozó intézmény működését, rendezvényeket szervezett, hozzájárult a kiállításokhoz és a könyvtár működéséhez *(együttműködés)*. Egészen más társadalmi csoport összefogására alapult egy Pest megyei példa. Nagykátán az egyik termelőszövetkezet megszerzett egy 1900 körül épült tanyát, amit ünnepi összejövetelek alkalmából használt. Amikor felvetődött a gondolat, hogy tájházzá alakítják az épületet, a téesz vezetősége gyűjtést hirdetett a dolgozók körében, akik nagy mennyiségű tárgyat hordtak össze a tanya udvarán. Ezek után megkértek egy idősebb embert, hogy rendezze be a házat úgy, ahogy azt gyerekkorában látta. A tanya ezután – a tájházi szakfelügyelet támogatásával – évekig hitelesen tükrözte a környékbeli tanyasi lakosság húszas-harmincas évekbeli életmódját.[16] A közösségi múzeum eszménye villan fel azokban a példákban is, amikor a település, egy-egy szakterület képviselője fizetség nélkül lát el hosszú időn keresztül múzeumi feladatokat. Ez még az 1960-as évek végén is előfordult, a megyei múzeumi szervezet létrejötte után. Dankó Imre múzeumigazgató a Debreceni Déri Múzeum 1971-es évkönyvében jelentős fejlesztésként könyvelte el, hogy a korábban díjazatlan emlékházi, emlékkiállítási gondnokok nyugdíjkiegészítő fizetést, illetőleg másodállásként havi ötszáz forintos díjazást kaptak. Ez a népszerű álmosdi Kölcsey Emlékházra is vonatkozott, amelynek ebben az évben már 2617 látogatója volt *(együttdolgozás)*.[17]

Magyarországon is van előzménye a nemzetközi szinten egyre hatékonyabban működő civil tudománynak *(citizen science)*. Ez annak a fajta együttműködésnek, sőt *„együttdolgozásnak"* az összefoglaló neve, amikor olyan személyek *(önkéntesek)* vesznek részt tudományos folyamatokban, akik nem kapcsolódnak az adott tudományterülethez intézményi keretek között. Ez a magyar gyakorlattól egyáltalán nem idegen, hiszen a 19. századtól működő tudományos társaságokban tudósok és amatőr kutatók egyenrangú tagként vettek részt. (Például Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága, 1841., Magyar Történelmi Társulat, 1867., Magyar Néprajzi Társaság, 1889., Rovartani Társaság, 1911.)[18] Részben hasonló filozófiára épül az újabban egyre népszerűbb közösségi régészet gyakorlata. A fogalom pontos definíciója és módszertana még nem alakult ki Magyarországon, leginkább a speciális tudással és eszközkészlettel (fémkeresővel) rendelkező amatőr civilek bevonását jelenti. Az orosházi Nagy Gyula Területi Múzeum régészeti gyűjteménye a múzeummal együttműködő fémkeresősöknek köszönhetően már több mint 20 ezer tárggyal gyarapo-

16 *Berényi Marianna*: Alulról jövő múzeumalapítók. A Kádár-rendszer civil kezdeményezésre létrejövő múzeumai. MúzeumCafé 54. 10. (2016) 4. sz. 111–126. 112–113. és 121.

17 *Berényi Marianna*: Az irodalmi emlékházak ki- és megalakulása. MúzeumCafé 55–56. 10. (2016) 5–6. sz. 83–100. 92.

18 *Matskási István*: A civil tudomány és a múzeumok. Ház és ember: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei 28–29. (2017) 127–132. 129.

dott. 2017-ben rendezték meg Kecskeméten a *Kincses Kecskemét* című kiállítást, amelyen több, a múzeummal együttműködő fémkeresős által gyűjtött lelet a megtalálója nevével együtt volt megtekinthető.[19]

A múzeumi participáció kritikája

Az együttműködésen és a részvételen alapuló múzeumi működés népszerűségétől függetlenül nem jelent minden szempontból megnyugtató megoldást. A módszer kritikusai joggal hívják fel a figyelmet arra, hogy a közösségi részvétel nem mindig hat pozitívan az intézményi működésre. A múzeumi munka mely területein valósítható meg a közönséggel való együttműködés? Vajon nem megy a szakmai, tudományos munka, az erre épülő intézményi hitelesség rovására a nem professzionális közösségekkel való együttműködés? Képes-e a múzeum kézben tartani a folyamatokat? Milyen hatással van a fenntartó finanszírozási kedvére, ha azt látja, bizonyos feladatok munkabér nélkül is elvégezhetők? *Ugyanakkor* az is fontos kérdés, hogy valódi együttműködések jönnek-e létre, amelyek markáns, valódi hatást gyakorolnak az intézményre és a vele együttműködő egyénekre, csoportokra, vagy csak felszínes, villámszerű találkozások, tiszavirág életű kapcsolatok? Mennyire lehet demokratikus egy ilyen együttműködés? Demokratikus-e, ha az együttműködésnek, a közös döntéseknek esetleg határokat szabunk? Kiszámítható-e egy közösségi intézmény, részvételi projekt működése? Mennyire személyfüggő? Mi történik, ha megváltoznak a gazdasági, politikai és társadalmi körülmények?[20] Lehet-e erre hosszú távon építeni? Kérdések sora, amelyre nem lehet általános választ adni, és valószínűleg minden intézmény esetében más variációk és permutációk alakulnak ki.

A participáció és a Magyar Nemzeti Múzeum

Bármennyire sok is a megválaszolatlan kérdés, a participáció módszertanát életre hívó problémák az olyan történeti múlttal, a nemzeti identitásban fontos szerepet játszó, komplex hagyományrendszerrel rendelkező múzeumokat is érintik, mint az 1802-ben alapított Magyar Nemzeti Múzeum. Még akkor is, ha a közösségekkel való együttműködés, annak mélysége, szerteágazó mivolta különösen nehéz a bonyolult működési formával, sokrétű funkcióval, összetett gyűjteményi és intézményi struktúrával rendelkező nagymúzeumok számára. Még több ellentmondással kell szembenézniük azoknak a szervezeteknek, amelyek „nemzeti" intézményként definiálják magukat. Ezek egyrészt abból fakadnak, hogy az ilyen fajta intézménytípusoknak összhangban kell működniük a mindenkori állami kultúrpolitikával, miközben az is elvárás, hogy az egész országot, nemzetet reprezentálják, bevonják, megszólítsák. Azaz a nemzeti intézményeknek nem elegendő saját, sokszor

19 *Havasi Bálint*: A közösségi részvétel lépései / múzeum. Tanulmány a Cselekvő közösségek – aktív közösségi szerepvállalás című EFOP-1.3.1-15-2016-00001 azonosítószámú kiemelt projekt A kulturális közösségfejlesztés gyakorlata képzés A kulturális intézmények közösségi alapú működtetése, társadalmiasítása moduljához. Keszthely, 2017.

20 *Berényi Marianna*: Két múzeum harminc évvel később – Szombathely és Salgótarján Kádár-korban épült kiállítóterei a 21. században. MúzeumCafé 45. 9. (2015) 1. sz. 80–93.

rendkívül bonyolult történetükkel számolni, hanem olyan differenciált nyelvezetet, annyi kommunikációs csatornát kell kialakítaniuk, hogy azokon keresztül az időnként egymással szembenálló vagy teljesen más érdeklődésű társadalmi csoportokat is elérjék. E nélkül ugyanis nem valósulhat meg legfontosabb, gyakran illúziónak érzett küldetésük, hogy létükkel és működésükkel kifejezzék valamilyen szinten a nemzeti összetartozást.

A Magyar Nemzeti Múzeum számára is elsődleges feladat, hogy stratégiai szinten megválaszolja, hogyan válhat az intézmény olyan szellemi alkotássá, amely Magyarország, a magyar nemzet, a Kárpát-medence múltját a hazai közönség, de egyúttal a nagyvilág számára is pontos tudományos tartalommal fogalmazza meg, miközben mindenkihez, minél többekhez szóló módon képes a magyarság emlékezetének és történelmi tudatának üzeneteit interpretálni. A budapesti, ám terebélyes tagintézményi hálózattal rendelkező közgyűjtemény sem tekinthet erre egyirányú, az intézmény tekintélyén alapuló folyamatként. Törekednie kell arra, hogy minél több, többféle közösséget vonjon be a munkába, hogy azok aktív részesei lehessenek az intézmény jelenének. A múzeum ilyen irányú gyakorlatában kiemelt szerepet játszanak a kiállítások, a nagyrendezvények, a programsorozatok, amelyek szórakoztató, edukációs és ismeretterjesztő jellemzőiken kívül egyfajta kontaktzónaként működnek. Azaz ezeken az eseményeken a múzeum tematikai, módszertani és térbeli határain túllépve olyan mezők jöhetnek létre, ahol az MNM kapcsolatba léphet azokkal az egyénekkel, közösségekkel, akik később munkatársai, partnerei, szakértői, támogatói, szponzorai, látogatói lehetnek. A modell működőképességét alátámasztja az intézmény önkénteseinek bővülő köre, a különböző szakmai és civil szervezetekkel kötött együttműködési megállapodások száma, a más szervezetekkel közösen meghirdetett programok sűrűsége.

A közösségi részvétel maradandó emlékei a Nemzeti Múzeum történetéből

Az intézmény számtalan olyan eseményre, fejlesztésre tekinthet vissza története során, amely közösségi összefogáson alapult. Széchényi Ferenc gróf 1802-es alapítását a városok, a vármegyék, a nemesség, a polgárság és egyszerű emberek felajánlásai követték egészen napjainkig, melynek köszönhetően kivételes jelentőségű gyűjtemények jöhettek létre.[21] Az 1850-es évek elejétől Kubinyi Ágoston igazgató közadakozásból és filharmóniai koncertek jövedelméből gyűjtötte össze a múzeum körüli terület parkosítására az anyagi hátteret. 1859-ben egy civil, ifj. Réső Ensel Sándor pesti ügyvéd, jogtudós, etnográfus az akkori médiában fordult a „magyar nemzet hölgyeihez", hogy a vármegyék címereivel ellátott székeket készíttessen a múzeum dísztermébe. A felhívás nagy visszhangra talált, sőt önálló civil szerveződést hívott létre: Bohus Jánosné, szül. Szőgyény Antónia pesti lakásában megalakult az a központi bizottmány, amely irányította és összefogta a megindult országos adakozást. A bizottság újra gondolta a tervet, és nyilvános vita mellett praktikus okokból egyszerűbb székek készítése mellett döntött. Olyan nagy összegű adomány gyűlt össze, hogy 1865-re a ma Széchényi-teremként ismert reprezentatív könyvtárterem is elkészülhetett. A jótékonysági akciónak köszönhetően ezenkívül a díszterem és a ro-

21 *Pallos Lajos–Kemenczei Ágota*: A Magyar Nemzeti Múzeum donátorai. Magyar Múzeumok 8. (2002) 3. sz. 37–39.

tunda táblás parkettázására, a díszterem két karzatának asztalos- és kárpitosmunkáira, a könyvtári díszteremmel közvetlen szomszédos raktárterem kialakítására, 100 db székre, a fegyvertár 8 szekrényére, 34 db más kiállítási szekrényre, 20 fali gyertyatartóra és még más kisebb munkákra is sor kerülhetett.[22]

Érdemes megemlíteni az intézmény holdudvarában működő egyesületek támogatását is. 1845-ben alakult meg a Nemzeti Képcsarnokot Alapító Egyesület, amely a nevében foglalt cél mellett közadakozásból új alapot hozott lére. Ebből a forrásból magyar műalkotásokkal, többek között Markó Károly hagyatékának megvásárlásával gazdagította a múzeumot. Az egyesület virágzásának és hanyatlásának soha nem múló tanulsága, hogy mennyire kiszolgáltatottak ezek a kezdeményezések a politikai-társadalmi folyamatoknak. Míg az 1848-as forradalom és szabadságharcot megelőző és azt követő időszakban a szervezet meghatározó jelentőséggel bírt, a kiegyezés légkörében már nem tudott reagálni a megváltozott körülményekre, új kihívásokra. Az egyesület 1875-ben beolvadt a Műcsarnokot építő Képzőművészeti Társulatba.[23] Ugyancsak nehéz időszakban kapott fontos szerepet egy másik, már 20. századi egyesület: 1926-ban Hóman Bálint főigazgatósága alatt jött létre a Magyar Nemzeti Múzeum Baráti Egyesülete a közgyűjtemény rendszeres anyagi és erkölcsi támogatása céljából. Az első hat évben az egyesület által szerzett összeg meghaladta a 100 ezer pengőt, melyből a költségvetési nehézségekkel küszködő múzeum könyveket, középkori okleveleket, műtárgyakat, gyűjteményeket vásárolhatott meg, sőt restaurálásra is költhetett.[24] Jelenleg hasonló céllal működik a Magyar Nemzeti Múzeum Alapítvány. A szervezet azonban még keresi a megfelelő csatornákat, eszközöket, amelyek segítségével a társadalom eddiginél nagyobb csoportját is meg tudja szólítani.

Hogyan jelennek meg a részvétel típusai a Nemzeti Múzeum történeti kiállításaiban?

A különböző részvételi szintek megvalósítása ma sem hiányzik az intézményi gyakorlatból. A *hozzájárulás*ként értelmezhető adományozás a 21. században is nélkülözhetetlen eleme a gyűjtemények fejlesztésének. A donáció aktusa ugyanakkor nemcsak ebből a szempontból fontos: minden esetben országos köz- és médiaérdeklődés kíséri. Ez egyrészt fontos eleme annak a gesztusnak, amikor az intézmény nyilvánosan köszönetet mond az adományozóknak, másrészt a közösségeit erősítve újra és újra elmondhatja: a közös, nemzeti örökség gazdagodott.

2018-ban kiemelkedőnek bizonyult az az 1956-os zászló-adomány, amelyet három egykori forradalmár ajánlott fel a Nemzeti Múzeum számára. A múzeum nemcsak rövid idő alatt mutatta be új szerzeményét *A zászló útja* című kamara-kiállításon (2018. október

22 *Debreczeni-Droppán Béla*: Ybl Miklós és a Magyar Nemzeti Múzeum. In: Ybl-épületsorsok az Unger-háztól a Kálvin térig. Szerk.: Hidvégi Violetta–Marótzy Katalin. Bp., 2014. 27–45. 30–33. Ezúton szeretnék köszönetet mondani a szerzőnek a munkámhoz nyújtott segítségéért!

23 *Fejős Imre*: A Nemzeti Képcsarnokot Alapító Egyesület története. Művészettörténeti Értesítő 6. (1957) 1. sz. 37–47.

24 A Magyar Nemzeti Múzeum Barátai Egyesületének első százezer pengője. Összefoglaló jelentés a Nemzeti Múzeum támogatásáról 1926–1933. Bp., 1934.

22. – november 4., kurátor: Gál Vilmos), hanem műtárgymásolatot készített, amelyet továbbra is használhattak az adományozók a különböző megemlékezéseken. Ugyancsak fontos közösségépítő folyamatot indítottak el a kiállításhoz és az 1956-os megemlékezéshez kapcsolódó tárlatvezetések, ahol az egykori felkelők saját maguk tartottak szubjektív tárlatvezetést a történész tárlatvezetők szakmai elbeszélése mellett. Ezáltal a Nemzeti Múzeum különleges programot biztosított a látogatói számára, ugyanakkor megszólította az 56-osok egyre szűkebb körét is. A tárlatvezetéseken a múzeum állandó történeti és kamara-kiállítása olyan aktív párbeszéd helyszínévé válhatott, ahol a tanúk, a történészek az érdeklődő közönség kérdéseire, valódi és többrétegű választ adhattak. A rendkívüli médiaérdeklődést kiváltó Széna téri lyukas zászló ennek köszönhetően országosan is a 2018-as 56-os megemlékezés emblematikus tárgyává válhatott.[25]

Ha visszatekintünk a cikk elejére, ahol a Nina Simon által felvetett problémákat összegeztük, láthatjuk, hogy ez az egyetlen projekt valamennyi problémára előremutatóan felelt. A Nemzeti Múzeum azzal, hogy megfelelő időben, érzékenyen, az adományozókat bevonva, erőteljes és szakmailag magas színvonalú kurátori jelenléttel a lehető legszélesebb körben osztotta meg a műtárggyal kapcsolatos információkat, tematizálhatta a közbeszédet és releváns, aktív párbeszédet generáló közösségi térré válhatott.

A Magyar Nemzeti Múzeumban a részvételi és közösségi együttműködések az elmúlt időszak nagy kiállítási projektjeiből sem hiányozhattak. A 2016. június 23. és november 11. között megvalósult *Rejt/Jel/Képek '56 – A forradalom titkos művészete* című kiállítás (kurátor: Gál Vilmos, Ihász István) a múzeum anyaga mellett magángyűjtemények, más közgyűjtemények sokszor ismeretlen, a forradalomra reflektáló műalkotásait mutatta be. A kiállítás újdonsága volt, hogy a megnyitóval nem zárta le a bemutatott tárgyak és információk körét. Mivel többnyire sokáig rejtegetett, kallódó alkotásokat mutattunk be, arra kértük a látogatókat, hogy segítsenek a titkok feltárásban, eddig be nem mutatott alkotások felfedezésében. Ennek köszönhetően Fiedler Péter, Fiedler Ferenc unokaöccse, a Francois Fiedler Foundation elnöke a nemzetközi hírű festőművész négy olyan művét kölcsönözte a Magyar Nemzeti Múzeum számára, amelyeket a forradalom tiszteletére készített a művész. Hasonlóan értékes volt az az öt alkotás, amelyeket Muray Róbert festőművész családja bocsátott a múzeum rendelkezésére.[26]

Azzal a gesztussal, hogy a kiállítás kurátorai nyitva hagyták a tárlat műtárgylistáját, a kiállítás fontos alkotásokkal bővülhetett, a témával megszólított közösségek, családok, személyek pedig úgy érezték, aktív szereplői lehetnek a forradalom történeti kutatásának, muzeológiai feldolgozásának, a tudásátadásnak. Ennek megfelelően a hozzájárulás részvételi szintje elmozdulhatott az együttműködés irányába.

A participáció ugyanakkor egy évvel később, az *Ige-idők – A reformáció 500 éve* című kiállításon tudatosan az együttműködés szintjére emelkedett. Már a kiállítás kurátori csapata

25 A kiállítás és a hozzá kapcsolódó programok néhány nap alatt csaknem 400 média megjelenést indukáltak: a legtöbb televízió, rádió, online és print újság beszámolt róla.

26 Muray Róbert a Képzőművészeti Egyetem tanára volt 1956-ban. A forradalom napjaiban készített fényképfelvételei miatt azonban elveszítette állását és festői karrierje is félresiklott, de az 1970-es években a természetfestészetben kiemelkedő sikereket ért el. *Muray Róbert*: Témám a természet. [Bp.], 2004. 21–22., 26.

széleskörű intézményi összefogásról és multidiszciplináris megközelítésről tanúskodik: dr. Kiss Erika (Magyar Nemzeti Múzeum), dr. Gáborjáni Szabó Botond (Debreceni Református Kollégium Múzeuma), dr. Fogarasi Zsuzsa (Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Múzeuma, Kecskemét), dr. Harmati Béla László (Evangélikus Országos Múzeum), dr. Kertész Botond (Evangélikus Országos Múzeum), Zászkaliczky Zsuzsanna (Evangélikus Országos Múzeum), Zászkaliczky Márton (MTA BTK Irodalomtudományi Intézete), Dr. Heltai János (Országos Széchényi Könyvtár). A klasszikus szakmai együttműködéseken túl a kiállított közel 400 tárgy kölcsönzése is egyedülállónak mondható, hiszen megvalósításához csaknem 100 hazai és határon túli intézménnyel való együttműködésre volt szükség. Ezeknek csak egy része volt közintézmény, a tárgyak többsége egyházi gyülekezetekből érkezett. Legalább ötven közösség adta oda eszközeit, kincseit, relikviáit, hogy a Nemzeti Múzeum kiállítása méltó módon mutathassa be a reformáció történetét és napjainkban is érzékelhető hatását. Újabb aktív együttműködést generált, hogy a tárgyak egy része nem múzeumi gyűjtemény eleme volt, hanem ma is használt szakrális tárgy. Emiatt például az egyik ezüstkannát vissza is kellett szállítani Kecskemétre, a konfirmáció idejére.

A közösségekkel, gyülekezetekkel fenntartott kapcsolat új látogatói szokások kialakulását is eredményezte. Egészen másként tekintette meg a kiállítást az a csoport, amely saját tárgyát is láthatta a múzeumban. A gyülekezeti csoportok megnyilvánulásai gyakran új tartalommal, üzenettel ruházták fel a tárlatot. Ilyen volt, amikor a kiállított, sőt működő orgona előtt egyházi dalokat énekeltek a látogatók. A kiállításnak helyt adó József nádor-termek ennek köszönhetően időről időre szakrális térré, közösségi élményeket generáló helyszínné alakultak.

A részvételi és együttműködési projektekre a kiállítás időtartama alatt megvalósuló programok is többféle lehetőséget kínáltak. A kiállítást megtekintő majd 70 ezer látogató a kiállított tárgyak mellett az MNM gazdag és kapcsolódó programkínálata révén is elmélyülhetett a témában. Közel 300 tárlatvezetés, 120 szakmai és ismeretterjesztő program, emellett múzeumpedagógiai foglalkozások, múzeumi óra és családi nap várta célcsoportokra szabva az érdeklődőket, miközben a programok egy része közösségi együttműködés eredménye volt.

A kiemelt évforduló alkalmából több felekezet egy-egy képviselője is vállalta, hogy saját egyházának, vagy éppen egyéni meglátásának szemszögén keresztül mutatja be az *Ige-Idők* kiállítást. Így az MNM alkalmi tárlatvezetői között üdvözölhette Fabiny Tamás evangélikus, illetve Beer Miklós katolikus püspököt, valamint itt járt Rácz Norbert unitárius lelkész is. Toronyi Zsuzsanna, a Magyar Zsidó Múzeum igazgatója is tartott tárlatvezetést, bizonyítva, hogy a zsidó vallás is megtalálja a kapcsolódási pontjait a reformációval. Ez a Közösségek Hete országos rendezvény idején zajlott, amikor minden nap egy-egy szomszédos múzeum igazgatója is megosztotta saját gondolatait a kiállításról a látogatókkal. Mivel az évforduló több tudományág számára is aktuális volt, ezért a szakmai csoportokat, egyetemi hallgatókat, kutatókat megszólító programokon szakértők beszélgettek arról, miként hatott a reformáció a Kárpát-medence nyelvi, etnikai, és kulturális viszonyaira, vagy éppen a nemzetfelfogásra. Más alkalommal a nyomtatásban rejlő, az internet forradalmához hasonlítható kommunikációs lehetőségeknek és az új tanok terjedésének összefüggéseit állították középpontba, vagy éppen lelkésznőkkel beszélgetve járhatták végig a látogatók a protestáns nőkép alakulásának folyamatát. Ismeretterjesztő progra-

mokkal is készült a múzeum: számos szubjektív tárlatvezetés, kifejezetten a kiállításhoz kidolgozott *Re-Formációk* című élő interpretációs program, Luther Márton életéből készült zenés színdarab, a kiállításban helyet kapó torvaji orgonát megszólaltató koncert, valamint négy részes, a gasztronómia és a teológia összefonódását bemutató, sör- és borkóstolóval egybekötött GasztroTeológia előadássorozat, a Jaffa Kiadóval közösen megvalósított centenáriumi Szabó Magda-est várta a látogatókat.

Önkéntes és befogadó projektek a Nemzeti Múzeumban

Az együttműködés másik, hosszabb távú formája a Magyar Nemzeti Múzeumban ugyanakkor nem közösségekhez, hanem egyénekhez, azaz az intézmény önkéntes programjához kapcsolódik. 2017 folyamán összesen 86 önkéntes támogatta szaktudásával, szabadidejének feláldozásával a múzeumot. Ebből 56 fő már korábban is a múzeum önkéntes közösségének részese volt, 30-an pedig az említett évben álltak be. A múzeumban dolgozó önkéntesek elsősorban a Kommunikációs és Stratégiai Főosztály munkájában vettek részt, de többen a Történeti Tár, a Központi Könyvtár, a Restaurátor Főosztály, a Történeti Fényképtár, az Éremtár, valamint a Központi Adattár és Digitális Képarchívum munkatársainak munkáját is segítették. Ők főleg gyűjtemény-feldolgozási, adatbeviteli- és digitalizációs, valamint kiállítás-előkészítési segéd-feladatokban vállaltak feladatot az adott gyűjteményi szakmunkatárs instrukciói alapján. A Kommunikációs és Stratégiai Főosztályon segítő önkéntesek az információs szolgálat ellátása mellett folyamatosan aktív segítséget nyújtottak a különböző kis- és nagyrendezvények lebonyolításában és előkészítésében, tárlatvezetések és élő interpretációs programok megtartásában, adminisztrációs, adatrögzítési és adatbázis-építési feladatokban, valamint különböző fordítási feladatokban. Kiemelten sokat segítettek az olyan nagyrendezvények és kitelepülések előkészítésében és lebonyolításában, mint a Múzeumok Majálisa, a Múzeumok Éjszakája, emellett az *Életre kelt avarok* című kiállításhoz kapcsolódó nagy nemzetközi, valamint a mindennapi látogatói vélemények felmérésben, a Múzeumok Őszi Fesztiváljában, az OMMIK *Múzeum@Digit* című konferenciáján. A 2017. évtől kezdve a múzeum lehetőséget biztosít a különböző projekt alapú munkavégzésre is, amely során többen végeztek animátori munkát, részt vettek kisebb csoportban a múzeum Instagram oldalának működtetésében is.

Ahogyan látható, a Nemzeti Múzeum önkéntesei többrétű feladatkört látnak el, amely egyedülálló bizalmat feltételez az intézmény részéről. Hogy mindkét fél elégedett legyen, és sikeresnek érezze az együttműködést, stratégiai kérdés az önkéntesek képzése, lojalitásuk, intézményi identitásuk erősítése. Ennek érdekében az önkéntes csoporttal foglalkozó közösségi koordinátor-andragógus interjún választja ki őket, felkészítő tréningeket tart. Az újak beilleszkedését mentorrendszer segíti, amikor is tapasztalt önkéntes kollégákat kér meg az intézmény arra, hogy az új csatlakozók munkáját, betanulását, információszerzését segítsék, nyomonkövessék. Az önkéntes koordinátor legnehezebb feladata, hogy monitorozza és irányítsa az önkéntes csoporton belül működő folyamatokat. Ennek érdekében napi kapcsolatot ápol velük, önkéntes-találkozókat, programokat szervez számukra.

A Magyar Nemzeti Múzeum főállású koordinátora az önkéntesek csapatának összekovácsolása érdekében önkéntes-találkozókat is szervez, ahol közösen megvitatják a rendszer működését, lehetőséget adnak az újabb visszacsatolásokra. Emellett fórum

jelleggel törekszik a közérdekű információk megosztására, előzetes tervezési folyamatok összehangolására, felmerülő kérdések megválaszolására. Ez a fajta munka már az *együttdolgozás* irányába mutat, amikor az intézmény munkatársai és a közösség tagjai közösen határozzák meg egy-egy projekt céljait és formáját. E magas szintű együttműködési típusnak megvalósítása azonban még várat magára.

Ettől függetlenül a Magyar Nemzeti Múzeum közösségépítés szempontjából is kiemelten fontosnak tartja az önkéntes-rendszert. Az önkéntesek munkájukkal hozzájárulnak a látogatók minőségi kiszolgálásához, az önkéntesség rendszere humán erőforrással támogatja az intézmény szakmai és közönségkapcsolati munkáját. A program közösséget épít az intézmény köré, ezáltal erősíti annak társadalmi beágyazottságát. Mindemellett az intézmény lehetőséget kínál önkéntesei számára a múzeum életében való aktív részvételre, az élethosszig tartó tanulásra és a közösségi élmények megélésére.

Hasonlóan fontos a múzeum holdudvarában megjelenő civil szervezetekkel való együttműködés is. Ennek emblematikus, ünnepi formája volt, amikor az intézmény 2017 májusában a kulturális közösségépítés jegyében meghívta a környéken élőket, a múzeumot szerető látogatóit és a munkatársait, hogy a múzeumépület körbeölelésével fejezzék ki összetartozásunkat, a sokfunkciós közösségi térként is használt múzeum iránti felelősségüket.[27]

Nina Simon már említett participációs elmélete külön kiemeli a befogadó projekteket, amikor az intézmény felajánlja erőforrásait és tereit egy külső csoport projektje számára. A Magyar Nemzeti Múzeum ennek a részvételi formának sem szab gátat, egyik megvalósulására a Design Hét Budapest 2018, valamint a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Építészeti Intézetével való együttműködés nyújtott lehetőséget október 15. és 19. között (projektvezető: Getto Tamás DLA, építész). Az egyetem hallgatói és tanárai a múzeum kupolacsarnokában papírcsövek felhasználásával egy tízszeresére nagyított 8 méteres székszerkezetet építettek fel a modellezés, a túlméretezés, a meghökkentés, a látványosság fogalmára reflektálva. Maga a kiállítás a látogatók előtt zajló építési folyamat volt, így a megnyitó a projekt befejezését ünnepelte. A múzeum reprezentatív terében zajló munkafolyamat, az oda nem illő gigantikus szék-modell ugyanakkor a múzeumi tér, a kurátori módszerek újraolvasását is lehetővé tette. A papír installációnak köszönhetően a klasszicista teret másként érzékelhettük, miközben a múzeum szakmai stábja a kiállításokban látható makettek, a tárgyak alig látható részleteinek nagyításáról, az intézmény küldetéséről éppúgy vitát folytathatott, mint arról, hogy egy történeti-régészeti múzeum befogadhat-e ehhez hasonló, kortárs művészeti akciókat. A projekt mindemellett arra is kiváló lehetőséget nyújtott, hogy az intézmény újra pozicionálja magát a fiatal, design-területek iránt érdeklődő fiatal felnőtt látogatók körében.

27 A különböző programok ismertetésekor a Kommunikációs és Stratégiai Főosztály projekt-felelőseinek a beszámolóit is felhasználtam.

Összegzés

Bár a – teljesség igénye nélkül – felsorolt eredmények sokrétűek, a Magyar Nemzeti Múzeum előtt még számos olyan kiaknázatlan lehetőség áll, amely alkalmas arra, hogy a különböző közösségeket bevonja munkájába, vagy épp olyan feladatok megoldására vállalkozzék, amelyet civil személyek, szervezetek kezdeményeznek, az ő részvételükkel, együttműködésükkel végez. A különböző munkaközösségeken belül több olyan projekt is *(közösségi kiállítással egybekötött gyűjteménygyarapítást célzó kampány, külső, speciális tudással rendelkező, a múzeum számára megfizethetetlen önkéntes szakértők bevonása, az önkéntesprogram, a múzeumi alapítvány fejlesztése)* készülődik, amely amellett, hogy a múzeum tradícióinak méltó folytatását jelenti, a 21. századi, ha nem is közösségi, de a közösségekkel együtt dolgozó, a participációra (is) hangsúlyt helyező nemzeti intézmény progresszív gyakorlatát is megteremtheti.

PARTICIPATION: VISION OR OPPORTUNITY? THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM AND THE PARTICIPATION PRACTICE

Summary

For the Hungarian National Museum (HNM) it is a priority to answer on a strategic level how the institution can become an intellectual creation that defines the past of Hungary, the Hungarian nation and of the Carpathian Basin based on accurate scientific content intelligible for both its Hungarian and foreign visitors, while being able to present messages of the collective memory and historical consciousness of the Hungarian people. Headquartered in Budapest while having a large member-state network throughout the country, the HNM cannot see this as a one-way process based merely on its prestige. It must strive to attract as many different communities as possible to integrate them as active members of the institution.

Suba Eszter Leona

MENTEK JÁTSZANI A GYEREKEKKEL? MÚZEUMPEDAGÓGIA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN

Jelen tanulmány célja, hogy röviden taglalja a történelemmel foglalkozó múzeumpedagógia sajátosságait, a hozzá kapcsolható célrendszert, és módszereket. Továbbá, hogy egy empirikus kutatás eredményeit felhasználva a további fejlesztési irányokat is kijelölje.

Fegyverek és ceruzák zörgése, hosszú ruhák suhogása kíséri a foglalkozását előkészítő múzeumpedagógus hölgyeket és urakat a Magyar Nemzeti Múzeumban, sokszor egész kiskocsival indulnak neki, s miközben a folyóson összefutnak a kollégákkal, gyakran hangzik el a kérdés: Mentek játszani a gyerekekkel? Mi lehet erre a kérdésre a jó válasz? Hiszen pedagógusként tudja az ember, milyen ereje van a játéknak és tudja, mennyi szakmai munkát fektetett az óratervébe, a tanulmányaiba, a pedagógiai célok elérését szolgáló feladataiba. A játék komoly dolog, s csak egy a múzeumpedagógiai foglalkozásokon alkalmazott módszerek közül.

Feltehetjük azt a kérdést is, hogy miért jönnek iskolai csoportok a múzeumba? Persze azért, mert elhozzák őket! De miért hozzák őket ide a pedagógusok? S ha idehozzák, miért pont múzeumpedagógiai foglalkozást igényelnek?

Az önreflexív kérdések sorával még tovább mehetünk! Vajon miért tanítanak történelmet az iskolában? Mit jelent a mai iskolások számára a történelem? Hány forrásból szereznek információkat? Vajon a történelmi filmek, a nagyszülők meséi, a számítógépes játékok vagy az iskolai történelemóra határozza majd meg történelmi ismereteiket? Hogyan reagálnak, ha eltérő történelmi interpretációkat hallanak? Tudják értelmezni a jelenkori híreket? Tudják, hogy mit tudunk a történelemről és hogyan tudjuk mindazt? Hogyan tudják értelmezni az olyan különböző forrásokat, mint a naplók, a korabeli hírek, fotók, rajzok, festmények, és a tárgyak?

Ahogy a kérdések evidenssé teszik a történelemtanítás fontosságát, úgy fel is idézik az iskolai oktatás gyengeségeit, az alaptantervi vitáktól a PISA felmérések romló eredményéig,[1] s egyben kijelölik a múzeumok szerepét. Amióta tudjuk, hogy a tanulók ismereteik jelentős részét az iskolán kívül szerzik meg,[2] természetes, hogy a múzeumok is szerepet kapnak ebben, hiszen műtárgyaikkal elsődleges forrásanyagot, és hiteles tudást szolgál-

1 PISA2012. Összefoglaló jelentés. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresek/pisa/pisa2012_osszefoglalo_jelentes.pdf (2018. október 28.)

2 *Kurta Mihály*: Múzeumandragógia – Örökség – Tudáskorrekció. Bp., 2017. 70.

1. kép
Múzeumpedagógiai foglalkozás – régészeti feltárás, 2017.
(Fotó: Rosta József)

tatnak. Ehhez hozzájárul, hogy a múzeumok az individuális és kollektív identitásképzést segítik elő,[3] és lehetővé teszik a reflektálást a múltra és a jelenre,[4] ezáltal is megvalósítva a Nemzeti alaptantervben előírtakat.[5]

A Magyar Nemzeti Múzeumnak ilyen tekintetben kiemelkedő jelentősége van a hazai történelemtanításban is. Amióta Széchényi Ferenc gazdag gyűjteményét hazája és a közösség hasznára és javára adományozta, azóta az intézmény fontos szerepet tölt be a Kárpát-medencei és magyar történelmi emlékek interpretálásában a közönség számára. A nagy gyűjtőkörből eredően is nagy a felelőssége a kiállítások létrehozóinak és azoknak, akik a kiállításokban kódolt ismereteket továbbítják a közönség felé. A közművelődési csoport nem csak olyan sokszínű tudásközvetítő módszerekkel, mint a tárlatvezetés, az élő múzeum, a drámapedagógia vagy múzeumpedagógiai foglalkozás próbál megfelelni

3 *Fehr, Michael*: A történelem konstrukciója – a múzeumokban. In: Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig. Szerk.: Palkó Gábor. Bp., 2012. 239–254. 240–245.

4 *Szeghő Patrik*: „A múzeum európai találmány" – interjú Varga Benedekkel. http://ujkor.hu/content/a-muzeum-europai-talalmany-interju-varga-benedekkel (2018. október 28.)

5 A Nemzeti alaptanterv előírásai közül a Magyar Nemzeti Múzeum múzeumpedagógiai foglalkozásai sok tételhez tudnak kapcsolódni. A köznevelési feladatok, fejlesztési területek, nevelési célok közül főként: Az erkölcsi nevelés; Nemzeti öntudat, hazafias nevelés; Állampolgárságra, demokráciára nevelés; Az önismeret és a társas kultúra fejlesztése; Felelősségvállalás másokért, önkéntesség; Pályaorientáció területéhez tud kapcsolódni. A kulcskompetenciák közül főként az Anyanyelvi kommunikáció; Szociális és állampolgári kompetencia; Kezdeményezőképesség és vállalkozói kompetencia; Esztétikai-művészeti tudatosság és kifejezőkészség; A hatékony, önálló tanulás fejlesztésében tud szerepet vállalni. Az Ember és társadalom műveltségi területből a Történelem és a Hon és népismeret fejlesztési területeken belül olyan kiemelt fejlesztési feladatot képes ellátni, mint az Ismeretszerzés, tanulás; a Kritikai gondolkodás; a Kommunikáció; és a Tájékozódás időben és térben.

2. kép
Reformációs élő múzeum szereplői – múzeumandragógusok, múzeumpedagógusok és külsősök, 2017.
(Fotó: Balogh Dániel)

látogatói igényeinek, de törekszik megfelelni az egyéni és csoportigényeknek is. Továbbá folyamatosan keresi az új lehetőségeket az élményszerű tudásépítésre.[6] (1. kép)

A tudásközvetítő módszerek sokszínűsége és a folyamatosan keresett új megoldások (digitális alkalmazások, gamifikáció[7] stb.) azt szolgálják, hogy a múzeum képes legyen megtartani relevanciáját, és a társadalom számára is nélkülözhetetlen legyen, hiszen a történeti múzeumok feladata, hogy a történeti kutatások eredményeinek értelmezéséhez új utakat találjanak a folyamatosan változó igényeknek megfelelően.[8]

A Nemzeti Múzeumban tartott foglalkozások és a kínált programok hangsúlya mindezek miatt az eredeti műtárgyakhoz kötődő tapasztalati tudásépítésen van, a régész- és történettudomány legújabb eredményeire alapozva, a legkorszerűbb pedagógiai módszerek alkalmazásával. A cél nem csak a múzeum megszerettetése és a történelmi ismeretek kézzelfoghatóbbá tétele, de a diákok esetében olyan képességek fejlesztése is, mint a kritikus gondolkodás, kommunikációs és együttműködési képesség, amelyek az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kompetenciák. De vajon hogyan képes ehhez hozzájárulni a múzeumpedagógia? Milyen sajátosságokkal bír? És milyen sajátosságai vannak a történelemmel foglalkozó múzeumpedagógiai foglalkozásoknak? (2. kép)

---

6 A tudásépítés fogalma a 20. század második felében a konstruktivista tanulásszemlélettel született meg.

7 Gamifikáció: játékosítás, vagyis játékok és játékos elemek alkalmazása az élet legkülönbözőbb területein, legyen szó akár oktatásról, akár kultúráról, akár a munkahelyi kultúráról. A lényege, hogy az információk játékos formában, élményszerűen áramoljanak küldő és befogadó között.

8 *Leftwich, Mariruth*: New Intersection for History Education in Museums. Journal of Museum Education 41. (2016) 3. sz. 146–151.

De mi is az a múzeumpedagógia?

A múzeumpedagógia meghatározása azért is igen nehéz, mert sokan sokféleképpen értelmezik, és gyakorolják. Egységesen elfogadott definíciója nincsen. Sok esetben egészen tágan értelmezik, és a legszélesebb értelemben vett múzeumi aktivitást értik alatta, amelynek célja élményszerű ismeretátadás a múzeum küldetésének megfelelően.[9] Hazai múzeumok esetében is gyakran találkozunk azzal a gyakorlattal, hogy múzeumpedagógia néven kezelik a tárlatvezetéseket, és minden közönségnek szánt programot. Hiszen a múzeumpedagógia lényegét tekintve tudománykommunikáció, amely során a muzeológusok tudományos munkájának eredményeként létrejövő kiállítás pedagógiai hasznosítása, vagyis tanulás történik.[10]

Az ilyen tág értelemben vett megfogalmazások azonban az összes múzeumi tudásközvetítő tevékenységet tartalmazhatják, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeumban végzünk: legyen az tárlatvezetés, múzeumpedagógiai foglalkozás vagy akár élő múzeum program. Ezzel ellentétben a Magyar Nemzeti Múzeumban határozottabban definiáljuk, mit értünk múzeumpedagógia alatt.

A múzeumpedagógia alkalmazott módszereiben és az általuk elérni kívánt célokban tér el más múzeumi oktatási formáktól, de bármely korosztálynál alkalmazható, ha figyelembe veszi a korosztályi jellemzőket, a foglalkozáson részt vevők érdeklődési körét, és előzetes ismereteit. A múzeumpedagógia lényege az interaktivitás, a csoport érdeklődésére, életkorára, képességeire szabott foglalkozás, az élményszerűség, a kiállításban rejlő tartalom – mindez az elérni kívánt pedagógiai cél: a gyakorlatban is hasznosítható ismeret átadása érdekében. Kiemelten fontos, hogy a múzeumi tanulás tárgyakon alapszik és különböző ötletekre ösztönöz, véleményt formál, esztétikai és kulturális érzékenységet alakít ki, miközben magának a tanulásnak fesztelennek, spontánnak kell lennie.[11]

A Magyar Nemzeti Múzeum foglalkozásai a Kárpát-medence, illetve a magyar történelem különböző korszakaihoz kötődnek, az őskortól napjainkig. A foglalkozások, bár illeszkednek az Alaptantervhez és a Kerettantervhez is, de legfőbb céljuk, hogy olyan élményszerű tanulási helyzetet teremtsenek, amelyben a résztvevők igényeihez mérten történik a tudásépítés, teret engednek a szabad önkifejezésnek és hozzájárulnak, hogy kognitív történelmi tudásuk tapasztalati tudással egészüljön ki. (3. kép)

Azonban a történelmi múzeumpedagógiai foglalkozás sajátságainak bemutatása érdekében fontos felsorolni, milyen célokat fogalmazunk meg a történelem tanítása során, illetve milyen módszerek alkalmasak a célok eléréséhez.

A történelemoktatás pedagógiai hátterének, célkitűzéseinek és az általa fejleszthető kompetenciáknak ismerete és tudatos alkalmazása az egyik alapvetése a történelemmel foglalkozó múzeumpedagógia munkának. A múzeumi foglalkozást megelőző tervezés

---

9 *Johnson, Anna–Huber, Kimberly A.–Cutler, Nancy–Bingmann, Melissa–Grove, Tim*: The Museum Educator's Manual. Educators Share Successful Techniques. Lanham, 2009. 8.

10 *Joó Emese*: Kiválasztók és kiválasztottak – részvétel és együttműködés a múzeumpedagógiában. Replika 27. (2016) 5. sz. (100. sz.) 85–94.

11 *Zeller, Terry*: Az amerikai múzeumpedagógia történeti és elméleti alapjai. In: Szemelvények az amerikai múzeumpedagógia szakirodalmából. Szerk.: Foghtüy Krisztina. [Bp.], 2000. 9–43.

3. kép
Múzeumpedagógiai demonstrációs eszköz: őskori botíj és nyílvessző, 2018. (A szerző felvétele)

első pontja ezért a célok kitűzése. Ezek lehetnek egyszerre nevelési-oktatási jellegűek, múzeumra vagy élményszerzésre irányulók. Legjobb esetben a három egyszerre érvényesül.

A Nemzeti Múzeum a múltról szóló információk legmegbízhatóbb, hiteles forrása, tudásközvetítéssel foglalkozó kollégái is történész, művészettörténész vagy régész végzettségűek. Mégis a régészeti-történelmi ismeret önmagában kevés. Múzeumpedagógusként állandóan szembesülünk azzal, hogy az alapvetően leíró jellegű történelmet interaktív pedagógiai módszerekkel átadni nem egyszerű vállalkozás. Miközben a pedagógiai diskurzusban sem új keletű, hogy a képességre összpontosító, tevékenységközpontú oktatás lenne a célravezető, amelyhez azonban pedagógiai paradigmaváltásra is szükség lenne.[12] A múzeumpedagógus tehát legalább annyit tanulhat a pedagógusoktól, mint amennyit segíthet nekik. Folyamatosan keressük az új módszereket, miközben azokat alkalmazva példát mutathatunk a tanároknak. Ehhez persze fontos, hogy a különböző, társadalomról és emberről szóló diszciplínákat elegyítő integrált és interdiszciplináris oktatásnak a jelenben zajló társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokra is reflektálnia kell. Ez a többszempontúság segít a differenciált történelmi gondolkodás, a kritikus gondolkodás, a problémamegoldó képesség és a flexibilis tudáskészlet kialakításában, a jelen megértetésében és a személyiség fejlesztésében. A cél érdekében elengedhetetlen az érdeklődés felkeltése, és a tanuló érzelmi érintettségének elérése.

Az utóbbi évtizedekben a kognitív pszichológia, a tudományfilozófia és az agykutatások eredményeként újraértelmezték a tudás fogalmát. Ez az oktatás területén is változásokat hozott. A konstruktív tanulásszemlélet lényege, hogy a tudás nem közvetítés által, hanem személyes, egyedi, belső, konstrukciós folyamatban jön létre. Tehát a tanuló személyiségét, tudását, kognitív rendszerét saját maga formálja egy olyan aktív építkező folyamatban, amelyben belső tudása gazdagodik, vagy átalakul. Ebben a folyamatban mind értékei, attitűdjei és személyiségjegyei, környezetével folytatott társas folyamatok hatásai befolyásoló

12 *Kaposi József*: A történelemtanítás kihívásai és lehetőségei az új Nemzeti alaptanterv és a kerettantervek alapján. Történelemtanítás 51. Új. f. 7. (2016) 1–2. sz. www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/07/kaposi-jozsef-a-tortenelemtanitas-kihivasai-es-lehetosegei-az-uj-nemzeti-alaptanterv-es-a-kerettantervek-alapjan-07-01-03/ (2018. október 28.)

4. kép
10. századi foglalkozáson nem csak a Kárpát-medencei tárgyi anyaggal, de az élővilággal is foglalkozunk – őstulok tülkének vizsgálata, 2016. (Fotó: Rosta József)

tényezőként jelennek meg.[13] Ezen új elméletek figyelembevételére és adaptálására azért van szükség, hogy jobban megértsük látogatóinkat, tanulási módjaikat, és a sok esetben elavult és eredménytelen iskolai oktatáshoz hasonló módszerek helyett olyat alkalmazzunk, amelyben nem csak a „jó tanulók" tudják kibontakoztatni tudásukat.

A múzeum a mélységelvű történelemtanítást képviseli azzal, hogy egy múzeumpedagógiai foglalkozás keretén belül egy történelmi korral foglalkozik, tehát nem minél több ismeret átadását tartja fontosnak, mint inkább a kiemelten fontosnak tartott gyűjteményhez kötött tudás multiperspektivikus és kontroverzív[14] megvilágítását.[15] Fontos a tantárgyköziség is, amellyel megerősíthetjük a múzeumpedagógia lehetőségeit, hiszen a szempontok bővítésével segíthetjük a diákokat is egy holisztikus világkép kialakításában. Mindazonáltal e tantárgy fejlesztési céljainak megvalósításához nemcsak történelmi-régészeti, pedagógiai, de pszichológiai, didaktikai ismertekre is szükség van.[16] (4. kép)

13 *Nahlaka István*: Konstruktivizmus és nevelés. Neveléstudomány 2013/4. 21–33. http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelestudomany_2013_4_21-33.pdf (2018. október 28.)

14 A „controversal history teaching" vagyis a kontroverzív történelemtanítás a társadalmi, gazdasági, kulturális stb. ellentétek sokoldalú, többszempontú bemutatásán alapul, és figyelembe veszi az etnikai, vallási, kulturális vagy politikai különbségeken alapuló konfliktusok szereplőit, olyanokat, akiknek véleményei „ellentétesek" a többségi csoport véleményével.

15 *Dárdai Ágnes*: Történelemdidaktika és a kontroverzív történelemtanítás. In: Történelem – tanítás – módszertan. Emlékkötet Szabolcs Ottó 75. születésnapjára. Szerk.: Nagy Péter Tibor–Vargyai Gyula. Bp., 2002. 34–43.

16 *Kaposi J.* i. m.

A tudásépítés pedagógiai módszerei az MNM-ben

A PISA felmérések is igazolják, hogy az iskolai oktatás nem képes kielégítő módon fejleszteni a gyerekek képességeit. A követelmény és kimeneti típusú tantervek miatt a tananyag feldolgozásának kényszere sok esetben felületes, egysíkú, frontális ismeretátadást eredményez az iskolákban, amelynek következménye, hogy nem csak a lexikai tudás, de még a szükséges képességek birtokába sem kerülnek a gyerekek. Miközben megfeledkezünk arról, hogy a kompetencia alapú oktatás lényege pont az lenne, hogy a gyerekek olyan ismeretekkel és képességekkel lépjék át a felnőtt élet küszöbét, amely segíti őket mindennapi életükben és a munkájukban is. Ezt a hiányt szeretnénk valamilyen módon pótolni a múzeumpedagógiai foglalkozásokkal.

A múzeumpedagógia ugyanis, amennyiben megfelelően alkalmazkodik a gyerekek igényeihez és képességeihez, alkalmazott módszereiben és feldolgozni kívánt ismereteiben, képes arra, hogy segítsen az egyénileg reflektált, életszerű tudás megkonstruálásában, továbbá, hogy felkeltse az érdeklődést a múzeumok, a történelem iránt. Ehhez természetesen fontos, hogy a foglalkozás vezetője ne csak a történet- és régészettudomány aktuális eredményeivel legyen tisztában, de ismerje a különböző pedagógiai módszereket, s emellett rendelkezzen pedagógiai érzékkel, némi pszichológiai ismerettel, és egy jó adag empatikus készséggel. Fontos tisztában lennie a foglalkoztatott korcsoport aktuális kedvenceivel (filmek, játékok, trendek stb.) is.

5. kép
Csoportmunka, 2016. (Fotó: Rosta József)

A konstruktivista pedagógiai szemléletből[17] eredő aktivitásra építő újfajta eszközök és módszerek között alkalmazhatók olyan játékos formák, mint a kooperatív tanulás, a tapasztalati tanulás (tárgymásolatok használata), projektpedagógia, vita, felfedezés, történelmi nyomozás, kutatómunka, alkotás stb. A konstruktivista tanulási modell szerint a tanulót segíteni kell meglévő ismereteinek rendszerezésében, és hogy ahhoz élményt kapcsoljon,

17 A konstruktivizmus egy reformpedagógiai gyökerekkel rendelkező, a 20. század végén született tanuláselmélet, amely szerint a tanulók tanulásában meghatározó szerepet játszhatnak megelőző ismeretei, sémái és kognitív struktúrái, amelyek segítségével egyénileg építik fel, konstruálják meg tudásukat. Ebben a folyamatban a szociális környezetnek is nagy szerepe van. Az elmélet előzményének Piaget tekinthető. Magyarországon Nahalka István foglalkozott az elmélettel a legtöbbet.

amelynek egyik legjobb módja a csoportos tanulás.[18] A Magyar Nemzeti Múzeum azért is épít erre az elméletre a múzeumpedagógiai foglakozások során, mert komplex szemléletének alkalmazásával elérhető, hogy a gyerekek ismereteiket élményszerűen, a felfedezés örömével és szabadon szerezzék meg. (5. kép)

Az összefüggések felismerésére az egyik legjobb módszer például, ha a foglalkozás a tudományos kutatómunka logikai vázát követve épül fel. A gyerekekkel természetes kíváncsiságukra építve fogalmaztatunk meg hipotéziseket, amelyekre bizonyítékokat keresnek. Így szinte észre se veszik, hogy tanulnak, mégis módszeresen megismerik a világot és a tudományos gondolkodásmódot. A foglalkozás során kiemelten fontos, hogy a gyerek saját véleményének is teret adjunk.[19]

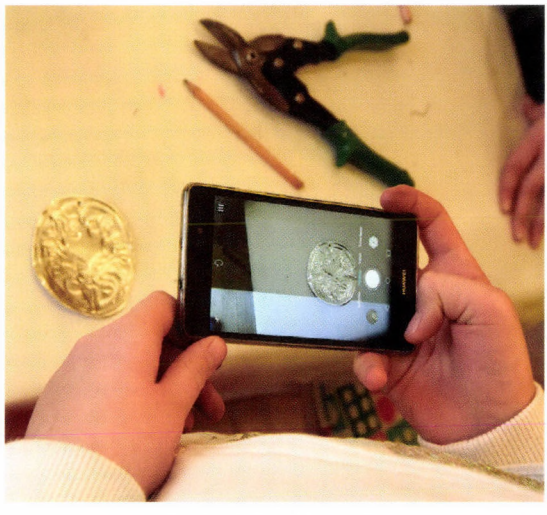

6. kép
Saját kézzel domborított hajfonatkorong „digitalizálása", 2016.
(Fotó: Rosta József)

Sőt, abban az esetben, ha elfogadjuk, hogy kultúránkban (nevezhetnénk ezt tudástársadalomnak is, vagy részvételi kultúrának[20]) az IKT eszközöknek[21] köszönhetően a tudás már mindenki zsebében ott lapul, akkor a tanári szerepnek is ennek megfelelően kell váltani tudásosztóról tudásszervező szerepre. Így az elsődleges cél nem a lexikai tudás bővítése, hanem a meglévő tudásban való eligazítás – a történelem esetében tehát a politikatörténeten kívül a társadalom-, életmód-, és művelődéstörténet életszerű, gyakorlatias feldolgozása, a mélységelvű oktatásnak megfelelően, jelenorientáltan.[22] Így belátható, hogy a 21. században a múzeum, mint

18 *Kárpáti Andrea*: Tanuláselméletek és múzeumi tanulás. In: Múzeumi tanulás. Szerk.: Vásárhelyi Tamás–Kárpáti Andrea. Bp., 2011. 92–98. 92–95.

19 *Vásárhelyi Tamás*: Új internetes forrás a múzeumok és iskolák együttműködése érdekében (a Mindenki múzeuma projekt pedagógiai anyagairól). In: Új múzeumpedagógiai törekvések. A hazai felsőoktatásban és a múzeumi gyakorlatban. Szerk.: Foghtűy Krisztina–Pirka Veronika–Kempf Katalin. Bp., 2012. 13–22.

20 *Bényei Judit–Ruttkay Zsófia*: A múzeum megújítása a digitális technológiák korában. In: Határtalan médiakultúra. Szerk.: Antalóczy Tímea. Bp., 2015. 51–80. 52.

21 Információs és kommunikációs technológiák (mint a mobiltelefon, tablet, számítógép, fényképezőgépek, interaktív tábla stb.) és az ezekkel végzett információk átadása.

22 *Kaposi J.* i. m.

a tanulás tere felértékelődik és példát adhat az életszerű, élményekben gazdag ismeretépítésre, ahol a tanult fogalmakhoz a való világ, vagy annak múzeumi reprezentációja társulhat. (6. kép)

A konstruktív pedagógiai elmélet nyomán a hangsúly egyre inkább a tanulók aktivitására, a kreativitásra, az interdiszciplináris jellegre, a több szálon futó interakciók megvalósítására, a résztvevők már meglévő tudásának előhívására, valamint a szociális készségek fejlesztésére helyeződik. Olyan új eszközök és módszerek kerülnek alkalmazásra, mint a változatos munkaeszközök és információs források, a modern infokommunikációs eszközök, a kooperatív tanulási módszerek, a tapasztalati tanulás (tárgyakkal való személyes találkozás).

A National Training Laboratories[23] által kidolgozott „tanulási piramis" igazolja, hogy miért fontos komplex módszerek alkalmazása a tanításban és miért van nagy előnye egy jól felépített múzeumpedagógiai foglakozásoknak. A kutatás eredményeként kiderült, hogy a megszerzett tudásnak a hagyományos frontális előadás esetében csak 5 százaléka, olvasással 10 százaléka, audiovizuális tanulással 20 százaléka, demonstrációval támogatott tanulási folyamat során 30 százaléka marad meg. Ezekhez a módszerekhez képest jóval nagyobb hatékonyságot mutat a csoportos megbeszélés, és különösen a tapasztalati tanulás, hiszen az előbbinél 50 százalék, az utóbbinál 75 százalékos a megmaradási arány. A kutatás eredménye szerint legnagyobb hatékonyságú az olyan tanulási folyamat, amelyben a tanuló önmaga tanít másokat, prezentál.[24] Ez az eredmény is alátámasztja, hogy az olyan múzeumpedagógiai módszerek, mint a csoportmunka és a tapasztalati tanulás (ruharekonstrukciók, fegyver- és tárgymásolatok) alkalmazásával eredményesen érhető el az ismeretátadás.

A múzeumpedagógiai módszerek kiválasztásánál mindeközben figyelni kell arra is, hogy az mennyire képes a műtárgyat kontextusba helyezni, és elérni a megértést, amely során az új ismeret további kiállított művekkel, eseményekkel és tényekkel tud összekapcsolódni. Mivel a múzeumpedagógus általában csupán egy alkalommal találkozik egy csoporttal, fontos olyan figyelemfelkeltő játékot alkalmaznia, amely felszabadítja a csoportot, hogy aztán beszélgetés és igazi közös kooperatív munka tudjon kialakulni.[25] A foglalkozás közben figyelni kell a megfelelő értékelésre, dinamikára, hangulatra, eszközhasználatra, és az elérni kívánt célokra. A foglalkozásvezetőnek pedig elég rugalmasnak és felkészültnek kell lennie ahhoz, hogy az előre megtervezett menetrendet bármikor meg tudja változtatni a diákok érdeklődésének megfelelően.

---

23 Amerikai Alkalmazott Viselkedéstudományi Intézet, amelyet Kurt Lewin alapított 1947-ben.

24 *Koltai Zsuzsa*: Innováció a múzeumpedagógiai elméletben és gyakorlatban. Új Pedagógiai Szemle 62. (2012) 9–10. sz. 84–91. 85–86. http://epa.oszk.hu/00000/00035/00154/pdf/EPA00035_upsz_2012_09-10_084-091.pdf (2017. április 7.)

25 *German Kinga*: Múzeum – egyetem – iskola. Tartalmak, lehetőségek és eredmények. In: Új múzeumpedagógiai törekvések i. m. 77–82.

Miben különleges a történelemmel foglalkozó múzeumpedagógia?

Az eddig felvázolt módszerek bármely múzeum múzeumpedagógiai foglalkozásához illeszkedhetnének. Amiben a történelemmel foglalkozó múzeumpedagógia sajátosságai megmutatkoznak, hogy mindezeknek a módszereknek és minden felhasznált eszköznek egy meghatározott történelmi kor vagy időszak gondolkodásának, politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális sajátosságaira kell irányulnia és annak összefüggéseit kell feltárnia, miközben a jelenre és a múzeumi térre is reflektálnia kell. Mindez persze rendkívüli összetettséget és felkészültséget is igényel és elkerülhetetlen a szelekció, hogy egy foglalkozás egységes egésszé álljon össze.

7. kép
Koronázzunk együtt! 2017.
(Fotó: Rosta József)

Úgy is megfogalmazhatnánk, hogy a történelemmel foglalkozó múzeumpedagógia olyan, a történet-, régészet- és azok segédtudományainak aktuális eredményeire alapozott foglalkozás, amely során történeti szempontból fontos tárgyakat, illetve tárgyakban rejlő történelmi értéket, tárnak fel játékos, interaktív módszerekkel. A foglalkozás során a múzeumpedagógus segítségével megismerhetővé, érthetővé válnak a múlt egy szeletének értékei és problémái; a műtárgyak és demonstrációs eszközök révén tapasztalati szinten is életszerűvé válik a régmúlt, miközben feltárulhatnak a politika-, társadalom-, és kultúrtörténet összefüggései, tanulságai.

A múzeumpedagógus a résztvevők közvetlen visszajelzései mentén percről percre tudja változtatni az óra menetét, és alakítani azt az igényeknek, érdeklődésnek megfelelően. Ez azt is jelenti, hogy a társadalmi változásokra reagálva a múzeumpedagógusnak, mint a múzeum hiteles képviselőjének kell a fiatal generáció számára érthetővé tennie a kiállítást és üzenetét, másrészről pedig ő és a tárlatvezetők azok, akik napi szintű személyes kapcsolatok révén ismerik a múzeum kortárs közönségét, igényeit, kritikai észrevételeit. (7. kép)

Egy múzeumpedagógiai kutatás eredményei

A múzeumpedagógiai munkához hozzátartozik a visszacsatolás és értékelés is, amely arra sarkall, hogy a múzeumpedagógus ne csak a gyereknek, de önmagának is folyamatosan kérdéseket tegyen fel a program eredményességet illetően. Azért fontos a gyerekek és a pedagógusok visszajelzése, mert – ahogy fentebb már említettük – a múzeumpedagógiának módszereiben is folyamatosan naprakésznek kell lennie.

A nyitott múzeum egyik alapköve, hogy célközönségének véleménye legyen, amelyet módszeresen szükséges vizsgálni, felmérni.[26] A személyes kapcsolatok során szerzett visszajelzéseken túl a közművelődéssel foglalkozó munkatársak számára a folyamatos és tervszerű résztvevő kutatás elemi része a professzionális munkának. Ennek általánosan bevett formája a kérdőívezés. A formát széles körben alkalmazza a múzeum, egyrészt a kiállítások, másrészt a programok látogatói értékelésére. Pedagógusoknak szóló kérdőíveket is hosszú évek óta alkalmazunk múzeumpedagógiai foglalkozásokhoz kötődően.

2017 tavaszán egy minden résztvevőre (diákokra, pedagógusokra és múzeumpedagógusokra) kiterjedő empirikus kutatást végeztem kiszélesítve az addigi múzeumpedagógiai kutatást. Azt vizsgáltam, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum múzeumpedagógiai foglalkozásai mennyire felelnek meg az elvárásoknak, alkalmasak-e kompetenciák fejlesztésére és milyen fejlesztési irányok jelölhetők ki általuk. Ez a kérdőíves kutatás lett az alapja az azóta a tanárok számára rendszeresen kiküldött elégedettségi kérdőíveknek.

Fontos szempont, hogy minden kutatás rejteget nehézséget is, hiszen a kapott értékek nem tökéletesen képzik le a valóságot, bizonyos hibahatárral számolni kell, mindamellett, hogy a válaszokban az előzetes elvárásoknak való megfelelési kényszer is tükröződhet.

A kutatás célja volt, hogy felmérjem a tanárok és a diákok elvárásait, a diákokban végbemenő változásokat, a tanárok véleményét és a múzeumpedagógusok céljait, tapasztalatait. Továbbá fel kívántam tárni, milyen sajátosságai vannak, és miben járulnak hozzá a történelmi múzeumpedagógiai foglalkozások a közoktatási és a múzeumi célok eléréséhez, a kompetenciák fejlesztéséhez. Az eredmények mind módszertani, mind elméleti fejlesztésre, valamint a jelenlegi programkínálat felülvizsgálatára is alkalmasak.

A kutatás bizonyos szempontból alátámasztotta az előzetes elvárásokat, de új, meglepő eredményeket is hozott.

A kérdőíves kutatást 2017 februárjától áprilisig végeztem. Ezen idő alatt a Magyar Nemzeti Múzeumban múzeumpedagógiai órát igénybe vevő tanárokat, gyerekeket és ott dolgozó múzeumpedagógusokat vontam be.

A kérdőív kidolgozásánál figyelembe vettem a diákok és tanárok idő- és figyelemkeretét is. A papíralapú kérdőív mellett elkészítettem annak elektronikus változatát is a szűkös időkerettel dolgozó pedagógusok számára.

A 2017. február 16-tól 2017. április 6-ig tartó mintavétel során 24 tanár, 272 diák (13 csoport) és 4 múzeumpedagógus töltötte ki a kérdőíveket. A 2016-os adatok szerint a Magyar Nemzeti Múzeumban 4594 fő általános és középiskolai diák vett rész múzeumpedagógiai foglalkozáson.[27] Ha ezt tekintjük 100%-nak, akkor a mintavétel a teljes minta 6%-át jelenti. Ezt egészítik ki az azóta 63 tanár által kitöltött online kérdőív eredményei. A helyes következtetések levonásához elengedhetetlen volt megvizsgálni a tanárok mellett a diákok véleményét és múzeumpedagógusok gyakorlatát is.

---

26 *Vásárhelyi Tamás*: A nyitott múzeum. (Múzeumi iránytű 2.) Szentendre, 2009. 155.

27 Érdekes adat, hogy 2017-es évben a foglalkozások száma 50%-kal emelkedett, amely annak köszönhető, hogy emelkedett a foglalkoztatott múzeumpedagógusok száma is.

Múzeumpedagógusokkal végzett kutatás eredményei

A múzeumpedagógiai kutatás során nem hagyatkozhattam csupán saját gyakorlatomra és elméleti tudásomra. Annak alátámasztására, hogy a vizsgált foglalkozások minden esetben hasonlóak, 4 fő múzeumpedagógust kérdeztem meg.

A felmérésből kiderült, hogy a foglalkozások megtervezésekor a múzeumpedagógusok figyelembe veszik a NAT, és Kerettanterv elvárásait, a gyerekközpontú foglalkozás megvalósulásához szükséges szempontokat, úgy mint a gyerek életkori sajátosságait és meglévő tudását. Teret engednek a foglalkozásba be nem tervezett tárgyaknak, témáknak a gyerek érdeklődésének megfelelően. Céljaik között szerepel a múzeumok és a történelem megkedveltetése a fiatalokkal, és az is, hogy a résztvevők eligazodjanak az adott történelmi időben, nem nélkülözve a kritikai gondolkodás, a logikus gondolkodás és más képességek fejlesztését. Érdekes, hogy ritkábban jelenik meg a történelmi összefüggések feltárása, a több nézőpont alkalmazása és a nemzeti identitás fejlesztése.

A rendszeresen alkalmazott módszerek közül kiemelkedik a csoportmunka, beszélgetés, tárgykészítés, tárgyrekonstrukciók alkalmazása, keresésre, felfedezésre ösztönző feladatok, az irányított kérdések és a forrásfeldolgozás. A felmérésből kiderül, hogy a foglalkozáson legtöbbször szó esik a múzeumi helyes viselkedésről és a kiállított tárgyak megóvásának feltételeiről.

Fiatalok véleménye az empirikus kutatás tükrében

A diákokkal készült kutatás eredményeként röviden összefoglalható, hogy a múzeumpedagógiai foglalkozás alapvetően pozitív irányba képes alakítani a gyerekek véleményét a múzeumról, a történelemről a maga élményszerű módszereivel.

A foglalkozás végére a múzeumról és a foglalkozásról alkotott vélemény is pozitív irányba változott meg.

A múzeumhoz való hozzáállás változásának eredménye, hogy 193 főnek (71,2%) volt előzetesen pozitív a múzeum képe, és ez pozitív is maradt, még 65 főnek (25%) kezdetben negatív volt, de pozitív irányba megváltozott. Így a tényleges pozitív irányú változás 25%-os. (1–3. ábra)

1. ábra
A diákok véleménye a múzeumról a múzeumba érkezés előtt

2. ábra
A diákok véleménye a múzeumról a foglalkozás után

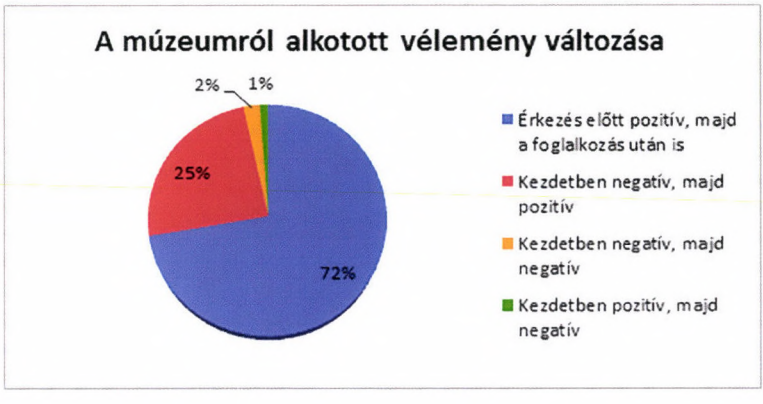

3. ábra
A diákok múzeumhoz való hozzáállásának változása

A foglalkozáshoz való viszonyulás változása is hasonlóan alakult. 64,3% gondolt előzetesen pozitívan a múzeumra és ez így is maradt a látogatás után is, míg 26% véleménye változott negatívból pozitív irányba. (4–6. ábra)

Összességében megállapítható, hogy a múzeumi látogatás és a múzeumi óra hozzájárul ahhoz, hogy a múzeumról és a foglalkozásról is pozitív kép alakuljon ki a gyerekekben. Ráadásul a gyerekek érdeklődését is sikerült felkelteni, hiszen 83,7%-uk szeretne többet megtudni az adott témáról.

A munkánk szempontjából az egyik legfontosabb kérdés, hogy melyik módszer alkalmazása a legmegfelelőbb a múzeumpedagógiai órák során. Az órákon alkalmazott módszereket 4 csoportba soroltam. A kérdésekre adott válaszok azt mutatják, hogy a bevezető beszélgetés, a csoportmunka, a tárgymásolatok és a ruhák használata egyaránt, egyenlő arányban fontos. Ez arra enged következtetni, hogy a sokféle alkalmazott módszer valószínűleg a különböző tanulási stílusok miatt egyaránt fontos.

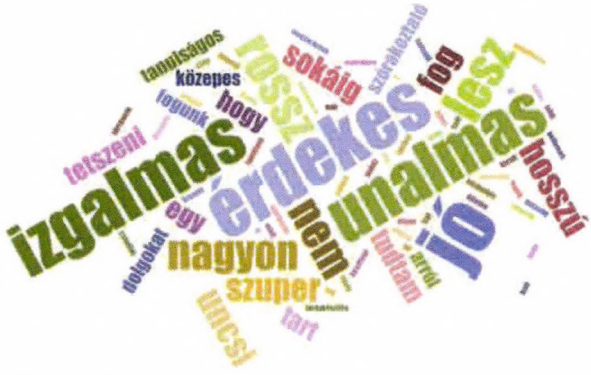

4. ábra
Foglalkozásról alkotott vélemény a múzeumba érkezés előtt szófelhő formájában.
(Minél nagyobb egy szó, annál többször fordult elő.)

5. ábra
A foglalkozásról alkotott vélemény a látogatás végén szófelhő formájában.
(Minél nagyobb egy szó, annál többször fordult elő.)

A negyedik módszer a kézműves tevékenység, amelyet relevanciája miatt csak a 12 éves kor alatti korosztály számára nyújtunk. Az erre irányuló kérdés természetesen csak azoknál jelent meg, akik részesültek benne. A foglalkozás ezen részét a résztvevők kevesebb mint fele jelölte meg a foglalkozás kedvelt részeként.

Kimagaslik azok aránya, akik kizárólag a csoportmunkát/közös játékot és a megfogható tárgyakat, ruhákat jelölték meg, így úgy vélem, e két módszert kiemelten kell kezelni a múzeumi órák során, és a további fejlesztéseknek, módszertani újításoknak is erre kell irányulnia.

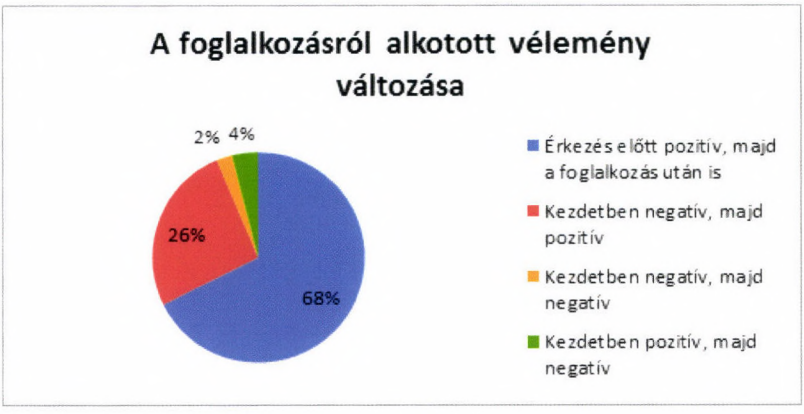

6. ábra
A diákok múzeumpedagógiai foglalkozáshoz való hozzáállásának változása

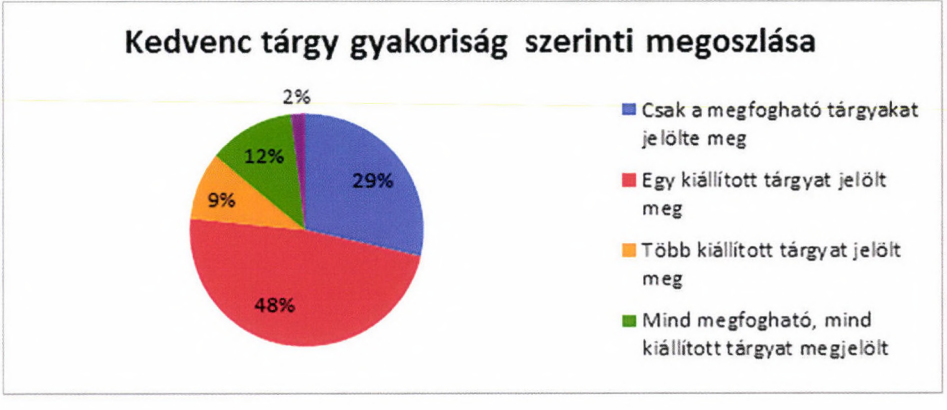

7. ábra
Kedvenc tárgy gyakoriság szerinti megoszlása

Érdekes kérdés, hogy mi hagy maradandóbb emléket a gyerekekben, az órák során: a kiállított tárgyak vagy rekonstrukciók, másolatok? Hiszen ha egy tárgy emlékezetes, érdekes számukra, az azt jeleni, hogy valamilyen szempontból kötődnek hozzá, tehát bár közvetett módon, de akár a kulturális örökséghez, akár a történelemhez, akár az anyagi kultúrához, nemzeti értékekhez is pozitív irányultság alakulhat ki bennük. (7. ábra)

A válaszokból kiderült, hogy a gyerekek fele számára legalább egy kiállítási tárgy (a foglalkozás végéig) maradandó emléket jelentett, míg a megfogható tárgyakat 41%-uk emelte ki válaszában. Tehát nem szabad az eredeti műtárgyak erejét lebecsülni, sőt kiemelt figyelmet kell szentelni értelmezésükre.

Ami a visszatérő látogatók kinevelését illeti, bizakodásra ad okot, hogy a válaszadók 91,9%-a szeretne visszajönni a múzeumba. Közülük 66%-uk pozitívan gondolt a múzeumra érkezés előtt is, de 26%-uk a kezdeti negatív véleménye fordult pozitív irányba. Talán ez utóbbi szám fejezi ki leginkább a múzeumpedagógiai munka eredményességét.

Tanárok véleménye az empirikus kutatás tükrében

A pedagógusokkal végzett korábbi felmérést (24 fő) kiegészíti egy újabb, az első tapasztalataira alapozott online kérdőív (63 fő) eredménye, amelyet 2017–2018-as évek alatt gyűjtöttünk.

Arra a kérdésre, hogy a múzeumpedagógia eredményesen egészíti-e ki az iskolai oktatást, 97% válaszolt igennel, 2% nemmel, míg 1% szerint ez csak részben igaz. Tehát a pedagógusok a múzeumpedagógiai foglalkozást alkalmasnak találják arra, hogy az iskolában megtanultakat kiegészítsék.

A pedagógusok többségének (66,7%) elvárása, hogy a múzeumi foglalkozás segítse a gyerekeket ismereteik bővítésében, térbeli és időbeli tájékozódásban, a történelem iránti pozitív hozzáállás kialakításában, valamint a műalkotások, tárgyak értelmezésében és értékelésében. Viszont kevesebben találták fontosnak a múzeumpedagógiai foglalkozásokhoz kötődően a múzeumról alkotandó kedvező képet, a nemzeti identitás vagy a kommunikációs készség fejlesztését.

Meglepő eredmény, hogy a kritikus gondolkodás fejlesztését és tévhitek lebontását csupán egy tanár tartotta fontosnak. Miközben a Nemzeti Múzeum célkitűzése, hogy a köztudatban élő történelmi tévhiteket eloszlassa és a jelenlegi hiteles régészeti és történészi álláspontot közvetítse és terjessze, valamint megértesse a különbséget és hasonlóságot a múlt és jelen, érdekek, kultúrák, társadalmi rétegek stb. között. Ez olyannyira fontos, hogy a kapott eredmény sem kérdőjelezi meg ezt a törekvést, de több kérdést felvet. Egyrészt, mi a legfőbb célja a pedagógusoknak, másrészt, vajon mennyire jelentkezik társadalmi elvárásként a téves elképzelések felülvizsgálata?

A pedagógusok többsége szerint egy múzeumi foglalkozás mind a múzeumhoz, mind a történelemhez (illetve adott témához) való hozzáállást pozitív irányba képes elmozdítani.

A pedagógusok 85%-a szerint a múzeumi óra segíti a gyerekeket abban, hogy olyan ismeretet szerezzenek, amelyre a formális oktatás keretében, vagyis az iskolában nincs lehetőség. Ez az állítás 12%-uk szerint részben igaz, míg 3% szerint hamis.

Ahhoz, hogy a foglalkozás céljainak és különböző módszereinek helyességét, illetve fontosságát fel tudjam mérni, különböző, számunkra elsődlegesnek tartott célokat és a legtöbbször használt módszereket soroltam fel, és skálás értékelésre kértem a tanárokat. Az értékeket súlyozva kiderült, hogy a tanárok szerint a legfontosabb a játék, a játékos feladatok, a jó hangulat és kipróbálható, megfogható tárgyak. Tehát a játék a tanárok szerint is kiemelten fontos része a foglalkozásnak. Ezen túlmenően még az interaktivitást, a csoportmunkát, a múzeumi helyes viselkedés megtanítását és a kézműves foglalkozást is előnyben részesítik.

A korábbiakhoz hasonlóan meglepő, hogy mi az, amit szinte egyáltalán nem tartanak fontosnak: a hitelességet, a Nemzeti alaptantervhez és Kerettantervhez kötődést, valamint az infokommunikációs eszközök használatát. Ennek egyik oka az lehet, hogy a tanárok egy része nem annyira az iskolai tanrend, mint inkább az élmény és szórakozás miatt hoz-

za el az iskolai csoportját, miközben tudja, hogy a gyerekek a múzeumban mindenképp ismerethez is fognak jutni. Az IKT eszközök nem kiemelt, mint inkább kiegészítő használatát igazolták a tanárok is, hiszen ott ahol az eredeti tárgyak ilyen koncentráltan vannak jelen, érdemesebb erre fókuszálni és nem a mindennapok részeiként kezelt eszközökön megfigyelni azokat. (8. ábra)

1	Játékok, játékos feladatok
2	Jó hangulat
3	Kipróbálható, megfogható tárgyak
4	Interaktivitás
5	Csoportmunka
6	Múzeumi helyes viselkedés elsajátítása
7	Kézműves tevékenység
8	Pedagógiai és nevelési célok
9	Hitelesség
10	NAT, Kerettanterv
11	Infokommunikációs eszközök

8. ábra
Múzeumpedagógiai foglalkozás céljaink és módszereinek fontossági sorrendje a tanárok véleménye alapján

A történelem oktatásával és múzeumi körülmények között főként az alábbi képességek fejlődtek a tanárok szerint: az összefüggések felismerésének képessége, tanulási és együttműködési képesség; logikus következtetés. Véleményük szerint kevésbé fejlődött a gyerekek kreativitása; érzékenysége és empátiakészsége, így azt gondolom, a múzeumi fejlesztések során ezt figyelembe kell venni. Valószínűleg a drámapedagógiai elemek magasabb arányú bevonása ezeket a képességeket is erősítené.

A tanárok motivációnak felmérése a korábbi eredményeket erősítette meg, miszerint a tanárok túlnyomó többsége az élményszerzés, a játék kedvéért hozza a gyerekeket a múzeumba. Ezt követi az ismeretszerzés, látókörbővítés és a múzeumlátogatás szokásának megismertetése. Ritkábban jelennek meg az olyan motivációk, mint a jutalom, nemzettudat- és közösségépítés, pályaorientáció.

A kutatásból olyan fontos szempont is kiderült, hogy a meglévő programkínálaton felül még további témákban is érdemes gondolkodni, hiszen érdeklődnek a kiállítások művészettörténeti szempontú megközelítése iránt is.

Összességében elmondható, hogy a kutatás új ismeretekkel gazdagította tudásunkat a hozzánk érkezők elvárásairól, motivációiról és tapasztalatáról. Ezek közül a legfontosabb, hogy a múzeumpedagógiai foglalkozások eredményessége a módszerek sokszínűségére és a játékosságra épül. Ez az eredmény a játékosítás relevanciáját növeli és szükségszerűvé teszi annak minél szélesebb körű alkalmazását.

Új irányok?

A kutatás eredményeként kiderült, hogy a módszertani és eszközfejlesztéseknek arra kell irányulniuk, hogy a lehető legélményszerűbben és legjátékosabban adják át a kiállításba kódolt ismereteket. A játékosság, mint irány, nem is annyira különleges: a kultúrafogyasztók elvárásaihoz igazodva a kultúraközvetítés módszertárában egyre nagyobb hangsúlyt kap a játékosítás, amely nem csak a gyerekek, de a felnőttek számára is izgalmas – akár városi, múzeumi vagy virtuális térben valósul meg.

Ezt a valójában már rég elkezdődött folyamatot támasztja alá a fent ismertetett kutatás. A folyamatos érdeklődés és növekvő csoportszám mellett fontos az is, hogy még tovább fokozzuk a játékosságot és ezáltal az élményt a múzeumon belül, úgy, hogy mindig a csoport és az egyéni igényeket szem előtt tartva azt, természetesen a tudásépítéssel szorosan együtt kezeljük.

Emellett az is világosan látszik, hogy az új módszerek keresése, a demonstrációs eszközök fejlesztése közben nagyon tudatosan kell a módszereket alkalmazni és összekötni a kiállítás tárgyaival illetve a foglalkozásokhoz használt tárgymásolatokkal. Ennek a tudatosságnak a különböző képességek fejlesztésére is irányulnia kell, olyanokra is, amelyek az eddigi foglalkozások során kissé háttérbe szorultak.

A Nemzeti Múzeum által is képviselt új irányzat tökéletesítéséhez szükség van a tudományközi kommunikációra, hiszen ez nem csak új módszereket, de újabb, különböző régészeti, történeti, társadalmi, politikai és pszichológiai ismereteket is igényel. A közművelődéssel foglalkozó kollégák különböző kompetenciákat igénylő munkafolyamatokat végeznek: rendkívül színes programfajtákat dolgoznak ki, szerveznek és bonyolítanak le, miközben végzik saját tanulmányaikat (doktori és egyéb posztgraduális képzéseket), és olyan új utakat keresnek, amelyeknek eredményei a programkínálatban és az emelkedő látogatószámban is megjelennek.

Mindazonáltal a felmérésből jól látszik, hogy ahogy a múzeumpedagógiai foglalkozások is új kihívások elé néznek; minden program, amellyel a közönségünk felé fordulunk, folyamatos fejlesztésre és legfőképpen igényfelmérő kutatásokra szorul. A múzeumoknak reagálnia kell a folyamatosan változó világ kihívásaira: kollaborációs projektekkel participatív múzeumot[28] és olyan komplex programokat valósítunk meg, melyek játékos módszereivel összetett ismeretépítés, képességfejlesztés és élményszerzés, vagy egyszerűen kifejezve tudásélmény[29] nyújtható a közönségnek.

---

28 Participáció az angol participation szóból ered és részvételt jelent. A múzeum nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy a múzeum szakemberként kezeli a látogatót, és bevonja az olyan folyamatokba is, mint koncepcióalakítás, kurátori tevékenység, múzeumpedagógiai, kommunikációs tevékenységek. Tehát a múzeum több dimenziós tapasztalatokat kínál a látogatóinak. A téma átfogó szakirodalma: *Simon, Nina*: The Participatory Museum. Santa Cruz, 2010. http://www.participatorymuseum.org (2018. október 28.)

29 A tudásélmény kifejezés az edutainment általam értelmezett fordítása, amely kifejezi azt a folyamatot, amely során játékos, „aha"-élményszerű módon jut valaki új ismerethez úgy, hogy az beépül már meglévő tudásába.

Summary

Is museum education a game? What kind of knowledge and skills does a museum educator need? What is the learning process of the new generations like?

The purpose of this article is to throw light on the specialty of the history based museum education. The Hungarian National Museum has a special space in the Hungarian educational system because of its cultural and historical heritage. The Museum's education department works on finding the newest educational methods, such as gamification, with the hand-on equipment, and with the new resources to improve children's skills.

For further improvement we have compiled a research questionnaire and the article shows its results. It seems that games and experience-based knowledge tend to become more and more popular.

Kárpáti Attila István

„TÁNTORÍTHATATLAN ELVHŰSÉG, SZIKLASZILÁRD JELLEM, LOVAGIAS BECSÜLET" – TELEKI LÁSZLÓ GRÓF KÜZDELMES ÉLETE ÉS REJTÉLYES HALÁLA. SZERKESZTETTE: DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA. MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, BUDAPEST, 2017. 343 O.

2011. október 26. és 2012. február 12. között tekinthették meg a Magyar Nemzeti Múzeum látogatói a *Teleki László – Az Országgyűlés halottja* című nagy sikerű kiállítást. A Teleki születésének 200., halálának 150. évfordulója alkalmából megrendezett tárlat a gróf életének és halála körülményeinek bemutatásával, valamint a modern helyszínelési technikák segítségül hívásával azt a feladatot vállalta fel, hogy Teleki László személyét és munkásságát megismertesse az érdeklődőkkel, valamint visszahelyezze őt a magyar történelmi emlékezetbe Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Deák Ferenc és Batthyány Lajos alakja mellé. Ennek érdekében a Magyar Nemzeti Múzeum a muzeológia eszköztára mellett tudományos konferenciával, valamint ismeretterjesztő előadásokkal szólította meg az érdeklődő közönséget és a szakmabelieket. A nagyszabású küldetés nem ért véget a kiállítás bezárásával. 2017 végén jelent meg, majd 2018 februárjában a szerzők részvételével mutatták be a Teleki László életét, politikusi és írói tevékenységét, halálának körülményeit és emlékezetét bemutató tanulmánykötetet, amely szervesen illeszkedik a 2011-ben megrendezett tárlattal kezdődő munkafolyamatba. A 343 oldal terjedelmű, gazdagon illusztrált kiadvány a 2011-es kiállítás megnyitása napján rendezett tudományos konferencia előadásaiból készített tanulmányokat foglalja magába, kiegészítve Hermann Róbert és M. Lovas Krisztina írásával. A tizenkét tanulmányt összefogó kötet három nagy egységre tagolódik. Az első részben a Teleki László családjával, neveltetésével, életútjával, politikai pályájával foglalkozó munkák kaptak helyet. Ezt követően a második blokkban két olyan írás szerepel, amely a halál motívuma körül mozog, végül pedig a szerzők a színház- és irodalomtörténet, valamint a képzőművészet megközelítéséből vizsgálják Teleki László munkásságát és emlékezetét.

Azt, hogy a Teleki László életéről folyó történeti diskurzusra mennyire rányomja a bélyegét a gróf halála, jól példázza az első részben helyet kapó két tanulmány is. Csorba László bevezető tanulmányában áttekinti Teleki László életének és politikusi tevékenységének főbb állomásait a családi háttértől, a gyermekkortól egészen a gróf 1861. május 8-i öngyilkosságáig. Ez utóbbira részletesen is kitér: elsősorban Szabad György kutatási eredményeire támaszkodva bemutatja a rendőrségi vizsgálatot, részletesen foglalkozik annak kérdéseket felvető elemeivel, és számba veszi a lehetséges magyarázatokat arra vonatkozóan, a gróf miért fordította maga ellen a fegyverét. Velkey Ferenc írása a Széchenyi István és Teleki László közötti kapcsolatot vizsgálva

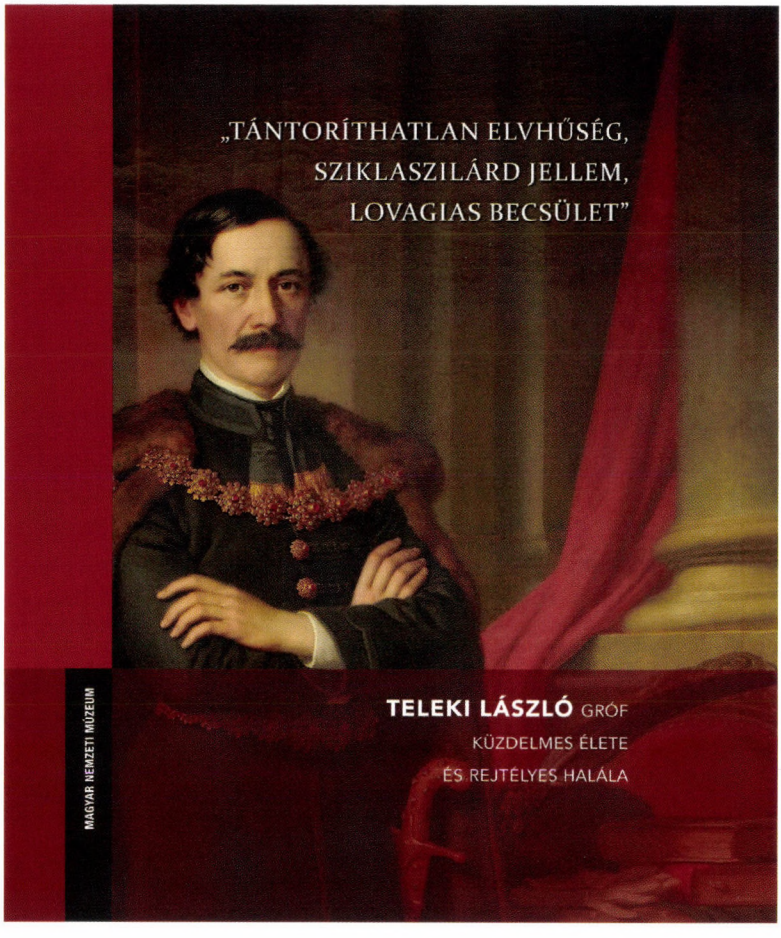

A könyv borítója

bontja le és korrigálja a korábbi történeti szakirodalomban szereplő, sok helyen téves képet, és arra keresi a választ, milyen szerepet játszott a Széchenyi-minta Teleki életében és halálában. A kettejük közötti kapcsolatot a történeti szakirodalom egy megszakadt mester-tanítvány viszonyként értelmezte; a tanulmány rávilágít a modell problémáira és hiányosságaira mind a politikai eszmék, mind pedig a generációs különbségek terén. A szerző mindemellett bemutatja a Teleki gróf haláláról szóló narratívákat, amelyekben az időbeli közelség miatt Széchenyi halála is megjelenik, így a két esemény a kortársak számára összekapcsolódott a kollektív gyászfolyamatban.

Fábri Anna tanulmánya Teleki László gyermekkorával és neveltetésével ismerteti meg az olvasót, amihez egy különleges kútfő, a Teleki által 1821–1822-ben vezetett gyermeki feljegyzéseinek két füzete, „Latzi jegyzőkönyve" nyújtotta az elsődleges forrást. A szerző

az illusztris tudomány- és irodalompártoló felmenők megidézését követően plasztikus képet ad az Erdély-szerte neves pedagógiai gondolkodóként ismert – és a rokon Wesselényi családnak is nevelési tanácsokkal szolgáló – apa, id. Teleki László nevelési elveiről és pedagógiai tájékozottságáról, valamint arról a szellemi-pedagógiai örökségről, amely meghatározta a fiú nevelkedését. A tanulmány bevezeti az olvasót a gyömrői kastély és a pesti palota falai közé, s betekintést nyerhetünk abba a környezetbe, ahol Erőss Sándor nevelő szigorú, feddő felügyelete, valamint id. Teleki László korai halála miatt bátyja, Teleki József és édesanyja, Mészáros Johanna gyámsága alatt a gyermek Teleki László nevelkedett.

Fónagy Zoltán Teleki László reformkori közéleti tevékenységét és pályafutását, valamint politikai eszméit vette górcső alá írásában. Részletesen bemutatja azt a folyamatot, ahogy az 1837–1838. évi erdélyi országgyűlésen Fogaras vidékének ellenzéki követeként fellépő gróf az 1840-es években áthelyezi politikusi tevékenységének központját a pozsonyi diétára, és csatlakozik a magyarországi főrendi ellenzékhez, amelynek – elsősorban kemény, erős érzelmektől fűtött felszólalásainak köszönhetően – az 1840-es évek közepére egyik vezetője lesz. Szónoki tehetsége és stílusa mellett fontos szerepet játszott tekintélyének és befolyásának növekedésében az ellenzéki szervezetekben – a Védegyletben, valamint az Ellenzéki, majd Radical Körben – vállalt vezető szerepe is. A tanulmány a közéleti szerepvállalás mellett Teleki közismert párbajaival és becsületére érzékeny attitűdjével is foglalkozik, és a duellum romantikus pátoszával jellemezhető korábbi szakirodalmi értelmezések helyett a Teleki-jellemábrázolásokra alapozva szolgál új magyarázattal, miszerint a gróf amellett, hogy lelki bizonytalanságait palástolta a párbajkihívásokkal, a közéleti nézeteltérések feloldására is a párbajt használta eszközként a politikai viták és diskurzusok helyett.

Deák Ágnes tanulmányában egy speciális forrástípus felől vizsgálja Teleki László politikai tevékenységét, és arra keresi a választ, mennyire tekinthetők hiteles forrásoknak a grófról készült titkosrendőri jelentések. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, valamint a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv gyűjteményeiben őrzött iratokat a kontrollforrásokkal ütköztetve kimutatja, hogy a Bécsbe küldött jelentések – még ha elfogultságtól és megfelelési kényszertől vezérelve születtek is, továbbá alkalmanként kisebb-nagyobb félreértéseket és tévedéseket tartalmaznak – nagyjából pontosan számolnak be Teleki közéleti tevékenységéről, bár megfigyelhetők bennük a jelentések íróinak szubjektív minősítései és megjegyzései is. Noha a történészek a titkosrendőri iratok szinte teljes körét feldolgozták már az eddig megjelent Teleki-biográfiákban, vannak még olyan iratok, amelyek feltárásra várnak.

Erdődy Gábor írása Teleki László diplomáciai tevékenységét mutatja be 1848 szeptemberétől a gróf 1860. decemberi drezdai letartóztatásáig. Az olvasó megismerheti az első felelős magyar kormány követeként Párizsba küldött Teleki elé gördülő akadályokat, amelyek ellenére széles kapcsolatrendszerét fenntartva kitartóan végezte diplomáciai szolgálatát, továbbá politikai nézeteinek változását, amelynek következtében 1849 tavaszától a nemzetiségekkel való megbékélést tűzte ki elsődleges célul, és a szabadságharc leverését követően ezt a nézetet képviselte az emigrációban is. A tanulmány betekintést enged Teleki és Kossuth nézeteinek különbségeibe és vitájába is, valamint Teleki többéves háttérbe vonulása utáni ismételt szerepvállalásába az 1859 májusában megalakult Magyar Nemzeti Igazgatóság keretei között.

Hermann Róbert tanulmánya Teleki László féltestvére, Teleki Ádám katonai pályáját mutatja be. A szerző végigvezeti az olvasót a 12. (Nádor) huszárezredben szolgáló Teleki Ádám katonai karrierjének állomásain, akit 1848 augusztusában a Dráva-vonal parancsnokának neveztek ki. Részletesen megismerhetjük azokat a stratégiai, politikai és erkölcsi dilemmákat, problémákat, amelyekkel Telekinek szembesülnie kellett, mielőtt 1848 októberében Windischgrätz tábornagy felhívása nyomán kilépett a szolgálatból, majd 1849 januárjában Bécsben hadbíróság elé állították, amelynek ítélete értelmében megfosztották rangjától.

Bozó Csaba, Korom Csaba és Stuber István tanulmánya, amely a második részben kapott helyet, a modern kriminalisztika és a történettudomány érdekes és izgalmas együttműködése révén született meg. Munkájuk a 2011-es kiállításon is bemutatott helyszínelési rekonstrukció és vizsgálat eredményeit mutatja be. Kiindulópontjuk az 1861. évi vizsgálat fennmaradt irat- és fényképanyaga volt – kiegészülve az egyedüli tárgyi bizonyítékként fennmaradt, Teleki László teáskannájában talált tealevelekkel –, amelyeket a 21. századi kriminalisztikai modellezési és vizsgálati metódusoknak alávetve próbáltak egyértelmű választ találni arra a kérdésre, pontosan mi történhetett azon a végzetes éjszakán.

Debreczeni-Droppán Béla írása Teleki László temetését, valamint végső nyughelyét, a sziráki családi sírboltot mutatja be. Részletesen megismerhetjük a kripta építésének történetét, valamint azt, kik alusszák örök álmukat a késő barokk stílusú mauzóleum falai között. Emellett megjelennek az olvasó előtt a Teleki László haláláról szóló első gyászhírek, a Nemzeti Múzeum rotundájában felravatalozott gróf gyászszertartása és az ott elhangzott beszédek, valamint az országszerte tartott megemlékezések. A tanulmány mindemellett részletesen ismerteti annak a többéves munkának az állomásait, amelynek eredményeként a Magyar Nemzeti Múzeum irányításával 2017 őszére helyreállították a 20. század második felében többször is feldúlt és megrongált családi mauzóleumot.

Sirató Ildikó tanulmánya a politikus Teleki László portréja mellett a drámaíró gróf arcéleit vázolja fel. Betekinthetünk a reformkori színházi élet kulisszái mögé, amely végül bukásra ítélte Teleki 1841-ben bemutatott *Kegyenc* című ötfelvonásos szomorújátékát. A bonyolult cselekményű, súlyos erkölcsi kérdéseket taglaló darab sokáig feledésbe merült, s a többszöri átírási kísérleteket követően a közönség az 1960-as évektől Illyés Gyula átiratában láthatta a színpadon és a televízióban a drámát. M. Lovas Krisztina Teleki László kultuszáról szóló írása folytatja Sirató Ildikó színháztörténeti megközelítésű gondolatmenetét, ismertetve a kortársak és az utókor kritikáit a *Kegyenc*ről, továbbá részletesen kitér Illyés Gyula Teleki Lászlóhoz kötődő munkásságára, az 1841-ben bemutatott dráma Illyés-féle átiratának 1965-ös párizsi bemutatójára, valamint a kritikai visszhangokra. A politikus Teleki László kultuszát bemutatva a szerző átfogó historiográfiai áttekintést ad a grófról szóló történeti munkákról, amelyet kiegészít a különböző művészeti alkotások – így Illyés Gyula *Különc* című drámája mellett a Teleki életét feldolgozó szépirodalmi művek – ismertetésével is.

Gödölle Mátyás és Lengyel Beatrix arra a feladatra vállalkozott, hogy a korábbi, 1989-ben közreadott ikonográfiai gyűjteményt kiegészítve összegyűjtse Teleki László képi ábrázolásait. Munkájuk során 82 Teleki-ábrázolásra bukkantak, amelyeket a tanulmányukhoz mellékelt katalógusban gyűjtöttek össze, s írásukban a legfontosabb tételek történetét és elemzését is ismertetik. A gazdag összeállításban szerepel több, eddig ismeretlen Telekit ábrázoló

alkotás, valamint helyet kapott benne az a dagerrotípia is, amely a 2011-ben megnyitott kiállítás folyamán került adományozás útján a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába.

A kötet két értékes mellékletet is tartalmaz. Egyrészt a tanulmányok mellett Debreczeni-Droppán Béla közlésében először olvasható teljes terjedelmében a Teleki László halála után készített vizsgálati jegyzőkönyv. Másrészt a kiadvány hátsó borítóján található az a DVD, amely tartalmazza a 2011-ben megrendezett kiállításban bemutatott két kisfilmet.

Bár helyenként a szövegekben maradtak nyomdahibák, illetve egy névtévesztés is felfedezhető (178.), mindez nem hátráltatja az érdekes témákat feldolgozó tanulmányok élvezetében az olvasót. A kötet egyszerre több célközönséget is megszólít. Értékes szakirodalom a történészek számára, akik a tanulmányokból megismerhetik a legújabb Teleki-kutatások eredményeit. A tanulmánykötet végén található terjedelmes bibliográfia kiváló kiindulási pontként szolgálhat azok számára, akik szeretnének jobban elmélyülni a tanulmányokban tárgyalt témákhoz kapcsolódó szakirodalomban. Az izgalmas tematika és a neves szerzők írásainak olvasmányos stílusa miatt pedig élvezetes olvasmány lehet az érdeklődő nagyközönségnek is, akikben a gazdag képanyag, valamint a kötethez mellékelt filmek feleleveníthetik a 2011-es kiállítás során megtapasztalt vizuális élményeket és érzelmi hatásokat. A Magyar Nemzeti Múzeum gondozásában megjelent tanulmánykötet nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy Teleki László elfoglalja méltó helyét a magyar történelmi panteon nagyjai között.

KOVÁCS BÉLA
(1953–2018)

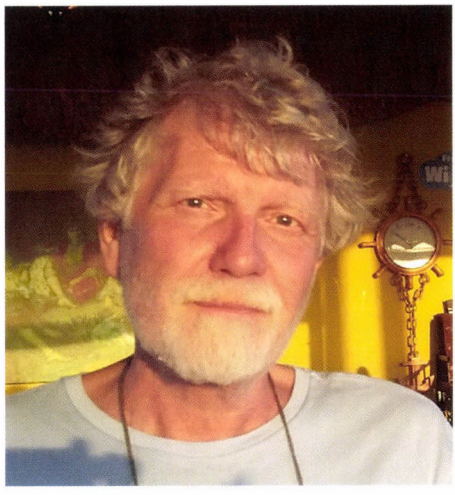

Barátunk, Kovács Béla az elmúlt nyolc esztendőben alkotótársa lett a múzeum dolgozói közösségének. Az első közös munka 2010-ben a *Széchenyi világai* kiállítás Döbling-termében annak a videofilmnek az elkészítése volt, amely Tolnay Antal nagycenki plébános 1860 áprilisában kelt feljegyzését dramatizálta mozgóképpé. Ez az a szöveg, amely csak 1958-ban került elő a fiatal Ybl Miklós tervezte szentegyház sekrestyéjének íróasztalfiókjából, és amelynek ismeretében ma már nincs komoly történész, aki kétségbe vonná, hogy a „legnagyobb magyar" önkezével vetett véget életének.

Emlékszem, komoly vitát folytattunk arról, miképpen kellene „stilizálni" a szöveget, hiszen ha színészekkel játszatjuk el az öngyilkosság Széchenyi-féle precíz magyarázatát, akkor a filmben szereplő hús-vér személyiség – hiába bújtatjuk kosztümbe – túlságosan konkréttá, szinte agresszívan valóságossá változtatja a jelenetet. Nekünk azonban valamekkora távolságra volt szükségünk: legyen meg minden információ, de a kép mégse „szippantsa" be a nézőt, maradjon ideje elgondolkodni a látottakon. És Béla megtalálta a bravúros megoldást: a modern technika segítségével árnyképpé változtatta a szereplőket, megteremtve ezzel a hőn óhajtott távolságot a közlő és a befogadó között. A néző érzékelte a kontúrok körvonalain a színészi játék lényeges mozzanatait, ugyanakkor maradt ideje eltöprengeni az ábrázolt szituáció logikai szerkezetén.

A film megérdemelt sikert aratott, és örömmel láttam, hogy a közös munka nyomán szakmai barátságok születtek. Béla filmes profizmusa ugyanis olyan lefegyverző lelkesedéssel, a 19. század világa iránti olyan mélyen átélt rajongással párosult, ami minden szakmáját szerető muzeológust azonnal levett a lábáról. Egy idő után már rendszeresen fölbukkant a múzeum folyosóin, a kávézóban, és különféle filmes tervekről cserélgette eszméit a kollégákkal és új barátokkal. Így amikor elkezdődött a Teleki László gróf halála és temetése 150. évfordulója kapcsán az újabb tárlat tervezése, természetesnek tekinthettük,

hogy filmetűdöt készít a Rotunda fala mentén elhelyezett egyik képernyőre. (Ez a film az akkor rendezett tudományos konferencia sok évvel később közreadott, album-szépségű kötetének DVD-mellékletén is megjelent.) Ám én azt is tudtam – hogy honnan, mindjárt kiderül –, hogy Kovács Béla minden egyéb tehetsége mellett elsősorban a műtárgyak filmes ábrázolásának lírai költője, így a sors valódi ajándékának tekintettem, amikor 2014-ben lehetőség nyílt arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum 11 értékes és szimbolikus műtárgyáról filmetűdöket forgathasson.

Ez a 11 film igazi főmű – *ars poetica* és vallomás – egy filmes komponista 11 tételes szimfóniája a szépséges műtárgyak iránt érzett igaz szerelméről: *Apafi fejedelem 50 dukátja; Barabás Miklós: A Lánchíd alapkőletétele; Zsigmond-kori csontnyereg; Erzsébet királyné ruhadereka; Kossuth Lajos bostoni dagerrotípiája; Monomakhosz-korona; A Sztálin-szobor keze; A tiszabezdédi tarsolylemez; Pálffy-serleg; Ember alakú agyagurnák, Quadripus (Polgárdi).*

A filmek formálása során megnyilatkozó különleges látásmódja, kifinomult érzéke, az azt szolgáló tudása és műveltsége, képi fantáziája, alkotói tehetsége, a munkavégzés során megnyilvánuló alázatos szorgalma így együtt azért is sajátos, egyedi jelenség, mert a filmkészítésben nemigen voltak mesterei – inkább csak barátai. Csupán egyetlen vágótanfolyamot végzett el, és a napi feladatok tucatjaival szembesülve, a múló évtizedek során mindet egyre magasabb szinten megoldva, lényegében autodidakta módon, barátai bizalmából lett belőle „igazi" rendező-operatőr, valódi filmes mester. Sok más alkotás mellett a *Hungaria Literata* több évtizedes sikerszériája bizonyította azután, Csonka Erzsi szerkesztői „fundamentumával" a háttérben, hogy Béla nemcsak mindent megtanult, amit a dokumentumfilmes szakmában tudni kell, de igazi művésszé érett: esztétikai szempontból is szuverén módon formálta filmekké a változatos művelődéstörténeti mondanivalót. Vágói érzékenységét, kreativitását és precizitását nem kisebb alkotó, mint Jankovics Marcell kamatoztatta széleskörűen műveiben.

Mármost ha mindezek mögött a személyiség titkát keressük, ami minderre képessé tette őt, akkor a támpontokat valahol a távolabbi időben, a középosztálybeli-értelmiségi család múltjában, a gyermekkor fölragyogó világában kereshetjük, melynek visszfényeiből én még láthattam valamennyit a kései '60-as évek Budapestjén, a Szilágyi Erzsébet fasori lakásban, a Városmajorra nyíló ablakok mögötti, ezerkönyves szobákban. Már 1967 őszén, miután beiratkoztunk a Rákóczi Gimnázium 1/D osztályába, meghívott, hogy újdonsült osztálytársának végigmutogassa könyvkincseit vagy éppenséggel orvos nagyapjának doberdói fotóalbumát – miközben a nagyszobában szülinapos nővérét, a szépséges Évát rajongták körbe a nagykamasz fiúk és produkálták verbális erőmutatványaikat... Ugyanez a műsor nyáron a balatonszemesi nyaraló kertjében folytatódott, ahol a klasszikus tóparti csövezés közepette látogattam meg barátomat.

Finom, végtelenül udvarias, gyakran elábrándozó lénye a gimnázium négy esztendeje során nemigen kezdett önmagával semmit, csupán a végtelen beszélgetéseket élvezte, annál is inkább, mivel az utolsó két középiskolai évet padtársakként egymás mellett töltöttük. Amikor azután „megérett" az osztály és szanaszét spricceltünk a nagyvilágba, nála a „vándorévek" következtek, de ebben is autodidakta hajlamait követte: előbb a kínai nyelvvel foglalkozott, majd a Petőfi Irodalmi Múzeumban tett szert olyan komoly irodalomtörténeti ismeretekre és kapcsolatokra, hogy önálló kötete is megjelent: sajtó alá rendezte – Papp Annával együtt – a századvég mára kissé elfeledett, nagyszerű írójának, Kemény Simonnak a naplóját. Irodalmi szenvedélyei közé tartozott a dedikált kiadások

vadászása az antikváriumokban – ez a jó (de néha kissé költséges…) szokása élte végpercéig megmaradt. Ám végül elkövetkezett a film, a végső szerelem, amelynek univerzumában azután új életre keltek összes egyéb tehetségei és ettől kezdve évtizedeken át a mozgókép nyelvén születtek szebbnél szebb alkotásai.

A „vándorévek" idején kevesebbet találkoztunk, de ahogy megállapodtak viszonyai, újra fölbukkant az én Béla barátom, méghozzá olyan témával, amelyről régóta tudta, hogy közös szenvedélyünk: a Kossuth-emigráció története. Fáradhatatlanul cserkészte a budai és pesti antikváriumokban az „amerikás" memoárokat, és persze lefegyverző lelkesedéssel dicsérte ilyen tárgyú írásaimat, miközben a rá oly jellemző szelíd, de ellenállhatatlan nyomulással préselte ki belőlem a különféle filmes és televíziós pályázatokra a szinopszisokat valamelyik kedvencünk kalandjainak megfilmesítése érdekében. De ő maga is írt számos filmtervet, forgatókönyvet, továbbá időnként valódi publicisztikát is szakmája szűkebb, vagy az értelmiségi közélet tágabb jelenségeiről. Nyertünk is itt-ott, a Duna Tévénél, a City Tévénél, vagy amikor a királyi tévé olyan nagy rövidfilm-sorozatokat indított, mint például a *Magyar Századok,* vagy a már említett *Hungaria Literata*. Sok nagyszerű terve valósult így meg Garibalditól Bem Józsefig, a Kossuth-dagerrotípiáktól Teleki Sándorig, Türr Istvántól Veress Pálnéig, Teleki Lászlótól a Szent Koronáig, az arcában golyót hordozó Asbóth Sándortól a titokzatos Zichy-gyémántokig. Szenvedélyei sokszor organikusan stimulálták egymást: például rajongott Hector Berlioz emlékirataiért, amelynek valóban kolosszális jelenete, amikor a zeneszerző Bécsből Pestre kocsikázik és hajszál híján belefullad az áradó Dunába. Nos, az irodalmi élmény nyomán Béla komoly Berlioz-lemezgyűjteményt vásárolt össze, és így a jeles francia muzsikus életművének professzionális ismerőjévé vált. Ilyen örömök, vonzások és választások közepette múltak az évek, egyik a másik után, miközben a családi boldogság is megtalálta a szakmájában egyre komolyabb elismeréssel emlegetett filmest. És amikor leültünk egy-egy csésze újabb teára, hamarosan megint filmforgatáson találhattam magamat, és kamerájának lencséjében fölidézhettem valamelyik világjáró hazánkfia sorsából egy-egy elmeforgató, megnevettető vagy szívbemarkoló történetet.

Egy nap azután Kovács Béla megint előállt egy szívbemarkoló történettel. Las Vegasból tért haza nem sokkal korábban, harmadik felesége – osztálytársunk, Ági – lányát és unokáit látogatták meg. A nevadai kaszinóvárosban is vannak komoly könyvesboltok, így onnan hozott nekem egy pompás ajándékot: az amerikai polgárháború tábornokainak fényképalbumát. Lapozgattuk a remekül tipografált kötetet, bámultuk a keményen metszett arcéleket, a sokat próbált kalandorok és hazafiak szálas alakját, kissé fájlalva, hogy a magyar származású tábornokok, például Stahel-Számwald Gyula hiányzik a galériából –, amikor csendben megjegyezte: súlyos operáción esett át, ki kellett venni az egyik veséjét.

2014-ben, 61 éves korában írta egy elektronikus levélben, miközben az egyik leghíresebb amerikás magyar, Kossuth Lajos egykori kormányzói szárnysegédje, az északiak rettenthetetlen tábornoka, a mariannai csata hőse arcvonásait szemlélte azon a pompás dagerrotípián, ami a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának féltett kincse: „Igen, valóban korán öregedett meg szegény Asbóth, elég furcsa belegondolni, hogy három évvel fiatalabb volt nálunk, amikor meghalt! Ha nem viszi el a sebesülése ilyen korán, valószínűleg ő is a Kossuth-féle szikár, elnyűhetetlen Matuzsálemek sorát gyarapította volna, mint Görgei, a Madarászok és még sokan mások ebből a nemzedékből, s ami nekünk gyaníthatóan nem adatik meg."

Jól gyanította – és ettől kezdve kettőzött erővel dolgozott. Legkedvesebb filmötletével korábban sokszor pályázott, de befolyásos pártfogók híján nem nyert sohasem. A kortársak visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a tehetséges, fiatal amerikai festő, Walter Gould meglátogatta a száműzött Kossuthot a kisázsiai Kütahyában, ahol kiderült: inasa nem más, mint Makk József tüzérezredes, a hazai titkos ellenállási mozgalom vezetője! Miközben elkészült az exkormányzó olajportréja, az „ismeretlen arckép", ezalatt a politikai utasítás is megszületett Makk számára a küzdelem folytatásának céljairól és a szervezkedés részleteiről. Történészként az alapadatokat a memoárirodalomból én is ismertem, de lenyűgözött az a gazdag vadászzsákmány, amit Béla – céhbeli kutatókat megszégyenítő erudícióval – az internetes búvárkodás eredményeként terített köréje. Megtalálta a festő eredeti angol leveleit, amelyekben szobrász barátjának, Hiram Powersnek elmesélte az utazás, a Kossuthtal való találkozás részleteit. De megtalálta azt – az olajképről készített – litográfiát is, amelynek sokszorosításától a fiatal művész igazi üzleti sikert remélt a Kossuth-láztól égő Amerikában... Miért maradt el a siker? Mi lett a festővel? Hol lehet manapság a kép? És főképpen: hogy-hogy egy ilyen remek történet filmes feldolgozásához senki nem ad támogatást...?

Sokáig kellett várnunk, míg végre akadt olyan pályázati gazda – esetünkben Balog Zoltán EMMI miniszter –, aki megadta a bizalmat és a kellő pénzügyi segítséget az alkotónak. 2017 nyarán így a „virgonc, szőke kis festő" nyomában végre bejárhattuk Isztambul bazárjait és a Boszporusz palotákkal ékes partját, majd fölkerestük Kütahya emigrációs emlékeit is, a Magyar Nemzeti Múzeum nem sokkal korábban fölújított, kitűnő kiállítását a Kossuth Müzesi épületében. A nyár második felében pedig eljutottunk Firenzébe, mivel Walter Gould – titokzatos orientalista képek keresett festője – itt, a toszkán fővárosban töltötte életének további 40 esztendejét. Béla boldog volt, hogy erre a forgatásra „potyautasként" – természetesen a saját költségén – a feleségét, Ágit is elhozhatta. A film befejezéséhez szükséges harmadik utazásra, az egykor az Egyesült Államokba kerülő és ma is ott (több közgyűjteményben) őrzött Gould-képek és dokumentumok lefilmezésére azonban már nem kerülhetett sor. A betegség gyorsabbnak bizonyult és megnyerte a halálos versenyfutást.

Volt Kovács Bélának egy különösen kedves olvasmánya: Füsi József *Tengeri szél* című könyve, melyben az elbűvölően szellemes elbeszélő arról az időszakról mesél, amelyet 1958-ban Alfonsine városkában töltött kedves olasz barátainál. A sors még Füsi kapcsán is összekötött minket Bélával, hiszen a pesti olasz gimnázium egykori igazgatóját, Hatvany Lajos barátját, az oly fiatalon meghalt írót a mi felnőtté válásunk idején már régen elfeledték a könyvolvasó Budapesten – ám amikor én a '80-as években Garibaldi-könyvemet írtam, megtanultam tisztelni és szeretni a legszebb magyar garibaldista regény, a *Búcsúzom, Garibaldi*... írójának nevét. Ráadásul a nagyobbik lányom Füsi unokájával járt együtt óvodába... Nos, a Gould-film toszkánai forgatásakor is a *Tengeri szél* ott lapult Béla bőröndjében, és amikor az utolsó napon elindultunk hazafelé, Bologna után Ravennának fordítottam a kormánykereket, és pár óra múlva begördültünk a könyvből már jól ismert, kis település főterére... Persze, modern korunk gyermekeiként az internetről régóta tudtuk, hogy Alfonsine novecentós, Mussolini-kori főtere bizony elég szerény látványosság, de tudtuk azt is, hogy az irodalom képes kultuszhelyet teremteni... Így Béla a régi vágyakozás beteljesülésének őszinte, bár a rá jellemző módon kissé önironikus örömével járhatta körbe a városháza árkádos kerengőjét... Pár hónap múlva már tudtuk, hogy ha kapható egyáltalán a sorstól ajándék, akkor ezt a látogatást annak kell tekintenünk.

Kovács Béla szépséges filmjei, finom egyénisége, a történelmi nagyszerűségért és a művészi szépségért oly határtalan lelkesedéssel dobbanó szíve velünk marad, mert része lett annak az erkölcsi-lelki örökségnek, az emberi teljesítményekből is kovácsolódó közösségi kulturális emlékezetnek, amiből a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak szellemi teljesítménye táplálkozik.

Csorba László
főszerkesztő